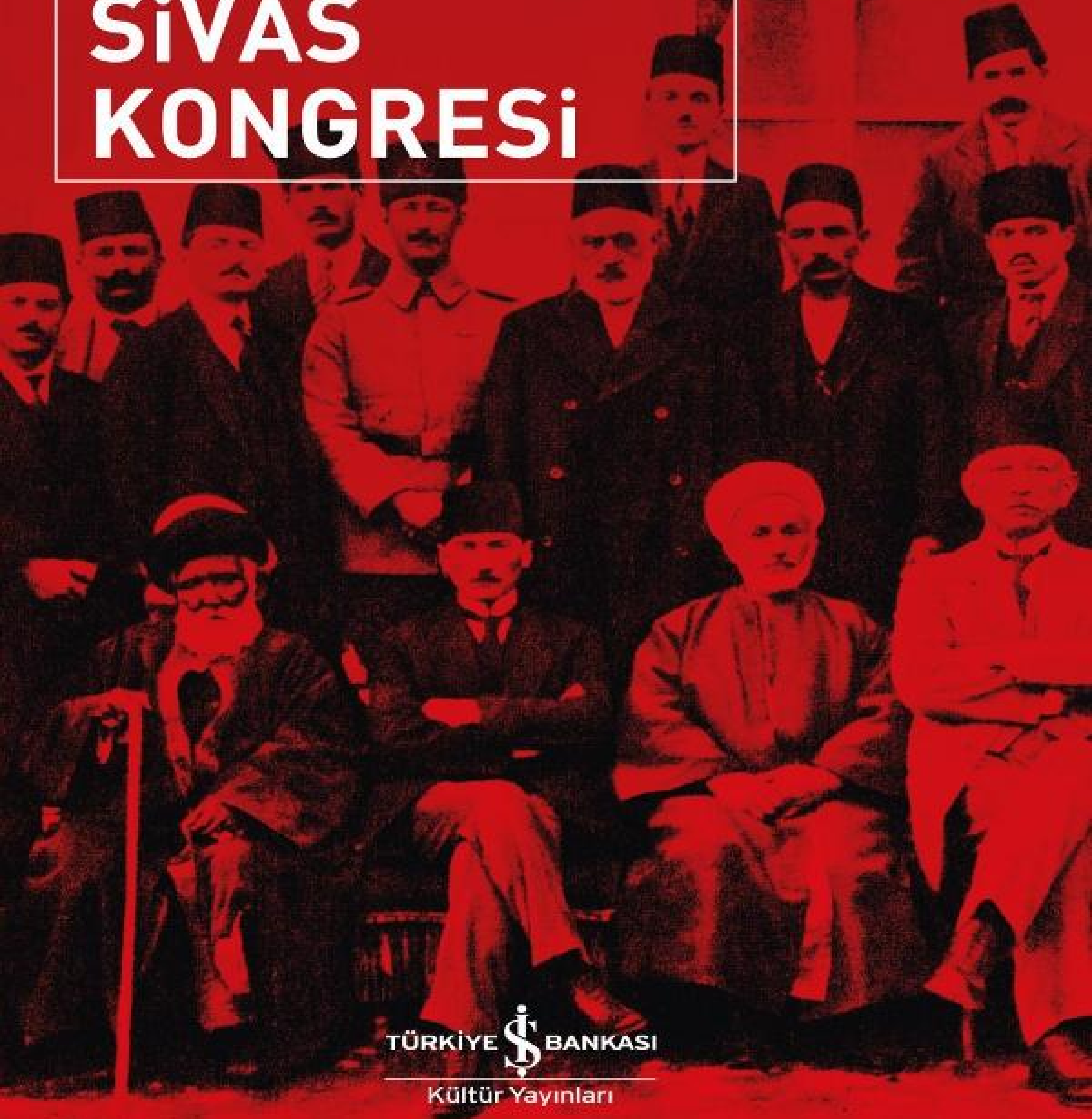
MAHMUT GOLOĞLU

Milli Mücadele Tarihi-II

SİVAS KONGRESİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Mahmut Goloğlu

MİLLİ MÜCADELE TARİHİ - II

Sivas Kongresi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH
MAHMUT GOLOĞLU
MİLLİ MÜCADELE TARİHİ - II
SİVAS KONGRESİ

editör
EMRE YALÇIN
yayına hazırlayan
AYŞE GOLOĞLU SOYER
redaksiyon
L. ECE SAKAR
düzelti ve dizin
ÖZLEM ÇEKMECE
görsel yönetmen
BİROL BAYRAM
grafik tasarım uygulama
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Mahmut Goloğlu'nun bu dizide yayımlanmış ve yayımlanacak kitapları

Milli Mücadele Tarihi

I. Erzurum Kongresi

II. Sıvas Kongresi

III. Üçüncü Meşrutiyet (1920)

IV. Cumhuriyete Doğru (1921-1922)

V. Türkiye Cumhuriyeti (1923)

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

I. Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)

II. Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)

III. Milli Şef Dönemi (1939-1945)

IV. Demokrasiye Geçiş (1946-1950)

Sivas Kongresi Milli Mücadele Tarihimizde mühim bir yer işgal eder.

Ali Fuat Cebesoy

Dört Eylül günü, bütün bir milletin hürriyet ve istiklâli uğrunda ayaklandığı günlerin kararlarını taşıyan azimli bir hareketin ifadesidir.

Vehbi Cem Aşkun

Biz burada Cemiyetler Kanunu'na göre teşekkül etmiş bir heyet değiliz. Bizim bir ihtilâl heyetinden başka hüviyetimiz yoktur. Bu mahiyetimizin bize verdiği cüretle her şeyi yapabiliriz.

Heyet-i Temsiliye İstişari Üyesi Alfred Rüstem

İhtilâl ile esaslaşmak mümkün değildir.

Atatürk

Bizim aramızda ne Bab-ı Ali Baskını'na, ne Yıldız Yağması'na, ne de herhangi bir maceraya yer verecek kimse yoktur. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın hedefi, evvelâ memleketi düşman istilâsından kurtarmak, sonra da müstakil ve hür bir milletin lâyık olduğu devleti kurmaktır.

Atatürk

Erzurum Kongresi, büyük ve haince tehlikelerin meydana geleceğini kesinlikle gerçek sayan Doğu Bölgesi halkının karar ve teşebbüsleriyle olmuştur. Bu toplanışta politik ve kişisel hiçbir etkinin olmadığı kesinlikle anlaşılmıştır.

Kâzım Karabekir

Gerçi Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, Kongre'de, savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükümetin milli iradeye dayanması şartı, milli meclisin toplanması fikri ve

kararlarının mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatımızca mümkün olmazdı.

Sabahattin Selek

Bu memleket, Mustafa Kemal'in dehâ ve rehberliğinde ve fakat Hurşid Efendiler, Saffet ve Ferit Beyler gibi nice nice vatanseverlerin fedakârlığı, inan ve imanı, her türlü tehlikeye karşı koyan azim, feragat ve cesaretleri sayesinde saadet ve selâmete ulaştı.

Mazhar Müfit Kansu

Önsöz

I

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sâdık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.

M.K. Atatürk

Bu kitap, Atatürk'ün tarih yazarlarına ışık tutan sözlerinin etkisi altında, gerçeklere dayanmayı amaç edinerek, hazırlamaya çalıştığımız 'Milli Mücadele Tarihi'nin ikincisidir. Erzurum Kongresi adım taşıyan birinci kitabın önsözü, bu kitabın da önsözüdür.

II

Atatürk ve onun devrine ait tarihi neşriyata yapılan bu önemli ilâve Erzurum Kongresi'nin kütüphanemde bulunmasından çok memnunum.

Lord Kinross

III

Ulusal Savaşımızın bir bölümünü işleyen Erzurum Kongresi adlı eser incelenmiş ve Silâhlı Kuvvetler'e yararlı görüldüğünden, Kuvvet Komutanlıklar ile Jandarma Genel Komutanlığı'na salık verilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı

I

KONGRE ÖNCESİ

Karar

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında ABD Başkanı Woodrow Wilson, devlet anlam ve düzeni ile ilgili 14 maddelik programını açıklamıştı. Milliyetçilik temeline ve ulusların kendi kendilerini yönetme esasına dayanan bu programın 12. maddesi, Osmanlı Devleti'nin tümüyle bağımsız bir devlet olarak kalmasını öngörüyor ve ancak bu ülkedeki Hıristiyanların da özgürlük içinde gelişip kalkınmalarını ve Boğazların herkese açık tutulmalarını şart koşuyordu. Belirtilen kurallar uyulmaya elverişliydi. Birincisine, zâten, yıllardan beri uyuluyordu. İkincisi de, ticaret araçları için olmak kaydıyla, kabul edilebilirdi.

Böylece, Wilson Prensipleri'ne güvenilerek yenik Osmanlı Devleti ile yenen İtilâf Devletleri arasında, 30 Ekim 1918'de, Mondros Bırakışma Antlaşması yapılmıştı.

Ne var ki, anlaşmanın yedinci maddesi gereğince, güvenliklerinin tehlikede olduğunu ileri sürdükleri yerleri ele geçirmeye kalkışan İtilâf Devletlerinin yarattığı durumun tek ve tam anlamı memleketin işgali idi.

Nitekim, ilk önce İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi. Sonra İtilâf Devletlerinin askeri birlikleri karadan ve denizden İstanbul'u idareleri altına almışlardı. Adana Fransızların; Urfa, Antep, Maraş İngilizlerin; Antalya ve Güneybatı Anadolu İtalyanların; İzmir ise, İtilâf Devletlerinin kararı ile, kendisiyle savaşır durumda olmadığımız Yunanlıların işgali altına girmişti.

Sıra Kuzey Anadolu'da idi ve bu kıyılarda işgale en elverişli yer olarak Samsun bölgesi görünüyordu. Çünkü, Samsun bölgesinde asayiş bozuktu. İşgal kuvvetleri komutanları, İstanbul Hükümeti'ne bir nota vererek, asayiş sağlanmadığı takdirde bölgeyi işgal edeceklerini bildirmişlerdi.

Ne var ki, bölgedeki asayişsizliği yaratanlar Rum çeteleri idi ve Rum çetelerinin yarattığı asayişsizlik bölgenin işgaline gerekçe gibi gösterilmek isteniyordu. İstanbul Hükümeti telâş içindeydi. Samsun'a giderek, bölgenin asayişini sağlayıp işgalini önleyecek güçlü ve güvenilir bir komutana ihtiyaç vardı. Bu komutan da, o sırada görevsiz durumda İstanbul'da bulunan, Mustafa Kemal Paşa olabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, kendi anlatışına göre, 1881’de Selanik’te doğmuş, ortaokulu Selanik’te, liseyi Manastır’da, Harp Okulu ile Kurmay Okulu’nu İstanbul’da bitirmiş, 1905’te kurmay yüzbaşı olarak okuldan çıkmış, görevle Suriye’ye gitmiş, 1907’de önyüzbaşı olarak Makedonya’da bulunmuş, 31 Mart ve Arnavutluk hareketlerinde Mahmut Şevket Paşa’nın kurmaylığını yapmış, 1910’da bir manevrayı izlemek üzere Fransa’ya gitmiş, 1911’de Genelkurmay Başkanlığı’nda görevlendirilmiş, aynı yıl Trablusgarp’a giderek İtalyanlara karşı Derne Kuvvetleri Komutanlığı yapmıştı. Balkan Savaşı’nın başlaması üzerine İstanbul’a dönmüş, Bolayır Kolordusu Harekât Şubesi Müdürü olmuş, savaştan sonra askeri ataşe olarak Sofya’ya gönderilmiş ve burada yarbaylığa yükselmişti. Savaşın bittiğinin açıklanması ile Tekirdağ’da kurulan 19. Tümen komutanlığına atanmış, Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı’nda albaylığa yükselmiş, Anafartalar Grubu Komutanı olmuş, İngilizlerin Çanakkale’den çekilmesi üzerine 16. Kolordu Komutanı olarak Edirne’ye gitmiş, bir ay sonra doğuya gönderilerek Diyarbakır, Bitlis, Muş bölgelerinde kolordu komutanlığı yapmış, generalliğe yükselmişti. Bitlis ve Muş’u savaşla Ruslardan geri almış, Diyarbakır’da 2. Ordu komutanı olmuş, 1917’de Falkenhein idaresindeki grupta 7. Ordu komutanlığına getirilmişti. Hem grup komutanı hem de İstanbul Hükümeti ile arasındaki anlaşmazlık sebebiyle görevinden ayrılıp İstanbul’a gelmiş, Alman Genel Karargâhı’nda ve Alman Batı Cephesi’nde incelemeler yapmaya giden Veliaht Mehmet Vahdettin ile Almanya’ya gitmiş, Veliaht’ın padişah olması ile tekrar Nablus bölgesindeki 7. Ordu komutanlığına getirilmiş, İngiliz taarruzu karşısında orduyu Halep’e çekerken “Fahrî Padişah Yaveri” olmuştu. Daha sonra Adana bölgesindeki Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına getirilmişse de Mondros Antlaşması yapılınca İstanbul’a dönmüştü. (Atatürk, Nutuk, Vesika: 144)

Kısacası, hem “genç”, hem “güçlü”, hem de “güvenilir” bir komutan olan Mustafa Kemal Paşa, o sırada görevsiz olarak İstanbul’da bulunuyor ve hükümet adamları ile tanışmak için uğraşıyordu. (A. Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: 38)

Böylece, Mustafa Kemal Paşa, önce Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya, sonra da padişah Sultan Vahdettin’e (VI. Mehmet) götürülüp görüştürülmüştü. Gerek sadrazam, gerekse padişah, Mustafa Kemal Paşa’ya, ülkenin içinde bulunduğu genel durumu anlatmış, verilmek istenen görevi belirtmiş, esas

görevin sadece bir bölgenin asayişini sağlamak olmayıp tüm vatanın kurtuluşuna çalışmak olduğunu, bunun için de kendisine mülki idareyi de kapsayan geniş yetkiler ve gerektiği kadar para verilebileceğini açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa belirtilen görevi kabullenmiş ve yaptığı inandırıcı konuşmalarla her ikisinin de güvenini kazanmıştı.

Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da, merkezi Sivas'ta olması gereken ve fakat kaldırılmış olduğundan karargâhı bile bulunmayan 9. Ordu'ya kıtalar müfettişi olarak atanmış, askeri ve siyasi idarede istediği en geniş yetkileri kapsayan ve daha sonra bakanlar kurulunun "olur"una da bağlanacak olan bir "Yetki Talimatı" 6 Mayıs 1919 tarihli tezkere ile kendisine tebliğ edilmiş, İçişleri Bakanlığı'ndan, gerektiğinde harcanmak üzere 1000 lira özel ödenek verilerek hazırlanan Bandırma vapuru ile 16 Mayıs 1919'da, Samsun yolu ile, Sivas'a gönderilmişti.

Ordunun kurmay heyetini de beraberine alarak yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da, Samsun'a çıkmış, Mıntaka Palas oteline yerleşerek gerekli temaslara başlamıştı (Şemsi Belli, Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Atatürk: 39).

Samsunlularda gördüğü derin yurtseverlik ve milli mücadele heyecanından çok ümitlenen Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs 1919'da sadrazama çektiği bir telgrafla, İzmir'in işgalinin sivil olsun asker olsun, Türk milleti tarafından şiddetle red ve protesto edildiğini, bu işgali millete kabul ettirmenin mümkün olmadığını, ancak hükümetin gerekli girişimlerde bulunacağı inancı ile sükuneti koruyabildiğini bildirmişti (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: 7).

21 Mayıs 1919'da da, biri İstanbul Hükümeti'ne ve diğeri Erzurum'daki arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa'ya olmak üzere iki telgraf çekmiş ve hükümete gönderdiği telgrafta, Samsun'da İngiliz askerlerini gördüğünü, bir miktar askerin de Sivas'a gönderileceğini duyduğunu, İngilizlerin her istedikleri yere asker göndermeleri halinde asayişi sağlamakta zorluk çekeceğini, bunun hükümet tarafından önlenmesi gerektiğini bildirmişti. (Belgelerle Türk Tarihi: 5)

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise, memleketin genel durumunun aldığı çok tehlikeli şekilden büyük acı ve üzüntü duyduğunu, yurduna ve ulusuna borçlu olduğu son vicdan görevini

birlikte yerine getirebilecekleri kanısı ile bu görevi kabul ettiğini ve tez elden kendisiyle buluşmak isteğinde olduğunu, ancak çok bozuk olan asayiş durumu ile ilgilenmek için birkaç gün Samsun'da kalmak zorunda olduğunu anlatmıştı. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 50)

22 Mayıs'ta, başbakanlığa iki şifreli rapor göndermiş, bu raporlarda, Samsun bölgesinde 40 kadar Rum çetesinin bulunduğunu, bunların Rum Metropoliti Yervantos tarafından idare edildiğini, adı geçenin Hıristiyanlara tecavüz edildiği yolunda sahte raporlar düzenleyip Fransız temsilcisine gönderdiği, hükümetçe korunamayan Müslümanların da 13 kadar çete ile kendilerini savunduklarını, Samsun'daki İngiliz temsilcisinin bir yabancı devlet himayesinden söz ettiğini, katiyen kabul edilemeyeceği cevabını verdiğini anlatmış ve milletin bütün ruh ve vücudu ile hükümetine itaatli bulunduğunu bildirmişti. (Belgelerle Türk Tarihi: 14)

24 Mayıs'ta yola çıkarak, Kavak bucağında dinlendikten sonra akşam üzeri Havza'ya varan, Mesudiye otelinde misafir edilen ve hayli bozulmuş olan sağlık durumu için kaplıcalarından yararlanmak üzere 15 gün kadar burada kalan Mustafa Kemal Paşa, bu arada Rusya'dan gelen bir heyetle ve Anadolu'nun ilk kuva-yı milliyesinin başı denebilecek olan Giresunlu Topal Osman Ağa ile görüşüp halkla temas etmiş, yurtsever Havzalılarda gördüğü umut verici milli mücadele heyecanını destekleyip daha da güçlendirmiş ve 13 Haziran 1919'da Amasya'ya varmıştı.

Merzifon yolunun birleştiği Geyikli'de bir süre dinlenip öğle yemeğini yiyen Mustafa Kemal Paşa, askeri ve sivil yöneticiler ile halk tarafından şehir dışındaki Gezirlik'te karşılanmış, hükümet konağına getirilmiş, sonra hazırlanmış olan eve götürülmüştü.

Bu sırada memleketin genel durumu şöyle idi: İstanbul'da İtilâf Devletlerinin donanması vardı. Savaş gemileri Boğaz'da sıralanmışlardı. Müstahkem mevkilere el koyulmuştu. Adana Fransızların, Urfa ile Gaziantep ve Maraş İngilizlerin (altı ay sonra Fransızlara devredeceklerdir), Güneybatı Anadolu bölgesi İtalyanların, İzmir Yunanlıların, Boğazlar ile limanlar ve istasyonlar İtilâf Devletlerine ait askeri birliklerin işgali altında idi. Trakya'da demiryolunun denetimi ve gözetimi ile görevli Yunan taburundaki subaylar tarafından kurulmuş olan Rum çeteleri Türklere saldırıyorlardı. Doğu bölgesinin sınırları Ermeni askerleriyle sarılmıştı. Ayrıca bu bölgede bir de "Kürdistan Devleti" kurma çabaları vardı.

Karadeniz kıyılarında ise, Pontusçu Rumlar faaliyet halinde idiler ve faaliyetlerini çok şiddetlendirmişlerdi.

Padişah kendisinin ve devletin geleceğinin kuşkusu içindeydi. Hükümet beceriksiz ve korkaktı. Ordu başsız ve dağınık, millet yoksul ve yorgundu fakat yine de "yok olmaktan kurtulma çabası" içinde çırpınıyordu. Doğu Anadolu halkı, kuruluşlarını bütün Doğu Karadeniz bölgesinde organize ve faal durumda olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin doğu illerindeki şubelerinin önderlikleri altında silaha sarılıp, ordu ile de işbirliği yaparak, milli mücadele yoluna girmişti.

Bu durum karşısında tek kurtuluş çaresi, bütün milli mücadele çabalarının birleştirilmesi, bunun için de Anadolu'nun güvenilir bir yerinde yapılacak bir kongre ile milli birliğin sağlanması idi. Mustafa Kemal Paşa da bunu düşünüyor ve bu düşüncesini gerçekleştirebilmenin yollarını arıyordu. Tam anlamıyla bu amaca yönelmişti. Bir an önce Erzurum'a gitmek ve Kâzım Karabekir Paşa ile buluşmak isteğinden vazgeçmişti. Erzurum'da yapılacağını öğrendiği kongreyi de, amacını gerçekleştirmeye yeterli nitelikte bulmuyordu. Hattâ ona karşı, genel nitelikte bir başka kongre toplamak kararına varmıştı.

Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa bu düşüncelerle böyle bir karara varırken İtilâf Devletlerinin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne de, 19 Mayıs 1919'da, Harbiye Nezâreti'ne bir tezkere göndererek, "Kaldırılmış olan 9. Ordu birliklerine bir müfettiş gönderilmesi sebebinin anlaşılamadığını bildiriyor ve bununla ne yapılmak istendiğini" soruyordu. Harbiye Nezâreti, geniş bir bölgeye yayılmış olan askeri birliklerin durumlarını ve emirleri uygulamadaki tutumlarını denetleyebilmek için buna lüzum görüldüğü cevabını vermişti. Bu cevaba kanmayan General Milne, seçkin bir generalin kalabalık maiyeti ile memleket içinde dolaşmasının huzursuzluk yaratacağını, askeri bakımdan da bunun gerekli olmadığını bildirerek derhal geri çağrılmasını istemişti. İstanbul Hükümeti, her ne kadar, verdiği cevapta İtilâf Devletlerinin notası üzerine bölgenin asayişini sağlamak için böyle bir atama yapıldığını ileri sürmüşse de General Milne'nin isteğine daha fazla karşı koyamamış, Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırmış, 9. Ordu'nun adını da 3. Ordu olarak değiştirmişti.

Mustafa Kemal Paşa ise emre uymamış, işi haberleşmeye dökerek görevine devam etmiş, milli hareketlerle bağlantılarını genişletmiş ve İstanbul Hükümeti'nin milli kuruluşlara ait telgrafların postaneler tarafından kabul edilmemesi yolundaki emirlerine karşılık, 20 Haziran 1919 tarihli bildiri ile tüm postanelere, "Milletin sesini boğarak milli hakları istemekten alıkoymaya kimsenin hakkı olamayacağından bu emrin dinlenmemesini, dinleyen ve uygulayan memurların şiddetle cezalandırılacağını" duyurmuştu.

Tam bu sırada, 19 Haziran 1919'da, İstanbul'daki görüşmeleri gereğince Anadolu'ya geçip Ankara'ya varmış olan eski bahriye nazırı ve Hamidiye kahramanı Rauf Bey (Orbay), beraberinde Ankara 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), eski mutasarrıf İbrahim Süreyya (Yiğit), Yüzbaşı Osman (General Tufan), Recep Zühtü olduğu halde Amasya'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmişti. Buna çok sevinen Mustafa Kemal Paşa, hemen bu en yakın iki arkadaşı (Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa) ile yurt sorunlarını görüşmeye başlamış, Kâzım Karabekir Paşa'yı da durumdan haberdar etmişti. Üç eski arkadaş arasındaki bu görüşmelere, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İstanbul'dan gelmiş olan Sivas'taki 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey (Bele, sonradan General) de katılmış ve sonunda bütün illerden gelecek delegelerle Sivas'ta ve Erzurum Kongresi'nin yapılmak istendiği "10 Temmuz" tarihinde (Erzurum Kongresi daha sonra 23 Temmuz'a ertelenmiştir) bir genel kongre yapılması karar altına alınmıştı.

1919 yılı 21 Haziran'ı 22 Haziran'a bağlayan gece, sekiz madde halinde tespit edilen ve 3. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 3. Kolordu Komutanı Refet ve eski bahriye nazırı Rauf Beyler tarafından imzalanan bu karar, 22 Haziran 1919'da, gizliliğine titizlikle dikkat edilmesi kaydı taşıyan dört maddelik bir tamimle her bölgeye bildirilmişti. Amasya Genelgesi diye de anılan tâmim şöyle idi:

> 1 - Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Hükümet, İtilâf Devletlerinin etki ve denetimi altında bulunduğundan, üzerindeki sorumluluğun gereğini yapamamaktadır. Bu hal milleti yok olmuş gibi tanıtıyor. Milletin bağımsızlığını, yine milletin, engelleri yenme kararı kurtaracaktır. Milletin durumunu göz önünde tutmak ve haklarının sesini bütün dünyaya duyurmak

için her türlü etki ve denetimin dışında bir “milli heyet”in varlığı gereklidir. Anadolu’nun en güvenilir yeri olduğu düşünülen Sivas’ta bir “milli kongre”nin tez elden yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün illerden, parti ayrılıklarına bakılmaksızın, güçlü ve milletin güvenini kazanmış üç kadar delegenin, mümkün olan en hızlı şekilde yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı, bunu bir “milli gizlilik” halinde tutup dağdağaya meydan verilmemesi ve gereken yerlerde yolculuğun kimlik belirtilmeden yapılması gereklidir.

2 - Doğu illerimiz adına 10 Temmuz’da Erzurum’da yapılması kararlaştırılmış olan kongre için bu illerin “Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye” ve “Redd-i İlhak” cemiyetlerinden seçilmiş üyeleri Erzurum’a doğru yola çıkarılmışlardır. O zamana kadar diğer illerimizin delegeleri de Sivas’a varabilecekleri için, Erzurum Kongresi’nin üyeleri de, uygun görecekleri zamanda, genel toplantıya katılmak üzere Sivas’a hareket edeceklerdir.

3 - Bu maddelere göre, delegelerin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri, belediyeler ve bu gibi kuruluşlarca seçilerek gönderilmeleri hakkında, yüksek yurtseverliğinizin gereği olan yardım ve aracılığın yapılmasını ve seçileceklerin adları ile hareket zamanlarının bildirilmesini dilerim.

4 - Bu telgrafın elinize vardığının hemen bildirilmesi rica olunur.

İşte, Sivas Kongresi’nin kararı ve bildirisi budur. Böyle verilmiş, böyle yayımlanmıştır. Sivas’ta bir kongre yapılması hakkında verilmiş başkaca bir karar da yoktur. Sivas Kongresi kararı, üç yakın arkadaşı ile Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiş olan ve sadece ona ait bulunan bir karardır. “Milli birliğe gidiş”i tamamlayan bir karardır.

Mustafa Kemal Paşa, bu kararı, yayımladığı bildiri ile her tarafa duyurduğu gibi, İstanbul’daki aydın ve önemli kişilere de (Ruşen Eşref, Ahmet Rıza, Bayındırlık Bakanı Ferit, Milli Eğitim Bakanı Sait, Kara Vasıf, Abdurrahman Şeref Beyler, Sulh ve Selâmet Fırkası Başkanı Ferit, Reşit Akif, Ahmet İzzet Paşalar ve Halide Edip Hanım gibi) birer çağrı mektubu gönderdi. (Nutuk, Vesika: 24. 54; Y. Nadi, Mustafa Kemal Paşa Samsun’da: 74; M. Gologlu, Erzurum Kongresi: 68,80; Belgelerle Türk Tarihi: 2, 1014)

Başarısızlık

Erzurum Kongresi'nin gerçekleşmek üzere olduğu bir sırada Amasya Genelgesi ile yapılmak istenen Sivas Genel Kongresi hakkında harcanan bu ilk çaba başarısızlığa uğramıştı. Çünkü,

I - O sırada, delege seçmesi gereken, delege seçebilecek durumda olan milli kuruluşlar, genel olarak merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin –Sivas'ı da içine alan– Doğu bölgesindeki şubeleri ile bütün Doğu Karadeniz bölgesine yayılmış ve yerleşmiş olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden ibaretti. Bu milli kuruluşlar da, birbirleriyle haberleşip anlaşarak Erzurum'da bir kongre yapmaya karar vermişler ve bu kongre için delegelerini de seçmişlerdi. Aynı anda, nedenini pek kavrayamadıkları Sivas Kongresi için de delege seçmeleri söz konusu olamazdı, öteki bölgelerdeki illerden bazılarında esasen henüz milli kuruluş yoktu. Bazılarındaki milli kuruluşlar henüz delege seçecek, delege gönderecek, hele böyle bir kongrenin gerçekleşmesini sağlayacak nitelikte ve yeterlikte değillerdi. Bazı illerdeki milli kuruluşlar ise işgal tehlikesi karşısında kendi dertlerine düşmüşlerdi. Bazı iller de Sivas'a çok uzak idiler. O günkü ve daha sonraki olaylar göstermiştir ki, belediyelerin de bu konuda pek rolleri olmamıştır.

II - Erzurum Kongresi kararını halkın kendisi vermişti. Bu kararın verilmesinde hiç kimsenin özel ve kişisel bir etkisi olmamıştı. Böyle olunca da halk, kendi verdiği kararı gerçekleştirebilmek için her şeyi göze almış, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, çekinmemişti. Sivas Kongresi'nin kararı ise, halk tarafından duyulan bir ihtiyaca dayanmamış, halk tarafından verilmemiş, halkın içinden doğmamış, yukarıdan aşağı yol izleyen bir bildiri ile gerçekleştirilmek istenmişti. Topluma dayanmıyordu. Tam anlamıyla kişiseldi ve "davet sahibi" Mustafa Kemal Paşa idi. Doğu ve Kuzeydoğu bölgesinin kongreye davet edilen illeri ise henüz Mustafa Kemal Paşa'yı tanımıyorlardı. Bu yüzden, davet (çağrı veya genelge) istenen ve umulan ilgiyi görmemişti. O kadar ki, 10 Temmuz'da yapılması gereken Erzurum Kongresi 23 Temmuz'a, yani 13 gün sonraya bırakılmış olduğu halde, hiçbir ilden Sivas'a delege gelmemiş, hattâ hiçbir yerden Sivas Kongresi için delege seçilmemiş, Sivaslılar bile Erzurum Kongresi'ne

delege gönderdikleri halde kendi illerinde yapılması tasarlanan kongre ile ilgilenmemişlerdi.

III - Kaldı ki, evvelce de açıklanmış olduğu üzere, Sivas'ı da içine alan Doğu Anadolu bölgesi halklarının devlet yönetiminde ve toplum düzeninde "adem-i merkeziyet" taraftarı olmaları da Sivas Kongresi'nden ve bu kongre kararının alınış şeklinden ürkmelerine sebep olmuştu. Doğu Anadolulular, toplumun düşüncelerine önem vermeyen, toplumu ve özellikle Doğu Anadolu bölgesi halklarını her türlü uygarlık gelişiminden yoksun bırakan, daima ve sadece baştakileri sivrilten bir görüşe sahip oldukları ve bu görüşle devleti idareye kalkıştıklarına inandıkları İttihatçıları bütün felaketlerden sorumlu tutuyor, Sivas Kongresi kararının veriliş şeklini de bu tutuma uygun ve kararı verenleri aynı tutumun taraftarı görüyor, bundan ürküyor, bu sebeple yine İttihatçıların isteklerini gerçekleştirecek kanısını veren böyle bir kongreye taraftar olamıyorlardı.

Bütün bu sebeplerle, Doğu Anadolulular 1902 yılından beri "adem-i merkeziyet" taraftarı olan ve bu düzeni kabul edip 1909 yılında tekrar faaliyete geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yolunda idiler. Topluma önem vermediklerine, "merkeziyetçilik" idaresiyle bütün memleketi ve özellikle de Doğu bölgesini yoksul ve yoksun bıraktıklarına, yurdu ve ulusu felaketlere sürükleyen Dünya Savaşı'na da aynı keyfî tutum ve kararla girdiklerine inandıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti önderlerini tutmuyorlar, Sivas Kongresi kararını verenleri ve bu meyanda Mustafa Kemal Paşa'yı da aynı tutumda kişiler sanıyor ve memleketin yeni bir tehlikeli maceraya sürüklenmesinden korkuyorlardı. (O kadar ki, ilerde görüleceği üzere, Sivas Kongresi'ne katılanlar, görüşmelere başlamadan önce, İttihatçılığı canlandırmaya çalışmayacaklarına and içmişlerdir.)

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, önceden aldırdığı tedbirlere, yaptırdığı hazırlıklara ve Sivas Valisi Reşit Paşa'nın kararsızlığından yararlanan hızlı ve kararlı hareketine rağmen, Sivas'ta bir geceden fazla kalmanın bile mümkün olmadığını anlamış ve uykusuz geçirdiği gecenin sabahında hemen yola çıkarak Erzurum'a gitmiş, kendi yaptıracağı kongreye katılmalarını istediği Doğu illeri delegelerinin kongresine katılmıştı. Böylece, 10 Temmuz'da yapılması düşünülen Sivas Kongresi için harcanan ilk çabalar başarısızlıkla sonuçlanmış ve Mustafa Kemal Paşa kararın uygulanmasını Erzurum Kongresi'nden sonraya bırakmak zorunda kalmıştı.

Fakat, Mustafa Kemal Paşa herhangi bir başarısızlık belirtisiyle yılacak, kararından dönecek kişilerden değildi. Erzurum'daydı, Erzurum Kongresi'ne katılmıştı, Erzurum Kongresi bölgesel nitelikten çıkarak, 30 Ekim 1918 sınırlarını esas tutmak suretiyle, tüm vatanın bütünlüğünü ve tüm ulusun bağımsızlığını amaç edinen ve ileride "Misak-ı Milli" diye anılacak olan kararları almıştı. Ama, Mustafa Kemal Paşa, büyük faydalar sağlayacağını söylediği, tüm milli mücadele çabalarını tek yönetim ve tek kişiye bağlayacak olan, Sivas Kongresi'ni yapmak düşünce ve kararında devam ediyordu.

Ne var ki, Sivas Kongresi'nin gerçekleşmesini önleyici zorluklar da bir türlü bitmiyor, hattâ her gün biraz daha artıyordu. Sivas'ta bir kongre yapılmasını öngören "Amasya Kararları"nı imzalamış olan 3. Kolordu Komutanı Refet Bey bile, bu zorluklar karşısında dönüş yaparak, Erzurum'da bir kongre yapılırken Sivas'ta da bir kongre yapmak için harcanan çabaların hem İstanbul Hükümeti'ni kuşkulandırıp harekete geçireceğini, hem de Doğu illerini ikiye bölme tehlikesi yaratabileceğini ileri sürmüş, Sivas'ta yapılması kararlaştırılmış olan kongreden vazgeçilmesini, yapılması kesinlikle zorunlu görülüyorsa başka bir ilde yapılmasını teklif etmişti.

Gerçekten de, o sırada, İstanbul Hükümeti var gücüyle Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya koyulmuştu. Sadrazam Ferit Paşa, İngilizlerin baskısı ile, İçişleri Bakanı'na 20 Temmuz 1919 tarihli bir tezkere göndererek Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in her nerede iseler hemen yakalanıp İstanbul'a gönderilmelerinin sağlanmasını istemiş, İçişleri Bakanı da Sadrazam'ın bu isteğini 26 Temmuz'da bütün valilere bildirmiş ve bununla da yetinmeyerek 30 Temmuz'da ayrıca Van, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Sivas, Ankara, Trabzon valilikleri ile Erzincan mutasarrıflığına telgraflar çekip Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in yakalanıp gönderilmelerini emretmişti. (Tarih Vesikaları 1/16)

Valiler kuşku içinde idiler. Hemen bu telgrafa cevap vermiş, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi illerinde olmadığını bildirmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ise Erzurum'daydı ve bu telgraflara, emirlere cevap vermeyen vali de Erzurum Vali Vekili Elhac Kadı Hurşit Efendi idi. Kadı Hurşit Efendi'de en küçük bir korku ve kuşku yoktu. Sessiz kalışı İstanbul Hükümeti'ni umursamayışındandı. Nitekim, günlerce cevap istemekte direnen İstanbul

Hükümeti'ne sonunda iki satırlık kesin ve açık cevabını vermekten çekinmemiş, "Burada, Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümet kararlarına ve bildirilerine aykırı davranışlarda ve kışkırtıcılıkta bulundukları hakkında bir bilgi yoktur" demişti. (Tarih Vesikaları 1/16)

Kâzım Karabekir Paşa ise, verdiği 1 Ağustos 1919 tarihli cevapta, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in eylem ve davranışlarında vatan ve milletin istek ve çıkarlarına ve yürürlükteki yasalara aykırı sayılabilecek bir durumun bulunmadığını, namusu ve seçkin askeri hizmetleriyle tanınmış, bütün askerlerin özel saygısını kazanmış bir komutanın tutuklanmasının halk ve ordu tarafından iyi karşılanmayacağını; değil böyle bir yola başvurmanın, bunu duyurmanın bile çok kötü sonuçlar doğuracağını bildirmişti. (M. Goloğlu: Erzurum Kongresi: 108–110; Y. Nadi: Mustafa Kemal Paşa Samsun'da; Nutuk: 87, 92, Vesika: 142; F. R. Atay, Çankaya I: 239; M. M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 88–95; Belgelerle Türk Tarihi: 4)

Zorlukların Yenilmesi

Gerçekten Sivas Kongresi'nin yapılmasını önleyici büyük zorluklar vardı ve bu zorluklar yenilmez sanılıyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa zorlukları yenmesini bilen insandı ve bunları yenecekti. Çünkü o lider karakteri ile doğmuştu, herkesi ve her şeyi insana şaşkınlık veren bir maharetle idare edecekti. (F.R. Atay, Çankaya I: 112, 114)

Erzurum Kongresi bitmişti. Kongre'nin milletçe gerçekleştirilmesi, yapımındaki tutum, karşıt düşüncelerin özgürlük içinde açıklanışı, kuşkusuz yapılan tartışmalar, Kongre sonuçları ve alınan kararlar çok kimseyi ümitlendirip cesaretlendirmişti. Erzurum Kongresi, milli birliğe gidiş ve milli birliğe varışın ilk önemli adımı idi. Bu adım büyük bir başarı ile atılmış, Doğu ve Kuzeydoğu bölgelerinin milli mücadele çabaları ve milli kuruluşları, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde birleşmişti. Şimdi bütün yurttaki milli mücadele çabalarını ve milli kuruluşları bir elde toplayacak olan, çalışma kapsamı ve yetki sınırları daha geniş, yeni bir cemiyet kurmak için Sivas'ta da bir kongre yapılabilirdi. Mustafa Kemal Paşa da böyle düşünüyordu. Fakat...

İstanbul Hükümeti'nin kongreye tepkileri

Yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını amaç edinecek kadar genelleşen Erzurum Kongresi, vardığı başarılı sonuçlardan ve kararlardan sonra artık bir başka kongrenin gereksizliği kanısını da yaratarak, Sivas Kongresi'nin herşeye karşın yapılmasını zorlaştırıyordu. Sivas Kongresi'nde yapılabilecek tek iş, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adını ve şeklini de, amacı gibi, genel niteliğe uygun olarak değiştirmekten ibaret olabilirdi. Bunun için de muhakkak bir ikinci kongrenin yapılmasına ve bu kongrenin muhakkak Sivas'ta olmasına lüzum var mı idi?

Aslında mülkiyeli olup Serez'de mutasarrıf iken padişah Sultan Abdülhamid'e telgraf çekerek, 24 saate kadar meşrutiyeti ilan etmediği takdirde kendisini padişah tanımaktan vazgeçip Veliaht Reşat Efendi'ye tabî olacağını bildirecek kadar medeni cesaret göstermiş, son dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ergani mebusu olarak bulunmuş olan Sivas Valisi

Reşit Paşa da, Sivas'ın öteki aydınları da bu düşüncenin etkisi altında, kararsızlık ve kuşku içinde idiler. Reşit Paşa, 20 Ağustos'ta, Mustafa Kemal Paşa'yı telgrafhanede makine başına çağırtarak, İstanbul'dan gelen Fransız subaylarının, "Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve kongre yapmaya teşebbüs ederse bölgenin işgalinin karar altına alındığını" bildirdiklerini, İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı şifreli telgrafın da aynı mahiyette olduğunu, ziyaretine gelen jandarma kuruluşlarını düzenlemekle görevli Fransız Binbaşı Brunot'nun ise, "İtilâf Devletlerine karşı kışkırtmada bulunulmazsa kongrenin yapılmasında sakınca olmadığı" şeklinde konuştuğunu ve sadece kongre gününü bilmek istediğini, bu sözlerden de şüphelendiğini, bir oyunla bütün milli mücadelecileri birden yakalamak niyetinde oldukları kanısına vardığını, İçişleri Bakanlığı şifresinin de bu kanıyı kuvvetlendirdiğini anlatmış ve kesin zorunluluk yoksa bu ikinci kongreden vazgeçilmesini, kesin zorunluluk varsa ikinci kongrenin de Erzurum'da veya Erzincan'da yapılmasını rica etmişti.

Aynı gün, bu düşünceyi desteklemek üzere Sivas eski mebusu Rasim Bey de, Erzurum eski mebusu ve Heyet-i Temsiliye üyesi Raif Efendi'ye bir telgraf çekmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Vali Reşit Paşa'ya verdiği cevapta, "Sivas Kongresi hazırlıklarına aylarca öncesinden başlanmış olduğundan bunun bütün dünyaca bilindiğini, nitekim İstanbul'daki Fransız ileri gelenlerinin bu gibi teşebbüsleri haklı gördükleri yolunda kendine haber gönderdiklerini, işgalin kolay bir iş olmadığını, bunun yeni bir savaş doğuracağını, yeni bir savaşı da Fransız ulusunun kabullenmeyeceğini, Sivas Kongresi'nde İtilâf Devletleri aleyhinde bulunulmasının söz konusu olmadığını, Sivas Kongresi toplanma gününün belirtilmesi hakkının Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne ait olduğunu, kuşkuya kapılmaksızın bütün bunları Fransız Binbaşı'ya anlatabileceğini" bildirmişti.

Bunun üzerine Reşit Paşa, anlayabildiği kadarını bildirmek suretiyle vicdan görevini yaptığı, kendisinin de İstanbul'daki Fransız ileri gelenlerinin samimiyetine güvenmediği, bununla beraber bundan ötesini Heyet-i Temsiliye'nin takdirine bıraktığı ve daima emirlerini uygulamaya hazır olduğu cevabını vermişti.

Buna rağmen, Mustafa Kemal Paşa, Sivas valisinin tereddütlerini kesinlikle ortadan kaldırmak için, ertesi gün, 21 Ağustos'ta, Reşit Paşa'ya

bir de “Heyet-i Temsiliye” imzalı telgraf çekti. Bu telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçen muhaberenin Heyet-i Temsiliye’de görüşüldüğü (O sırada Erzurum’da bulunan Heyet-i Temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve Raif Efendi’den ibaretti), illerden gelen delegeler Sivas’a varmak üzere olduklarına göre (bu konuda da bilgi edinmek mümkün olamamıştır) bu konunun artık yetkileri aşan bir mesele olduğu, Erzurum Kongresi’nden önce de İtilâf Devletlerinin büyük kuşkuya düşmüş olmalarına rağmen Kongre’nin sadece milli bağımsızlık gibi meşru bir amacı benimsemekten başka saldırgan bir düşünce taşımadığının anlaşılması üzerine toplantının İtilâf Devletleri ile Amerikalılar üzerinde olumlu etki yaptığı, Erzurum’da bulunan İngiliz temsilcisinin bunu açıkça belirttiği, hattâ Amerikalıların Sivas Kongresi’ni izlemek üzere siyasi bir memur göndereceklerini bildiriliyordu.

Raif Efendi de, Sivas’ta yapılmak istenen kongrenin başka bir yerde yapılması düşüncesini desteklemek üzere Sivas eski mebusu Rasim Bey’den gelen telgrafa cevap vermiş, kongrenin nerede yapılması gerektiği üzerinde etraflı şekilde düşünüldüğünü, yurda kötülüğü dokunacak her davranıştan kaçınılacağının gayet tabii olduğunu, fakat bu konuda kuşkuya yer olmadığını, yakında Sivas’ta buluşup görüşeceklerini bildirmek suretiyle olayı basitleştirmeye çalışmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bu çabalarla da yetinmemiş, evvelce Sivas’ta vali vekilliği yapmış olan Kadı Hasbi Efendi’ye bir telgraf çekerek, yabancı ulusların bu gibi toplantıları çok olağan kabul ettiklerini, İngilizlerin bu düşüncelerini açıkça belirtmelerine ve Amerikalıların Kongre’ye özel bir memur göndermek istemelerine rağmen halkın yersiz kuşkulara düşürülmesinin doğru olmadığını bildirmiş, aydınlatıcı ve uyarıcı konuşma ve çalışmalarıyla bunun önlenmesini istemiştir. 3. Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Bey’e (İstanbul Hükümeti’nce görevden alınan Refet Bey’in yerine verilmiştir) çektiği şifre telgrafta da, aynı durumdan söz etmiş ve Sivas valisinin telgrafhanedeki açık konuşmasının halk üzerinde yapabileceği kötü etkilerin önlenmesini rica etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu çabalarıyla, Sivas Kongresi’ni vazgeçilmez bir zorunluluk haline getirmiş ve Erzurum Kongresi’nde alınan karar gereğince Rauf Bey ile Raif Efendi’yi beraberinde götürerek Sivas Kongresi’ne katılmaya ve kongreyi yönetmeye karar vermişti.

Doğudan gelecek delegeler sorunu

Fakat zorluklar bitmiyordu. Kongre'ye hangi iller, nasıl delege göndereceklerdi? Milli mücadele bayrağını açmış ve tek teşkilatlı bir bölge haline gelmiş olan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu illeri bu kongreye katılmayacaklar mıydı? Katılacaklarsa nasıl katılacaklardı?

Erzurum Kongresi'ne katılan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu illerinin delegeleri yerlerine dönmüşlerdi. Bu delegeleri tekrar geri çağırıp Sivas'ta yeni bir kongreye götürmek mümkün değildi. Aynı illerden bir de Sivas Kongresi için yeni delegeler istemeye hiç imkân yoktu.

Kaldı ki, ne Erzurum Kongresi'nin, ne de Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta kongre yapılması hakkında bir kararı yoktu. Bu duruma göre, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve Hoca Raif Efendi nereyi ve kimi temsil için Sivas'a gidip kongre yapacak ve kongreye katılacaklardı? Mustafa Kemal Paşa da bunu düşünüyor ve bu zorluğu nasıl yeneceğini araştırıyordu.

Gerçekten de, artık bu illerden delege çağrılamazdı. Bu iller katılmadıkça da Sivas Kongresi'nden beklenen sonuç elde edilemezdi. O halde tek çare, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin Sivas'ta hazır bulunması ve Doğu illerinin Kongre'de Heyet-i Temsiliye ile temsil edilmesi idi.

Heyet-i Temsiliye çözümü

Ancak, Heyet-i Temsiliye üyeleri ortada yoktular. Heyet-i Temsiliye'nin dokuz üyesinden Mutki Aşireti Reisi Musa, Bitlis eski mebusu Sadullah, eski valilerden Bekir Sami Beyler Kongre'de bulunmamış ve Kongre'de bulunmadıkları halde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş, Kongre'den sonra da Erzurum'a gelmemişlerdi. Geri kalan altı üyeden Erzincanlı Şeyh Fevzi Efendi ile Trabzonlu İzzet ve Servet Beyler yerlerine dönmüşlerdi. Erzurum'da kalan Heyet-i Temsiliye üyelerinin hepsi Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile Raif Efendi'den, yani üç kişiden ibaretti.

Bu durum karşısında, Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Trabzonlu üyeleri İzzet Eyüboğlu ile Servet Hacısalihoğlu'nu Erzurum'a çağırmaya karar verdi. Muhakkak geleceklerini umuyordu. Çünkü her ikisi de, Erzurum Kongresi'nde, Mustafa Kemal Paşa ile tam bir işbirliği yapmışlardı. Fakat, Erzurum Kongresi'nde, hattâ kendi hemşehri ve

akrabaları olan delegelere karşı bile Mustafa Kemal Paşa’yı tutmuş olan İzzet ve Servet Beyler, o sırada İstanbul’dan gelmiş olan bir soruşturma kurulunun Trabzon’da bulunuşunu bahane ederek Trabzon’dan ayrılamayacaklarını bildirdiler.

Gerçekten de, 28 Temmuz’daki Vükelâ Meclisi (Bakanlar Kurulu) toplantısında bazı yerlerde cereyan eden sükûn ve asayişi bozucu olayların içyüzlerini incelemek ve bu konuda soruşturma yaparak gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak üzere Dahiliye Nezâreti ile Harbiye Nezâreti’nden birer kişinin katılmasıyla kurulacak heyetlerin olay yerlerine gönderilmelerine karar verilmiş, kurulan heyetlerden birine Trabzon–Erzurum bölgesi verilmiş, Rize eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Fevzi Paşa’dan kurulu heyet Trabzon’a gelerek soruşturmalarına başlamıştı. Heyet, incelemeleri sonunda, Rum çetelerinin Karadeniz kıyılarında Pontus devleti kurmaya çalıştıklarını, Ermeni komitelerinin de Doğu illerinde Ermenistan devleti kurmaya uğraştıklarını, bu tehlikelerden korkup kuşkulanan Müslüman halkın da haklarını korumak amacı ile dernekler kurduklarını, Erzurum’da bir kongre yaptıklarını, bölgede Müslümanlardan kurulu çeteler bulunmadığını, Rum çetelerinin ise faal halde olduklarını, bu yüzden Trabzon–Erzurum yolunun Hamsiköy kesiminde iki tabur askerin görevlendirildiğini tespit etmiş, 22 Ağustos 1919 tarihli raporunu İstanbul’a göndermiş, 23 Ağustos’ta da Erzurum’a hareket etmişti. Fakat, heyet işini bitirip Trabzon’dan ayrılmış olduğu halde, İzzet ve Servet Beyler yine de Erzurum’a gitmemiş, Mustafa Kemal Paşa’ya katılmamışlardı.

Bu durumda, Doğu illerini temsil ederek Sivas’a gitmek imkânsız denecek kadar zordu ama Mustafa Kemal Paşa bu zorluğu da yenecekti. 24 Ağustos 1919’da Erzurum valiliğine gönderdiği bir yazı ile, merkezi şimdilik Erzurum’da olmak üzere, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulduğunu bildirmiş, bunun üzerine merkezi İstanbul’da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Doğu illerindeki şubeleri ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin şubeleri haline gelmişlerdi. Artık Doğu’da tek bir milli kuruluş olarak Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vardı, onu da Heyet-i Temsiliye üyeleri idare ve temsil edeceklerdi. Dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye’nin beş kişilik çoğunluğu bu temsil için yeterliydi. Mustafa Kemal Paşa da bu beş kişilik çoğunluğu sağlamaya çalışıyordu. Erzurum’dan Rauf Bey ile Raif

Efendi'yi beraberine alarak yola çıkacak, Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendi'yi alacak, Tokat'ta bulunan Bekir Sami Bey de Sivas'a gelip onlara katılacaktı. Böylece, dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye'nin beş kişilik çoğunluğu Sivas'ta bulunacak, gereken kararları alabilecek ve bütün Doğu illeri ile Trabzon ve Samsun'u içine alan Doğu Anadolu bölgesini temsil edecekti. Mustafa Kemal Paşa, bir de belge hazırlamış, bir kâğıdın üst tarafına bu beş ismi ve altına "Yukarıda isimleri görülen kişiler Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Erzurum Kongresi tarafından görevlendirilmiştir" diye yazmış, altını da mühürlemiştir. (Nutuk: 83)

Artık yola çıkmak gerekiyordu. Sivas'tan da, devamlı şekilde, ne zaman geleceği soruluyor ve bir an önce gelmesi isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa yola çıkmaya hazırdı.

Maddi sorunlar

Mustafa Kemal Paşa ile maiyetindekilerin ve birlikte gidecek Heyet-i Temsiliye üyelerinin yol masrafları nasıl karşılanacaktı? Erzurumlu milli mücadeleciler çaresizlik içinde düşünüp duruyorlardı. Topladıkları 1500 liranın büyük kısmını kongre için harcamışlardı, şimdi sadece 80 liraları vardı. Yoksulluk içindeki halktan başkaca para istemek ve almak mümkün değildi. Kaldı ki, parasızlıklarını halka duyurmak da istemiyorlardı. Bu durum toplum üzerinde kötü etki yapabilirdi. Kimse ne yapacağını bilemiyordu. Fakat, Erzurum'un fedakâr evlatlarından, 60 yaşını geçkin, emekli binbaşı Süleyman Efendi, "Çocuklar," demişti "benim bugüne kadar biriktirdiğim 900 liram var. Ben 60 yaşını geçmiş bir adamım. Tanrı rızasından ve milletin esenliğinden başka dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı benim verdiğimi ne Paşa, ne de başka kimse bilmeyecek."

İşte bu para ile yol hazırlıkları tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos 1919'da, Erzurum'dan Sivas'a hareket etmişti. (C. Dursunoğlu, Milli Mücadele Erzurum: 137)

Kongre Hazırlıkları

İlk delegelerin gelişi

Sivas Valisi Reşit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın makine başı görüşmeleri sonunda Sivas Kongresi'nin yapılacağı kesin olarak anlaşılınca, Erzurum Kongresi'nin başarılı sonuçlarından cesaretlenen birkaç il de delegelerini Sivas'a göndermeye başlamışlardı. İlk olarak, İsmail Fâzıl Paşa, daha 29 Temmuz'da İstanbul'dan Ankara'ya, oğlu Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) yanına gelmiş, bekliyordu. Ankara 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, her bakımdan zorluklar içerisinde yapılmasına çalışılan Sivas Kongresi'ne delege gönderme işinde büyük çaba harcıyordu. Her ne kadar, 29 Ağustos 1919 tarihli telgraf emriyle görevinden alınmış ve kolordu komutan vekilliği Ankara'daki Kolordu Hesapları İnceleme Komisyonu Başkanı Emekli Ahmet Hulusi Paşa'ya verilmek istenmişse de, Ahmet Hulusi Paşa bu görevi kabul etmediğini bildirmişti. Kâzım Karabekir Paşa da sert bir tepki göstermiş ve çektiği telgrafla, namus ve iktidarı ile ün yapmış olan Ali Fuat Paşa hakkında, yanlış bir görüş sonunda verilen bu emrin düzeltilmesini istemişti. Böylece, Ali Fuat Paşa Kongre'ye katılmak için Sivas'a gideceklere elden gelen yardımı yapmaya ve her türlü kolaylığı göstermeye devam etti.

Bu konudaki en önemli mesele Sivas'a gelenlerin açıkta kalmamaları, ortalıkta görünmemeleri ve bir yerde barındırılmaları idi. Bunu kim ve nasıl yapacaktı?

Bu zorluğu da, her zorlukta olduğu gibi, vatanı uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen millet yenecekti. Öyle de oldu. Yurtsever Sivaslılar bu zorluğu, fedakâr evlatlarının gayreti ile yendiler. Eski bir İttihatçı ve komiteci olan Şekeroğlu İsmail Efendi bu güç ve masraflı görevi tek başına üzerine aldı, 20 kadar konuğu günlerce evinde barındırdı. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 98; M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 209; H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 210)

Nitekim, Şekeroğlu İsmail Efendi'nin milli mücadeledeki olağanüstü hizmet ve yararlıkları yıllar sonra da hatırlanacak ve 1961 yılında çıkarılan 280 sayılı özel kanunla eşine vatan hizmeti tertibinden maaş bağlanacaktır.

Kongre mekânının hazırlanması

Sivas Kongresi'nin yapılacağının kesinlikle anlaşılması ve bazı illerden delegelerin gelmeye başlaması üzerine Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas şubesi de gerekli kongre hazırlıklarına başlamıştı. Başta Cemiyet Başkanı Müftü Abdurrauf Efendi olduğu halde, Sivas eski mebusu Rasim Bey, Sivaslı çiftlik sahibi Emir Paşa, Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Bey ile Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören) Bey, işbirliği halinde, çalışmaya koyulmuşlardı. Hepsi de büyük bir milli mücadele heyecanı içinde idiler.

Her şeyden önce, kongrenin yapılacağı binayı bulmak gerekiyordu. En uygun bina, 1893'te "mülki idadi" olarak yapılmış bulunan o günkü "sultanî" binası idi (Bina 1981'e dek lise olarak kullanılmaya devam etmiş, daha sonra Kongre Müzesi olmuştur). Yaz tatili sebebiyle boş olduğundan kolaylıkla yararlanılabilecekti.

Birinci kattaki girişe hakim oda güvenliği korumakla görevli personele ayrılmıştı. Büyük bir oda da yemek salonu olarak hazırlanmıştı. Öteki odalarda müstahdemler bulunacak, bir oda da kiler olacaktı.

Birinci kattaki ilk oda Mustafa Kemal Paşa'nın oturup dinleneceği, çalışacağı ve yatacağı şekilde düzenlenmiş, odaya konacak eşyaları Müftü Abdurrauf Efendi ile Şekeroğlu İsmail ve Sığırcıoğlu Hayri Efendiler evlerinden getirmişlerdi. (Oda o dönemden sonra müze haline getirilmiştir, ancak içindeki eşyalar o günkü eşyalar değildir. Mesela, Atatürk'ün o günlerde yalnızca veya arkadaşlarıyla birlikte çektirmiş olduğu birçok resimlerde açıkça görülen etekleri saçaklı kanape, koltuk ve sandalyeler Ankara'da, Sivas eski müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Abdurrauf Efendi'nin torununun evindedir. Abdurrauf Efendi tarafından 1909'da, İstanbul'da satılan saray eşyaları arasından alınmış ve Sivas Kongresi zamanında Mustafa Kemal Paşa'nın odasına konulmuş olan, her bakımdan değerlerini muhafaza ettikleri gibi kullanılır halde de bulunan bu kanape, koltuk ve sandalyeleri, sahipleri, Sivas'taki Atatürk Müzesi'ne vermeye hazır olduklarını ve fakat şimdiye kadar başvurdukları ilgililerden olumlu bir karşılık alamadıklarını söylemişlerdir. (Ek 2b)

Çok basit gibi görünen bu durumun bazı önemli tarih olaylarına ışık tutabilmesinin ve bazı yanlışlıkları önlemesinin mümkün olduğunu

görmek, her konuda gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalmanın önem ve değerini bir kere daha ortaya çıkarmaktadır.

Mesela, çok ciddi ve değerli bir eserde, Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Temsiliye üyeleri Rauf ve Bekir Sami Beylerin yan yana otururken çekilmiş resimlerinin altına "Erzurum Kongresi birinci ve ikinci başkanları" diye yazılmıştır. Oysa ki Bekir Sami Bey Erzurum Kongresi'nde bulunmamış, hattâ Erzurum'a hiç gitmemiştir. Hazır bulunmadığı halde Erzurum Kongresi tarafından Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile, ancak Sivas'a geldikten sonra buluşmuştur. Rauf Bey de her ne kadar Erzurum'da ve Erzurum Kongresi'nde bulunmuşsa da Kongre ikinci başkanlığına seçilmemiştir. Rauf Bey'in ikinci başkanlığı Sivas Kongresi'ndedir. Eğer resimde açıkça görülen etekleri saçaklı sandalyelerin Sivas Kongresi zamanında Müftü Abdurrauf Efendi tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın odasına konulmuş olan sandalyeler olduğu bilinse idi resmin Erzurum Kongresi zamanına değil, Sivas Kongresi zamanına ait olduğu anlaşılır ve bu yanlışlıklar yapılmazdı. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 138)

Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılan odanın yanındaki büyük salon öğrenci sıraları ve sandalyelerle doldurulup kongre salonu haline getirilmişti. Köşeye bir kürsü yerleştirilmiş, üstüne güzel bir seccade örtülmüş, duvarlar halı ve bayraklarla süslenmişti. Salonun diğer yanındaki oda Rauf Bey için hazırlanmış, soldaki büyük derslikler ise Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları ve önemli konuklar için düzenlenmişti. Delegeler yemeklerini birinci kattaki salonda, birarada yiyeceklerdi. Bunun için, Eskişehir Delegesi Hüseyin Bey'in idaresinde bir de tabldot kurulacaktı. (V.C. Aşkun: Sivas Kongresi).

Kongre beyannamesinin basımı

Kongre binası bulunmuş, salon ve odalar hazırlanmıştır. Şimdi yapılacak en önemli iş Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin basılmasıdır. Çünkü bu beyanname bastırılıp Sivas Kongresi delegelerine dağıtılacak ve bu beyannamedeki esaslar, Erzurum Kongresi'ne katılmamış olan illerin delegelerinin onayına sunulacaktı. Fakat beyanname nasıl bastırılacaktı?

Beyannameyi basabilecek tek müessese Sivas Vilayet Matbaası idi. O da resmi bir daireydi ve valinin emrindeydi. Vali ise tereddüt ve kuşku içinde

bocalıyordu. Kararsız bir haldeydi. Bu sebeple, beyannamenin bastırılması için kendisine başvurulduğunda olumlu bir cevap vermemişti. Gerek İstanbul Mebuslar Meclisi'nde Ergani mebusu iken tanıştığı Sivas mebusu Rasim Bey'e, gerekse öteki milli mücadelecilere ve basımevi yetkililerine verdiği cevapta, kendisinin görevi başında bir devlet memuru olduğunu, bu görev üzerinde bulunduğu müddetçe de beyannamenin Vilayet Matbaası'nda basılmasına resmen müsaade edemeyeceğini, fakat kendisine başvurulmamış gibi Vilayet Matbaası müdürü ile anlaşıp bastırdıkları takdirde olaydan habersizmiş gibi davranarak basımına engel olmayacağını, nitekim kongre binasını kendisine sormadan alıp hazırladıkları için ses çıkarmadığını, beyannameyi de aynı şekilde basabileceklerini anlattı. Açıkça emir veremeyen Vali Reşit Paşa kolaylık göstermişti ama beyannamelerin bastırılması yine de mümkün olamıyordu. Çünkü Vilayet Matbaası müdürü de bu işi kendi başına yapmaya cesaret edemiyor, her durumda Vali Paşa'dan emir getirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Milli mücadelecilerin baskısı artınca da, esasen görevi başında devamlı şekilde durmayan müdür, artık basımevine hiç uğramaz olmuş, hattâ hastalık bahanesi ile evine çekilmişti.

İşte, o zaman, basımevinin genç saymanı Abdülkadir Efendi (Sarısözen) eşsiz bir cesaretle ortaya çıktı ve sadece yurtseverlik duygusunun asil heyecanı ile kararını vererek Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni Vilayet Matbaası'nda bastırdı.

Sivas'ın eski bir ailesine mensup olan Abdülkadir Bey, sonradan Vilayet Matbaası müdürü olmuştur. Daha sonra Ankara'ya gelip İçişleri Bakanlığı'nda görev alacak, Hukuk Fakültesi'ni bitirecek; kaymakamlık, valilik, müsteşar yardımcılığı gibi türlü görevlerde bulunacaktı. Abdülkadir Sarısözen emekli olduktan sonra Sivas'ta avukatlık ve Baro başkanlığı yaptı, emekliliğinde Ankara'da oturdu. (Ek: 2)

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gelişi

Sivas Kongresi'nin bütün hazırlıkları tamamlanmıştı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gelmesi bekleniyordu. Mustafa Kemal Paşa da, 29 Ağustos 1919 Cumartesi günü öğleden evvel, Erzurum'dan Sivas'a hareket etti.

Kafile üç otomobil ve üç araba ile yola çıkmış, Erzurumluların coşkun sevgi gösterileri ile uğurlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa bütün arkadaşları ve maiyetindekilerle beraber Sivas'a geliyordu.

Yalnız kurmay başkanı olarak İstanbul'dan beraberinde getirdiği Albay Kâzım Bey (Dirik), Mustafa Kemal Paşa ile birlikte askerlikten ayrılmadığı için Kâzım Karabekir Paşa'nın emrine girip görev almış ve kale komutanı olarak Erzurum'da kalmıştı. Erzurumlu Hoca Raif Efendi ise, Heyet-i Temsiliye üyesi olarak, Mustafa Kemal Paşa ile beraber Sivas'a gidiyordu.

Öğleyin bir pınar başında bir süre mola verildi, ekmekle peynir zeytinden ibaret kumanyalar yendi. İkindi üzeri yağan yağmurdan biraz ıslandıkları için geceyi bir köyde geçirdiler. Ertesi gün (30 Ağustos) erkenden yola devam edildi. Öğleden sonra Erzincan'a yakın Ekşisu adlı maden suyu kaynağının başında duruldu. Erzincanlılar, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılıyorlardı. Sevinçli ve mutlu idiler. Mutasarrıf tarafından verilen akşam yemeğinde, Mustafa Kemal Paşa Erzincan ileri gelenleriyle konuşup görüştü. Ertesi sabah da halkla temas etti. Yurtsever Erzincanlıların eşsiz milli mücadele heyecanlarını ve bu uğurda ne de yiğit insanlar olduklarını yakından görüp anladı. Milletine olan güveni daha da pekişti ve tazelenmiş gücüyle yorgunluklarını unutup Heyet-i Temsiliye'nin Erzincanlı üyesi Şeyh Fevzi Efendi'yi de beraberine alarak, 1 Eylül Pazartesi günü öğleye doğru, tekrar yola koyuldu.

Henüz bir saat kadar yol alınmıştı ki, birkaç jandarma erinin başında bulunan bir jandarma subayı, otomobillerin önüne çıkarak, Dersim eşkıyasının ilerideki Çardaklı boğazını tutmuş olduğu haberinin geldiğini, bu durumda kendi kuvvetleriyle güvenliği sağlayamayacağını, merkezden kuvvet istediğini, kuvvet gelinceye kadar yola devam edilmesinin doğru olmayacağını bildirdi. Durum önemli ve nâzikti. Ya gelecek kuvvetlerle boğazın eşkıyadan temizlenmesi için günlerce beklenecekti, ya da bütün tehlikeler göze alınıp yolculuğa devam edilecekti. Günlerden beri Sivas'ta toplananlar ise, Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce Sivas'a gelmesini bekliyorlardı.

Şimdi ne olacaktı? Hemen karar vermek gerekliydi. Tehlikeler karşısında yılmayan, iradesi sarsılmayan, hattâ tehlikelerin üzerine giderek bunları yenmesini bilen "karar insanı" Mustafa Kemal Paşa kararını hemen vermişti. Ne pahasına olursa olsun yola devam edilecek ve boğazdan

geçilecekti. Sonra yanındakilere döndü, kararını bildirdi ve kararı hakkında düşüncelerini sordu. Mustafa Kemal Paşa'nın sorusuna, yurtları ve bağımsızlıkları uğrunda ölmeyi onurlu bir görev bilen Anadolu insanlarının temsilcisi, Erzincanlı Şeyh Fevzi Efendi cevap verdi. "Bizler," dedi "haklarımız, vatanımız ve milletimiz uğruna savaşmak üzere yola çıkmış bulunuyoruz. Eğer bu yolda ölmek Tanrı buyruğu ise şehitlik mertebesine yükseliriz." Bu sözlerden sonra yapılacak tek iş yola devam etmekti. Öyle de oldu. Maiyet subaylarının bindiği ve makineli tüfeğin bulunduğu otomobil öne geçirildi, herkes gelecek bir saldırıya karşı hazır ve tetikte, yola devam edildi. Eşkıyaya rastlanmadı, boğazdan geçildi, akşam üzeri bir köye varıldı ve burada gecelendi. 2 Eylül Salı günü tekrar yola çıkıldı ve akşam üzeri Sivas yakınındaki Kılavuztepe'ye varıldı. (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 202)

Şehirdeki bütün taşıtları seferber eden ve araçlar tükenince yaya olarak yola çıkan Sivaslılar, Mustafa Kemal Paşa'yı, büyük ve coşkun sevgi gösterileriyle, şehrin kilometrelerce dışındaki Kılavuztepe'de karşıladılar. Büyük konuklarını, milli mücadele önderlerini burada kurulan çadırlarda dinlendirdiler; sevinçli dostluk gösterilerinde bulundular.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a bu gelişi, ilk gelişine hiç benzemiyordu. Aradan geçen iki aya yakın zaman, Mustafa Kemal Paşa ile doğuluların birbirlerini iyice tanımalarına yetmişti. Vatanlarına canları ile bağlı olan Anadolu'nun mert ve yiğit insanları Sivaslılar, bütün varlıklarıyla atılmış oldukları milli mücadelede, gerçek önderlerini bulmuş olmanın taşkın heyecanı içinde idiler.

Bir süre Kılavuztepe'de dinlendikten sonra eşsiz sevgi gösterileriyle, hep beraber şehre gelindi, kongrenin yapılacağı lise binasına varıldı. Sivas Valisi Reşit Paşa da, burada Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı, "Hoş geldiniz" dedi ve ayrıldı. Boz renkteki avcı kesimi kostümü içinde dimdik duran Mustafa Kemal Paşa karşılayıcılarını bir kere daha selamladı ve binaya girerek istirahate çekildi.

Akşam yemeğinden sonra Vali Reşit Paşa tekrar Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Görüşmeler geç vakitlere kadar sürdü. Gece yarısına doğru herkes odasına çekildi.

2 Eylül 1919'da Sivas, Mustafa Kemal Paşa'nın gelişi ile eşsiz bir ulusal bayram günü yaşamıştı. Sivaslıların bu asil heyecanını en güzel ve en gerçek şekilde, Sivas Kongresi delegelerini günlerce kendi evinde barındırmış olan Şekerzade İsmail Efendi, Mazhar Müfit Bey'e anlatırken dile getirdi: "Sivas'ta yapılan bu büyük karşılama töreni Sivaslıların, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, milli mücadeleye ne büyük ölçüde bağlandıklarını göstermeye yeter bir olaydır." (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 208)

Sivas Kongresi, yurtsever Sivaslıların bu asil milli mücadele heyecanının yarattığı güven içinde yapıldı.

Batı İllerinin Durumu

Sivas Kongresi'nin başlayacağı günlerde, Eylül 1919 başlarında, Batı Anadolu'nun durumunu iyice gözler önüne koyabilmek için, ülkenin, aynı günlerdeki genel durumunu kısaca belirtmek yerinde olacaktır.

İstanbul ve Çanakkale'de İtilâf Devletlerinin büyük kuvvetleri yerleşmişlerdi. Kütahya, Eskişehir, Samsun, Maraş, Gaziantep, Urfa bölgelerinde İngiliz ve Mersin, Adana, İskenderun bölgelerinde Fransız askeri birlikleri vardı. Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'na İtalyanlar çıkmışlar, Konya ile Afyonkarahisar ve Burdur'a birlikler göndermişlerdi. İzmir, Ayvalık, Bergama, Manisa, Ödemiş, Aydın bölgeleri Yunan işgali altında idi.

Bunlara karşılık, bütün yurtta, ikisi bağımsız olmak üzere ve çoğunun er kadrosu eksik olarak 20 Türk tümeni vardı:

- Merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu'nun 4 tümeninden biri Erzurum'da, biri Trabzon'da, biri Van'da, biri Horasan'da idi.

- Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Amasya'da, diğeri Samsun'da idi.

- Merkezi Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Siirt'te, biri Mardin'de idi.

- Merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Ankara'da, diğeri Afyonkarahisar'daydı.

- Merkezi Konya'da bulunan 12. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Konya'da, biri Niğde'de idi.

- Merkezi Bandırma'da bulunan 14. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Balıkesir'de, diğeri Tekirdağ'da idi.

- Merkezi İstanbul'da bulunan 25. Kolordu'nun 2 tümeninden biri İstanbul'da, biri İzmit'te idi.

- Merkezi Edirne'de bulunan 1. Kolordu'nun 2 tümeninden biri Kırklareli'de, diğeri Keşan'da idi.

• 2 bağımsız tümenden biri Çine'de, diğeri Bursa'da bulunuyordu. (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 14)

Ayrıca, Erzurum, Sivas, Trabzon illerini içine alan bölgede, halk tamamen teşkilatlanıp silahlanmış, askeri kuruluşlarla işbirliği yapıp Doğu bölgesini birlik ve beraberlik içinde güçlü duruma getirmişti. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 25–26)

Kastamonulular da daha ilk günlerden itibaren milli mücadele gayret ve heyecanı içindeydiler. Liseyi bitirmiş genç Kastamonulular (Tatlızade Emin, Hüsnü Açıksöz, Hamdi Çelen gibi), 15 Haziran 1919'da Açıksöz gazetesini çıkarmışlar, Mustafa Kemal Paşa'nın toplumu aydınlatıcı, uyarıcı, yürek gücünü arttırıcı, kuva-yı milliyeciliği teşvik edici telgraf, bildiri, yazı ve haberlerini yaymaya başlamışlardı. Kastamonu'daki milli mücadele hareketinin başında defterdar Ferit Recai Bey vardı. Sağlık Müdürü Niyazi Bey, tabur doktoru İbrahim Bey aracılığı ile gizli haberleri alıyor ve askeri birliklerle ilişki sağlıyordu. Gönülleri yurt sevgisiyle dolu Kastamonulu gençlerden kurulu Kuva-yı Milliye'nin başı Tatlızade Emin Bey idi. Askeri birliklerdeki milli mücadele çabalarını Üsteğmen Şevket Bey yönetiyordu. Tabur tüfekçisi Yakup Efendi ile ağır makineli tüfek komutanı Ali Bey Üsteğmen Şevket Bey'i tutuyorlardı. Kuva-yı milliyeci gençler Üsteğmen Şevket Bey'le tam bir iş ve anlayış birliği halindeydiler. Sivas Kongresi'nin yapılacağı bildirilince, genel meclis üyesi Tatlızade Nuri Efendi (Emin Bey'in babası), yaşlı ve hasta haline rağmen, İnebolu'dan gelen Zeki Bey ile birlikte yollara düşüp Sivas'a gitmişti. (Hüsnü Açıksöz, İstiklal Harbinde Kastamonu: 10)

Sinoplular (Sinop o sırada Kastamonu'ya bağlı bir liva idi), Ankara 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın gönderdiği Binbaşı Şevket (Göllü) Bey'in yöneticiliğinde teşkilatlanma yoluna girmişlerdi. Gerçekte, Sinopluların milli mücadele çabaları İzmir'in işgalini duydukları gün başlamıştı. Belediye Başkanı Rasim Bey, İzmir'in işgalini duyar duymaz, 16 Mayıs 1919'da, altında bütün Sinop ileri gelenlerinin imzası bulunan bir telgrafı İstanbul Hükümeti'ne çekerek, bu işgali kesinlikle reddettiklerini, coşkunluk içindeki Sinopluların İzmir'i savunmaya ve kurtarmaya kararlı olduklarını, hiçbir kuvvetin de onları bu kararlarından vazgeçiremeyeceğini bildirmişti.

İngilizler tarafından tutuklanıp bir polis muhafazasında vapurla İstanbul'a gönderilmekte olan Samsun Mebusu Osman Bey, 4 Ağustos 1919'da, Sinop'ta karaya çıkıp Sinoplulara sığınınca Sinop'un yerlisi olan mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey hemen bir sağlık raporu düzenleterek Osman Bey'i Sinop'ta alıkoymuş ve muhafız polisi Samsun'a geri göndermişti. Olaya el koymak isteyen Samsun'daki İngiliz temsilci Sinop'a gelmiş, fakat Sinoplular Osman Bey'i vermeyip gizlemiş, iyileşince teslim edecekleri vaadi ile İngiliz temsilciyi geri göndermişlerdi. Fakat, bu arada, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve ondan aldıkları direktif üzerine Osman Bey'i gizlice Sivas'a yollamışlardı (ki bu olay, ileride anlatılacağı üzere, İngilizlerin Sinop'u işgale yeltenmeleri derecesinde büyük tepkiye sebep olacaktır).

İnebolulular ise (İnebolu o sırada Kastamonu'ya bağlı bir ilçe idi), daha 1918 yılı sonlarında, Yüzbaşı Osman Nuri Bey'in (Gürler, sonradan General) uyarmaları ile İnebolu Gençlik Mahfeli adında milli mücadelenin ilk gençlik birliğini kurmuşlardı. Osman Nuri Bey, İnebolu gençlerini Yıldırım Takımı ve Turan Takımı adlarında iki kuruluş hâlinde kuva-yı milliyeciliğe hazırlamıştı. İnebolu Kuva-yı Milliyesi'nin başı Kabaalioğlu Rıza idi. Kabaalioğulları sekiz kardeştiler. Biri Kafkas cephesinde şehit düşmüştü. Diğerleri ise kuva-yı milliyeci idiler ve müfrezelerinin en genç elemanı da, çocuk denecek yaşta olmasına rağmen tepeden tırnağa silahlı, Ali Gözlük'tü. Kurtuluş Savaşı'na kahramanlık destanları armağan edecek ve istiklâl madalyası alacak olan İnebolu Mavnacılar ve Salapuryacılar Cemiyeti de Recep Kâhya'nın başkanlığında kurulmuştu.

Kısacası, İnebolu, yedisinden yetmişine, kadını erkeği, çocuğu kocamışı ile milli mücadele çabalarının örnek bir bölgesi olmuştu. O kadar ki, 24 Temmuz 1919'da bir torpido ile İnebolu'ya gelmiş olan İngiliz subayları, Rumlarla birlikte taşkın gösteriler içinde içki âlemi yaparlarken İnebolulu gençler, durumun acılığına katlanamayarak müdahale edip "Burası Kuva-yı Milliye bölgesidir, bir ihtiyacınız varsa bize söyleyin" demişler ve "Burası İngiliz işgal bölgesidir, bize kimse karışamaz" cevabını alınca da hemen silahlı bir müfreze hâlinde bu âlemcilerin karşılarına dikilmişler ve ancak o zaman gerçeği gören İngiliz subayları da özür dilemek zorunda kalmışlardı. Sivas Kongresi için delege istenince İnebolu'nun ilk nokta komutanı emekli binbaşı Zeki Bey'i Sivas'a göndermişlerdi. (Kastamonu, Sinop, İnebolu için bkz. N. Peker, 1918–1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri; İnönü,

Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı Hatıraları; Belgelerle Türk Tarihi: 10)

Konyalılar İstanbul Hükümeti taraftarı Vali Cemal Bey'in ağır baskısı altında idiler. Merkezi Konya'da bulunan 2. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile 12. Kolordu Komutanı Selâhattin Bey'in de, halkın milli mücadele heyecanları ve çabalarıyla ilgilenmeyerek İstanbul'a gitmelerinden yararlanan Vali Cemal Bey, milli mücadele heyecanı içinde kıvranan yurtsever Konya halkına göz açtırmamak için ne mümkünse yapıyordu. Fakat bütün bunlara rağmen halktaki milli mücadele heyecanı gittikçe güçlenip önlenemez hâle geliyordu. Nitekim, Vali Cemal Bey, Albay Refet Bey'in (Bele, sonradan General) Sivas'tan Konya'ya gönderildiğini duyunca, halkın coşkunluğundan korkarak kaçacak, yurtsever Konyalılar da illerinin yönetimine el koyarak İstanbul ile ilişkilerini kesip Sivas'a bağlanacak, Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadele çabalarına katılacaklardır.

Bu sırada, Afyonkarahisarlılar da, neredeyse Konyalılarla aynı durumda idiler. Yurtsever Afyonkarahisarlıların heyecan içinde milli mücadele yoluna girmek istemelerine karşın, Afyonkarahisar mutasarrıfı Sivas Kongresi'ni tanımamakta direniyordu. Fakat, sonunda, Afyonkarahisarlılar da mutasarrıfı görevinden atacak, yerine milli mücadelecilerden yana olan Afyonkarahisar kadısını getirecek ve hemen silah ve cephane depolarına el koyarak İngilizlerin alıp götürmelerine engel olarak kuva-yı milliyeler kurma yoluna gideceklerdir. Ali Fuat Paşa da, Afyonkarahisarlıların bu mutlu ve övünülecek durumunu bir bildiri ile diğer illere duyuracaktır. (A. F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 213)

Diyarbakır'a gelince, uzun yıllar uygarlık gelişimlerinden yoksun ve yoksul bırakılmanın yarattığı üzüntülerden de yararlanarak bir kurtarıcı gibi ortaya çıkmış olan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkisi, hattâ baskısı ve güvenilir kimselerin türlü zamanlardaki vaadleri, İngilizlerin kışkırtmaları, askeri ve mülki âmirlerin kararsızlıkları yüzünden; Erzurum Kongresi'ne merkezden delege olarak seçtikleri Müftü Hacı İbrahim Efendi ile Mardin livasından Doktor Necati Bey ve Tüccar Ali Efendi'yi bile yollayamamış olan Diyarbakırlılar, Sivas Kongresi'ne de delege gönderememişlerdi. Kuşku ve kararsızlık içinde idiler. Fakat Diyarbakır'ın aydın gençleri bu hâle daha fazla tahammül edemez olmuşlardı. Tam bu sırada, yerli ve

yabancı kışkırtıcıların iç yüzleri de ortaya çıkınca Süleyman Nazif ile Ziya Gökalp'in izindeki aydın ve gerçek milliyetçi Diyarbakır gençlerinden İhsan Hâmit Bey (Tiğrel), Diyarbakır'ı temsilen Sivas'a gidecek, Heyet-i Temsiliye'ye istişari üye seçilerek dönüşte yurtsever genç arkadaşlarının yardımı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini açacak, böylece Diyarbakırlılar da Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadele çabalarının yanında yer alacaklardır. (Ek: 5; M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 80)

Ankaralılar da, kolordu komutanları Ali Fuat Paşa'nın büyük çabalarına ve kendi coşkun milli mücadele heyecanlarına rağmen, İstanbul Hükümeti'nin adamı Vali Muhittin Paşa'nın baskısı yüzünden Sivas Kongresi'ne delege gönderememişlerdi. Ali Fuat Paşa, İstanbul Hükümeti tarafından kolordu komutanlığından alınmış olduğu halde görevine ve milli mücadele çabalarına devam etmiş, Ankara merkezindeki baskının dışında kalan, Ankara'ya bağlı yerlerden Sivas'a delege göndertmiş, başka illerden gelen delegelerin Sivas'a varmalarına yardım etmiş, kolordu komutan vekilliğini yakın arkadaşı ve örnek milli mücadeleci 24. Tümen Komutanı Mahmut Bey'e bırakmıştı.

Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey, kısa bir zaman sonra, Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı, Keskin–Sungurlu yolunda yakalatıp Sivas'a gönderecek, valinin baskısından kurtulan Ankaralılar da büyük bir yurtseverlik heyecanı içinde, vali vekilliğine milli mücadeleci defterdar Yahya Galip Bey'i getirerek hızlı bir çalışma devresine girecek, milli hareketten yana oldukları açıkça bilinmeyen idarecileri Ankara'ya sokmamaya karar verecek, bu sebeple Muhittin Paşa'nın yerine Ankara valiliğine atanıp gönderilen Ziya Paşa'yı kabul etmeyecekler, karar ve tutumlarını müftü ve belediye başkanının imzaladıkları bir telgrafla İstanbul Hükümeti'ne, vali vekilinin telgrafıyla da Mustafa Kemal Paşa'ya bildireceklerdir. Ayrıca Ankaralılar, İstanbul Hükümeti'nin ısrarlı emirlerine ve Mustafa Kemal Paşa'nın aracı ve ricacı olmasına rağmen karar ve davranışlarında direnerek yeni valiyi Eskişehir'den ileriye geçirmeyecekler; derhal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ankara şubesini kurarak çalışmalarına hız verecekler, Sivas'ta ve Kongre'de bulunmadığı halde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş olan eski mebus Ömer Mümtaz Bey'i Sivas'a göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almasını sağlayıp Sivas'tan gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'yı da eşsiz ve büyük

sevgi gösterileri ve "samimi, parlak, güven verici duygularla" bağırlarına basacaklardır. (Nutuk: 259–263, 278–279, 357, Vesika: 173; A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 265; E. B. Şapolyo, Kuva-yı Milliye Tarihi: 24)

Yurtsever Kayserililer ise (Kayseri o sırada müstakil mutasarrıflıktı), Sivas Kongresi'nin çağrısını alınca harekete geçip delegelerini seçme yoluna gitmişlerdi. Ancak memleketin içinde bulunduğu genel durum, bu durumun tehlikeleri ve yeni işgallere yol açma korku ve kuşkusu içinde tereddütlere düşmüşlerdi. Ne var ki, üç fedakâr evlatlarının büyük bir cesaretle memleketlerini temsil etmek üzere Sivas'a gitmeleri üzerine bütün bu kuşku ve tereddütlerden kurtulacak ve delegelerinin Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları direktiflerle geri dönmeleri üzerine derhal yoğun bir çalışma içine girerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri şubesini kuracak ve bu yoldaki çalışmaları ile çevrelerinde de etkili olacaklardır.

Eskişehir'de (Eskişehir o sırada müstakil mutasarrıflıktı) İstanbul Hükümeti'nce Ali Fuat Paşa'nın yerine Ankara Kolordu Komutanlığı'na gönderilmiş olan Kiraz Hamdi Paşa vardı. Ankara'ya gitmek için yola çıkmış olan Kiraz Hamdi Paşa Eskişehir'e kadar gelmiş, fakat milli mücadelecilerin kendisini istememesi üzerine daha ileri gidememiş, İngilizlerin işgalinde bulunan Eskişehir'de kalmıştı. Bunun üzerine, Ankara'daki kolordu karargâhı kaldırılmış, Eskişehir'de yeni bir kolordu karargâhı kurulmuştu. Böylece, Eskişehirlilerin baskı altında tutulacağı ve milli mücadele çabalarının dışında bırakılacağı sanılmışsa da yurtsever Eskişehirliler ilk gününden itibaren Sivas'taki milli hareketle ilgilenmişler ve hiç yılgınlık göstermeden iki fedakâr evlatlarını Kongre'ye delege göndermişlerdi.

İşgal altındaki bölgelerde durum

Aynı günlerde, Çukurova bölgesi Fransızlarla Ermenilerin, tarihte eşi görülmemiş derecede korkunç zulüm ve baskısı altındaydı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım)

Hatay bölgesi ise, burayı işgal eden Fransızlarla buraya sahip olmak isteyen Arapların çatışması içinde perişandı. (A. Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu?)

Batı bölgesinin durumuna gelince, yukarıda kısaca belirtilmiş olduğu üzere, Aydın–Ödemiş–Turgutlu–Manisa–Bergama–Ayvalık hattının gerisinde beş tümen Yunan askeri vardı. (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 19) Yunanlılar, Rumlarla birlikte, Türk ve Müslüman halkı akla gelmedik işkencelerle soyuyor, öldürüyorlardı. (K. Mısıroğlu, Türkün Siyah Kitabı)

Bunlara karşılık :

• Ayvalık cephesi'nde, Ali Bey (Çetinkaya) komutasındaki 172. Piyade Alayı ile işbirliği yapmış 600 kişilik bir kuva-yı milliye, gönüllü halk müfrezesi vardı;

• İvrindi cephesi'nde 300–400 kişilik bir milli kuvvet, Taşdibi mevkiinde Yunanlıların karşısında yer almıştı;

• Soma cephesi'nde, 188. Piyade Alayı'ndan Yüzbaşı Halit Bey komutasındaki 100 kişilik müfrezenin desteklediği 600 kadar milis fedaisi vardı;

• Akhisar cephesinde, bir kısmı geride hazır durumda olmak üzere, Kurmay Binbaşı Derviş Bey komutasında, 800–1000 kişilik bir milli kuvvet mevzîlenmişti.

• Salihli cephesi iki bölümdü:

a) Marmara Gölü–Bozdağ arasındaki bölgenin komutanı Çerkes Ethem'di. Emrindeki kuvvet, çoğu atlı olmak üzere, 2500 kadardı.

Ethem, Bandırma'da çiftlik sahibi olan Balıkesirli Ali Bey'in, ikisi subay olan, hayattaki üç oğlundan en küçüğü idi. Daha önce iki evladını savaşlarda şehit vermiş, diğer ikisini de subay yapmış olan Ali Bey, çok sevdiği küçük oğlu Ethem'i yanından ayırmamak için subay yapmamış, hattâ "bedel"ini ödeyerek askere göndermemek istemişti. Fakat askerlik sevgisine karşı koyamayan Ethem, İstanbul'a kaçıp süvari eri olarak askerlik görevini yapmış, başçavuşluğa kadar yükselmiş, Balkan Savaşı sırasında Süvari Subay Okulu'na gitmiş, zabit vekili olarak Bulgarlarla yapılan savaşlara katılmış, Bandırma'ya döndükten sonra da Harp Okulu'ndaki ağabeyinin ders kitaplarını okuyarak askerlik bilgisini arttırmıştı. Terbiyeli, durgun ve cesur bir gençti. Yunan işgalinin başlaması üzerine, kuva-yı milliyeci olmuş ve o sırada Milli Mücadele'ye katılmak

üzere Anadolu'ya geçip Ege bölgesini dolaşmakta olan Rauf Bey'in (Orbay) çağırması üzerine Kuşçubaşızade Eşref Bey'in Salihli'deki çiftliğine gitmiş, Kuşçubaşıların müfrezesini alıp daha da kuvvetlendirerek Batı Anadolu'nun ünlü Kuva-yı Milliye komutanı olmuştu. (Abdülhamid'in kuşçubaşılığını yapan ve özgürlükçü düşüncelerinden ötürü Hicaz'a sürülen, ancak Hürriyetin İlanı'ndan sonra İstanbul'a dönebilen bir ailenin çocuğu olan ve bu olaydan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya giren Eşref Bey, cidden büyük bir yurtseverlik heyecanı içinde cepheden cepheye koşmuş, Balkan Savaşı'nın ikinci döneminde Batı Trakya'daki çetelerin başında Bulgarlarla yiğitçe savaşmış, bölgeyi Bulgar çetelerinden kurtarmış, Birinci Dünya Savaşı'nda, Suriye cephesinde, emrindeki fedai birliklerle Sina Çölü'nü geçmeyi başarmış, Süveyş kanalına varmış, Mısır Müslümanlarının İngilizlere karşı girişmek istedikleri ayaklanmanın önderi olmuş, emrindeki 600 kahramanla, düşmanın korkunç ateş yağmuru altında sandallar içinde karşı sahile geçmiş ve fakat İngilizler tarafından pusuya düşürülerek tutuklanmıştı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile tutukluların bırakılması üzerine serbest kalmışsa da henüz Salihli'deki çiftliğine dönmemişti). (Yakın Tarihimiz: Org. Kazım Özalp ve Şevki Yazman)

Çerkes Ethem, kendi başına silahlayıp beslediği kuvvetleriyle Salihli cephesini tutmuş, Anadolu içlerine ilerlemekte olan düzenli Yunan ordusunu durdurmuştu (Çerkes Ethem'in Hatıraları; C. Kutay, Çerkes Ethem Hâdisesi; H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 189; F. R. Atay, Çankaya 1: 156)

b) Bozdağ–Çine arası Büyük Menderes bölgesi komutanı Demirci Mehmet Efe idi. On beş kadar efe müfrezesinden oluşan 1800 kişilik bir kuvveti idare ediyordu.

Demirci Mehmet Efe Nazillili olup babası gibi demirci olduğundan böyle anılmaktaydı. Cesur fakat cahil ve katı yürekli bir insandı. Birinci Dünya Savaşı'nda askerlikten kaçıp Aydın bölgesi dağlarında zeybek ve efe olmuştu. Yunanlıların İzmir ve çevresini işgalleri üzerine silaha sarılıp cephelere koşan halkın, her imkândan yararlanmak için efeleri de yardıma çağırması, Gökçen Efe ile Yörük Ali Efe gibi tanınmış efelerin ve daha başkalarının Kuva-yı Milliyecilere katılmaları üzerine o da, dağdan inerek Temmuz başında Umurlu'ya gelip milli kuvvetlere katılmış, önceleri daha

çok gönüllü ve yiyeceklerini bulup cepheye göndermek ve asayişi korumakla görevlenmiş, Temmuz sonunda Umum Cephe Kumandanı Diyarbakırlı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in emrinde Aydın cephesi kumandanı olmuş, diğer efe müfrezelerini de emri altına alarak Eylül başında "Umum Aydın ve havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı" adı ile ün almıştı. (E. B. Şapolyo: Kuva-yı Milliye Tarihi; A. A. Tütenk, Milli Mücadelede Denizli: 19, 22, 30, 35; Rahmi Apak, Garp Cephesi: 79, 83, 87, 88)

1919 yılı Eylül ayı başındaki cephe durumunu yukarıda kısaca belirttiğimiz Batı Anadolu'nun milli mücadele çabaları (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 6), Doğu Anadolu'nun milli mücadele çabalarıyla yaklaşık olarak aynı zamanda başlamıştı. 12 Şubat 1919'da Trabzonlular Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni, 6 Mart 1919'da Erzurumlular Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesini kurarlarken, Egeliler de 17 Mart 1919'da İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Manisa, Muğla ve bunlara bağlı ilçelerin müftüleri, belediye başkanları ve halk temsilcileri ile, İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresini yapmışlardı. İzmir Kongresi'nde, İtilâf Devletlerine İzmir'in tasarlanan işgalini protesto eden birer nota verilmesine, her tarafta Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin kurulmasına karar verilmişti. Fakat, Batı Anadolu'daki bu milli kuruluş gelişip güçlenememiş, Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine tamamen dağılmış, yöneticilerden bazıları İzmir'den kaçarak çevredeki şehir ve kasabalara gidip oralardaki milli mücadele çabalarına katılmış, bir kısmı ise İzmir'de kalmış, herhangi bir çalışmada bulunmamış, hattâ cemiyetin başkanı işgalcilerle anlaşmıştı. (C. Bayar, Ben de Yazdım: 1630; A.A. Tütenk, Millî Mücadelede Denizli: 6; Apak: 17,18)

İstanbul'daki Egeliler ise, İzmir'in işgali üzerine harekete geçerek, 20 Mayıs 1919'da, Sirkeci'deki Ali Efendi Tiyatrosu salonunda toplanarak Aydın Vilâyeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti'ni kurmuşlardı (o sırada Denizli, Manisa, Aydın ve İzmir'i de içine alan ve merkezi İzmir'de olan batı ilinin adı Aydın'dı). Fakat bu kuruluş da olumlu bir gelişme gösterememiş, daha ilk günden yönetim kurulu üyeleri arasında geçimsizlik ve on gün kadar sonra da istifalar başlamıştı. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 14–15)

Öte yandan, İzmir'i işgal eden Yunan orduları 20 Mayıs'ta Torbalı ve 25 Mayıs'ta Bayındır kasabalarını işgal etmiş, durmadan ilerliyordu. Bölgedeki

askeri birliklerin bu ilerleyişi durduracak güçleri yoktu. Komutan ve subayları Yunanlıların eline esir düşmüş olan 17. Kolordu birliklerindeki erlerin çoğu görevlerini bırakıp dağılmışlardı. Şehir ve kasabalardaki varlıklı kimselerin çoğu sinmiş ve kurtuluş çaresini yabancı büyük devletlerin bayraklarını asmakta bulmuşlardı. Oysa ki, tek çare halkın ayaklanıp silahlanması ve elde kalan askeri birliklerle işbirliği yapması idi. Nitekim, Aydın'daki 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey de, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği 23 Mayıs 1919 tarihli raporunda tedbir olarak "milli kuvvetler" teşkilini önermiş ve "Kuva-yı Milliye" ifadesini ilk kez olarak bu kuvvetler için kullanmıştı. (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 79; Belgelerle Türk Tarihi: 12)

Gerçekten de başka tedbir ve çare yoktu ve Batı Anadolu halkı da bu gerçeği görmeye başlamıştı. Aydınlılar hemen bir Heyet-i Milliye kurmuş, mitingler tertiplemiş, halkı birlik ve beraberliğe, milli mücadeleye çağırmışlar, çevrelerindeki kasaba ve şehirlerle de haberleşerek silahlı birlikler kurma yoluna girmek istemişlerdi. Fakat 27 Mayıs'ta, henüz derlenip toparlanamadan işgal felaketine uğramışlardı.

Aynı günlerde, 26 Mayıs'ta, İngiliz ve Yunanlılara ait birer torpido ile bir Yunan taşıt gemisinin körfezde demirlediğini gören Ayvalık 172. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) ise, derhal emrindeki birlikleri mevzilere yerleştirmiş, Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey'in izin ve teşvikiyle halkı da silahlandırarak yaklaşık 150 kişilik bir milis kuvveti oluşturmuş ve düşmanla ilk silahlı çatışmayı yapan askeri birliğin komutanı olmuştu. Her ne kadar Yunanlılar, 29 Mayıs'ta Ayvalık kasabasını işgal etmişlerse de karşılarında ilk silahlı direniş cephesini bulmuşlardı. (Apak: 26, 27, 58, 63)

Bu sırada Ödemişliler, özellikle İnceoğlu ailesinin (Şevket Bey ile oğulları Refik Şevket İnce ve Hâmit Şevket İnce kardeşler) çalışmaları ve Kolordu Komutan Vekili Manyaslı Albay Çerkes Bekir Sami Bey'in büyük yardım ve gayretleriyle milis birlikler kurmaya çalışıyorlardı.

Bekir Sami Bey 56. Tümen Komutanı idi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine beyaz bayrak çekip teslim oldukları halde dünyada eşine az rastlanır hakaret ve işkencelerle tutuklanan ve bir kısmı öldürülen komutan ve subayların sahipsiz bıraktıkları 17. Kolordu'nun komutan vekilliğine tayin edilmişti. Rauf Bey'in (Orbay) aracılığı ile aldığı bu yeni görev

üzerine, 21 Mayıs'ta, Gülnihal vapuru ile İstanbul'dan Bandırma'ya gelmiş ve karaya ayak basar basmaz, ilk iş olarak, kasabadaki bütün yabancı bayrakları indirtmişti. (Apak: 20, 21)

Bekir Sami Bey, daha vapurda iken Ödemişli milli mücadeleci Hâmit Şevket Bey'le tanışmış, anlaşmış, ertesi gün halkı camide toplayarak milli birlik ve milli mücadele konularında konuşmalar yapıp öğütler vermiş, sonra Reşit Bey'e haber göndererek silahlı kuvvet istemişti.

Subay olan Reşit Bey eski ve koyu bir İttihatçı ve milliyetçi idi. Dünya İslam ve Türk birliğini amaç edinerek Enver Paşa tarafından kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, İttihat ve Terakki'nin kapanmasından sonra İttihatçılığı yaşatmaya çalışan gizli Karakol Cemiyeti'nin de kurucularından olmuştu. Balkan Savaşı'nın ikinci döneminde Batı Trakya'nın Bulgar çetelerinden temizlenmesinde büyük hizmeti olmuş, İzmir'in işgali üzerine, Salihli bölgesinde soygunculuğa başlayan asker kaçaklarını uyararak vatan hizmetine yöneltmiş ve Rum çetelerine karşı teşkilatlandırmıştı. Bekir Sami Bey'in isteği üzerine de, 300 kişilik bir müfrezeyi, kardeşi Ethem'in (Çerkes Ethem) emrinde Ayvalık cephesine göndermişti. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 109, 458; A. F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 125)

Bölgesini dolaşmaya başlayan Bekir Sami Bey, sivil kılıkta rastladığı Albay Kâzım Bey'i (Özalp) İstanbul'a göndererek 61. Tümen komutanlığına aldırtmış, yine bu sırada milli mücadeleci öğretmen Vasıf Bey (Çınar) ile de tanışmıştı. Sonra Akhisar'a gitmiş, Rumlar tarafından yabancı devlet bayraklarıyla donatılmış olan bu kasabada Türk ve Müslüman halkı toplayarak ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı savaşmak gerektiğini anlatmış, bunun için de tutulacak yolun derhal silaha sarılıp teşkilatlanmak olduğunu söylemişti (Apak: 22, 27, 29, 30). Bekir Sami Bey, bir yandan birliklerinin er ve subay kadrolarını tamamlamaya çalışırken, bir yandan da halkın silahlanmasına yardımcı oluyordu. Bu arada, kendisini 17. Kolordu'nun komutan vekilliğine tayin ettirmiş olan ve o sırada Ege bölgesinin milli mücadele çabalarını incelemekte bulunan Rauf Bey ile de görüşmüştü. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 67)

İstanbul Hükümeti ise ani bir kararla, 17. Kolordu Komutanlığını kaldırmış, Bekir Sami Bey'i İstanbul'a çağırmıştı. Fakat hemen bunu izleyen ikinci bir emirle de yalnız tümen komutanı olarak göreve devamını

kabullenmişti. Bekir Sami Bey buna önem vermemiş ve bütün gücüyle milli mücadele çabalarını geliştirmeyi sürdürmüş, Ödemişlilere haber göndererek, tek bir silah ve cephanenin bile düşmanlara teslim edilmemesini bildirmişti. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 132–134)

Yunanlılar ise, Ödemiş üzerine yürümeye hazırlanıyorlardı. 18 Mayıs'ta Rauf Bey'le görüşmüş, sonra da Bekir Sami Bey'den açık ve kesin direktifi almış olan yurtsever Ödemişliler derhal ve hızla milli kuvvetler teşkil ederek Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey'in emrinde toplamışlardı. Tahir Bey de, 29 Mayıs 1919'dan itibaren, imzasını "Ödemiş Kuva-yı Milliye Komutanı" diye atmaya başlamıştı. (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 91)

Birçok efe gibi Manisa–Salihli bölgesinde büyük nüfuzu olan Postlu Mestan Efe de Ödemiş Kuva-yı Milliyesi'ne katılmıştı. 30 Mayıs 1919'da Yunanlılar Ödemiş üzerine yürüyünce, Birgi bucağında toplanan milli mücadeleciler bütün güçleriyle ve sonuna kadar savunmada kalınmasına, Postlu Mestan Efe'nin milli kuvvetlerin başına geçirilmesine karar vermişlerdi. Her ne kadar, üstün ve düzenli kuvvetlere sahip Yunan Ordusu, 1 Haziran 1919'da Ödemiş kasabasını işgal etmişse de, yurtsever ve fedakâr Ödemişliler, çoğunluğunu yedek subayların teşkil ettiği müfrezeleriyle, Hacıilyas tepesinde düşmana ilk kurşunu atarak ve kanlı bir savaş vererek Batı Anadolu'nun ilk Kuva-yı Milliye cephesini kurmak şerefini kazanmışlardı.

Aydın'ın işgali üzerine geri çekilmiş olan 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, elindeki kuvvetlerle İtalyan işgal mıntıkasında olup da 5 Haziranda işgal edilmiş olan karargâhını Çine'ye aktarmış, burada Kuva-yı Milliye teşkiline başlamış, efeleri hizmete çağırmıştı. Yörük Ali Efe emrindeki çete, küçük bir müfreze hâlinde, Menderes Köprübaşı karşısında cepheye girmiş ve gelen yardımlarla güçlenerek Yunan birliklerine baskınlar yapmaya başlamıştı. (Apak: 60-62, 69-73, 79; Aydın Milli Cidali: 59, 70)

Böylece, büyük bir yurtseverlik, feragat, fedakârlık ve milli mücadele heyecanı içinde Batı Anadolu'nun "kuva-yı milliye devri" açılmıştı. Artık, Batı Anadolu'nun her tarafında Yunan ordusuna ve Rum çetelerine karşı milli kuvvetler teşekkül ediyordu. (Apak: 79, 81)

Batı Anadolu'nun milli mücadele çabaları içinde Denizli'nin ve Denizli müftüsünün, her bakımdan özel ve örnek bir durumu vardı. 1861'de Denizli'de doğmuş, 1918'de müftülük görevine başlamış ve 17 Mart 1919'daki İzmir Kongresi'ne katılmış olan imanlı, yiğit ve yurtsever Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, daha o zaman, yurdunun ve ulusunun başına gelecekleri görmüş ve daha o günden itibaren gelecek günlerin olaylarını ve tedbirlerini düşünmeye başlamıştı. 14–15 Mayıs 1919'da, Denizli mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak) İzmir'in işgalini öğrenip hemen yanına çağırttığı şehir ileri gelenlerine (Müftü Ahmet Hulusi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Tevfik, Defterdar Süleyman, Küçükağazade Ali, İzmirlioğlu Hacı Aziz, Tavaslızade Mustafa Nail) durumu bildirince ertesi gün halkın toplantıya ve milli mücadeleye çağrılmasına karar verilmişti. Ertesi sabah tellâllar bağırtılmış, halk her taraftan yığın yığın belediye binası önünde toplanmaya başlamıştı. Müftü Ahmet Hulusi Efendi Ulu Cami'deki "Sancağ-ı Şerif"i çıkartıp etrafında şeyhler ve imamlar olduğu halde tekbir getirerek halkın önünde belediye meydanına gelmiş ve toplanan halka yaptığı konuşmada, İstanbul Hükümeti'nin işgale karşı koyulmaması, olaylar çıkarılmaması hakkındaki emir ve öğütlerine rağmen, yerli Hıristiyanlara dokunulmamak kaydıyla, istilâcı ve çeteci Hıristiyanlara karşı savaşmanın, düşman saldırılarına karşılık vermenin bir din emri olduğuna "fetva" vermiş, silah ve cephane azlığının mücadeleye engel olamayacağını açıklamış, "Bütün Denizli halkı adına" İstanbul Hükümeti'ne çektiği telgrafta vatanın işgalini kesinlikle red ve protesto ettiklerini ve bu uğurda ölümü de göze aldıklarını bildirmişti. Daha sonra düşmanın Sarayköy Köprüsü'nden beriye geçirilmemesi ve bunun için gereğinin yapılması kararlaştırılmıştı.

Öğleden sonra da Türk Ocağı gençleri, Delikliçınar'da toplanan halka işgali protesto eden, dini ve milli duyguları coşturan konuşmalar yapmışlar, akşam üzeri yine mutasarrıf Faik Bey'in yanında toplanan şehir ileri gelenleri, İtilâf Devletleri mümessillerine çektikleri 18 Mayıs tarihli protesto telgraflarıyla Yunanlıların çekilmemesi halinde Denizlililerin İzmir'i savunacaklarını bildirmiş, İstanbul Hükümeti'ni de kararlarından haberdar etmişlerdi.

İzmir'in işgali haberi yalnız Denizli merkezinde değil, diğer ilçelerde de büyük tepkilere yol açmıştı. 16 Mayıs'ta Tavas kaymakamı Ali Rıza Bey, halkı belediye binası önüne toplamış, acı haberi bildirmişti. Öğretmen

Mehmet Ali Bey, Makedonya'da geçen askerliğinde işgal altındaki insanlara yapılan kötülükleri anlatmış ve derhal Yunanlılara karşı harekete geçilmesi gerektiğini ileri sürmüştü.

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi de, 17 Mayıs'ta, Çarşı camiinde halka hitap ederek işgale seyirci kalmanın doğru olmadığını, düşmana karşı koymak için herkesin gücü oranında hazırlanması gerektiğini anlatmış, aynı gün belediye önünde toplanan halka karşı ihtiyat zabiti Ahmet Akşit Efendi de heyecanlı bir konuşma yapmıştı. Yurtsever Çallıların gösterdikleri büyük milli heyecan karşısında hemen harekete geçen Müftü Ahmet İzzet Efendi, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'le işbirliği yaparak, jandarma dairesindeki silahları gönüllülere dağıtıp milli kuvvetler teşkiline başlamıştı. Bu sırada İzmir'deki Yunan kuvvetleri ilerleyerek 22 Mayıs'ta Selçuk'a girdiler. 57. Tümen Çine'ye çekildi, 25 Mayıs'ta da Yunanlılar Aydın'ı işgal etti.

Denizli merkezinde büyük faaliyet vardı. 29 Mayıs 1919'da, Belevli Başağazade Yusuf, Müftüzade Kâzım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanoğlu Emin, Tavaslızade Mustafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kâzım, Dalamanlızade Şükrü, Karahacızade Ahmet Ağa yönetiminde Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuş, gönüllü müfrezeler oluşturulmaya başlanmış, Kuva-yı Milliye başkanlığına komiser Hamdi Bey getirilmişti. Müftü Ahmet Hulusi Efendi çevredeki şehir ve kasabalara haberciler salmış, Dalamanlızade Şükrü Bey'i Tavas'a göndermiş, kendisi de Dinar'a gitmişti. Şükrü Bey Tavas'ta Öğretmen Mehmet Ali, Kaymakam Ali Rıza Beyler ve Jandarma Mustafa Çavuş ile işbirliği yaparak milli kuvvetler teşkiline başlamış, çok sayıda genç gönüllü yazılmış ve Tavas Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti de kurulmuştu. Çal'da Müftü Ahmet İzzet Efendi ilçe ileri gelenleriyle el birliği ederek gönüllü toplamaya başlamış, ihtiyat mülâzım subayı Ahmet Akşit Efendi de köyleri dolaşarak halkı aydınlatıp milli mücadele amacına yöneltmişti (Apak: 51).

4 Haziran'da Denizli'ye dönen Müftü Ahmet Hulusi Efendi mutasarrıf Faik Bey'in de izniyle, toplanan gönüllülere jandarma deposundaki silah ve cephaneleri dağıtmış, böylece ilk "Denizli Müfrezesi / Kuva-yı Milliyesi" oluşturulmuştu. 6 Haziran'da da, Denizli'deki "ihtiyat subayları" ayrı bir savaş grubu kurmuşlar ve topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'i grubun başkanı yapmışlardı.

3 Haziran’da Nazilli’yi işgal etmiş olan düşmanların Sarayköy’ü almalarını kendileri için büyük tehlike sayan Denizliler, buna imkân vermemek için, erken davranarak, Sarayköy ilerisinde ve Menderes nehri gerisinde bir cephe kurma kararına varmışlar, “Sarayköy Müfrezesi” adı verilen milli kuvvetlerin öncülerini 8 Haziran’da törenler, gösteriler ve dualarla cepheye göndermişlerdi. İki sahra topu da cephanelerle birlikte Sarayköy’e yollanmış, 10 Haziran’da Denizli’deki mızraklı süvari birliği Sarayköy’e gidip milli kuvvetlere katılmıştı. Sarayköy müfrezesi ilk iş olarak Rumların Yunanlıları karşılamak için hazırladığı zafer takına Türk bayrağını çekmiş, sonra mevzilere yerleşmişti. 12 Haziran’da Müftü Ahmet Hulusi Efendi, cephe durumunu görmek için, Sarayköy’e gitmişti. 12 Haziranda Belediye Başkanı Hidayet Efendi Çine Redd-i İlhak Cemiyeti’ni kurduğunda, Kadıköylü Mustafa Efendi de Milli Müzakereci idi (Apak: 70). 14 Haziran’da komiser Hamdi Bey’in müfrezesi de Denizli’den Sarayköy’e hareket etmişti. Bu sırada, karargâhını Dailli’de kurmuş olan Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Sarayköy’de toplanan milli kuvveti, Nazilli’deki düşmana, olduğundan daha çok göstermek için cephenin her tarafına çadırlar kurduruyordu. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey’in emriyle, Sarayköy Kaymakamı Ferit Bey de Sarayköy’de bir gönüllü müfrezesi kurmuş, 17 Haziran’da Tavaslızade Ömer Bey’in “Menderes Güneşi” de denen atlı müfrezesi Sarayköy Kuva-yı Milliye komutanının emrine girmiş, Duacılı Molla Bekir müfrezesi de onlara katılmıştı. Düşmanı Sarayköy’ün demir köprüsünden geçirmemek görevi Mülâzım Vecihi Bey müfrezesine verilmişti. Dailli’de toplanan milli kuvvetlerin hepsine birden “Milli Menderes Müfrezesi” adı verilmiş, Denizli’den kopup gelen ve Sarayköy’de büyüyüp güçlenen bu kuvvet ve milli heyecan karşısında da Yunanlılar, 19 Haziran’da, Nazilli’den çekilmişlerdi (Aydın Milli Cidali: 26-45; Apak: 33, 46, 80).

Haberi ilk duyan Yörük Ali Efe kızanlarıyla kasabaya girmiş, hemen arkasından da Denizli müfrezeleri Nazilli’ye varmışlardı. Yörük Ali Efe müfrezesi çekilen düşmanı takip etmiş, komiser Hamdi Bey müfrezesi de kasabada asayişi sağlamak görevini yüklenmişti. Çekilen düşman, fırınları ateşe vermiş olduğundan fedakâr Denizlililer hemen bütün fırın ve dükkânlardaki ekmek ve unları Nazilli’ye göndermişler, din ayrımı yapmaksızın bütün halka dağıtmışlardı. Denizli mutasarrıfı Faik Bey de, bir heyetle Nazilli’ye gitmişti (Apak: 47-49, 79).

23 Haziran'da Denizli'den yeni gönüllüler gelmiş, 24 Haziran'da Müftü Ahmet Hulusi Efendi Nazilli'ye varmış, Sarayköy'deki milli kuvvetler karşı taarruz konumu alarak Umurlu, Menderes Köprübaşı ve Söke müfrezeleri olarak Aydın'a doğru ileri harekete geçmişlerdi. Yurtsever Sökeliler de, Kuşadası'ndan gelen İtalyanlarla Sisam adasından gelen Yunanlıların işgali altında bulunmalarına rağmen teşkilatlanmışlar, Milas askeri deposundan gönderilen silahlarla kurdukları Giritli Cafer Ağa Müfrezesi'yle milli kuvvetlere katılmışlardı. (Apak: 57, 80)

Nazilli'de üç gün kalan ve bir depoda bulduğu küflü, paslı mataraları İştipli Mehmet Efendi ile birlikte yıkayıp temizleyerek kaput bezinden yapılan ekmek torbalarıyla beraber gönüllülere gönderen Müftü Ahmet Hulusi Efendi, bu arada, Nazilli ileri gelenleriyle de görüşmüş ve onların isteği üzerine, dağdaki Demirci Mehmet Efe'nin de yurt hizmetine çağrılmasını kabul etmişti. (Apak: 81)

27 Haziran'da Müftü Ahmet Hulusi Efendi Denizli'ye dönmüş, aynı gün Sarayköy'deki bütün gönüllülerle Yörük Ali Efe müfrezesi, 57. Tümen'in Çine'den gönderdiği birlikler, Muğla'dan gelmiş gönüllüler Umurlu'da toplanmışlardı. Denizli milli müfrezeleri topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, öteki yerlerden gelenler ise 175. Alay Komutanı (sonradan birinci devre Diyarbakır Mebusu olmuştur). Diyarbakırlı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in emri altında Aydın'a doğru taarruza geçmişlerdi. Hacı Şükrü Bey, 29 Haziran'da, Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevini üzerine almış ve ileri harekâtta topçuları da kullanmıştı. Bu harekât milli birliğin tam ve örnek bir tablosu idi. (Apak: 49)

Taarruz sonunda Yunanlılar püskürtülmüş ve 30 Haziran'da Aydın geri alınmıştı. Her ne kadar, Yunanlılar çok üstün kuvvetlerle, birkaç gün sonra Aydın'ı tekrar işgal etmişlerse de karşılarında milli kuvvetlerin tuttuğu "Aydın Cephesi"ni bulmuşlardı. Milli kuvvetler çarpışarak geri çekilmişler, Nazilli'de toplanan yeni gönüllüler de İhtiyat Mülâzım Subayı Rüşdü ve İsmail Efendilerin komutasında 4 Temmuz'da Umurlu'ya varmışlardı. Aynı gün Tavas müfrezesi de Umurlu'ya gelmiş, 5 Temmuz'da da Demirci Mehmet Efe 200 kadar adamıyla Umurlu'ya gelip milli kuvvetlere katılmıştı. Böylece düşmanın ilerleyişi durdurulmuştu.

Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti, durumu çevre halkına duyurmak için, 7 Temmuz'da bir heyeti (Müftüzade Fevzi, Helvacızade Mehmet,

Kızılhisarlızade Tevfik) Isparta ve Eğridir'e, bir heyeti (Karcılızade Ömer, özel muhasebe müdürü Hüseyin Avni) Burdur'a göndermiş, 8 Temmuz'da yayımladığı bir bildiri ile tekrar gönüllü ve yardım istemişti. 10 Temmuz'da Afyon ve Dinar'dan temin edilen top, tüfek ve cephaneler Denizli'ye getirilmişti. Aynı gün Denizli'den, Muğla'dan, Burdur'dan ve özellikle Isparta'dan gönderilen gönüllüler, efeler, zeybekler Umurlu'ya varmış, Umurlu milli kuvvetlerle dolmuştu (Muğla için S. Aker: 26, 52, 54, 55, 78, 222, Burdur için S. Aker: 65, 66, 59, 180, 3/62, 3/129,134). Bu durum karşısında cephedekilerin beslenme ve bakımı, cephe gerisinin asayişi büyük bir önem kazanmış, daha büyük ve düzenli bir teşkilat kurulması gereği de ortaya çıkmıştı.

Bunun üzerine, Denizli mutasarrıfı Faik Bey ile Müftü Ahmet Hulusi Efendi işi ele almışlar ve 12 Temmuz 1919'da Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'ni lağvederek Denizli Heyet-i Milliyesi'ni kurmuşlardı. Bir genel başkan yönetiminde çalışacak olan Heyet-i Milliye'nin altı şubesi olacaktı :

• Birinci Şube: İaşe ve Maliye Şubesi, her türlü yiyecek maddelerini ve para yardımlarını toplayacak, biriktirecek, muhafaza edecek ve gerektikçe cepheye gönderilmek üzere ulaştırma görevlilerine verecekti.

• İkinci Şube: İrşadiye ve İstihbariye Şubesi, köylere kadar genişleteceği çalışmalarıyla halkı aydınlatacak, uyaracak, milli birlik ve milli mücadele yoluna yöneltecek, özellikle Rum ve Ermenilerin kötü propagandalarını önleyecek, işgal altındaki yerlerde düşmanın yaptığı kötülüklere ait bilgi ve belgeleri toplayarak uygar uluslara duyuracaktı.

• Üçüncü Şube: Eslıha ve Gönüllü Efrad Şubesi, gönüllülerin toplanmalarını ve hizmete hazır hâle getirilmelerini sağlayacaktı.

• Dördüncü Şube: Muhacirin Şubesi, işgal altındaki yerlerden göçenleri yerleştirecek ve besleyecekti.

• Beşinci Şube: Nakliyat ve Mübayaat Şubesi, levazım işlerine bakacak, satın almaları yapacak ve ulaştırma işlerini mümkün olduğu kadar parasız sağlamaya çalışacaktı.

• Altıncı Şube: Sağlık Şubesi, toplanacak gönüllülerin sağlıklarıyla ilgilenecek, Denizli'de kurulması düşünülen hastane işleriyle uğraşacaktı.

Aynı gün, şehir ileri gelenleri, Mutasarrıf Faik Bey'in başkanlığında, belediye dairesinde toplanarak Denizli Heyet-i Milliyesi genel başkanlığına Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi seçmiş, Birinci Şube müdürlüğüne Müftüzade Kâzım Efendi'yi, İkinci Şube müdürlüğüne Dalamanlızade Mehmet Şükrü Efendi'yi, Üçüncü Şube müdürlüğüne (nöbetle çalışmak üzere) Tavaslızade Mustafa ve Belevli Başağazade Yusuf Efendileri, Dördüncü Şube müdürlüğüne Nakıbüleşraf Ziya Efendi'yi, Beşinci Şube müdürlüğüne Küçükağazade Ali Bey'i, Altıncı Şube müdürlüğüne (nöbetle çalışmak üzere) Doktor Kâzım Ali ve Mazhar Germen Beyleri getirmişlerdi. Ödemiş Jandarma Komutanı Tahir Bey Genel Başkanın Askerlik Müşaviri ve Teşkilat Müfettişi oldu.

18 Temmuz'da, Saraylar Mahallesindeki Hafız Nafiz Efendi'nin evinde ilk toplantısını yapan Denizli Heyet-i Milliyesi, herkesi milli davaya yardıma çağıran ve davaya uymayanların cezalandırılacağını bildiren bir bildiri yayımlamıştı. Aynı gün seferberlik de ilan ederek 1300–1310 (1884–1894) doğumluları silah altına çağırmış ve toplananları Umurlu'ya göndermişti.

Bütün Denizli Bölgesi bu yeni teşkilata uyarak hızlı ve düzenli bir çalışma dönemine girmiş, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi de Çal ileri gelenlerini toplayıp dava uğrunda sonuna kadar beraber çalışacaklarına dair ellerinden imzalı bir belge alarak 15 Temmuz'da Çal Heyet-i Milliyesi'ni kurmuştu.

13 Temmuz'daki taarruzlarıyla Yunanlıların cephe gerisine sarkmalarını önleyen milli kuvvetler ise 17 Temmuz'da düşmanın umumi taarruzunu püskürtmüşlerdi. 20 Temmuz'da Kuva-yı Milliye Komutanı Diyarbakırlı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in işaret ettiği gereklilik üzerine karargâh Köşk bucağına taşınmış ve milli cephe Köşk–Umurlu arasında kurulmuştu. Demirci Mehmet Efe de milli kuvvetlerin yiyeceklerini bulup cepheye göndermek ve asayiş işlerini yönetmek görevini üzerine almıştı.

Her tarafta hızla kurulup gelişen yeni teşkilat (Heyet-i Milliye) durmadan dinlenmeden cepheye yeni kuvvetler gönderiyordu. Başlarında müftüleri olmak üzere Çal'dan Müftü Ahmed İzzeti Efendi ve Acıpayam'dan Müftü Hasan Efendi Müfrezeleri, Tavas'tan Mülâzım Mümtaz Efendi'nin Yıldırım Müfrezesi, yine Tavas'tan Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi, Bekir Ağa Müfrezesi, 23 Temmuz'da Denizli'den hareketle

Köşk'e gelmişlerdi. Seferberlik bildirisine uyarak gelenlerden kurulan bir müfreze de 29 Temmuz'da Acıpayamlı Mülâzım Mehmet Efendi'nin komutasında Köşk'e gönderilmişti. Bu sıralarda idi ki, 15 Temmuz'da, İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletlerinden, İzmir'e uluslararası bir soruşturma kurulu gönderilmesini istemiş, 21 Temmuz'da da üçüncü Damat Ferit Paşa hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümet, ilk işlerinden biri olarak, Dahiliye Nezareti'nin (içişleri bakanlığı) bir bildirisi ile, milli kuvvetlerin dağıtılmasını emretmiş, Denizli Mutasarrıfı da aldığı bu emri Denizli Heyet-i Milliyesi'ne tebliğ etmişti. Bu tebliğe cevap veren, örnek yurtsever ve milli mücadeleci, Denizli Heyet-i Milliyesi Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi, insan haklarına ve Mütareke hükümlerine aykırı olarak Anadolu'yu işgale kalkışan ve her türlü kötülüğü yapan Yunanlıların işgallerine ve kötülüklerine engel olarak can, namus ve dinlerini korumak amacı ile ve "hükümetin yapamadığı görevi yapabilmek gayretiyle" silaha sarıldıklarını, bu uğurda ölünceye kadar çarpışmaya karar verdiklerini, bu karara uymak için her taraftan binlerce gönüllünün koşup geldiklerini, tek hedeflerinin bütün düşmanları yurttan çıkarmak olduğunu, halka çok iyi muamele yapan ve Yunanlıların yerine geçmek isteyen İtalyanları bile istemediklerini, çünkü hiçbir yabancı devletin egemenliğini kabul etmeyeceklerini, bu çabalarında herhangi bir asayişsizliğe de meydan vermediklerini, sadece yaşama hakkının savunulması için girişilen bu milli hareketin meşru ve insani bir hak olduğunu, hükümetin ne askeri, ne de başka bir bakımdan halka yardımcı olmadığını, halkın feryadını ileten telgraflara cevap bile vermediğini, bu durum karşısında hayat ve varlıklarını, namus ve haysiyetlerini koruma uğrunda canlarını vermekten çekinmeyen Türk milletinin savunma gayreti içinde bulunduğunu, bunun hükümete baş kaldırma gibi bir anlam taşımadığını, her zaman yasalara uyulduğunu ve uyulacağını, fakat beceriksiz hükümetin kötülüklere boyun eğen politikasına da uyulmayacağını, kurtuluşu sadece silahlarından beklediklerini, hükümetin düşmanları yurttan çıkarması ve kötülükleri önlemesi hâlinde milli hareketin hemen durdurulacağını, aksi halde ölünceye kadar çarpışacaklarını, sonunda başarıya ulaşırlarsa, yine de, milli kanunlarına göre, milli hâkimler önünde yargılanmaya razı olduklarını bildirmişti. Denizli Mutasarrıfı bu cevabı aynen İstanbul'a göndermiş, kendi tezkeresinde de, Denizli'deki kuva-yı milliye hareketinin hükümete karşı bir başkaldırma olmayıp sadece vatanı ve milleti

kurtarma amacına yönelik olduğunu, buna güvenilmesi gerektiğini, kaldı ki eldeki hükümet kuvvetleriyle kuva-yı milliyeyi dağıtmanın da mümkün olmadığını yazmıştı.

Karargâhı Köşk'te bulunan Denizli cephesinde vatan sevgisinin, milli mücadele heyecanının yarattığı eşsiz bir canlılık vardı. Temmuz sonunda Müftü Ahmet Hulusi Efendi de Askeri Müşaviri Emekli Jandarma Binbaşısı Tahir Bey ile Köşk'e gitmiş, Hacı Şükrü Bey, 57. Tümen Komutanı Miralay Şefik Bey ile Demirci Mehmet Efe tarafından karşılanmış, karargâha götürülmüştü. İşte o zaman, Denizli Heyet-i Milliyesi başkanı Müftü Hulusi Efendi, birdenbire, hiç beklemediği bir manzara ile karşılaşmış, karargâhın tam karşısındaki ağaçta kurşuna dizilmiş bir adamın asıldığını görmüş ve Demirci Mehmet Efe'nin ileride milletin başına nasıl bir bela kesileceğini anlamıştı. Sorusuna Demirci Mehmet Efe cevap vermiş ve adamın asker kaçağı olduğundan kurşuna dizip astırdığını bildirmişti. Müftü Efendi sinirlenmiş, "Dinimizde böyle bir şey yoktur" diyerek hemen cesedi indirtmiş, yıkatmış, namazını kıldırtıp gömdürtmüştü. Sonra da Demirci Mehmet Efe'ye bu işlerin çetecilikle yürütülemeyeceğini, askeri usullere uygun hareket edilmek gerektiğini söylemişti. Demirci Mehmet Efe'nin sonraki tutum ve davranışları göz önüne alınacak olursa Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin nasıl ileri görüşlü ve insan tanıyan bir kişi olduğu açıkça görülür. Çünkü, kıyıcılık Demirci Mehmet Efe'nin tabiatının bir parçası idi. Kıyacağı insanın asker kaçağı, hattâ düşman askeri olmasına lüzum yoktu. Nitekim, haraç isteyen adamlarının vurulmasına kızınca Denizli'yi basacak ve suçlu suçsuz ayırt etmeden önüne geleni, gözüne çarpanı öldürtecektir.

Kısacası Denizli bölgesinin yurtsever ve gözüpek insanları milli mücadele yolunda doludizgin ilerlemişler, bir yandan cephelere silahlı kuvvetler gönderirken bir yandan da milli birlik ve milli mücadele amaçlı toplantılar yapmışlar ya da bu tarz toplantılara katılmışlardı. İlk olarak bölgedeki liva, ilçe ve bucakların heyet-i milliyelerinden birer delege ile, 4 Ağustos 1919'da Birinci Nazilli Kongresi'ni yapmışlar, bütün heyet-i milliyeleri temsil etmek üzere Nazilli'de 45 kişilik daimî bir heyet-i merkeziyenin kurulmasına, bu heyet-i merkeziyenin maliye, levazım, insan ikmâli, sağlık, istihbarat ve teftiş kollarına ayrılarak çalışmasına karar vermişlerdi. 16 Ağustos 1919'da yapılan Alaşehir Kongresi'ne ihtiyat subayları Yüzbaşı Mirasçızade Şükrü ve Hocazade Tahir Beyleri delege göndermişlerdi. 13 Ağustos tarihli bir telgrafla üç delege istenmesi üzerine de Başağazade

Yusuf, Küçükağazade Necip Ali, Dalamanlızade Mehmet Şükrü Beyleri Sivas Kongresi'ne katılmak üzere 18 Ağustos'ta yola çıkarmışlardı.

22 Ağustos'ta "köprüleri ve istasyonları korumak için" bir bölük ve yiyeceği taşımak için deve kolu kurmuşlar. 23 Ağustos'ta bir Kızılay hastahanesi açmışlar, 25 Ağustos'ta halkı aydınlatıp uyarmak ve cepheye yardım sağlamak için müderris Gerelizade Esat, Tevfik, Davavekili İstanbulluzade Ahmet Tevfik Beyleri Burdur, Antalya, Dinar, Sandıklı taraflarına göndermişlerdi. 4 Eylül'de de Demirci Mehmet Efe "Umum Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı" olmuştu. Denizlililer, yiyecek işlerini daha sağlam bir yola koymak için, 19 Eylül 1919'da İkinci Nazilli Kongresi'ni toplayacaklar, Sivas Kongresi'ndeki delegelerinin dönmesinden sonra da milli mücadele çabalarında Mustafa Kemal Paşa'nın yoluna gireceklerdir. (A.A. Tütenk: Milli Mücadelede Denizli; K. Mısıroğlu, Sarıklı Mücahitler: 135–147; L. Müftüler, Denizli Heyet-i Milliyesi; C. Bayar, Ben de Yazdım: 6; H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 41; Belgelerle Türk Tarihi: 6, 7; Tarihi, Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli)

Henüz işgale uğramamış yerlerde durum

Batı Anadolu'nun milli mücadele çabaları içinde, yurtsever Ispartalıların durumu da Denizlililere benzeyen bir özellik gösterir. İzmir'in işgalini ve işgalci Yunanlıların kötülüklerini öğrenen Ispartalılar derhal silaha sarılmış ve Egeli yurttaşlarının yardımına koşacak milli kuvveti hazırlamaya başlamışlardı. Isparta'daki bu örnek milli mücadele heyecan ve çabasının başında, İstanbul'un Fatih Camii'nde "ders-i 'âm" (herkese ders vermeye yetkili cami hocası) Ispartalı Tahirpaşazade Hoca Hafız İbrahim Efendi vardı. Sadece "Hafız Efendi" diye anılan Tahirpaşazade İbrahim Efendi Isparta'nın varlıklı ve tanınmış bir ailesine mensuptu. Ispartalıların silaha sarılma kararı onun işareti ve uyarılarıyla olmuştu. Hafız İbrahim Efendi bu karara varır varmaz harekete geçmiş, her tarafı dolaşarak halkı milli mücadele amacına yönelten heyecanlı konuşmalar yapmış, hemşehrilerini gönüllü olarak silah altına çağırmıştır. Böylece Hafız Efendi'nin etrafında ve emrinde toplanan Ispartalı gönüllülerin meydana getirdikleri müfrezeye Demiralay Müfrezesi denmişti. (Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Isparta milletvekili olarak girecek olan Tahirpaşazade Hafız İbrahim Efendi

sonradan bu deyimi soyadı olarak alacak ve İbrahim Demiralay olarak anılacaktır.) (Aydın Cidali: 63/3, 233)

Özellikle de bizzat bölgede ve bölgenin milli mücadele çabaları üzerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerden anlaşıldığına göre, Ispartalı yurtseverlerin milli mücadele çabaları, İzmir'in işgalinden hemen sonra başlamış, Mayıs ayı sonlarında hızla gelişmiş ve Haziran 1919'da Isparta Kuva-yı Milliyesi hazır hâle gelmişti. Hafız İbrahim Efendi'nin 24 Haziran tarihli bir telgrafa, "Isparta Gönüllü Mücahitleri adına" diye imza koymuş olması da bu görüşü doğrulamaktadır. Nitekim, Temmuz başında Denizli'den haber geldiği gün, bütün ihtiyaçları Hafız İbrahim Efendi tarafından karşılanan Ispartalı gönüllü müfrezesi hemen Aydın cephesine gönderilmişti.

Ispartalılar da düşmanı düşman bilip, iyisi kötüsü diye ayrım yapmadan, hepsine karşı silahlanmışlardı. Bu sebeple, Haziran ayı ortalarında, işgal ettikleri yerlerdeki halka çok iyi davranan İtalyanların Isparta'ya doğru gelmekte olduklarını duyunca telgrafhaneye koşmuşlar ve Tahirpaşazade Hafız İbrahim Efendi'nin imzasıyla İstanbul Hükümeti'ne çektikleri 24 Haziran tarihli telgrafta, İtalyanların Isparta'ya doğru ilerleyiş sebebini sorarak, "Miskinlik ve alçaklık içinde yaşamaktansa vatan için ölümü tercih ederiz" demişlerdi. Hafız İbrahim Efendi daha sonra kendi başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Isparta şubesini kurup Ispartalıların milli mücadele çabalarını Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimine bağlayacaktır. (K. Mısıroğlu, Sarıklı Mücahitler: 195; A.A. Tütenk, Milli Mücadelede Denizli: 22–23; 1945 Tarihli TBMM Birinci Dönem Albümü; Arıkoğlu 178)

Balıkesir Bölgesi'ne gelince, bu bölgenin milli mücadele yolunda derlenip toparlanması hızlı olamamıştır. Türlü sebepler içinde özellikle şehir ve kasaba ileri gelenlerinin kurtuluş yolunu "Amerikan himayesi"nde bulmuş olmaları ve bunun da "Amerikan bayrağı asmak"la kolayca sağlanacağını sanmaları bölgedeki milli mücadele çabalarının hızla gelişmesini zorlaştırıyordu. Bununla beraber, milli birliğe doğru gitme ihtiyacı günden güne kuvvetlenmiş ve 26 Temmuz 1919'da Bandırma, Burhaniye, Edremit, Gönen, Balya, Soma, Erdek, Sındırgı, Akhisar, Fart, Kepsut, Giresun (Savaştepe), Şamlı, İvrindi, Bigadiç, Konakpınar ilçe ve

bucak delegelerinin katıldığı Birinci Balıkesir Kongresi Hacim Muhittin Bey'in başkanlığında toplanmıştı. (Apak: 52-55)

Hacim Muhittin Bey (Çarıklı) 1881'de Uşak'ta doğmuş, 1901'de İzmir idadisinden, 1904'te Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den (Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezun olmuştu. İdarecilikte türlü görevlerde bulunmuş, son görevi olan Balıkesir mutasarrıflığından 1 Mart 1919'da açıkta kalmış, İstanbul'a gitmişti. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'daki Egeliler tarafından kurulan Aydın Muavenet-i Hayriye Cemiyeti'nin yönetim kuruluna üye seçilmiş ve fakat doğan anlaşmazlık sebebiyle birkaç gün sonra istifa etmiş, 11 Haziran'da Anadolu'ya dönmüştü. Balıkesir'e gitmek üzere Bandırma'dan yola çıkan Hacim Bey uğradığı her yerde temaslar ve konuşmalar yaparak halkı milli mücadele amacına yöneltmeye çalışmıştı. Bölgeyi dolaştığı sırada başsızlık ve düzensizlik içinde kalmış olan halkın durumundan çok kere karamsarlığa ve ümitsizliğe düşer gibi olmuşsa da çalışmaktan geri kalmamış, özellikle yurtsever Burhaniyelilerin ve Somalı gençlerin gösterdikleri heves ve heyecan ile çalışmalarını daha da hızlandırmış, 27 Haziran'da Balıkesir'e varmıştı. Hemen temas ve görüşmelerine başlamış, buradaki Bergamalıları Yeşil Cami'de toplayarak 80 kişilik bir müfreze kurmalarını ve cepheye göndermelerini sağlamıştı. Bu sırada Batı Anadolu'nun yurtsever insanları bir taraftan düşmanla savaşıyor, bir taraftan da teşkilatlanıyorlardı. 16 Temmuz'da Ayvalık cephesindeki milli kuvvetler düşmanın iki bölüğünü yok etmişler, Kırkağaçlılar Müderris Bülbülzade Mehmet Efendi ve Somalılar Hacı Reşit Efendi başkanlığında milli teşkilatlarını kurmuşlardı.

26 Temmuz'da açılan Birinci Balıkesir Kongresi başkanlığına Hacim Bey seçildikten sonra görüşmelere başlanmış, milli mücadele çabalarının teşkilatlı bir hale getirilmesi lüzumu ortaya konmuş ve üç gün devam eden kongre sonunda, hiçbir parti ya da politika yolu izlemeden, sadece "Yunanlıları yurttan çıkarmak" amacı ile Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuş, bölgenin milli mücadele çabalarını birleştirecek ve yönetecek olan 16 kişilik bir "Heyet-i Merkeziye" seçilmiş, başkanlığına da Hacim Muhittin Bey getirilmişti.

30 Temmuz 1919'da son bulan Birinci Balıkesir Kongresi, Batı Anadolu'nun milli birliğe doğru gidişinin önemli bir adımı olabilirdi. Fakat daha Kongre'nin bittiği gün, bu çabaları yeni bir İttihatçılık oyunu gibi

gören Balıkesir Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları, İstanbul'daki parti merkezlerine çektikleri telgrafla, Balıkesir Kongresi ve kararlarıyla hiçbir ilgileri ve ilişkileri bulunmadığını bildirmişlerdi. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Apak: 24)

Bu olay ve bu durum, Batı Anadolu bölgesine hâkim olan ve milli mücadele çabalarının hızla gelişmesini engelleyen "particilik çekişmeleri"nin göze batan bir örneği olmuştu. Bu yüzden silahlı savunma gayretleri de bir düzene girememişti.

Milli birlik, gereken ve arzulanan şekilde sağlanamadığı için, cephelerdeki askeri birlik ve milis kuvvetlerin birbirleriyle de çekişmeleri olmuş, mesela Salihli mücahitleri kumandanı Çerkes Ethem ile Poyrazlı Hacı Mehmet kuvvetleri arasındaki anlaşmazlık silahlı çatışmaya kadar varmış, askeri birlik komutanlarından Ali Bey (Çetinkaya) ile Söğütlü'deki kuvvetlerin komutanı Mürvetlerli Şevket Bey'in, Karaağaç kesimindeki bazı başarıları paylaşamamaktan doğan çekişmeleri olmuştu. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 30, 48, 52; Apak: 24)

Ne var ki, önder ve yöneticilerin bu durum ve tutumlarına rağmen Batı Anadolu'daki milli mücadele heyecanı bölgeyi sarıyordu. Birinci Balıkesir Kongresi'nden sonra, 4 Ağustos 1919'da Birinci Nazilli Kongresi, 16 Ağustos 1919'da da Alaşehir Kongresi, milli birliğe gidişin yeni hamleleri olarak toplanmışlardı. (Apak: 24)

İlk günü Alaşehir, Balıkesir, Manisa, Soma, Akhisar, Sındırgı, Kasaba, Salihli, Kula, Eşme, Buldan, Gördes, Demirci, Uşak, Ödemiş, Birgi, Bozdağ, İnegöl kasaba ve şehirlerinin 34 delegesiyle ve yine Hacim Muhittin Bey'in başkanlığında açılmış olan, toplantıların devamı sırasında Denizli, Aydın, Nazilli, Sarayköy delegelerinin de katıldığı Alaşehir Kongresi bu basamakların en önemlisi idi.

Fakat, Alaşehir ileri gelenlerinden 150 kadarının bir güvenlik arayışıyla Fransız himayesine girmelerinden, Batı Anadolu'daki milli mücadele çabaları, Denizli bölgesindeki anlayışın tersine sadece Yunanlılara karşı yöneltilmiş görünüyordu. Nitekim, Kongre'nin ilk günü akşamı, "Diyakandopulos'un bağında Fransız Hat Muhafaza Komutanı Yüzbaşı Villa ve İngiliz Yüzbaşı Mr. Johnson ile" içki içip görüşmelerde bulunmuş

olan Kongre başkanı Hacim Muhittin Bey, Kongre'nin altıncı günü genel kurula sunduğu teklifte şöyle demişti:

> Biz imzaladığımız Mütareke doğrultusunda kabul ettiğimiz siyasi durum gereğince İtilâf Devletlerinin askeri zorunlulukla işgal etmek istedikleri bölgeleri kendilerine teslim ve işgallerine karşı susmak zorunda kaldık. Fakat işin içine Yunanlılık girince bunun karşısında umumi vicdan susmadı. Milli coşkunluk baş gösterdi. Eğer bu işgal bir askeri gereksinmeye dayansa idi veya öyle anlaşılsa idi ve bu işgal İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı kimse ses çıkarmayacaktı. Ve şimdi madem ki işgalin sınırlandırılması ve kötülüklerin incelenip soruşturulması Barış Konferansı'nda karara bağlanmıştır, kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa Yunanlılar çekilsinler, kendileri bir askeri kurul göndersinler.

Anadolu İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne'ye gönderilen yazıda da, Müslüman halkın sadece Yunan kötülüklerine engel olmak için milli kuvvetler meydana getirmek zorunda kaldıkları, işgallerini daha ileri götürmemeleri hakkındaki emri Yunanlıların dinlemeyecekleri, dinleseler bile işgal ettikleri yerlerde kötülüklerine devam edecekleri bildiriliyor, Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmaları ve kesin zorunluluk varsa işgalin medeni büyük devletlerin askerleriyle yapılması isteniyordu. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 38, 40, 43, 170, 174)

Hal böyle olunca, bölgedeki milli mücadele çabalarının hızla gelişip güçlenmesi de gecikiyor ve kurtuluş, daha çok, büyük ve medeni devletlerin insaf ve yardımlarından bekleniyordu. Oysa ki, Doğu Anadolu milli mücadelecilerinin başı Mustafa Kemal Paşa, "İnsaf ve yardım dilenmek gibi bir prensip yoktur. İnsaf ve yardım dilenciliği ile millet işleri, devlet işleri görülemez. Millet ve devletin onuru ve bağımsızlığı sağlanamaz. ... Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri eğitimin sınırları ne olursa olsun, her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendine ve ulusal geleneklerine düşman olan herkesle mücadele etmek lüzumu gösterilmelidir" diyordu. (Nutuk: 355) Bu sebepledir ki, sadece Yunanlıların değil hiçbir yabancı devletin işgalciliğini kabullenmeyerek Mustafa Kemal Paşa gibi düşünen Denizlililerin Batı Anadolu milli mücadelesinde özel ve önemli bir yeri olmuştur.

Alaşehir Kongresi'nin bundan sonraki görüşmeleri, kongre başkanının üç teklifi üzerinde devam etmiş, "Yiyecek maddelerinin bölge dışına çıkarılmaması, İzmir'e satılmaması; Ferit Paşa Kabinesi'nin değiştirilmesi için padişaha başvurulması; ve Sivas'a delege gönderilmesi" konulu teklifler reddedilmişti. Sivas Kongresi ile ilgili görüşmeler aynen şöyle olmuştu :

Başkan Hacim Muhittin Bey – Sivas'ta bir kongre daha vardır. Onlar Ermenilerle çarpışıyorlar. Birbirimizden haberimiz yoktur. Kongre adına bir iki delege gönderip onlarla ilişki kurmayı sayın kurulunuz uygun görür mü bilmem. Olabilir ki, onların kararları bizce uygulanamaz. Bundan ötürü, bu konunun da bir karara bağlanmasını yahut özel olarak görüşülmesini istirham ediyorum.

Uşak Delegesi İbrahim Bey (Tahtakılıç) – Sivas'taki kongrenin ne gibi esas üzerine toplandığını ve orada ne gibi görüşmeler yapıldığını bilmiyorum. O da bizim gibi mahallîdir. O halde onlarla anlaşmak lüzumu bendeniz için yoktur. Eğer onlar bizim bulunduğumuz duruma yardım ederlerse pekâlâ. Yok, bizim bulunduğumuz şu durumun dışında şeylerle uğraşıyorlarsa oraya delege göndermek gerekmez.

Sındırgı Delegesi Mustafa Bey – Yunanistan'ın ufak bir işaretiyle bütün dünyadaki Rumlar aynı şekilde konuşuyorlar. Bizde ise tersine. Anadolu'nun her tarafında kongreler yapıyoruz, birimiz diğerinin isteğinden, amacından habersizdir.

Alaşehir Delegesi Galip Bey – Efendim biz Sivas'a, Kongre'nin daveti üzerine bir murahhas göndermiştik, yeniden göndermeye hacet yoktur. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 179)

Görülüyor ki, bu konuşmalar içinde gerçeği belirten tek konuşma Sındırgı Delegesi Mustafa Bey'in, kimsenin kimseden haberi olmadığı yolundaki konuşmasıdır. Diğerlerinin söyledikleri gerçeklerden habersiz ve uzaktır. Mesela, konuyu ortaya atan Başkan Hacim Muhittin Bey "Sivas'ta bir kongre daha vardır" diyor. Uşak Delegesi İbrahim Bey bu kongrede neler konuşulduğundan haberleri olmadığını söylüyor, Alaşehir Delegesi Galip Bey de Kongre'nin isteği üzerine bir delege gönderdiklerini belirtiyor. Oysa, bu konuşmalar Alaşehir Kongresi'nde 23 Ağustos 1919'da yapılmıştır ve o tarihte Mustafa Kemal Paşa henüz Erzurum'da olup Sivas

Kongresi de daha başlamamıştır. Alaşehir'in Sivas Kongresi'ne delege olarak gönderdiği Yargıç Macit Bey ise "Kongre'nin isteği" üzerine değil "Amasya Tamimi" gereğince gönderilmiştir. Ayrıca, Hacim Bey'in sandığı gibi Doğu'da Ermenilerle yapılmakta olan bir savaş da yoktur.

Bütün bu hallerin sebebi, daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, Batı Anadolu milli mücadelecilerinin güçlü bir yöneticiden yoksun olması idi. Nitekim, Alaşehir Kongresi 25 Ağustos 1919'da son bulduğu ve bir kısım delegeler yerlerine döndüğü halde, İstanbul'daki milli mücadeleciler adına geldiğini söyleyen Eski İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Heyeti üyelerinden Milli Eğitim Müfettişi Ragıb Nurettin Bey'in isteği üzerine, henüz şehirden ayrılmamış olan 20 kadar delege ile, ertesi günü, İkinci Başkan Uşaklı İbrahim Bey'in yönetiminde tekrar toplanmış, yeni bir teşkilat kurma kararından vazgeçilmiş, işgalden önce merkezi İzmir'de bulunan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin canlandırılması yoluna gidilmişti. Önce Alaşehir Kongresi delegelerini, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin tabii üyeleri ve kurucuları sayan bir karar alınmış, sonra Cemiyet merkezinin İstanbul'a nakline karar verilmiş, daha sonra da İstanbul merkez yöneticiler kuruluna Ragıb Nurettin, Cami Baykut, Moralızade Halit, Aydınlı Tüccar Nazmi Beylerle Halide Edip Hanım seçilmişlerdi.

Fakat başta güçlü bir önder ve yönetici bulunmadığından bütün bu düzenler umulan yararlı sonuçları vermiyor, düşman karşısındaki kuvvetler bile birlikte çalışamıyor, hattâ zaman zaman birbirleriyle uğraşıyorlardı. Mesela, 27 Ağustos 1919'da, Erzurum'daki Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bir telgrafla, batılı kardeşlerinin milli mücadele çabalarını tebrik ve teşvik ederken, cephedeki Çerkes Ethem kuvvetleriyle Poyrazlılar birbirlerinden adam vuruyor, iki adamı öldürülen Ethem de, bölge ileri gelenlerinin duruma el koymamaları halinde cepheyi bırakacağı tehdidinde bulunuyordu. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 47, 48)

Bu sırada, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanı General Milne de Harbiye Nezâretine gönderdiği bir tezkerede, Osmanlı askeri birliklerinin veya Türk çetelerinin Akhisar ve Marmara çevrelerinde Yunanlılara taarruzlarda bulunduklarını, bu taarruzların derhal durdurulması gerektiğini, Yunanlıların bulundukları yerlerden daha ileri gitmemeleri hususunda emir verdiğini, fakat Türklerin taarruzları devam ederse Yunan birliklerine

ilerlemeleri için emir vermek zorunda kalacağını, buna lüzum kalmaması için derhal gerekli tedbirlerin alınmasını bildirdi.

İstanbul Hükümeti ise ne yapacağını bilmez durumda idi. Ne İtilâf Devletlerinin haksız isteklerine karşı koyabiliyor, ne de Kuva-yı Milliyecilere söz geçirebiliyordu. İçinde bulunduğu beceriksizlik ve korku ile, 23 Ağustos'ta General Milne'ye başvurarak, Yunan birlikleriyle milli kuvvetler arasındaki çarpışmalara engel olabilmek için bir grup devlet askerinin cephelerde tampon vazifesi görmesine müsaade istemiş fakat isteği kabul edilmemişti. 27 Ağustos'ta, kanlı olaylara engel olmak için, Yunanlıların yerine İtilâf Devletleri askerlerinin işgal görevini üzerlerine almalarını istemiş, bu isteğine cevap bile alamamıştı. Sonra da kuşku içinde bir yandan Doğu Anadolu'daki, bir yandan da Batı Anadolu'daki milli mücadele çabalarının hükümete karşı bir hareket veya bir İttihatçılık oyunu olup olmadığını anlamaya çalışıyordu. Bunun için Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa'yı (Anadolu'ya gidişinden kısa bir süre sonra paşa olmuştur), Batı Anadolu'ya göndermişti. Kemal Paşa 8 Ağustos'ta Balıkesir'e gelmiş, Milli Mücadele ileri gelenleriyle tanışıp görüşmüş, tek amacın Yunanlıları ülkeden çıkarmak olduğu teminatını almış, bunu dahiliye nâzırına bildirmişti. Dahiliye Nâzırı durumdan memnun kalmış, Fransız ve İngiliz elçileri nezdindeki teşebbüsleri sonunda aldığı vaadle, halka bildirmek üzere müjdelemiş, Kemal Paşa da bölgeyi dolaşarak Nazilli'ye gitmişti.

Ne var ki, bir yanda halk toplulukları milli mücadele heyecanı içinde bir şeyler yapabilmek için çırpınırken, bir yandan da başsızlık ve yöneticisizliğin kötü etkileri artmış, Akhisar cephesine yardım gönderilemez olmuş, Karaağaç cephesindeki kuvvetler geri çekilmek zorunda kalmış, milli kuvvetler, düşmana olduğu kadar birbirlerine karşı da tedbir alma durumuna girmiş ve bütün bunlardan yararlanmak fırsatını kaçırmayanlar da bazı yerlerde Yunanlılık propagandasına başlamıştı. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 26, 31)

Bir lider olmamasının neden olduğu bu düzensizliğin yanı sıra parti çekişmeleri de zararlı sonuçlar doğurmaya başlamıştı. Aydın Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey, bölgeyi dolaşırken Nazilli'ye gelmiş olan İstanbul Hükümeti'nin Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa'yı, Aydın cephesi kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye yakalattırıp bir

eve kapattırmış ve durumu 16–17 Ağustos 1919 günü Çine'deki 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e bildirmişti (Aydın Cidali: 186-189). Buna karşılık, başlarında Hacim Bey olmak üzere Balıkesir ve Alaşehir'in milli kuruluşları ve ileri gelenleri Kemal Paşa'yı kurtarmaya çalışmış, Kemal Paşa da Demirci Mehmet Efe ile anlaşmış, sonunda Demirci Mehmet Efe Kemal Paşa'yı serbest bırakmış ve kendisini İttihatçılık, yani particilik gayretiyle kandırıp bu yola sevk ettikleri kanısına vardığı Saraçoğlu Şükrü Bey ile Kâzım Nuri Bey'i tutuklamış, Kemal Paşa da İstanbul'a döner dönmez milli hareketi, kuva-yı milliye komutanlarını ve özellikle Demirci Mehmet Efe'yi öven bir rapor vermiş (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/17), Galip Hoca takma adıyla Demirci Mehmet Efe'nin yanında müşaviri durumunda bulunan Celâl Bey (Bayar) de cepheden ayrılmak zorunda kalmıştı. (Aydın Cidali: 209, 213, 237, 238)

Bulgaristan göçmenlerinden Abdullah Fehmi Efendi'nin oğlu olan Mahmut Celâl Bey (Bayar) 1883'te Gemlik'in Umurbey köyünde doğmuştu. İlk ve orta okulları bitirmiş, Gemlik'te mahkeme kaleminde çalışmış, sınavla Bursa Ziraat Bankası'nda memur olmuş, Fransızca öğrenmeye gayret ederek Osmanlı Bankası'na girmişti. İnegöllülerin kızıyla evlenen Celâl Bey, 1908 Meşrutiyeti'nin ilânıyla İttihat ve Terakki'de "rehber yardımcısı" olmuş, kısa zamanda kabiliyetini göstererek particilikte yükselmeye başlamış, İttihat ve Terakki'nin önce Bursa, sonra da İzmir Sorumlu Sekreteri (kâtib-i mesul) olmuştu. Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nde çalışmış, İttihatçıların tutuklanmak üzere arandıklarını duyunca işgalden iki ay kadar önce İzmir'den kaçmış, kıyafet değiştirerek arkadaşı jandarma Yüzbaşı Edip Bey'in (Sarı Efe) yardımı ile ve onunla birlikte Ödemiş'e gelmiş, Edip Bey'in akrabası İnceoğlu Şevket Bey'in evinde gizlenmiş, sonra Kahrat köyüne gidip önceden tanıdığı Gökçen Hüseyin Efe'nin yanına sığınmış, tanınmamak için "İlyas" takma adı ile "zeybek" kılığına girmiş, fakat burada da fazla kalamamış, Nazilli'deki tanıdıklarının yanına gitmek için yola çıkmış, kendine uygun gelmeyen zeybek kılığı ile tanınmak korkusundan başka bir kılığa girmek zorunda kalmış, gizlendiği evlerde ara sıra yüksek sesle Kuran okuduğunu ve sesinin beğenildiğini hatırlayarak "Galip" takma adıyla "hoca" kılığına girmiş ve bu kılıkta da bazı zorluklara düşmüşse de o sırada artan ve şiddetlenen milli mücadele çabaları içinde kendini unutturup kuva-yı milliyecilerin arasına ve milli mücadele

çabalarına katılmış, bir zaman Yörük Ali Efe'nin, sonra da Demirci Mehmet Efe'nin yanında kalmış ve Demirci Mehmet Efe'nin güvenini kazanıp müşaviri olmuştu.

Fakat, iki ay gibi çok kısa bir süre içinde, Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa olayından ötürü Demirci Mehmet Efe'nin güvenini yitirip cepheden ayrılmak zorunda kalmış, Balıkesir'e gitmek üzere Eylül başında Buldan'a gelerek Hacim Bey'e katılmıştı. Buldan'dan Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgrafta, son olaylar üzerine artık yanında kalmakta fayda görmediğini, hattâ bunun zararlı olacağı kanısına vardığını, gördüğü iyilik ve insaniyete rağmen üzülerek ayrıldığını, bunu da vatana hizmet için yaptığını, esasen milli mücadele çabalarında vatana hizmetten başka bir amaç gütmediğini, kesinlikle particilik yapmadığını, böyle zamanlarda particiliğin memlekete ihanet olduğunu, sadece din ve devlet ve millet yolunda çalıştığını, isterse yine de yanına gitmeye hazır olduğunu bildirmişti. Celâl Bey, bundan sonra, Hacim Bey ile Balıkesir'e gidecek, İkinci Balıkesir Kongresi'nde Akhisar cephesi Kuva-yı Milliye komutanlığına seçilecek, bu görevi de birkaç ay devam edecek, Manisa mebusu olarak İstanbul'a gidecektir. (Türk Ansiklopedisi: 428; C. Bayar, Ben de Yazdım: 6; H. M. Çarıklı, Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri: 52–60; H. Ertürk-S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 350; A.A. Tütenk, Milli Mücadelede Denizli: 31; Aydın Cidali: 209)

Aydın Cephesi'ndeki bu düzensizlikler 1919 yılı sonuna kadar devam edecek, Demirci Mehmet Efe Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'i de cepheden uzaklaştırarak Umum Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanı olacak, Ekim başında karargâhını Nazilli'ye aktararak Aydın ve Muğla Havalisi Umum Milli Kuvvetler Komutanı adını alacak, Aydın cephesindeki karışıklığı önleyici bir komutan atanması hususunda Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nâzırı Cemal Paşa arasında haberleşme ve tartışmalar cereyan edecek, cephe hareketlerinin askeri bir görüşle düzene sokulması için Konya'dan Aydın Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na gönderilen ve Kasım ortalarında Nazilli'ye varan Refet Bey (Bele) de duruma hâkim olamayıp Demirci Mehmet Efenin maiyetine girecektir (Nutuk: 283, Vesika: 216, A.A. Tütenk, Milli Mücadelede Denizli: 35; Aydın Cidali: 197, 211, 213, 235, 3/69).

Anadolu’ya ayak bastığı günden beri yurdun genel durumunu incelemiş olan Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Batı Anadolu olaylarını izler ve bir düzene girmesini beklerken, bir yandan da yayılıp genişleyen Yunan işgalinin, Doğu’da her gün biraz daha gelişip güçlenen milli birlik ve milli mücadele çabalarına kötü etkiler yapmasından kuşkulanıyordu. Bu sebeple de, her fırsatta, Doğululara Batı’dan iyi haberler ulaştırmaya çalışıyordu. Haziran ortalarında askeri birliklerle milli kuvvetlerin Ayvalık ve Aydın cephelerinin bazı kesimlerinde düşman ordularını geçici de olsa durdurdukları, hattâ bazı başarılar elde ettikleri; Yunan ordusunun İzmir’e doğru çekildiği ve bu durumda Yunanlıların İzmir’i de boşaltmak zorunda kalacakları haberlerinin gelmesi üzerine, 16 Haziran’da, bütün illere şu telgrafı çekmişti :

> 1 - Yunanlılar bu sabah İzmir’deki karakolları boşaltmışlar ve gece saatlerinde kuvvetlerini vapura bindirerek çekilme hazırlıklarına başlamışlardır.
>
> 2 - Foça yöresinde toplanan gönüllü ordusunun İzmir üzerine yürümekte olduğu söylentileri üzerine Rumlar büyük korku ve kuşkuya düşüp şaşkınlık ve şımarıklıkla astıkları Yunan bayraklarını ortadan kaldırmışlardır.
>
> 3 - Boşaltılan karakollara Osmanlı karakolları yerleştirilecektir.
>
> 4 - Müslüman halk, pek büyük ve gösterişli bir ulusal bayram için hazırlıklar yapmaktadır.
>
> 5 - Bu bilgilerin belediye başkanlarına, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine tez elden duyurulmasını arz ve rica ederim.
>
> İmza: 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 37)

İşte, Erzurum Kongresi adlı birinci kitabımızda, Trabzon valisi tarafından ilçelere bildirilmiş olduğu kaydedilmiş olan ve gerçeklik derecesinin ilerideki çalışmalarla ortaya çıkacağı belirtilmiş bulunan ve bazı yazarlarca Trabzon valisinin bir yalan haberi sanılan ve böyle nitelenen telgrafın aslı budur. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 150)

Trakya’da durum

Rumeli'nin durumuna gelince, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve hemen ertesi gün uygulamaya geçilerek bir Fransız alayının Uzunköprü–Sirkeci demiryoluna ve işletmesine el koyması üzerine, Trakyalı aydın yurtseverler de harekete geçmişler ve ilk olarak Wilson Prensipleri doğrultusunda plebisit yapılmasını sağlayarak Batı Trakya'yı yabancı boyunduruğundan kurtarmak amacı ile, İstanbul'da Batı Trakya Komitesi'ni kurmuşlardı. Bulgar Meclisi'ndeki Türk mebuslar da bu çalışmalara katılmış ve Sofya'daki yabancı devlet temsilcilerine, 18 Aralık 1918 tarihli bir muhtıra dağıtmışlardı.

Hemen aynı günlerde, Trakya'nın padişaha ve vatana bağlılığını koruma amacıyla da Edirne'de Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'ni kurmuşlar ve kuruluşlarını hızla bölgeye yaymaya başlamışlardı.

Fransızlar, 1919 Ocak ayında, Trakya demiryolunun muhafazasını 1500 mevcutlu Yunan taburuna aktarmış, Yunanlı müfrezeler Hadımköy, Çorlu, Çatalca, Muratlı, Lüleburgaz, Uzunköprü'ye yerleşmişlerdi. Ayrıca Karaağaç'ta 400 kişilik Faslı, Tunuslu ve Cezayirlilerden kurulu bir Fransız askeri birliği, Terkos'ta da Hint asıllı İngiliz askerleri vardı. Bu durum karşısında Trakya'daki milli kuruluş yöneticileri çalışmalarını İstanbul'a aktarmışlardı. Bölgedeki Türk askeri birliklerinin de işgal kuvvetlerine karşı durumları zayıftı. Bütün Trakya'ya yayılmış olan I. Kolordu'nun tüm kuvveti 1200 kişi kadardı. Kaldı ki, Harbiye Nezâreti de, işgallere direnilmemesi, hâdise çıkarılmaması için kolorduya öğüt ve emir vermişti. (Belgelerle Türk Tarihi: 10)

Buna karşılık, Rumların, merkezi İstanbul'da olan Yıldırım Komitesi bölgeye göçen Rumları yerleştirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışırken Trakya Komitesi de bölgeyi Yunanistan sınırları içine aldırmaya uğraşıyordu. Barış Konferansı'nın Yunan İşleri Komisyonu da Trakya'nın Yunanlılara bırakılması tavsiyesinde bulunmuştu. Bunun üzerine Edirneliler, yayımladıkları 16 Mart 1919 tarihli bir risale ile, Doğu ve Batı Trakya'nın her bakımdan öz Türk olduğunu ispatlamışlar ve nüfus meselesinde çok önemli bir gerçeği ortaya koyarak, Güney Trakya'daki Rumların pek azının "Yunan" asıllı olduğunu, kıyı Rumlarının da çoğunun Karamanlı Hıristiyan Türkler olduklarını ve yine iç bölgelerdeki Rumların da Trak, Hun, Avar, Peçenek ve Kuman gibi Hıristiyan Türkler olduklarını belirtmişlerdi.

Fakat Trakya'daki milli kuruluşların silahlı savunma çabaları, gereği kadar hızla gelişememiş; çalışmalar İstanbul'daki temsilcilerin hükümet adamlarına ve yabancı devlet temsilcilerine dert anlatmalarından ibaret kalmıştı. Bu arada, henüz İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile de görüşülmüş, Trakya milli mücadelesinin başına geçmesi istenmiş ve fakat bütün yurdun tehlikede olması sebebiyle, bölgesel çabaların üstünde, bütün milli kuruluşları ve çabaları içine alan bir şekilde çalışmak gerektiği cevabı alınmıştı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten bir ay gibi kısa bir süre sonra, Amasya'da, böyle bir teşkilat kurmaya karar verince Edirne'ye çektiği, 18 Haziran 1919 tarihli telgrafla bu düşünce ve kararını açıklamış, iki delegenin gizlice gönderilmesini bildirmiş, delegeler gelinceye kadar da Edirne vilâyetinin Anadolu'daki savunucusu olmak üzere kendisine vekâlet verilmesini istemişti. Fakat, türlü sebeplerle Trakyalı yurtseverler derlenip toparlanamamış, bu istekleri karşılayamamış, Sivas Kongresi'ne katılamamışlardı. (T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele I: 226)

II

KONGRE

Sivas Kongresi'nin Niteliği

Yukarıda anlatılan durum ve açıklanan sebeplerle, Sivas Kongresi'nde Rumeli'den, Güney Anadolu'dan, Batı illerinin hepsinden, Doğu bölgesinden gelmiş delegeleri görüp bulmaya çalışmak, bu iller ve bölgeleri temsil etmek üzere Kongre'ye katılmış olanların hepsini oralardan gelmiş delegeler sanmak, delegelerin seçimleri, nitelikleri ve toplanışlarında Erzurum Kongresi'nin düzenini aramak, Sivas Kongresi'ni yasalar hükümlerine harfiyen uyan bir toplantı gibi düşünmek ve incelemek doğru olmaz.

Sivas Kongresi, daha çok, bir "İhtilal Komitesi" toplantısına benzeyecekti. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Alfred Rüstem Bey, bir konuşma sırasında bu gerçeğe değinerek, "Paşa, unutmayınız ki, burada Cemiyetler Kanunu'na göre teşekkül etmiş bir heyet değiliz. Bizim bir ihtilal heyeti olmaktan başka hüviyetimiz yoktur" diyecektir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 139)

Alfred Rüstem Bey, Sadettin Nihat Paşa adıyla Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş Polonyalı Bilinski'nin oğlu idi. Adı Alfred'di. 1862'de Midilli'de doğmuştu. Hariciye Nezareti'nde görev almış, elçiliklerde çalışmış, Balkan Savaşı'na Türk ordusu saflarında gönüllü olarak katılmıştı. 1914 yılında Washington büyükelçiliğine atanınca Müslüman olmuş ve Ahmet Rüstem adını almıştı. Fakat, gerek resmi ve gerekse özel hayatında "Alfred Rüstem Bey" diye anılmış ve tanınmıştı. Mütareke yıllarında Avrupa'da Türkiye lehine yayınlar yapmıştı. Milli mücadele başlayınca İstanbul'dan Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa'ya katılacak ve Kemal Paşa'nın en yakın dostlarından biri olacaktır. (M. M. Kansu, Ölümüne kadar Atatürk'le: 502)

Alfred Rüstem Bey Türk ulusunu bir Türk kadar severdi, Türk yurduna bağlı idi. Mustafa Kemal Paşa onu yanından hiç ayırmaz, her hususta onunla halleşirmiş. O da düşüncelerini açıkça söylermiş. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Alfred Rüstem Bey'i Heyet-i Temsiliye istişari üyesi yapacak, sonra da Ankara mebusu olarak seçtirip İstanbul'a gönderecektir.

İstanbul'daki Mebuslar Meclisi'nin dağılması üzerine Ankara'ya gelecek olan Alfred Rüstem Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne de Ankara milletvekili olarak katılacak, 24 Mayıs 1920 tarihli padişah buyruğu ile, Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte idama mahkûm edilecek, yine de milli mücadele çabalarına devam edecektir. Fakat, kesinlikle bilinemeyen bir sebeple, 8 Eylül 1920'de milletvekilliğinden istifa ederek memleketten ayrılacak, bir daha da geri dönmeyerek 1935'te ölecektir. (Nutuk, Vesika: 112; Türkiye Ansiklopedisi; M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 341; Belgelerle Türk Tarihi: 1, 4; Birinci Dönem TBMM Albümü)

Alfred Rüstem Bey'in sözlerini, Kayseri Delegesi Ahmet Hilmi Bey'in "Sivas'a vardığımızda muhite hâkim olan ihtilal havası idi" şeklindeki anlatımı kuvvetlendiriyordu. (A. H. Kalaç, Kendi Kitabım)

Her ikisinin de görüşlerinde ve sözlerinde isabet payı vardı. Gerçekten de Türk Milli Mücadelesi, zaman zaman bir ihtilal niteliği göstermiş, Mustafa Kemal Paşa, gerektikçe, ihtilalci yöntemlerden de yararlanmıştır. Sivas Kongresi'nin genel görünüşü, hele Kongre'den sonra Heyet-i Temsiliye'nin tutum ve davranışları bir "ayaklanma"ya benzeyecek, çalışma düzeninde ihtilalci yöntemlerin belirtileri görülecektir.

Ancak, bu dış görünüşe bakarak, Sivas Kongresi'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin tutum ve davranışını bir "ihtilal" sanmak, öyle nitelendirmek, hele bu çabaların yöneticisi olan Mustafa Kemal Paşa'yı bir "ihtilalci" gibi görmek ve göstermek doğru değildir.

Çünkü, Mustafa Kemal Paşa kendisine, "Paşa, biz bir ihtilal komitesiyiz. Bu hüviyetimizin bize verdiği cüretle her şeyi yapabiliriz." diyen yakın arkadaşı ve Heyet-i Temsiliye istişari üyesi Alfred Rüstem Bey'e, açık ve kesin olarak, "Hayır Beyefendi, ben bunu yapamam" diye cevap vermiş, delege olarak Sivas'a gelen İstanbul milli mücadelecilerinin başı, gizli Karakol Cemiyeti kurucusu ve koyu İttihatçı Kara Vasıf Bey'e de, "Bizim aramızda ne 'Babıali Baskını'na, ne 'Yıldız Yağması'na ve ne de herhangi bir maceraya yer verecek kimse yoktur. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın hedefi evvelâ memleketi düşman istilâsından kurtarmak, sonra da müstakil ve hür bir milletin lâyık olduğu devleti kurmaktır" demiştir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 139; H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 345)

Gerçekten de, Mustafa Kemal Paşa, ne Erzurum Kongresi'nde, ne de Sivas Kongresi'nde tasarladığı hedeflere varabilmek için yürürlükteki usul ve yasaların dışına çıkmamaya çalışmış, tam tersine her iki kongrede de bütün davranışlarını usul ve mevzuatın sınırları içinde düzenlemeye gayret etmiştir. İleride de görüleceği üzere, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nin teşkilinde gösterdiği büyük titizlik bunun tam bir örneğidir.

Kaldı ki, Mustafa Kemal Paşa, ihtilal ile dengeli bir toplum düzeninin sağlanabileceğine hiçbir zaman inanmamış ve düşman işgali altındaki yurtlarını kurtarmak için ihtilal yapmak isteyen Batı Trakyalılara bile, "İhtilal ile esaslaşmak mümkün değildir" diye cevap vererek bu konudaki düşüncesini açık ve kesin olarak ortaya koymuştur. (Nutuk, Vesika: 299)

Bütün bunlara rağmen, Sivas Kongresi'nin, dıştan bakıldığında bir ihtilal niteliği göstermesi, istisnaî ve geçici bir zorunluluğun sonucu idi, ki bunu Atatürk şöyle anlatır :

> İşe köyden ve mahalleden, mahalle halkından, yani tek kişiden başlıyoruz. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen bir kuruluş elbette kuvvetli olur.
>
> Biz memleketimizin içindeki seyahatlerimizde bu tarzda başlamış olan milli kuruluşların gerçek başlangıç noktasına, yani tek kişiye kadar indiğini ve oradan yukarıya doğru teşkilatlanarak geldiğini gördük. Fakat bunun tam olarak gerçekleştiğini ileri süremeyiz. Bu sebeple, tekrar aşağıdan yukarıya doğru bir oluşu sağlamaya çalışmalıyız. Bu çalışmalarda, her işin başlangıcında olduğu gibi, aşağıdan yukarıya olmaktan çok, yukarıdan aşağıya doğru olmak zorunluluğu vardır. (Nutuk, Vesika: 220)

İşte, Sivas Kongresi'ndeki istisnaî hal bu zorunluluktan doğmuştu. Erzurum Kongresi aşağıdan yukarıya gerçekleşen bu oluşun ilk basamağı idi. Fakat tam değildi. Kurulan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, adındaki bölgesellikten oluşan bir eksiklik gösteriyordu. Sivas Kongresi ile bu eksiklikler, yani Erzurum Kongresi'nde atılan temel tamamlanacaktı.

Bu çabaları bir "ihtilal" olarak nitelemeye imkân yoktu. Çünkü ihtilal, "Anayasanın, kanuni ve düzenli usullerle değiştirilmesi yerine birdenbire ortadan kaldırılması" (M. E. Bozkurt, Atatürk İhtilali: 28), ya da, "Halkın zor kullanarak düzeni değiştirmesi" (Türk Dil Kurumu: Türkçe Sözlük)

diye tanımlanmaktadır. Bu tanımlara göre, ne Erzurum Kongresi'ni, ne de Sivas Kongresi'ni bir ihtilal ya da bir ihtilal başlangıcı olarak kabullenmek mümkün değildir. Çünkü, gerek Erzurum Kongresi, gerek Sivas Kongresi, gerekse Mustafa Kemal Paşa, yürürlükteki anayasayı ortadan kaldırmak, hattâ değiştirmek gibi bir amacın peşinden koşmamış, tam tersine İstanbul Hükümeti'ni yürürlükteki anayasayı uygulamamakla suçlamıştır. (Nutuk, Vesika: 54)

Kaldı ki, "tam ve olgun bir ihtilal"den söz edilebilmek için, "mevcut politik, sosyal ve ekonomik düzenin yerine politik, sosyal ve özellikle ekonomik yeni ve fakat ileri bir düzenin zorla ve çoğu zaman silah gücüyle getirilmesi" gerekmektedir. (M. E. Bozkurt, Atatürk İhtilali: 82). Oysa Milli Mücadele'nin 1919 yılındaki devresinde, ihtilalin bu unsurlarından hiçbiri yoktur. Hattâ, Erzurum Kongresi'nde muhalif tanınmış delegelerin bu unsurları kapsar gibi görünen teklifleri, özellikle Mustafa Kemal Paşa'dan yana olan delegeler tarafından şiddetle reddedilmişti. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 102–104 ve 223–226). Çünkü, Atatürk'ün açık ve kesin olarak belirttiği gibi, o sırada, "Türk milletinin en bariz arzusu ve imanı 'kurtuluş' idi. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu milli arzu tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuştur." (Nutuk: 360)

Bütün bu sebeplerle, Türk milletinin, 1919 yılında başlayan ve bir ihtilal olarak nitelenemeyen "yok olmaktan kurtulma çabası", yani "Milli Mücadele", sonunda, bir savaş devresini içine aldığı gibi, bir ihtilal için gerekli unsurları da kapsamış olmakla beraber aslında hiçbir şeyi yıkmak amacı ile başlamamış ve fakat kendiliğinden yıkılan ya da yıkılacak duruma gelen eski kötü düzenin yerine de, her alanda, "daha yeni" ve "daha ileri" bir düzen getirmiştir.

Sivas Kongresi'nin değeri de, Mustafa Kemal Paşa'nın büyüklüğü ve eşsizliği de buradadır; ve bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa bir "ihtilalci" değil, bir "kurtarıcı" ve bir "hükümet darbesi hazırlayıcısı" değil, bir "devlet kurucusu"dur.

Açılış

4 Eylül 1919 Perşembe günü Sivas, tüm anlamıyla bir bayram havası içinde idi. Yurtsever Sivas halkı, saatler öncesinden başlayarak Kongre'nin yapılacağı lise binasının önünde toplanmış, binaya giden yolları doldurmuştu.

Öğleden sonra saat üçe birkaç dakika kala Mustafa Kemal Paşa odasından çıkıp toplantı salonuna girdi, doğruca başkanlık kürsüsüne çıktı ve geçici başkanmışcasına, tam saat 15:00'te kongreyi açtı.

Salonda 25–30 kadar delege vardı ve delegelerden hiçbiri bu davranışı yadırgamamıştı. Oysa alışılmış usullere göre, toplantıya katılanların en yaşlısı geçici başkan olarak kürsüye çıkacak, delegelerin yoklamasını yaptıracak ve kongre başkanını seçtirip yerini seçilen başkana bırakacaktı. Sivas Kongresi'nde ise öyle olmamış, Mustafa Kemal Paşa, bu toplantının tertipcisi ve davetçisi olarak, geçici başkanlık görevini üzerine almış ve kürsüye çıkar çıkmaz açış konuşmasına başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa uzunca bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile adaletli bir barışa kavuşulacağının sanıldığını, fakat mütareke hükümlerinin vatan ve millet aleyhinde uygulandığını ve bunları yapanların antlaşmaya değil kuvvete dayandıklarını, İtilâf Devletlerinin haksızlıkları ve İstanbul Hükümeti'nin zayıf ve beceriksiz tutumu karşısında milletin varlığını ispatlamak, saldırılara karşı korunmak kararı verdiğini, bunun için türlü yerlerde türlü milli kuruluşların meydana getirildiğini, kurtuluş çaresinin ancak kendi ruhundan ve kendi birliğinden doğacağına inandığını, bu duygu ve düşüncelerle Doğu illerinin Erzurum Kongresi'ni hazırladıklarını, bu sırada "cereyan eden muhaberat ve saik olan hadisât ve zaruret ile" 21 Haziran 1919'da tüm yurt kurtuluşunu amaç edinen Sivas Kongresi'nin yapılmasına karar verildiğini, 10 Temmuz gününün Sivas için kongre günü olarak tamim edildiğini, fakat kongreyi ancak o gün yapabilmenin mümkün olduğunu, Erzurum Kongresi delegelerinin alınan kararları uygulamak için yerlerine dönmüş bulunmalarından ötürü Doğu illerini Heyet-i Temsiliye'den bir kurulun temsil edeceğini, Erzurum Kongresi'nin sadece Doğu illerinin delegelerinden teşekkül etmiş olması sebebiyle Batı Anadolu ve Rumeli

delegelerinin katılması ile doğacak genel yetkinin kullanılmasının Sivas Kongresi'ne bırakıldığını, Erzurum Kongresi'nde bütün memleketin ve milletin birlik ve bütünlüğü kabul edilmiş olmasına rağmen kurulan cemiyete "Şarkî Anadolu" adının verildiğini, Sivas Kongresi'nde ise vatanın tek bir bütün ve milletin tek bir varlık olduğu hakkındaki prensibi ispatlayacak kararların alınacağını, İstanbul Hükümeti'nin milli meclisi toplamamak suretiyle anayasaya aykırı davrandığını, şimdi yeni seçimlere karar verildiğinin duyulduğunu, bunun gerçekleşmesinde Kongre'nin göstereceği gözü pekliğin büyük etkisi olacağını anlattı. (Nutuk, Vesika: 54)

Açış konuşmasında da açıkça belirtilmiş olduğu üzere, Sivas Kongresi, aşağıdan yukarıya gelen bir yolla Erzurum Kongresi'nde temeli atılan milli birliği tamamlamak ve bu sebeple Erzurum Kongresi'nde alınan kararların Batı Anadolu ve Rumeli illerinin delegelerince de benimsenip kabul edilmesi suretiyle yetkiyi genelleştirmek amacı ile yapılıyordu.

Fakat, Rumeli'den ve Batı Anadolu illerinin çoğundan kimse gelmemişti. Birkaç ilden gelenler de herhangi bir milli kuruluş tarafından seçilip gönderilmemişlerdi. Ya ilin ileri gelenlerince uygun görülmüşler, ya da kendiliklerinden gelmişlerdi.

Kayseri delegelerinden Ahmet Hilmi Bey bu durumu şöyle anlatır:

> Ağustos sonlarına doğru memlekette iki eksen ortaya çıkmaya başlamıştı. Biri Doğu'da beliren milli hareket, diğeri İstanbul'a bağlı resmi hükümet. Sivas'ta bir milli kongrenin toplanacağını haber almıştık. Kayseri'nin kongreye katılıp katılmaması meselesini görüşmek üzere Taşçızade Mehmet Bey'in evinde toplandık. Şehrin ileri gelenlerinden 40–50 kişi kimseye hissettirmeksizin toplandı. Kongre'ye katılmanın lehinde ve aleyhinde mütalaaalar yürütüldü. Aleyhte bulunanların maksat ve gayeleri de vatan endişesinden başka bir şey değildi. Avrupa kamuoyunu büsbütün aleyhimize tahrik ederiz diye korkuyorlardı. Müspet tarafı tutanlar ekseriyeti buldu. Kâtipzade Nuh Naci (Yazgan) ile benim Kayseri delegesi olarak Sivas'a gitmekliğimize karar verildi. Bir mazbata ile delegeliğimizi belgeleyecekler ve hemen yola çıkacaktık. Ertesi gün Kâtipzade'ye uğradığım zaman toplantıda bulunanlar arasında bazı tereddütler husule geldiğini öğrendim. Henüz karanlık bir yolun sonunda nereye varacağı kestirilemediği için bunu isim ve imza ile

> tespit etmeyi mahzurlu görmüşler, mazbata yapılmaktan vazgeçilsin, demişler. Bu hal yolculuğumuzu birkaç gün geciktirdi. Nuh Naci ile konuştum. Neticesi ne olursa olsun Sivas'a gitmeye karar verdik. İmamzade Ömer Bey de bize katıldı. Üçümüz Sivas ve Kayseri arasında işleyen kamyonlardan biri ile isim ve hüviyetlerimizi gizleyerek yola çıktık. (A. H. Kalaç: Kendi Kitabım)

Ne var ki, bu şekilde de olsa gelenlerin sayısı pek fazla değildi. Hepsi 20'yi geçmiyordu. O zaman Mustafa Kemal Paşa yanındakilerin bazılarını birer ilin delegesi olarak Kongre'ye kattı. Ve ancak bu sayede, yani bir kısmı "illerden gelme" ve bir kısmı "Sivas'ta atanma" 20–25 kadar delegenin katılımı ile Sivas Kongresi açılmış oldu. (Bir hafta süren toplantılar sırasında Kongre'ye gelen bazı delegeler de olacak ve bizim tespit edebildiğimize göre toplam delege sayısı 38'e kadar çıkacaktır.)

Yukarıda açıklanan durumdan ötürü, Sivas Kongresi'ne katılanların gerçek sayısını bulmak çok zor olmuş, yine de kesin bir sonuç elde edildiği kanısına varılamamıştır. Çünkü, şimdiye kadar görebildiğimiz, yayımlanmış veya yayımlanmamış delege listeleri gerek sayısal açıdan gerekse başka açılardan birbirlerini tutmamaktadır. Mesela,

a) Sivas Kongresi'nin Hakkâri delegesi ve Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Kansu'ya göre, Sivas Kongresi delegelerinin toplamı 29'dur. (M.M. Kansu: Ölümüne Kadar Atatürk'le)

b) Denizli delegesi Başağazade Yusuf Bey'in o sırada düzenlediği ve bir kısım delegelere imza ettirdiği özel liste (Ek: 3) ile Eskişehir mebusu Arif Bey'in yayımladığı listede bu toplam 31'dir. (M. Arif, Anadolu İnkılâbı)

c) Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki listede 33 delege ismi vardır. (Türk İstiklâl Harbi: 2/2)

d) Vehbi Cem Aşkun'un, türlü listeleri karşılaştırıp inceleyerek tespit ettiği delegelerin toplamı ise 34'tür. (V.C. Aşkun: Sivas Kongresi)

Toplam delege sayısına ilişkin çelişkili bilgiler, bazı delegelerin açılış günü bulunmayıp sonradan gelmiş olmalarından ileri gelmiş olabilir. Mesela, üç Denizli delegesi Kongre'nin açılışından bir gün sonra Sivas'a gelmişlerdir (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 125, 149). Samsun delegesi olarak gösterilmiş bulunan Refet Bey (Bele, General) dört gün sonra

Sivas’a getirilip Kongre’ye katılmıştır (Nutuk: 85). Kayseri delegeleri, Sivas’a ancak Kongre’nin son günü varabilmişlerdir (A. H. Kalaç, Kendi Kitabım: 149–150; V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 148). Bazı delegelerin tanınmamış kişiler olması veya herhangi bir sebeple Kongre’ye kesintisiz şekilde katılamaması da sebepleri olarak kabul edilebilir. Mesela, Bursa delegesi Asaf Bey’in kimliğini tespit etmek mümkün olamamıştır. Hakkında bir bilgi bulunmayan Afyonkarahisar delegesi Bekir Bey’in kongreye katıldığını ise Dr. A. Selgil doğrulamıştır. Kastamonu’nun iki delegesinden biri olan Tatlızade Nuri Bey ise hastalığı sebebiyle toplantılara devamlı olarak katılamamıştır (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 48).

Bu durum karşısında, nereden ve nasıl delege oldukları ve ne zaman Sivas’a geldikleri aranmaksızın, sadece Kongre’ye kimlerin katıldıkları konusu üzerinde durulmuş ve Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi’ndeki liste esas tutulmak suretiyle gerçeğin bulunmasına çalışılmıştır:

1 - Mustafa Kemal Paşa’nın, adının bütün listelerde bulunması tabii ise de, gerek arşivdeki listede ve gerekse yayımlanmış diğer listelerde Kongre’ye katılma niteliği gösterilmemiştir. Denizli delegesi Başağazade Yusuf Bey’in özel listesinde ise Mustafa Kemal Paşa’nın adının karşısına “Heyet-i Temsiliye’den” kaydı konmuştur ki, doğrusu budur. Çünkü, Erzurum Kongresi’ne delege olarak katılmış bulunan Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi’ne “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliye Üyesi” olarak katılmıştır.

2 - İsmail Fazıl Paşa’nın da bütün listelerde adı olmakla beraber, yayımlanmış listelerin hiçbirinde Kongre’ye katılış niteliği gösterilmemiştir. Denizli delegesi Yusuf Bey’in özel listesinde ise “İstanbul Delegesi” olarak gösterilmiştir ki doğrusunun bu olduğu sanılmakta ve Nutuk’taki bazı ifadeler de bu sanıyı kuvvetlendirmektedir. (Nutuk: 87, Vesika: 112)

3 - Rauf Bey’in (Orbay) bütün listelerde adı varsa da, arşivdeki listede “Alaşehir Delegesi” olarak gösterilmesinin sebebi anlaşılamamıştır. Kaldı ki, Rauf Bey de Sivas Kongresi’ne delege olarak değil, “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Üyesi” olarak katılmıştır.

4 - Hemen bütün listelerde Bekir Sami Bey’in Tokat, Hoca Raif Efendi’nin Erzurum ve Şeyh Fevzi Efendi’nin Erzincan delegeleri olarak gösterilmeleri o illerin insanı olmalarından ileri gelme bir yanlışlıktır.

Çünkü her üçü de Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi, bu Kongre'ye bir ilin delegesi olarak değil, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak katılmışlardır.

5 - Refet Bey (Bele, General) bütün listelerde Samsun delegesi olarak gösterilmekteyse de nasıl ve kim tarafından delege yapıldığı anlaşılamamıştır. Çünkü, Refet Bey, Amasya'daki toplantıda Sivas Kongresi kararını imza etmiş olmakla beraber, sonradan bu Kongre'ye taraftar olmamış, Kongre'nin yapılması kesinleşince de Sivas'tan ayrılıp gitmişti. Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelip Refet Bey'i bulamayınca aratmış, Ankara'da olduğunu öğrenince çağırtarak, 7 Eylül'de Sivas'a gelen Refet Bey'i Kongre'ye götürdüğünde ise kendisini delege olarak değil, "Heyet-i Temsiliye Üyesi" olarak takdim etmiştir. (Nutuk: 85) Yapılan inceleme sonunda da, gerçekten, Refet Bey'in Samsun delegesi değil, ileride anlatılacağı üzere, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, tüzükteki özel madde gereğince yapılmış, Heyet-i Temsiliye üyesi olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma göre, Refet Bey'in Sivas Kongresi'ne katılma sebebi delegelik değil, Heyet-i Temsiliye üyeliğidir.

6 - Kara Vasıf Bey'in de bütün listelerde ismi olmakla beraber, arşivdeki listede "Gaziantep Delegesi" olarak gösterildiği halde, diğer listelerde "İstanbul Delegesi" olarak kayıtlıdır. Kara Vasıf Bey İstanbul'daki milli mücadelecilerin ileri gelenlerindendi. İstanbul'dan gelmişti, Heyet-i Temsiliye'ye de İstanbul bölgesinin adayı olarak girecekti ve fakat Sivas Kongresi'nde Gaziantep delegesi olarak bulunmuştur. Çünkü Kongre'nin 7 Eylül tarihli toplantısında verilen bir önergeyi "Gaziantep Delegesi" olarak imzalamıştır ve Ali Fuat Paşa da hatıralarında Kara Vasıf Bey'in Gaziantep delegesi olarak geldiğini yazmaktadır. (Türk İstiklâl Harbi 2/2: 21; A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 157)

7 - Denizli Delegesi Mehmet Şükrü Bey, arşivdeki listede kayıtlı olduğu halde, yayımlanmış diğer listelerin hiçbirinde kayıtlı değildir. Bu yüzden bazı yazarlar yanlışlığa düşmüş, Denizli'den böyle bir delegenin gelmediğini, bunun, Afyonkarahisar delegesi Mehmet Şükrü Bey'in isminin karıştırılmasından doğma bir yanlışlık olduğunu yazmışlardır. Oysa Sivas Kongresi'ne gelen Denizli delegelerinden biri de Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey'dir ve Başağazade Yusuf Bey'in özel listesindeki isminin yanında imzası bulunmaktadır. Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey

Denizli'nin tanınmış milli mücadelecilerindendir. Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinde yönetim kurulu üyesi olmuş, Tavas'a giderek silahlı müfrezeler kurmuş, Denizli Heyet-i Milliyesi'nde istihbarat ve propaganda şubesi başkanlığı yapmış, Sivas Kongresi'ne delege seçilmişti. (A.A. Tütenk, Milli Mücadelede Denizli: 12, 13, 25, 33) Görüştüğümüz hemşehrileri de bunu doğrulamışlar ve sonradan Demirci Mehmet Efe'nin Denizli'ye yaptığı korkunç baskında öldüğünü bildirmişlerdir.

8 - Hakkı Behiç Bey yayımlanmış bütün listelerde "Denizli delegesi" olarak gösterilmişse de, Denizli delegesi Yusuf Bey'in özel listesinde kayıtlı değildir. Anıları yayımlanan Denizli delegesi Necip Ali Bey de kendisinden hiç söz etmez. Çünkü Denizli'den üç delege istenmiş, üç delege gelmiştir ve bu üç delegenin arasında Hakkı Behiç Bey yoktur. Bu sebeple Hakkı Behiç Bey'in nasıl Denizli delegesi olduğu anlaşılamamış ve herhalde Mustafa Kemal Paşa tarafından atandığı ve bu atamadan kimsenin haberi olmadığı kanısına varılmıştır.

9 - Mazhar Müfit Bey de bütün listelerde "Hakkâri delegesi" olarak gösterilmiş, ancak bunun da nasıl ve ne sebeple olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir. Ahmet Mazhar Müfit (Kansu) Bey 1874'te ve bazı kaynaklara göre Denizli'de doğmuş, Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler Okulu) bitirmiş, idari görevlerde bulunmuş, 1918'de Bitlis valisi olmuş, 1919'da azledilmiş, Erzurum'dan geçerken milli mücadele çabalarını görüp kalmış, Mustafa Kemal Paşa'yı beklemiş, ona uymuş ve onunla Sivas'a gelmiş, Heyet-i Temsiliye üyesi olmuştu. Eğer Hakkâri ile bir ilgisi olsa idi Erzurum Kongresi'nde Hakkâri'yi temsil ederdi. Hakkâri o sırada Van iline bağlı bir liva idi. Van ili ise Doğu bölgesi dahilindeki "Altı İl" den biriydi ve Erzurum Kongresi'nde delegesi vardı. Sivas Kongresi'nde ise, Doğu bölgesini Heyet-i Temsiliye üyeleri temsil ediyorlardı. Aynı sebeple, Sivas ili bile Sivas Kongresi'ne delege vermemişti. Kanaatimizce, Mazhar Müfit Bey delegeliğe "atanırken" bu özellik gözden kaçmıştır. Ya da ilerideki araştırmalarla bulunabilecek başka bir sebep söz konusudur. Çünkü kendisi, yayımlanan hatıralarında, kendisini Hakkâri delegesi gösterdiği halde, Denizli delegesi Yusuf Bey'in düzenlediği özel listede "Denizli delegesi" olarak gösterilmiş ve bu kaydın yanını da imza etmiştir. Bütün bu bilgilerin ışığında, daha ayrıntılı açıklamalar bulunana kadar Mazhar Müfit Bey'i Hakkâri delegesi olarak kabul edeceğiz. Nitekim, Birinci Büyük Millet

Meclisi’ne de Hakkâri mebusu olarak girmiştir. (A. Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ek: 3)

10 - İbrahim Süreyya Bey’in hangi yörenin delegesi olduğunda da tereddüte düşülmüş ve kesin bir kanıya varılamamıştır. İstanbul’da doğmuş olan İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, Mülkiye’den mezun olmuş, “cemiyet-i fesadiye teşkili” suçundan üç yıl kalebentlik cezasına çarptırılmış; Sinop’ta cezasını çekerken, 1908 Meşrutiyeti’nin ilanı üzerine Siyasî Mağdurlar Komisyonu tarafından serbest bırakılmıştı. Tekrar görev alan İbrahim Süreyya Bey, İzmit mutasarrıfı iken, 10 Mart 1919’da azledilmiş, İstanbul’a gitmiş, Haziran’da Bandırma yoluyla Anadolu’ya geçmiş, Rauf Orbay’la birlikte Ankara’dan Amasya’ya gelmiş, Erzurum Kongresi’ne Amasya delegesi olarak gitmişti. Sivas için yayımlanmış bütün listelerde de Saruhan (Manisa) delegesi olarak gösterilmektedir. Yusuf Bey’in özel listesinde ise Karesi (Balıkesir) delegesi olarak kayıtlıdır. Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler adlı kitaptaki kısa özgeçmişinde de Balıkesir delegesi olduğu yazılıdır. Bu durum karşısında kesin bir sonuca varılamamış ve arşivdeki liste esas tutularak Manisa delegeliği kabul edilmiştir. Nitekim, Birinci Büyük Millet Meclisi’ne de Manisa mebusu olarak girmiştir.

11 - Eskişehir delegesi Halil İbrahim Bey’in aile adı bazı listelerde “Sipahizade” olarak gösterilmişse de, bu eski harflerin iyi okunmamasından doğan bir yanlışlıktır. Halil İbrahim Bey’in aile adı “Siyahzade”dir.

Aynı sebeple, Afyonkarahisar delegesi Salih Sıtkı Bey’in aile adı da bazı listelerde “Gerizade” olarak gösterilmişse de “Kesrizade”dir.

Çorum delegesi Abdurrahman Dursun Bey’in aile adı da Birinci Dönem TBMM Albümü’nde yazıldığı gibi “Sapıkoğlu” olmayıp “Sâbıkzade”dir.

Arşivdeki listenin öteki isimleri üzerinde herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Ancak, kanaatimizce, arşivdeki liste eksiktir ve adlarının bu listeye geçmesi gereken başka delegeler vardır. Mesela:

a) Kayseri’den gelen üç delegenin adları arşivdeki listede yoktur. Eğer bu delegeler Kongre bittikten sonra Sivas’a gelmişlerse, listede yer almamaları doğaldır. Kayseri delegesi Ahmet Hilmi Bey’in yayımlanmış hatıralarında da kesin bir bilgi yoktur. Fakat, Sivas’a gelişlerini anlatan hatıralarında “Kongre’nin yapıldığı lise binası önünde kamyondan indik. Delegeler

akşam yemeklerini yemişlerdi" demesi Kongre'nin bitiminden önce Sivas'a vardıklarına işaret etmektedir. (A.H. Kalaç, Kendi Kitabım: 149–150) Nitekim, 11 Eylül günü verilmiş olan bir önergedeki isimlerden biri "Ömer"dir. Sivas Kongresi'nde de Kayseri delegesi İmamzade Ömer Bey'den başka "Ömer" adında delege yoktur. (Nutuk, Vesika: 93) Yozgat delegesi Bahri Bey de, hâtıralarında, Kâtipzade Nuh Naci, Kalaçzade Ahmet Hilmi ve İmamzade Ömer Beylerin Kayseri delegeleri olarak Sivas'a gelip Kongre'ye katıldıklarını bildirir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 148) Bu sebeplerle, yukarıda adı geçen üç Kayseri delegesinin de Sivas Kongresi delegeler listesinde bulunması gerektiği kanısına varılmıştır. Ancak, bazı listelerde Kayseri delegesi Ömer Bey'in "eski mebus" olarak gösterilmesi yanlıştır. Çünkü Kayserili Ömer Bey hiç mebusluk yapmamıştır. Bu yanlışlık Ankara eski mebusu Ömer Bey ile olan isim benzerliğinden doğmaktadır. İkisinin de adı "Ömer Mümtaz"dır ama Kayserili Ömer Mümtaz Bey mebus değildir, sadece delege olarak Sivas'a gitmiştir. Ankaralı Ömer Mümtaz Bey ise mebustur, fakat Kongre'ye katılmadan Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş ve ondan sonra Sivas'a gitmiştir.

b) Arşivdeki listede Kastamonu iline ait tek delege Zeki Bey'dir. Oysa Kastamonu'dan Sivas'a iki delegenin gittiği, ikinci delegenin Tatlızade Nuri Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Nuri Efendi Sivas'ta hastalanmış ve toplantılara devamlı şekilde katılamamıştır. Fakat koyu bir milli mücadeleci olan Nuri Efendi, Sivas'tan döndükten sonra da Kastamonu'nun Sivas'la olan bağlantılarını hasta yatağından İdare etmiştir. (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 32, 48, 472; Resim: 17) Bu duruma göre, Nuri Efendi'nin de Sivas Kongresi delegeleri listesinde yer alması kadar tabii bir şey olamaz.

c) Arşivdeki listede Afyonkarahisar delegeleri iki kişi olarak gösterilmiştir. Yozgat delegesi Bahri Bey ise, Afyonkarahisar'ın, Sivas Kongresi'ne üç delege ile katıldığını ve üçüncü delegenin adının da "Bekir Bey" olduğunu bildirmektedir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 149) Bu güne kadar da aksi iddia edilmediğine göre Bekir Bey'in de Afyonkarahisar delegesi olarak listede gösterilmesi gerekeceği kanısına varılmıştır.

Böylece, bugüne kadar elde edilebilen bilgilere göre, Sivas Kongresi'ne katıldıkları anlaşılan 38 delegenin listesi, o günkü idare kuruluşları da göz önünde tutularak, aşağıdaki gibi düzenlenmiştir :

Sivas Kongresi’ne Katılanlar:

A - Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyeleri:

a) Erzurum Kongresi tarafından seçilmiş olanlar:

1 - Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)

2 - Hüseyin Rauf Bey (Orbay)

3 - Bekir Sami Bey (Kunduh)

4 - Raif Efendi (Dinç)

5 - Fevzi Efendi (Fırat)

b) Heyet-i Temsiliye tarafından seçilmiş olanlar:

6 - Refet Bey (Bele)

B - İllerden gelen delegeler:

7 - İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy), İstanbul delegesi (Emekli general)

8 - İsmail Hami Bey (Danişment), İstanbul delegesi (Mülkiyeli, gazeteci)

9 - Hikmet Efendi, İstanbul delegesi (Askeri tıp öğrencisi)

10 - Başağazade Yusuf Bey (Başkaya), Aydın’ın Denizli delegesi

11 - Küçükağazade Necip Ali Bey (Küçüka), Aydın’ın Denizli delegesi (Hukuk öğrencisi)

12 - Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey, Aydın’ın Denizli delegesi

13 - Hakkı Behiç Bey, Aydın’ın Denizli delegesi (Eski mutasarrıf)

14 - Macit Bey, Aydın’ın Alaşehir delegesi (Hâkim, Şarkışlalı)

15 - İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Aydın’ın Manisa delegesi (Eski mutasarrıf)

16 - Mehmet Tevfik Bey, Ankara’nın Çorum delegesi (Müftü, Malatyalı)

17 - Sâbıkzade Abdurrahman Dursun Bey, Ankara’nın Çorum delegesi (Lise öğretmeni)

18 - Tatlızade Yusuf Bahri Bey, Ankara’nın Yozgat delegesi (Tüccar, çiftçi)

19 - Tatlızade Nuri Efendi, Kastamonu delegesi (Genel meclis üyesi)

20 - Sami Zeki Bey, Kastamonu delegesi (Emekli binbaşı)

21 - Kesrizade Salih Sıtkı Bey, Afyonkarahisar delegesi

22 - Mehmet Şükrü Bey (Koçzade), Afyonkarahisar delegesi (Hukukçu, gazeteci)

23 - Bekir Bey, Afyonkarahisar delegesi

24 - Ahmet Nuri Bey, Bursa delegesi (Eski mutasarrıf)

25 - Osman Nuri Bey (Özpay), Bursa delegesi (Davavekili)

26 - Asaf Bey, Bursa delegesi

27 - Siyahizade Halil İbrahim Bey, Eskişehir delegesi (Taşocakları sahibi)

28 - Bayraktarzade Hüseyin Bey, Eskişehir delegesi (Tüccar)

29 - Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan), Eskişehir delegesi (Ordudan ayrılma)

30 - Râtıpzade Mustafa Efendi (Soylu), Niğde Merkez delegesi (Çiftçi)

31 - Dellalzade Hacı Osman Efendi, Niğde’nin Nevşehir delegesi

32 - Halit Hami Bey, Niğde’nin Bor delegesi (Mal müdürü)

33 - İmamzade Ömer Mümtaz Bey, Kayseri delegesi

34 - Kâtipzade Nuh Naci Bey (Yazgan), Kayseri delegesi (Tüccar)

35 - Kalaçzade Ahmet Hilmi Bey (Kalaç), Kayseri delegesi (Eski mebus, mülkiyeli)

36 - Kara Vasıf Bey, Gaziantep delegesi (Emekli kurmay albay)

37 - Boşnakzade Süleyman Bey, Samsun delegesi

38 - Mazhar Müfit Bey (Kansu), Hakkâri delegesi (Eski vali)

Bazı yazarların, Sivas Kongresi'ne katılanların toplamını olduğundan çok daha yüksek ve mesela 99 olarak göstermelerinin sebebini ve dayanağını anlamak mümkün olamamıştır. (L. Kinross, Atatürk: 291)

Her ne kadar Ali Fuat Cebesoy da delegelerin Sivas Kongresi'ne gidişlerinden söz ederken "Ağustos sonlarına doğru durum ulusal isteğe uygun bir surette gelişmeye başlamıştı. Bursa, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Ankara delegeleri Ankara üzerinden, Çorum, Yozgat ve Kırşehir delegeleri kendi yerlerinden doğruca Sivas'a hareket etmişlerdi. Denizli ve Adana delegeleri Ankara'ya gelmek üzere idiler. Konya, Niğde ve Kayseri delegeleri hazırlıklarını yapmışlardı. Balıkesir ve Aydın delegeleri seçilmişlerdi" demekte ise de bu ifade gerçeğe uymamaktadır. Çünkü Sivas Kongresi'ne Ankara, Kırşehir, Adana, Konya, Aydın illerinin delege gönderdiklerine dair bir bilgi elde edilememiştir. Kaldı ki, A.F. Cebesoy da Kastamonu'ya çektiği 31 Ağustos tarihli telgrafta, Ankara delegelerinin bile henüz gönderilemediğini bildiriyordu. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 157; N. Peker, İstiklâl Savaşı: 53)

Bütün bunlara rağmen, 38 sayısının kesinliği de iddia olunamaz. Yapılacak araştırmalarla bu sayı her zaman değişebilir. Mesela, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 24 Kasım 1919 tarihli telgrafında, "Menteşe (Muğla) mutasarrıfı gibi kanunen taht-ı muhakemeye alınması lâzım gelenlerin murahhas sıfatiyle Sivas'a gönderilmesi..." şeklinde bir ifade kullanmakta, Mustafa Kemal Paşa da verdiği cevapta "Demirci Mehmet Efe tarafından Sivas'a gönderilmiş olup avdet eyleyen Hilmi Bey..." diye konuya değinmektedir. (Nutuk, Vesika: 194, 195) Ayrıca, yine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya çektiği bir telgrafta da "Aydın Vilâyeti Murahhasları" tarafından Kongre Başkanlığına verilmiş bir önergeden söz etmektedir. (A.F. Cebesoy Milli Mücadele Hatıraları: 184)

Görüşmeler

Birinci Gün (4 Eylül 1919 Perşembe):

Geçici başkan olarak Kongre'yi açan Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasından sonra Kongre gündemindeki maddelerin görüşülmesine başlandı. Gündemde dört madde vardı:

1 - Başkanlık Divanı seçimi

2 - Erzurum Kongresi'nin "Tüzük" ve "Beyanname"sinin değiştirilerek kabulü isteği ve görüşme açılması

3 - Kongre delegelerinden 25'inin hazırladığı "Muhtıra"nın görüşülüp tartışılması.

4 - Üyelerin dilekleri

İlk madde gereğince yapılacak başkanlık divanı seçiminde en önemli konu kimin kongre başkanı olması gerektiği değildi, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olup olmaması idi.

Bu konu Erzurum Kongresi'nde de düşünce ve tartışma konusu olmuş, bir kısım delegeler, milletin içinden doğup gelen bir toplantının başkanlığını da yine aralarından seçilecek birine vermek istemiş, bunun milli menfaatlere uygunluğuna inanmış, bu yüzden Mustafa Kemal Paşa oy çokluğu ile seçilebilmişti. Fakat Erzurum Kongresi delegeleri Mustafa Kemal Paşa'yı ya hiç tanımıyor, ya da pek az tanıyorlardı. Sivas Kongresi'ndeki delegelerin çoğu ise Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları, beraberindekiler yani onu tanıyan veya tanıması gereken kimselerdi. Bu sebeple, Sivas Kongresi'nde artık böyle bir konunun tartışma, hattâ görüşme sebebi olmaması gerekirdi. Fakat, hiç umulmadık ve beklenmedik bir şekilde aynı konu, Sivas Kongresi'nde de ön plâna geçti ve bu defa Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını doğru bulmayanlar onu en yakından tanıyanlar olduğu sanılan delegelerdi.

Açış konuşması bitip başkanlık divanı seçimine geçileceği sırada İstanbul delegesi İsmail Fazıl Paşa (General Ali Fuat Cebesoy'un babası) söz aldı ve başkanlık divanı seçimi üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütün delegelerin sıra ile birer kere başkanlık etmesini teklif etti. Böylece, kişisel etkilerden kurtulup eşitliğe uygun bir şekilde hareket edilmiş olacağını, bunun da dış

ülkelerde olumlu etkiler yapacağını anlattı. Oysa ki, Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi, burada da işin başına geçmek düşüncesinde idi. Amacına doğru güçlü adımlarla ilerlerken kendi elleriyle hazırladığı imkânları ve doğacak yetkileri başkalarına bırakamazdı.

Öyle de oldu. İsmail Fazıl Paşa'nın isteği oylandı, çoğunlukla reddedildi. Gizli oyla başkanlık seçimi yapıldı. Üç aykırı oya karşı, büyük çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi. İkinci başkanlıklara İsmail Fazıl Paşa ile Rauf Bey getirildiler. İstanbul delegesi İsmail Hami Bey ile Karahisarısâhip (Afyonkarahisar) delegesi Mehmet Şükrü Bey de divan katipliklerine seçildiler.

İkinci Gün (5 Eylül 1919 Cuma):

Sıra gündemin ikinci maddesine gelmişti. Fakat bu arada delegeler tarafından verilmiş iki önerge vardı. Önce bunların görüşülmesi tamamlandı. Bu önergelerden biri, delegelerin hiçbir kişisel istek peşinden koşmayacaklarına, İttihat ve Terakki'yi canlandırmaya çalışmayacaklarına dair yemin etmelerini istiyordu. Önerge üzerinde uzun boylu görüşme ve tartışmalar oldu ve bu tartışmalar saatlerce sürdü. Sonunda istenen yeminin yapılmasına karar verildi. Bütün delegeler –kendi ifadesine göre Mazhar Müfit Bey hariç– "vatanın ve milletin mutluluk ve esenliğinden başka hiçbir kişisel amaç gütmeyeceklerine, İttihat ve Terakki Partisi'ni canlandırmaya çalışmayacaklarına, siyasi partilerden hiçbirinin politik isteklerine hizmet etmeyeceklerine" Tanrı adına yemin ettiler.

Sonra, diğer önergenin görüşülmesine başlandı. Bu önerge ile de, Kurban Bayramı münasebetiyle padişaha tebrik ve bağlılık telgrafı çekilmesi isteniyordu. Görüşmeler sonunda bu istek de kabul edildi ve bir "arîza" hazırlandı. Hazırlanan bu yazıda, Mondros Mütarekesi'nin iç ve dış saldırılarla işlemez duruma girdiği, buna rağmen Ayan ve Mebuslar Meclislerinin toplantıya çağrılmadığı, bu yüzden milletin hiçbir siyasi çıkar peşinde olmaksızın gereken tedbirleri almak için Sivas Kongresi'ni yaptığı, Tanrı'nın yardımı ile hilâfet ve padişahlık makamlarının ve vatan ile millet haklarının savunma tedbirlerini görüşmeye başladığı, hayırlı bir tesadüf olarak bu olay vesilesiyle de Kurban Bayramı'nın kutlanıp padişaha bağlılığın tekrarlandığı bildirildi.

Ayrıca, millete karşı da bir bildiri hazırlanıp her tarafa yollandı. Bu bildiride de, genel nitelikteki Sivas Kongresi'nin 4 Eylül'de ilk toplantısını yaptığı ve ilk iş olarak padişaha bağlılık telgrafı çekildiği anlatıldı, bildiriye padişaha çekilen telgrafın bir örneği de eklendi ve durumun köylü vatandaşlara kadar herkese duyurulması istendi. (Türk İstiklâl Harbi: 2/2)

Üçüncü Gün (6 Eylül 1919 Cumartesi):

Kongre, çalışmalarına devam ederken, Nowill adında bir İngiliz subayı da Doğu illerinde "Kürt Devleti" kurmaya çalışıyor, büyük bir gayret ve hevesle kendini bu amaca yöneltmiş bulunuyor, bir peygamber davranışı içinde adeta bir Kürt Lawrence'ı olmak istiyordu. (E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye: 202)

Sivas Kongresi başladığı sırada, Nowill, faaliyetini son derece yoğunlaştırmış, beraberinde Bedirhanzade Kâmıran ve Celâdet Beylerle Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Hilmi Efendi olduğu halde 15–20 kadar silahlı muhafızla, 5 Eylül'de Malatya'ya gelmişti. Malatya mutasarrıfı Halil Efendi de Bedirhanlıların yakını idi. Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, durumdan Sivas'taki 3. Kolordu Komutanı Selâhattin Bey'i ve onun aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'yı derhal haberdar etti. O andan itibaren, Sivas Telgrafhanesi Mustafa Kemal Paşa'nın yoğun bir haberleşme faaliyetine sahne olacak, Sivas Postanesi'nde görevli adsız milli mücadele gönüllüleri bu muhabereleri, Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde, canla başla çalışarak sağlayacaklardır. Şifreli haberleşmeleri yöneten 3. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Zeki Bey (General, Toydemir) de postaneye yerleşecek, postacıların samimi arkadaşı olacaktır. (Z. C. 10 Kasım 1921)

İngiliz subayı Nowill ile beraberindekilerin Malatya'ya gelmeleri üzerine, Elâzığ Valisi Kurmay Albay Ali Galip Bey'in de Malatya'ya gelerek Nowill ile görüştüğü duyuldu.

Elde edebildiğimiz özel bilgilere göre, aslen Kayseri'nin Feyzioğulları ailesine mensup bulunan Ali Galip Bey çok zeki, çalışkan, gözü pek, takipçi, devletine ve padişaha son derece bağlı bir kimse imiş. İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunduğu zamanda haksızlığa uğramış, açıkta bırakılmış, hayatını kazanabilmek için bir atlı araba ile nakliyecilik yapmak

zorunda kalmış, bu yüzden koyu bir İttihatçı düşmanı olmuştu. I. Dünya Savaşı sonunda yenilgiye uğrayan İttihatçıların iktidardan uzaklaşması ve Ferit Paşa hükümetinin iş başına gelmesi üzerine Ali Galip Bey'e görev verilmiş, Doğu'da kongreler yaparak yeniden iktidara gelmek için ayaklanmaya hazırlanan eski İttihatçıların, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bertaraf edilmesi için Elazığ valiliğine gönderilmişti. Görevi başına gitmek üzere 23 Haziran 1919'da Sivas'a gelmiş olan Ali Galip Bey, o sırada Amasya'da bulunan ve Sivas'a geleceği duyulan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için Sivas Valisi Reşit Paşa'yı sıkıştırmış ve fakat bu teşebbüslerinden olumlu bir sonuç alamayınca Elazığ'a gitmişti. Fakat Harbiye Nezâreti'nden aldığı 3 Eylül tarihli telgraf emri tekrar harekete geçmesine sebep oldu. Bu telgrafta, Erzurum Kongresi adı altında birkaç kişinin yaptığı toplantının önemli olmadığı, Sivas'ta da birkaç kişinin yapacağı toplantının bir değer taşımayacağı ve fakat bunu Avrupalılara anlatmanın imkânı bulunmadığı, bu sebeple devlete zararı olan bu gibi toplantılara meydan verilmemek gerektiği, bunun için kendisine Sivas vali ve komutanlığının verildiği, 100–150 kadar atlı ve silahlı kuvvetle Sivas'a gidilmesi ve derhal mülki ve askeri idareye el konulması ve o zaman Sivas vali ve komutanlığına tayinini açıklaması bildiriliyordu.

Bu sırada İngiliz subayı Nowill ile bazı Kürt ileri gelenlerinin Mustafa Kemal Paşa üzerine bir harekete hazırlandıklarını öğrenince, devlete karşı ayaklandığını ve böylelikle memleketin bölünmesine sebep olacağını sandığı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının zararlı toplantılarını önleyebilmek amacı ile, adı geçenlerle işbirliği yapmak üzere Malatya'ya gelmişti. Bazılarının sandığı gibi Ali Galip Bey'in Kürt devleti kurma çabalarıyla bir ilgisi yoktu. Hattâ böyle bir düşüncenin karşısında idi. Nitekim, sonradan bu gerekçe ile verildiği Adapazarı'ndaki divanıharpte (askeri mahkeme), Kürtçülükle ve Kürt devleti kurma çabalarıyla ilgili olmadığı, hattâ Nowill'in bu yoldaki teklifini reddettiği anlaşıldığından beraatine karar verilmiştir. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 115; V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 181, Z. C. 10 Kasım 1921- Ali Galip Malları Hakkında)

Dördüncü Gün (7 Eylül 1919 Pazar):

Kâzım Karabekir Paşa'nın telgrafı alınır alınmaz, Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'e –çünkü o sırada henüz Kolordu

Komutanı Cevdet Bey'e güvenilemiyordu– acele bir telgraf çekilerek, Malatya'da bulunan İngiliz subayı Nowill ile yanındakilerin ve Elazığ Valisi Ali Galip Bey ile Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey'in yakalanıp Sivas'a gönderilmeleri için Elazığ'daki 15. Alay Komutanı İlyas Bey'in 60 kadar atlı ve katırlı askerin başında, 9 Eylül'e kadar harekete geçmesi için kendisine gerekli talimatın verildiği bildirildi ve kolordu tarafından da –kolordu komutanının onayı olmasa bile– gerekli emrin verilmesi istendi.

Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Refet Bey (Bele) olduğu halde, Kongre'ye gitti ve Refet Bey'i Heyet-i Temsiliye üyesi olarak takdim etti.

Bu sırada, gündem dışı görüşmeler bitmiş, alınan kararların gereği yapılmış, gündemin ikinci maddesinin görüşülmesine başlanmıştı. Bu madde gereğince, Erzurum Kongresi'nde kabul edilmiş olan esaslar ve tüzük maddeleri birer birer okunuyor, bazı maddeler aynen ve bazı maddeler genel niteliğe sokulup değiştirilerek kabul ediliyordu.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin birinci maddesinde Doğu illeri ile Trabzon ve Samsun'un birbirlerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütün olduğu belirtilmiş, altıncı maddesinde de bütünlüğü amaç edinilen vatanın 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan ülke olduğu tespit edilmişti. Sivas Kongresi bu iki maddedeki esasları bir madde halinde birleştirip daha genel ve anlamlı bir şekle soktu:

> Madde: 1 - Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında yapılmış olan Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan ve her bölgesi Müslüman çoğunluk ile dolu bulunan Osmanlı ülkesinin bölgeleri, birbirlerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz, bölünmez bir bütündür. Bu bölgelerde yaşayan bütün Müslümanlar birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakarlık duygularıyla doludurlar. Sosyal ve siyasi hakları ile bölgesel kurallara saygılı "öz kardeşler"dir.

İkinci madde aynen kabul edildi:

> Madde: 2 - Osmanlı Topluluğu'nun bütünlüğünün ve milli bağımsızlığın sağlanması, "halifelik" ve "sultanlık" makamlarının

> korunması için milli kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır.

Erzurum Kongresi Beyannâmesi'nin üçüncü maddesinde, yurdun herhangi bir yerine yapılacak işgal ya da müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yönelik bir hareket sayılmış; milletçe savunma ve karşı koyma esası kabul edilmişti. Aynı maddenin ikinci kısmında ise, Hıristiyanlara verilecek yeni imtiyazların kabul edilmeyeceği açıklanıyordu. Sivas Kongresi'nde, maddenin birinci kısmı ayrı bir madde haline getirildi ve esasına dokunulmaksızın, anlamına ve amacına daha uygun şekle sokuldu:

> Madde: 3 - Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasının işgaline veya herhangi bir müdahaleye ve özellikle vatanımız içinde bağımsız Rumluk veya Ermenilik kurulması amacına yönelik hareketlere karşı –Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerindeki milli mücadele çabalarında olduğu gibi– birlikte savunma ve dayanma meşru esası kabul edilmiştir.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin üçüncü maddesinin sonundaki, Hıristiyanlara verilecek yeni imtiyazların kabul edilmeyeceğine dair olan hükümle, yine Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin beşinci maddesinin, Hıristiyanların mevcut haklarına riayet edileceği hususundaki hükmü birleştirilip tek bir madde haline getirildi:

> Madde: 4 - Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin her türlü vatandaşlık hakları saklı kalacağından, bunlara, siyasi egemenliğimizi ve sosyal düzenimizi bozacak yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin dördüncü maddesi ile, İstanbul Hükümeti'nin Doğu illerini kendi başına bırakması ihtimaline karşı tedbirler alınacağı kararlaştırılmış ve Doğu bölgesi "buraları" sözcüğü ile anlatılmıştı. Sivas Kongresi, sadece Doğu illerinin değil, herhangi bir ilin kendi başına bırakılması halinde de aynı tedbirlerin ve kararların uygulanacağını karara bağladı ve maddeyi de bu anlayışa göre değiştirdi:

> Madde: 5 - Osmanlı Hükümeti, bir dış baskı karşısında, ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak veya onunla ilgilenmemek

durumunda kalırsa halifelik ve sultanlık makamları ile yurdun ve ulusun korunmasını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbirler ve kararlar alınmıştır.

Altıncı, yedinci ve sekizinci maddeler aynen kabul edildiler:

Madde: 6 - İtilâf Devletlerinden, Mondros Mütareke Antlaşması’nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırımız içinde kalan, Müslüman çoğunluğun oturduğu, kültür ve uygarlık üstünlüğü Müslümanlara ait ülkemizin milli bütünlüğünün bölünmesi düşüncesinden tamamen vazgeçilerek bu topraklar üzerindeki tarihi, coğrafi, soysal ve dinsel haklarımıza saygı gösteren, buna aykırı davranışları ortadan kaldıran haklı ve adaletli bir karara varmalarını bekleriz.

Madde: 7 - Milletimiz insani ve çağdaş gayeleri yüceltir, bilimsel ve ekonomik durum ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan ötürü devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartı ile, altıncı maddede belirtilen sınırlarımız içinde milliyet esaslarına saygılı ve ülkemizi ele geçirmek isteği olmayan herhangi bir devletin bilimsel, endüstriyel, ekonomik yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. Adaletli ve insancıl kuralları kapsayan bir barışın tez elden kararlaştırılması da insanlığın kurtuluşu ve umumun huzuru adına, özellikle milli emellerimizdendir.

Madde: 8 - Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin çizdiği bu çağda hükümetimizin de milli iradeye uyması zorunludur. Çünkü, milli iradeye dayanmayan hükümetlerin kişisel ve keyfi kararlarına milletçe uyulmadığı gibi, bu kararlara dışta da itibar edilmediği ve edilmeyeceği bugüne kadarki olaylar ve sonuçları ile belli olmuştur. Bundan ötürü milletin, içinde bulunduğu kuşku ve güvensizlikten kurtulma çarelerine kendiliğinden başvurmasını beklemeden, hemen Milli Meclis’in toplantıya çağrılması ve böylece millet ve memleketin mukadderatı hakkında alınacak bütün kararların Milli Meclis’in denetimine arz edilmesi zorunludur.

Erzurum Kongresi Beyannâmesi’nin dokuzuncu maddesi ile kurulan cemiyetin adı Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Sivas Kongresi, cemiyetin adını da amacına uygun olarak değiştirip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline getirdi:

> Madde: 9 - Vatanımızın ve milletimizin uğradığı zulüm ve katlandığı acılarla ve tamamen aynı amaçla milli vicdandan doğan vatani ve milli derneklerin birleşmesinden meydana gelen topluluk bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak adlandırılmıştır. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve kişisel tutkulardan arınmıştır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin tabii üyeleridirler.

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin, Heyet-i Temsiliye seçimine ait olan, onuncu maddesi de "Sivas Kongresi" ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adları belirtilmek suretiyle kabul edildi:

> Madde: 10 - Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan genel kongresi tarafından kutsal amacı izleyerek genel kuruluşları yönetmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün milli kuruluşlar birleştirilip kuvvetlendirilmiştir. (Ek: 4)

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin bu şekilde değiştirilerek kabulünden sonra Erzurum Kongresi'nde kabul edilmiş olan tüzüğün de görüşülmesine başlandı. Önce tüzüğün başlığındaki "Erzurum" adı ve Kongre'nin tarihi değiştirilerek yerine "Sivas" adı ve bu Kongre'nin tarihi yazıldı:

> Rumeli ve Anadolu'nun tamamının birleşmesiyle 4 Eylül 1919 gününde Sivas'ta toplanan Kongre'nin kararlarıdır: ...

Sonra, 30 Ekim 1918 günündeki sınırlar içinde kalan ülkenin bütünlüğünü belirten birinci maddedeki bölgesel ifadeler kaldırılarak yerine ülkenin tümünü kapsayan ifadeler kondu ve madde aynen kabul edildi.

Her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve korunma esasını kabul eden ikinci madde daha derli toplu ve anlamlı bir şekle sokuldu.

Hükümetin dağılması tehlikesine karşı da ülkenin birlikte savunulacağını ve korunacağını, işgal altında olmaları sebebiyle bu çabalara katılamayacak olan bölgeler halkının kısıtlamanın sona erişine kadar mazur görüleceğini belirten üçüncü maddenin ilgili hükümleri olduğu gibi kabul edildi ve bu takdirde Doğu bölgesinin tek başına da olsa aynı amaca yöneleceğine dair olan kayıt maddeden çıkarıldı.

Hükümetin, başka devletlerin baskısı ile, ülkenin herhangi bir parçasını kendi halinde bırakmak zorunda kalmasının anlaşılması durumunda kongre tarafından seçilecek bir heyetin “geçici hükümet” olarak ülkenin yönetimini ele alması hakkındaki dördüncü maddenin bölgesel deyimleri çıkarılıp yerlerine ülkenin tümünü kapsayan genel ifadeler kondu ve kabul edildi.

İzinsiz göçü yasaklayan, göçlerin ancak Heyet-i Temsiliye tarafından verilecek izin ve sağlayacağı düzenle yapılabileceğini hüküm altına alan beşinci maddedeki bölgesel ifadeler maddeden çıkarıldı.

Doğu illerinin birbirlerinden ve vatandan ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğinin dünya kamuoyuna anlatılmasından söz eden altıncı maddedeki bölgesel ifade değiştirilerek yerine “memleketin her parçası” ifadesi kondu.

Kurulacak teşkilatın esaslarını belirten yedinci maddenin “Cemiyetin Adı” başlıklı I. bölümündeki “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirildi.

Aynı maddenin, vatanın bütünlüğü ile halifelik ve sultanlık makamlarının ve milli bağımsızlığın korunmasını sağlamak için milli kuvvetler oluşturmanın ve milli iradeyi egemen kılmanın amaç olduğunu belirten “Amaç” başlıklı 2. bölümü olduğu gibi kabul edildi.

Aynı maddenin, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluş düzenini açıklayan “Kuruluş” başlıklı 3. bülümündeki hükümler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için de aynen alındı, sadece Heyet-i Temsiliye’den söz eden yedinci bendindeki bölgesel ifadelerin yerlerine genel ifadeler koyuldu.

Böylece, Erzurum Kongresi’nde kabul edilmiş olan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne ait tüzük, amaca uygun değişikliklerle görüşülüp kabul edilmiş ve kurulacak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin tüzüğü tespit edilmiş oldu. (Ek: 1)

Bu arada, Gaziantep delegesi Vasıf, Eskişehir delegesi Halil İbrahim, Denizli delegesi Yusuf, Afyonkarahisar delegesi Mehmet Şükrü, Kastamonu delegesi Sami Zeki, Samsun delegesi Süleyman, Niğde delegesi Mustafa, Yozgat delegesi Bahri Beylerle daha başka birkaç delegenin verdikleri önergeler üzerine, tehlikeli durum karşısında acele ve sert

kararlar alınması ve uygulanmasında nasıl bir düşünceye varılabileceği, Yunanlıların Aydın ve öteki şehir ve kasabaları ele geçirmelerine karşı ne gibi tedbirler alınabileceği, Eskişehir ve Samsun bölgelerindeki İngiliz askerlerine karşı ne yolda hareket edileceği, Doğu Anadolu'daki Ermeni çeteleriyle nasıl mücadele edileceği ve Rusya'dan gelen Rum göçlerinin nasıl durdurulacağı, içteki yıkıcı propagandalara karşı nasıl bir tavır alınacağı, İstanbul Hükümeti'nin nasıl düşürüleceği konuları da ele alındı.

Aynı günün gecesi, Mustafa Kemal Paşa, makine başında, Malatya'daki 12. Süvari Alayı Komutanı Cemal Bey'den, İngiliz subayı Nowill ile yanındakilerin durum ve tutumunu sordu. Cemal Bey, sözü edilen kimselerin Malatya'da olduklarını, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in de iki gece evvel bir Amerikan otomobili ile gelip fabrikatör Mehmet Efendi'ye misafir olduğunu, Nowill'le görüştüğünü, Nowill'in de valiyi ziyaret edeceğini, emrindeki alay eratının dağınık durumda olduğunu, Malatya'da ancak 15–20 kişilik bir kuvvetin mevcut bulunduğunu, bu kadarcık bir kuvvetle sözü edilenlerin yakalanamayacağını, esasen bağlı bulunduğu 13. Kolordu'nun da, şimdilik böyle bir teşebbüste bulunulmaması gerektiği yolunda emir verdiğini bildirdi.

Beşinci Gün (8 Eylül 1919 Pazartesi):

Mustafa Kemal Paşa bir yandan kongre çalışmalarını yönetiyor, bir yandan da Nowill ile Ali Galip Bey'in hareketlerini izliyordu. Malatya Süvari Alayı Komutanı Cemal Bey'e bir telgraf çekerek belli kişilerin durumlarını sordu ve bu konuda günde iki defa bilgi verilmesini istedi.

Bu sırada Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'den cevap geldi. Halit Bey, Elazığ'daki 15. Alay Komutanı İlyas Bey'e şahsen gönderdiği emri aynen veriyordu. Bu emirde, İngiliz subayı Nowill ile yanındakilerin Kürdistan devleti kurmaya çalıştıkları, Malatya mutasarrıfı Halil Efendi'nin de onlarla birlik olduğu, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in milli harekete karşı çaba harcadığı, Sivas'taki 3. Kolordu ile Kongre Genel Kurulu'nun bunların yakalanıp Sivas'a gönderilmelerini istediği, Malatya'daki alay komutanının beceriksiz olduğu, Diyarbakır'daki taburun Elazığ'a gönderilmek üzere olduğu, Siverek'teki süvari bölüğünün de Malatya'ya hareket emri aldığı, 60 kadar katırlı asker ve iki makineli tüfekle gizlice Malatya'ya hareket etmesi bildiriliyordu.

Kongre’de ise, gündemin ikinci maddesi üzerindeki görüşmeler bitmiş, üçüncü maddenin görüşülmesine sıra gelmişti ve bu madde gereğince görüşülecek konu “Manda” meselesi idi.

Manda Meselesi

Gündemin üçüncü maddesi gereğince görüşülmesi yapılacak olan ve “Amerika Birleşik Devletleri Mandaterliği”ni öngören 25 imzalı muhtıra, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa ile İsmail Hamdi ve Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Beylerin imzalarını taşıyan bir önerge ile kongre başkanlığına verilmişti.

Öğleden sonraki oturumda görüşülecek olan konu için, öğle öncesinin erken saatlerinde kulis çalışmaları başlamıştı. Rauf Orbay’ın odasında yapılan bir özel toplantıda, “Manda” aleyhinde konuşmalar yapılmış ve Rauf Bey “Manda isteyenler bilmelidirler ki biz tüm bağımsızlıktan yanayız, tam bağımsız bir Türkiye istiyoruz” diyerek konuşmaları bağlamıştı. (M. M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk’le, 239)

Öğleden sonra, saat 15:00’te toplantı açılınca, başkan Mustafa Kemal Paşa, kimseye söz vermeden önce bir noktayı açıklamak istediğini bildirerek, manda meselesi hakkında temaslar yapmak ve kesin sonuçlar almak üzere Sivas’a geldiği söylenen gazeteci Mr. Braun ile görüştüğünü, onun hiçbir resmi sıfat ve görevi olmadığının anlaşıldığını, hattâ Mr. Braun’un bir demokrasi ülkesi olan Amerika’nın mandaterlikten yana olamayacağını söylediğini açıkladı. Hemen arkasından da, bu durum karşısında konu üzerinde biraz daha düşündükten sonra görüşmelere başlamanın yararlı olacağını belirterek toplantıya on dakikalık ara verdi.

Bu davranışın nedenini kesinlikle bilemiyoruz ve fakat Mazhar Müfit Kansu’nun anlatımına göre, Mustafa Kemal Paşa’nın kuşku duyduğu bu konuya karşı bir hazırlık tedbiri daha almak istediği ve delegeleri uyarmak için yakın arkadaşlarının, bu on dakikalık zaman içinde, son sözlerinin etkisinden yararlanarak, propaganda yapmalarını sağladığı düşüncesine varıyoruz. (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk’le: 240)

Manda konusunda ilk bilgi, İstanbul’da görevsiz durumda bulunan Kurmay Albay İsmet Bey’den (İnönü) gelmişti. 1884’te İzmir’de doğmuş olan İsmet Bey’in anne ailesi de, Celâl Bayar’ın baba ailesi gibi Bulgaristan göçmeni idi. Baba ailesi ise Bitlis’ten Malatya’ya gelip yerleşmişti. Adliye memurlarından Reşit Efendi’nin oğlu olan İsmet Bey, Sivas Askeri Rüştiyesi’nde okumuş, 1903’te İstanbul Topçu Okulu’ndan teğmen olarak

çıkmış, 1906'da Kurmay Okulu'nu bitirip yüzbaşı olarak Edirne'deki 2. Ordu emrine verilmişti. 1907'de, henüz gizli olarak çalışan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, cemiyetin Edirne'deki çalışmalarını yönetmiş, 1909'da Selanik'teki toplantıda ordunun politika ile uğraşmaması ve politika ile uğraşmak isteyen subayların ordudan ayrılması düşüncesinden yana olmuş, kabul edilen bu prensibin uygulanmaması yüzünden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmıştı. Ahmet İzzet Paşa komutasındaki 7. Ordu ile Yemen'e gitmiş, 1912'de binbaşı olmuş, 1913'te İstanbul'a dönmüş, Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın maiyetine verilmiş, 1915'te albay olarak Diyarbakır'daki 2. Ordu'nun kurmay başkanlığı yapmıştı. 1916'da 3. Kolordu komutanı iken Suriye cephesindeki İngiliz taarruzu ile bozulan ordular arasında esir olmaktan zor kurtulmuş, İstanbul'a dönmüştü. 1918'de hükümeti kuran sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından Harbiye Nezâreti müsteşarlığına getirilmiş ve fakat bu kabinenin çok kısa bir süre sonra Mondros Mütarekesi'ni yapıp istifa etmesi üzerine görevinden uzaklaştırılmış, hayli zaman boşta kaldıktan sonra Askeri Şûra'ya atanmışsa da oradan da çıkarılmış, görevsiz kalmıştı. (Ş. S. Aydemir, İkinci Adam I; Türkiye Ansiklopedisi)

İsmet Bey, 1 Haziran 1919'da, yakın arkadaşı Erzurum Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta, çok karanlık günlerde yaşandığını, zamanın yaldızlı hapının "manda" olduğunu, bir zamandan beri İstanbul'da "manda havası" estiğini, bazı kimselerin İngilizleri istediğini, hükümetin İngiliz–Fransız ortak idaresine taraftar olduğunu, kendi tanıdıklarından çoğunun –parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan kabullenmek şartıyla– Amerikan Mandası öngördüklerini, Anadolu'da ise işgaller devam ederken iç huzursuzluğun yeniden canlandığını, milli hareketi İttihatçılıkla ilgili görenler bulunduğunu, kendisinin hiçbir şeye karışmadan bir kenarda olayların sonunu beklediğini bildiriyor ve "Alışkanlık mı diyeyim, yoksa hastalık zaafı mı, içimde yine de ümitli bir şey var. Bu olayı da, pek güç ve fakat yine, atlatacağız gibi geliyor. Ancak, içerideki bozguncu ayrılık tedavi edilemez, yatıştırılamaz bir haldedir ki, bugün olmasa yarın her şeyi yıkar" diyordu. (F. Kandemir, İkinci Adam Masalı: 38–40)

Manda konusunda, ilk teşebbüs ise, 25 Temmuz 1919'da Bekir Sami Bey tarafından yapılmıştı. Belki de Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'da bulacağını sanarak İstanbul'dan Amasya'ya gelmiş olan eski valilerden

Tokatlı Bekir Sami Bey, Amasya'daki 5. Tümen Komutanı Arif Bey'e başvurarak, memleketin geleceği ve kurtuluşu konusundaki düşüncelerinin Mustafa Kemal Paşa'ya duyurulmasını istemiş, Arif Bey de 25–26 Temmuz tarihli telgrafla Bekir Sami Bey'in sözlerini Mustafa Kemal Paşa'ya aktarmıştı.

Bekir Sami Bey, devlet için tam bağımsızlık istenmesi halinde vatanın bölünebileceğini, bu sonucu önlemek ve mülki bütünlüğü sağlamak üzere süresi belli ve geçici bir "mandaterlik" istemenin daha doğru olacağını, en uygun mandaterliğin de "Amerikan Mandaterliği" olduğunu, bu konuda İstanbul'daki Amerikan temsilcisi ile görüşüldüğünü, birkaç kişinin istemesi ile sonuç alınamayacağından milletçe istendiğinin Amerika'ya duyurulması gerektiğini, Amerikan temsilcisine göre, "Adaletli bir hükümetin kurulması, maarifi umumiyenin neşir ve tamimi, din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması, gizli anlaşmaların ortadan kaldırılması" şartlarıyla "bütün Osmanlı ülkesini kapsayan bir mandaterlik" için ABD Başkanı'na, Senatosu'na, Kongresi'ne baş vurulursa bu isteğin kabul edilebileceğini, Amerikan temsilcisinin ayrıca Kongre tarafından seçilecek bir heyeti Amerika'ya göndermeyi de kabullendiğini anlatıyordu.

5. Tümen Komutanı Arif Bey, telgrafında Bekir Sami Bey'in anlattıklarını sıraladıktan sonra, verilecek emir ve talimatın kendi aracılığı ile Bekir Sami Bey'e ulaştırılacağını bildiriyor ve Sivas Kongresi'nin günü ile Bekir Sami Bey'in nerede beklemesinin doğru olacağını soruyordu.

Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, bölgelerinin tesir ve nüfuz sahibi temsilcilerinden meydana gelmiş güçlü bir topluluk hâlindeki Erzurum Kongresi'nde sadece "tam bağımsızlık" isteğinin savunulduğunu, bu sebeple böyle bir Kongre'de ne olduğu belirsiz "Amerikan Mandaterliği"nden söz edilmesinin doğru olmadığını, hattâ zararlı olacağını belirttikten sonra, "Tam bağımsızlık istendiğinde yurdun parçalanacağı kanısına nasıl varıldığını, 'mülki bütünlük'ten maksadın ne olduğunu, meşrutiyet idarelerinde hükümetler yasama organlarının güvenine dayandıklarına ve onun denetimi altında bulunduklarına göre Amerika'dan adaletli bir hükümet istemenin ne anlama geldiğini, Amerikalıların yalnız Sivas bölgesinde 25 kadar kuruluşları ve bunlardan yalnız birinde 1500 kadar Ermeni öğrencisi bulunduğuna göre 'maarif-i umumiyenin neşir ve tamimi'nden neyin kastedildiğini, patrikhanelerin mevcut imtiyazları

karşısında ayrıca din ve mezhep özgürlüğü istemenin ne demek olduğunu, bütün Osmanlı ülkesi ifadesi içine Arap ülkeleri de girdiğine göre onlar adına da mandaterlik istemenin yetki bakımından mümkün olup olmadığını, İstanbul ve Amerika hükümetlerinin bu konuda ne düşündüklerini" sormuş, Sivas Kongresi'nin, Erzurum Kongresi'nden sonraya bırakıldığını, Bekir Sami Bey'in Amasya veya Tokat'ta bekleyebileceğini bildirmişti.

Bekir Sami Bey, 30 Temmuz tarihli telgrafla, bu soruları cevaplayarak, "Tam bağımsızlık istenmesi hâlinde memleketin bölünmesine Dörtler Meclisi'nin karar verdiğini, 'mülki bütünlük'ten maksadın 'hükümet etme hakkı' olduğunu, mandaterlikte memleket bütünlüğünün muhafaza edileceğini, Amerika'dan adaletli bir hükümet istemenin söz konusu olmadığını, adaletli bir hükümet kurulacağı hususunda teminat verilmesinin yeteceğini ve Amerika'dan sadece kalkınma ve gelişmelere yardımcı olmasının isteneceğini, mandaterliğin bundan ibaret olduğunu, 'maarifi umumiyenin neşir ve tamimi'nden maksadın milli ve dini kültürün yayılıp gelişmesi hususunda yardım istemek olduğunu, din ve mezhep özgürlüğü esasen mevcut olmakla bu konuda da sadece teminat verileceğini, Amerikan temsilcisinin söz ettiği sınırın Arap ülkelerini de içine aldığını, bu konuda Kongre'nin karar yetkisine sahip olması gerektiğini, esasen Suriyeliler ile Filistinlilerin Amerikan mandasını kabullendiklerini, İstanbul Hükümeti yeni olduğundan siyasi düşüncelerinin bilinmediğini, Türkiye'deki Amerikan heyetinin Ermenistan devleti kurulmasına taraftar olmayarak mandaterlik hakkındaki raporunu vermek üzere bulunduğunu ve kendisinin Tokat'ta bekleyeceğini" açıklamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sırasındaki bu mandaterlik teklif ve teşebbüsünü böylece savuşturmuş ve fakat İstanbul'daki aydınların bir temsilcisi gibi gördüğü Bekir Sami Bey'i Heyet-i Temsiliye'ye üye seçtirmişti.

Manda konusundaki ikinci teşebbüsü, 10 Ağustos 1919 tarihli mektubu ile, Halide Edip Hanım yapmıştı. Halide Edip Hanım da, İstanbul'daki bütün aydınlar gibi vatanın kurtuluşunu mandaterlikte görüyordu. Paris'teki "Dört Büyükler Komisyonu"nun ileri gelenlerinden Charles R. Crane'i yakından tanıyordu. Bu komisyon Türkiye için bir rapor hazırlamış ve biri "Ermenistan", biri "İstanbul", biri "Anadolu" olmak üzere, Türkiye için, üç manda idaresi kurulmasını öngörmüştü. (L. Kinross, Atatürk: 295) Bunu

bilen Halide Edip Hanım, mektubunda, dış durumun İstanbul’dan nasıl göründüğünü anlatıyor, İtilâf Devletlerinin mandadan yana görünüp mandaterlik aleyhinde çalıştıklarını, çünkü Türkiye’yi bölmek istediklerini, bu sebeple hiçbirinden fayda beklenemeyeceğini bildiriyor, “Biz İstanbul’da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan mandasını en az zararlı olarak görüyoruz” diyor, bu görüşünün nedenlerini açıklıyordu. Halide Edip Hanım’a göre, “Patrikhane’nin siyasi imtiyazlarını ve azınlıkların kuvvetli devletler aracılığı ile öne sürdükleri tehditlerini ortadan kaldıracak düzenli bir hükümet ve günün uygarlık şartlarına uygun bir idare kurabilmek; milletin kalkınma ve gelişmesini sağlayarak halkı medeni bir topluluk haline getirebilmek; dış rekabet ve kuvvetleri ülkemizden uzaklaştırabilmek; davamızı hızla bütün dünyaya ispatlayabilmek için Amerikan mandaterliğini istemek gereklidir. İstanbul Hükümeti’nin ve İngilizlerin ‘Anadolu Hareketi’ni Hıristiyanları öldürme amacına yönelmiş bir olay gibi göstermek istemelerine rağmen, Amerika ‘Anadolu Hareketi’ni ‘dikkat ve muhabbetle’ izlemektedir.” Halide Edip Hanım mektubunu şu sözlerle bitiriyordu: “Türkiye’yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir. Türkiye’nin hayırlı evlatlarından, yarının banileri (kurucuları) olmalarını istiyoruz. Rauf Bey’le birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için, uzakları görerek, düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.”

13 Ağustos’ta, 12. Kolordu Komutanı Selâhattin Bey de Afyonkarahisar’dan Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek, İstanbul’daki partilerin “Doğu bölgesinden bir miktar arazinin Ermenilere verilmesine karşılık Türklerin ilerlemesi hususunda, ABD’nin bize yardımcı olacağını Milletler Cemiyeti’ne karşı taahhüt etmesi gerektiğine; boşaltılacak yerlerdeki Müslümanların başka yerlere nakli ile Erzincan–Sivas bölgesindeki Ermenilerin de yeni Ermenistan’a nakli hususlarında ABD’nin yardımcı olmasının istenmesine; ve bu kararların Amerika’ya duyurulmasına” karar verdiklerini bildirmişti.

14 Ağustos’ta da, Ankara’daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, İstanbul’daki Kara Vasıf Bey’den aldığı mektuba dayanarak, İstanbul’daki aydınların, “Bir büyük devletin yardımına ihtiyaç olduğu” kanısında birleştiklerini ve bu devletin ABD olmasına karar verdiklerini haber vermişti.

Son teşebbüse de Albay İsmet Bey (İnönü) aracılık etmişti. Kurmay Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) “Ahmet İzzet Paşa’nın Amerikan Mandası Lâyihası”nı, Erzurum’da olduğu sanılan Heyet-i Temsiliye’ye getirirken, İsmet Bey’den de Kâzım Karabekir Paşa’ya bir mektup getirmişti.

Lâyihada, milletin içine düştüğü çok zor durum, türlü dinlerden olanlar arasındaki anlaşmazlıklar ve ayrılıklar, içinde ve özellikle baskısı altında bulunulan mali sıkıntı karşısında düzenli bir idare kurmanın kolay olmadığı ve türlü sebeplerle “manda” denen dış yardım ve denetim olmadıkça devlet hayatının sağlanmasının mümkün bulunmadığı bildiriliyordu.

İsmet Bey de, 27 Ağustos tarihli mektubunda Ferit Paşa hükümetinin kötü durum ve tutumunu anlatıyor, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa’nın bir ara kendisine, “Memleket mahvoluyor, taksim ediyorlar. Anadolu’da ayaklanmaktan başka çare yoktur. Şehzadelerden birini alıp Konya’ya gidelim, etrafına toplanalım, sen de kurmay başkanı olursun” dediğini, güvenilemeyeceği için kesin bir cevap vermeyerek başından savdığını, İstanbul’da nefsi koruma kuşkusunun her gün biraz daha arttığını, dış siyaset olarak da biri Amerikan, diğeri İngiliz taraftarlığı olmak üzere iki cereyanın mevcut olduğunu, İngilizlerin Amerikan taraftarlığını önlemek için çok çalıştıklarını, böylece “harp ve ihtilal kabiliyeti olan” Türkleri çürütüp mahvetmek istediklerini, “Anadolu halkı tarafından, Amerikalıları diğer ülkelerden önde gördükleri yolunda Amerika milletine başvurulursa pek çok faydalı olacaktır” denildiğini, kendisinin de “tamamen bu kanaatte” olduğunu, bütün memleketi parçalamadan Amerikan denetimine vermenin yaşayabilmek için en az zararlı çare olduğunu, ancak bu kanaatin açığa vurulmakla değerleneceğini anlatıyor ve şunları söylüyordu:

> Sen Erzurum’a giderken bana, “Korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar” demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiçbir şeye karışmadım. Fakat çevrem karıştı. Ben karışmadım da ne oldu? Hiç. Sekiz ay evimde oturduktan sonra bir gün çağırdılar, askeri şûra kurduklarını ve beni oraya tayin ettiklerini bildirdiler.
>
> Bir hafta sonra da affettiklerini söylediler. Anadolu’ya silah ve cephaneyi ben göndermişim. Her bildikleri böyle ise vay milletin başına. Anadolu’da anarşi günden güne artıyor. En muktedir hükümetler, en temiz insanlar bu anarşiyi yıllarca tedaviye ve

> mahfolan hükümet nüfuzunu geri getirmeye teşebbüs etseler, başarıları şüphelidir.
>
> Biz evimizde, hiç kimse ve hiçbir şeyle ilgilenmeksizin durumu böyle üzüntü ile görüyor, yürekten yaralanıyoruz. Bundan başka elimizden bir şey gelmez. (F. Kandemir, İkinci Adam Masalı: 42–48)

Binbaşı Saffet Bey, Sivas Kongresi'nin toplandığı 4 Eylül 1919 günü Erzurum'a varmış, Ahmet İzzet Paşa'nın Manda Lâyihası ile İsmet Bey'in mektubunu Kâzım Karabekir Paşa'ya vermişti. Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye verilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmesi ve Kongre tarafından karara bağlanması istenen Manda Lâyihası'nı yanında alıkoymuş, Sivas'a göndermemiş, Saffet Bey'e de böyle bir şeyden kimseye bahsetmemesini sıkıca tenbihlemişti.

Görülüyor ki, amaçtaki birliğe rağmen, amaca varmada izlenecek yol bakımından, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı doğan aykırı görüşün kökleri oldukça derinde idi ve hemen hemen İstanbul'daki bütün aydınlar bu görüşe bağlanmışlardı. Bunun tek sebebi de, o sırada İstanbul'da bulunan aydınların uluslarını tanımayışları idi. Anadolu'daki keşmekeşin iç yüzünü göremiyor, bu keşmekeşin düzenli bir milli mücadele şekline sokulabileceğine inanamıyorlar, bunu yapabilecek güçte bir kimseyi tanımıyorlardı. Vatanlarını kurtarmak için tek çare olarak, Türk topraklarında gözü olmadığı kanısına vardıkları ABD'yi tercih ediyorlar ve bu en az zararlı yoldan olumlu bir sonuca varmanın mümkün olacağını sanıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ise, ulusal hakların alınması ve korunması için, her şeyden önce kuvvete dayanmak, kuvvetli olmak gerektiğini düşünüyor, ABD'nin kuvvet yardımında bulunacağını sanmıyor, öte yandan Rusya Bolşeviklerinden silah, cephane, eşya ve para yardımı sağlanabileceğine inanıyordu. Cephelerde yetişmiş güçlü ve usta bir asker olduğu kadar, milletini tanımış ve milletine güvenmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Ruslardan alacağı bu yardımlarla milletini silahlandıracak, kuvvetlendirecek, sonra eşsiz kişiliği ile milletinin önüne düşecek, milli mücadele çabalarını olumlu sonuca vardıracaktı.

İşte, İstanbul aydınlarının ve onlara uyanların göremedikleri, anlayamadıkları gerçek bu idi. Onlar da vatanlarını seviyor, milletin kurtulmasını istiyorlardı. Fakat milletlerini yeteri kadar tanımıyorlardı.

Sivas Kongresi'nin beşinci gününde, 8 Eylül 1919'da, aynı istekler İstanbul temsilcisi İsmail Fazıl Paşa ile İsmail Hami Bey ve İstanbul'dan bu düşüncenin öncüsü olarak gelmiş bulunan Heyet-i Temsiliye Üyesi Bekir Sami Bey tarafından verilmiş bir önerge ve bu önergeye bağlı 25 imzalı muhtıra ile milletin önüne konuyor, kabulü isteniyordu. Önergede, manda meselesinin incelenmesi için bir komisyon kurulması, işgal altındaki yerlerin boşaltılmasında mandater devletin yardımının sağlanması, azınlıklar meselesinin karşılıklı nüfus değişimi ile çözümlenmesi, ulusal egemenliğin ve ulusal kuruluşların tanınması, patrikhanelerin ilgili ülkelere nakledilmesi, Milletler Cemiyeti'ne alınmamızın sağlanması gibi esaslar dairesinde Amerikan mandaterliğinin kabulü teklif ediliyordu.

Bu konudaki görüşmeleri izlemek üzere bir Amerikan gazetecisi de Sivas'a gelmişti.

Manda önergesi, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı bulunduğu "Teklif Encümeni"ne gitmiş, üzerinde bir hayli görüşülüp konuşulmuş, fakat bir karara bağlanamadan kongre genel kuruluna gelmişti.

8 Eylül Pazartesi günü öğleden sonra başlayan toplantıda, verilen on dakikalık aradan sonra ilk sözü Gaziantep delegesi ve İstanbul'daki milli mücadelecilerin başı Kurmay Albay Kara Vasıf Bey aldı ve mandanın tarifine değinen uzun bir konuşma yaptı. Sonra bir çok delegeler bu konuda görüş ve düşüncelerini açıkladılar. Vasıf Bey ikinci konuşmasında, işin öneminden ötürü manda meselesinin bir an önce bir karara bağlanması gerektiğini, şartların sonradan tartışılabileceğini belirtti. Alaşehir delegesi Macit Bey'in konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, lehteki konuşmaların etkisinden kuşkulanmış olacak ki, önergenin bir kere daha Teklif Encümeni'ne gönderilmesini ileri sürdü ve delegelere de, bu konuda tutulacak yolu gösterir şekilde, "Çünkü iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz" dedi.

Önerge sahiplerinden Bekir Sami Bey, konunun bir kere daha encümene gönderilmesinin vakit yitirmekten başka işe yaramayacağını, genel kurulda görüşülerek tez elden bir karara varılması gerektiğini ileri

sürdü. Mustafa Kemal Paşa, encümende kesin bir karara varılamamış olması sebebiyle bir kere daha encümene gönderilerek önce orada bir karara bağlanmasının faydalı olacağını açıkladı. Buna İsmail Fazıl Paşa cevap verdi ve Bekir Sami Bey'i destekleyerek ya tam bağımsızlık, ya da manda isteme şıklarından birine karar verileceğine göre meselenin genel kurulda görüşülüp halledilmesinin doğru olacağını söyledi. Önerge sahiplerinden İsmail Hami Bey de aynı görüşe katıldı. Erzurumlu Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif Efendi ise, usul meslesini bir yana itip uzun ve sert bir konuşma ile mandaterlik düşünce ve isteklerinin aleyhinde bulundu. İsmail Fazıl Paşa, Hoca Raif Efendi'ye cevap vererek, mandaterliği savundu, mandaterliğin bağımsızlığı yitirme anlamına gelmediğini anlatmaya çalıştı. İsmail Hami Bey de tekrar konuştu ve mandaterliği savunan arkadaşlarını destekledi. Refet Bey, hayli uzun sürecek olan konuşmasına bir usul meselesi ile başlayarak, "Bu muhtıradaki konu genel kurulda müzakereye konulmuş mudur, konulmamış mıdır? Önce bunu öğrenelim" dedi.

İsmail Fazıl Paşa, Refet Bey'in konuşması devam ederken, tüm iyi niyetle yapılan telkiflerinin kötü ve yanlış anlaşmalara yol açar duruma girdiği kanısı ve gerekçesi ile önergelerini geri istediklerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, derhal, önergeyi geri verdi ve önergeyi geri verdiğini genel kurula da açıkladı. Bu konudaki görüşmelerin orada kesilip bitmesi gerekirdi. Fakat Refet Bey konuşmasına devam ediyordu. Böylece manda meselesi, önerge ve muhtıranın geri alınmış olmasına rağmen, görüşme konusu olmakta devam etti. Bunun üzerine yeniden söz alanlar oldu ve Refet Bey'in konuşması bitince görüşmelere on dakikalık ara verildi.

Görüşmeler tekrar başlayınca, Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey manda düşüncesi aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. İstanbul delegesi ve Kongre'nin divan kâtibi İsmail Hami Bey de uzun bir konuşma ile cevap verdi ve milletin yeni bir savaşa gücü olmadığından İzzet Paşa'nın da Amerikan mandaterliğine taraftar bulunduğunu anlattı, manda aleyhinde olanların mandanın kendisinden çok adından ürktüklerini söyledi. Gaziantep delegesi Kara Vasıf Bey de İsmail Hami Bey'i destekledi ve devletin büyük mali sıkıntısı, ordunun zayıflığı sebepleriyle bütün devletler bağımsızlığımızı kabul etseler bile, devletimizin bağımsızlığımızı korumaya yeter güçte olmadığını, yine de yardıma muhtaç bulunduğunu anlattı,

“manda” kelimesi yerine “müzaheret” (yardım etme, arka çıkma) kelimesini kullandı, istenen mandanın bu anlamda olduğunu ileri sürdü.

Kongre’nin beşinci günü bu konuşmalarla tamamlandı. Gece kulis çalışmaları oldu. Mustafa Kemal Paşa’nın odasında özel toplantılar yapıldı. Bu toplantılara katılanlar arasında bulunan İstanbul Tıp Fakültesi öğrenci temsilcisi Hikmet Efendi mandanın en şiddetli aleyhtarı idi.

Altıncı Gün (9 Eylül 1919 Salı):

Kongre’nin altıncı günü de manda konusu üzerindeki görüşmeler devam etti. Nihayet, Rauf Bey söz aldı. Mandanın bağımsızlığı yok edeceğini, bu sebeple “Amerikan mandaterliği”nin değil, “Amerikan yardımı”nın istenebileceğini ve bunu istemeye mecbur olduğumuzu, Erzurum Kongresi’nin de belli kurallarla dış yardımın kabulüne karar vermiş olduğunu ve fakat bu yardımın kimden isteneceğinin belirtilmemiş bulunduğunu, buna rağmen yardım istenecek devletin ABD olduğunun bilindiğini, bu sebeple artık adının da açıkça belirtilmesinde mahzur olmadığını ileri sürdü. Gerçekten de, Erzurum Kongresi’nde, Amerikalılarla İngilizlerden birinin bilimsel, ekonomik ve medeni alanlarda doğru yolu gösterici yardımlarının kabulü şeklindeki teklif reddedilmiş (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 102–103), buna karşılık “Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istilâ isteği olmayan herhangi bir devletin bilime, endüstriye, ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız” şeklindeki hükmü Beyanname’nin yedinci maddesi olarak kabul edilmişti. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 103–104) Bu madde ile prensip olarak dış yardım kabul ediliyor ve fakat yardım istenecek devletin adı söylenmeyerek “milliyet esaslarına saygılı ve Türk topraklarında gözü olmayans” bir devlet olması şart koşuluyordu. O sırada Türk topraklarında gözü ve isteği olmadığı izlenimini veren tek büyük devlet de ABD olarak kabul edildiğine göre, dış yardım istenecek devletin de ABD olması gerekirdi.

Böylece, Rauf Bey, Erzurum Kongresi’nin dış yardım konusundaki kararına dayanmakla, hem manda teklifini reddetmiş oluyor, hem de muhtaç olunan dış yardımı en uygun şekilde sağlayıcı bir düşünce yolu ileri sürmüş bulunuyordu. Ayrıca, ABD’de aleyhimize yapılan kışkırtıcı propagandaları önlemek için de bir heyetin gelip memleketimizde incelemeler yapmasının

ABD’den istenmesini teklif ediyordu. Rauf Bey’in uzlaştırıcı yolu ve teklifi oya konup kabul edildi. Karar gereğince, Mustafa Kemal Paşa, “Sivas Milli Kongresi” adına, Amerika Birleşik Devletleri Senatosu’na, başkanlık divanı üyelerinin birlikte imzaladıkları 9 Eylül tarihli bir yazı göndererek, “Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ve halkının keyfî idaresine bir barış anlaşmasıyla izin verilmeden önce, tarafsız bir devlet görüşü ile, durumu yerinde incelemek için senato üyelerinden kurulu bir komitenin Türkiye’ye gönderilmesini” istedi.

Yedinci Gün (10 Eylül 1919 Cuma):

Manda konusundaki görüşmeler bitmiş, mandaterlik teklifi reddedilmişti. Böylece, Mustafa Kemal Paşa’nın anlayışına uygun şekilde milli mücadeleye devam da kabul edilmiş oluyordu. Bu sebeple, bundan sonraki görüşmeler ve kararlar bu anlayışa uygun bir gelişme gösterdi. İstanbul Hükümeti’nce 20. Kolordu komutanlığından azledilmiş olan Ali Fuat Paşa’ya “Kongre adına, Kongre Başkanı M. Kemal” imzasıyla bir telgraf çekilerek, delegelerin oy birliği ile “Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı”na tayin edildiği bildirildi ve milli hareket ve teşebbüslerinde Heyet-i Temsiliye ile bağlantı kurması ve bu bağlantıyı sürdürmesi istendi. Direktifi alan Ali Fuat Paşa, Eskişehir bölgesi milli kuruluş ve hareketlerini denetlemek ve düzenlemek üzere, kolordu komutan vekilliğini 24. Tümen Komutanı Mahmut Bey’e bırakarak, Ankara’dan ayrıldı.

Kongre’de mali meseleler konuşuluyor, kurulacak teşkilatın maddî ihtiyaçları üzerinde duruluyordu. Delegeler, güçleri oranında yardımda bulunmayı kararlaştırdılar. Sonra basın konusu ele alındı. Haftada iki gün olmak üzere İrade-i Milliye adında bir gazetenin çıkarılmasına karar verildi. Heyet-i Temsiliye üyelerinden Bekir Sami Bey’in telkini ile, gazete idaresinin, hiçbir politik kuruluşla ve özellikle İttihat ve Terakki ile ilişiği olmayan birine verilmesi de kararlaştırıldı, böyle birinin bulunması görevi Sivas eski mebusu Rasim Bey’e (Basara) verildi. Rasim Bey, Sivas Lisesi’nin çalışkan öğrencilerinden biri olarak tanıdığı 22 yaşındaki Demircizade Selâhattin Efendi’yi (Ulusalerk) buldu. Selâhattin Efendi görevi sevinçle kabullendi ve hemen bir dilekçe ile valiliğe başvurarak gazetenin imtiyazını aldı, sorumlu müdürü oldu. Gazetenin Vilayet Matbaası’nda basılmasını da, basımevi saymanı Abdülkadir Efendi sağladı.

Mürettip Mahmut ve Nadir Efendiler de coşkun bir milli mücadele heyecanı içinde çalıştılar. (Ulus gazetesi: 14 Eylül 1941)

Sivas Kongresi ve İstanbul Hükümeti

Kongre'de görüşmeler devam ederken, Mustafa Kemal Paşa bir yandan da Kürt devleti kurmaya çalışan İngiliz Binbaşı Nowill ile İstanbul Hükümeti'nden aldığı emirle Sivas Kongresi'ni dağıtma hevesinde olan Elazığ Valisi Kurmay Albay Ali Galip Bey'in durum ve tutumlarını izliyordu. Vali Ali Galip Bey'in, bir posta vurgununun sanıklarını yakalamak bahanesi ile doğululardan silahlı yardım istediği duyulmuştu. Mustafa Kemal Paşa derhal Malatya'daki 12. Süvari Alayı komutanına bir telgraf çekerek bu harekete karşı ne gibi tedbirler aldığını sordu. Bir telgraf da Kemah ileri gelenlerinden eski mebus Halet Bey'e (Sağıroğlu) çekti ve posta soyguncularının kovalanması bahanesiyle kuvvet toplanması teşebbüsüne karşı halkı uyarmasını ve bu sahte hareketi önlemesini rica etti. Diyarbakır 13. Kolordu kurmay başkanına çektiği telgrafla da, Malatya'da toplanan bozgunculara karşı Aziziye'deki süvari birliklerine hareket emrinin verildiğini, Sivas'tan da bazı subayların gönderildiğini (Sadece Recep Zühtü Bey gitmiştir), posta soyguncularını kovalamak için gönderilmiş olan süvari birliğinin de hemen Malatya'ya dönmesinin sağlanmasını istedi. Kâzım Karabekir Paşa'yı da durumdan haberdar etti.

Diyarbakır'daki 13. Kolordu'dan gelen cevapta, Elazığ'daki 15. Alay Komutanı İlyas Bey'in 50 katırlı er ve iki makineli tüfekle Malatya'ya gönderildiği, Malatya'daki 12. Süvari Alayı komutanının emirleri uygulayamaması sebebiyle değiştirilmesinin gerektiği bildiriliyordu.

Gerçekten de, İlyas Bey komutasındaki müfreze, 9 Eylül'de Elazığ'dan hareketle 10 Eylül'de Malatya'ya varmıştı. O sırada Malatya'da bulunan ve müfrezenin gelmekte olduğunu duyan Elazığ Valisi Ali Galip Bey ile Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey de, 10 Eylül sabahı, mal müdürünün odasına gitmişler ve Dahiliye Nezâreti'nin 6 Eylül tarihli ve "Eşkıya takibi için sevk olunacak kuvvet masraflarının jandarma ödeneğine mahsuben mal sandığından ödenmesi zorunludur" şeklindeki telgraf emrine dayanarak, "Mustafa Kemal Paşa ile avenesinin tenkili masraflarına karşılık olmak üzere..." kaydıyla 6000 lira avans almaya kalkışmışlar, birlikte imzaladıkları bir belgeyi de mal müdürüne vermek üzere hazırlamışlardı. Tam bu sırada Malatya'daki Süvari Alayı'nın da harekete geçerek mutasarrıfın evini sardığı, telefon tellerinin kesildiği haberi gelince parayı

da, senedi de unutup mal müdürünün odasında bırakarak, derhal atlarına binip Kâhta'ya kaçmışlardı.

Akşam üzeri, Mustafa Kemal Paşa'ya, iki telgraf geldi. Biri Malatya'ya varan İlyas Bey'dendi. Mister Nowill ile Ali Galip ve Halil Rami Beylerin adamlarıyla birlikte Kâhta'ya kaçtıklarını bildiriyordu. Diğer telgraf Malatya Süvari Alayı Komutanı Cemal Bey'dendi ve kaçanların Kâhta'da kuvvet toplayıp Malatya'yı basmak niyetinde olduklarının duyulduğunu, böyle bir teşebbüs karşısında takibat icrası için 13. Kolordu'dan emir aldığını haber veriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, hemen Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek Vali Ali Galip ile diğerlerinin Kâhta'ya kaçtıklarını, orada kuvvet toplamaya çalıştıklarını, Maraş'taki İngiliz birliklerinden yardım almak ihtimalleri olduğunu, kovalanmaları ve yakalanmaları için Diyarbakır'daki 13. Kolordu'nun gerekli emri verdiğini, Sivas'taki 3. Kolordunun mümkün olduğu kadar kuvvetlerini güneye kaydırdığını, 15. Kolordu'nun da Mamahatun'daki süvari alayını Elazığ'a sevketmesinin uygun olacağını bildirdi.

Malatya'ya gelmiş olan müfreze komutanı Albay İlyas Sami Bey'e de, Sivas'tan katırlı bir süvari müfrezesi ile Aziziye'den iki süvari bölüğünün o tarafa gönderildiğini, Mamahatun'daki süvari alayına hareket emrinin verildiğini, Kemah'ta eski mebus Halet Sağıroğlu'na da bir miktar kuvvetin başında harekete geçmesinin tavsiye edildiğini haber veren bir telgraf gönderdi ve kaçanların kovalanmasını ve yakalanmasını, alınacak tertiplerden bilgi verilmesini istedi.

Diyarbakır 13. Kolordu kurmay başkanına çektiği telgrafta da aynı bilgileri verip alınan tertipleri anlattı ve İstanbul Hükümeti'nin iznini almaksızın Elazığ valiliğine güvenilir birinin getirilmesini bildirdi.

Bu sırada Van valiliğinden azledilmiş olan Haydar Bey Erzurum'a gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa, ertesi gün, Haydar Bey'i Elazığ valiliğine gönderecek ve 12 Eylül'de Sivas Heyet-i Temsiliyesi'ni de durumdan haberdar edecektir.

Bütün bu olaylar İstanbul Hükümeti tarafından yaratılıyor ve idare ediliyordu. Nitekim, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'le Hükümet arasındaki

telgrafların bir kısmı ele geçirilince durum bütün açıklığı ile meydana çıktı.

9 Eylül tarihli telgrafta, Sivas'taki belli kişilerin işe milli bir şekil vererek kendi maksatlarının desteklenmesine çalıştıkları, milletin onlara taraftar olmadığı, bir an evvel Sivas'a gitmesi gerektiği ve beraberindeki kuvvetin çokluğu oranında başarısının da kolay olacağı bildiriliyordu. Oysa ki Ali Galip Bey artık görev başında ve ortada yoktu (T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 402). Telgraf sahibini bulamamış, Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmişti. Nihayet, bu telgrafın ele geçmesi üzerine, o güne kadar tereddüt içinde iki tarafı da idare etmeye çalışan Sivas Valisi Reşit Paşa da hükümete karşı cephe aldı. Dahiliye Nazırı'na (içişleri bakanı) çektiği 10 Eylül tarihli telgrafla, Ali Galip Bey'le olan haberleşmelerinin öğrenilmiş bulunduğunu, ne padişaha karşı bir hareket, ne de huzur bozucu bir olay varken eşkıyadan kurulu bir kuvvetin Sivas üzerine gönderilmek istenmesinin doğru olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanması ve Kongre'nin dağıtılması isteniyorsa bunun mümkün bulunmadığını, böyle bir teşebbüsün halkı birbirine kırdıracağını, buna da kendisinin meydan vermeyeceğini ve artık gerçekleri görmeyen, görmek de istemeyen içişleri bakanına güveni kalmadığını, bütün sorumluluğun ona ait olduğunu bildirdi.

İçişleri bakanı verdiği cevapta, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'e, olagelen münasebetsiz olayları önleyebilmesi için bir miktar muhafız sağlaması emrinin verildiğini, başkaca bir maksadın mevcut olmadığını, kullanılan ağır sözlerin yersiz olduğunu bildirdi ve padişah emirlerine uymak gerektiğini hatırlattı.

Vali Reşit Paşa bu telgrafı hemen cevaplayarak, eğer valilikten azledilmişse buna ait padişah buyruğunun inanılır ve güvenilir bir içişleri bakanı tarafından resmen tebliğ edilmesini, bununla beraber artık hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceği cihetle görevini kime bırakacağının hemen bildirilmesini istedi.

Sekizinci Gün (11 Eylül 1919 Perşembe):

Ali Galip Bey hakkındaki ilk haber Malatya'dan, 15. Alay Komutanı İlyas Bey'den geldi. İlyas Bey, telgrafında, kaçan belli kişilerin geceyi Raka'da geçirdiklerini, bu geceyi de çevredeki aşiretlerden birinin yanında geçireceklerinin öğrenildiğini, vali ile mutasarrıfa ailelerini alıp gitmeleri

için izin verilirse bölgeden tamamen ayrılacaklarına dair haber geldiğini bildirdi ve ne yolda hareket edeceğini sordu.

Mustafa Kemal Paşa “Umumi Kongre Heyeti” imzasıyla verdiği cevapta, kesinlikle böyle bir iznin verilemeyeceğini, Anadolu’daki bütün idare amirleri ile komutanların ve milletin telgrafhanelerde yakalanma haberini beklediklerini, kaçaklara karşı çok şiddet ve ciddiyet gösterilmesini, ailelerinin iyi bir şekilde muhafaza altında bulundurulmasını, adamları varsa hemen yakalanmalarını, karşı koymak isteyenlerin derhal öldürülmelerini emretti.

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün (11 Eylül 1919), kolordu komutanlıklarınca doğrudan doğruya padişaha çekilmek üzere bir telgraf örneği hazırladı. Telgraf örneğinde şöyle deniyordu:

> Doğruluğundan şüphe edilmeyen belgelerden öğrenilmiş bulunmaktadır ki, Dahiliye Nâzırı ile Harbiye Nâzırı gizli bir planla Elazığ Valisi Ali Galip Bey’i bazı din ve memleket hainleriyle birlikte çeteler kurmaya ve sarsılmaz bağlarla padişahına bağlı bulunan Kürtleri ayaklandırmaya çalışmaktadırlar. Durumu öğrenen kolordular hemen harekete geçmişler, Ali Galip Bey’i çetesiyle birlikte kaçırtmışlar ve hâlen de kovalamaya devam etmektedirler. Hainlikten haberdar olan Elazığlılar büyük bir kuvvetle hainleri yakalamak istemişlerse de adaletin uygulanacağı vaadiyle ve zorlukla yatıştırılmışlardır. Padişahına son derece bağlı olan millet ve ordunun vatan, millet ve halifelerini kurtarmak gibi kutsal bir amaç etrafında toplandıkları bir sırada Dahiliye ve Harbiye Nâzırlarının düşman tarafından satın alınmış bazı hainleri ordu ile çarpışmaya ve Müslümanlar arasında çatışma çıkarmaya kışkırtmaları hükümete olan güveni yok etmiştir. Milletin meşru isteklerini ve birleşen kuvvetlerini inkâr etmek ve milli hareketi bir İttihatçı manevrası gibi göstermek kadar büyük günah ve sorumluluk olamaz. Milli birliğin gücü üzerinde hiçbir politik etki yoktur. Ordu her türlü politik akımların dışında ve ancak vatanını, milletini, padişahını korumaya kararlı bulunan milletin yanındadır. Bu sebeplerle milletin haklı isteklerine dayanarak, dinine, milletine, vatanına bağlı, padişahına ve halifesine saygılı, dürüst kişilerden meydana gelecek meşrutiyetçi yeni bir hükümetin kurulması,

böylece milletin ve ordunun tatmin edilmesi gerekir. Biz, kolordu komutanları da, böyle adaletli bir hükümet kuruluncaya kadar, bugünkü hükümetle hiçbir muhabere ve münasebette bulunmamaya karar vermiş olan milletten ayrılmayacağımızı bildirmeye mecbur olduk.

Mustafa Kemal Paşa, telgrafhanede makine başına çağırdığı bütün kolordu komutanlarına telfgrafın örneğini verdi ve haber verildiğinde birbirleriyle anlaşarak aynı anda ve doğrudan doğruya padişaha çekmelerini bildirdi.

Bunun üzerine, Sivas'taki 3., Erzurum'daki 15., Ankara'daki 20. kolordular sadrazama başvurarak doğrudan doğruya padişaha bir telgraf çekmek istediklerini, engel olunmamasını, aksi halde doğacak kötü sonuçların sorumluluğunun hükümete ait olacağını bildirdiler. Fakat türlü teşebbüslere rağmen padişahla haberleşme imkânını bulamadılar.

Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezâreti'ne bir telgraf çekerek, vatan ve milletin durumundan hâlâ haberli olmadıklarını, bu yüzden yanlışlıklar yaptıklarını, hükümetle milletin arasını açtıklarını, Anadolu'da bir "Mustafa Kemal Paşa Hareketi" olmadığını, bütün Anadolu'yu kapsayan, milli birlik ve beraberlikten doğma bir "milli cereyan"ın mevcut olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın da millet içinde bir kişiden ibaret bulunduğunu, ölüm kalım mücadelesi yapan milletin bu davranışını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ya da birkaç kişinin manevrası olarak göstermenin zalimce bir anlayış ve kanaat olduğunu, bu yüzden hükümete olan güvenin yittiğini, padişaha bağlı olan ordunun milli cereyana çok önem ve değer verdiğini, Kongre'nin padişahına olan mâruzâtına hükümetçe engel olunursa hükümet merkezi ile bütün ilişkilerin kesilmesine karar verileceğini anlattı ve durumun düzeltilmesini tavsiye etti.

Aynı gün Mamahatun'daki süvari alayından iki bölüğün, Elazığ'a hareket etmesi emrini verdi. Van valiliğinden azledilmiş Haydar Bey'i de Elazığ valiliğine gönderdi.

Elazığ Valisi Ali Galip Bey ise, önce Halep'e kaçacak, sonra İstanbul'a gidecek, memleket bütünlüğünü tehlikeye attığına inandığı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hükümetle anlaşarak İstanbul'dan alacağı kuvvetlerle Antalya'ya çıkıp Kayseri'ye gitmek ve orada kuvvetlerini daha da arttırarak

Ankara'yı basmak isteyecek ve fakat Sevr Antlaşması yapılınca asıl bu anlaşma ile vatanın parçalanacağını anlayarak gerçeği görecek, teşebbüsünden vazgeçecek, hattâ bazı tanıyanların dediğine göre milli kuvvetler İstanbul'a girince eski görüşünde yanıldığını samimiyetle itiraf edip Refet Paşa'yı tebrike gidecektir. Fakat evvelki hareketlerinden ötürü, İstanbul Merkez Komutanlığı tarafından yakalanıp Adapazarı askeri mahkemesine gönderilecek, beraat etmesi üzerine biriken maaşlarını almak için Ankara'ya gittiğinde de Rauf Bey tarafından görülüp o sırada hükümet tarafından hazırlanmakta olan Yüzellilikler Listesi'ne konacak ve yurttan çıkarılacaktır. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 181; Z. C. 10 Kasım 1921)

Heyet-i Temsiliye

Gündemdeki konuların görüşülmesi tamamlanmak üzere idi. Değişikliklerle kabul edilen “Beyanname” ve “Nizamnâme”ye göre, Anadolu ve Rumeli’deki bütün milli kuruluşlar, bir elden yönetilmek üzere, tek bir kuruluş hâlinde toplanacak, bu yeni kuruluşun adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olacaktı. Bu cemiyetin de 9–16 kişilik heyet-i temsiliyesi olacak ve bu heyet-i temsiliye aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurucularını teşkil edecekti.

Mesele basit ve kolay görünüyordu. Oysa ki, Heyet-i Temsiliye’ye, gerektiğinde bir “Geçici Hükümet” gibi hareket edebilme imkânı da veren tüzük hükmü karşısında konu büyük bir önem kazanmıştı. Tüzüğün dördüncü maddesindeki hüküm şöyleydi:

> Osmanlı Hükümeti bir devletin baskısı ile, ülkenin tümden çöküşünün başlangıcı demek olan, yurdun herhangi bir parçasını bırakma ve orası ile ilgilenmeme durumunda kaldığı, yani yurdumuzun Osmanlı Hükümeti’ne ve hilâfet makamına olan bağlarının kopuşu gerçekleştiği takdirde, Kutsal Halifelik Makamına ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı korumak ve güvenlik altına almak, yurdumuzu Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek için derhal bir “geçici idare” kurulacak ve mevcut teşkilat ve yürürlükteki kanunlarla işlerin idaresine devam edilecektir; ve bütün mülki ve askeri amir ve komutanlar ile bütün devlet memurları bu “geçici idare”ye bağlanacaktır. Geçici idare bütün yabancı devletlere bu ciddi durumu, usulü gereğince, resmen bildirecektir. Söz konusu olan geçici idare, Kongre tarafından seçilecek bir “kurul”dur. Fakat anlatılan durum, Kongre’nin toplantı halinde bulunmadığı bir zamanda meydana gelirse Heyet-i Temsiliye işbu görevi geçici olarak üzerine alır ve derhal Kongre’yi toplantıya çağırır.

Bu hüküm, Erzurum Kongresi’nde kabul edilmiş olan tüzükte de vardı. Ve Erzurum Kongresi’ndeki muhaliflerin (Ömer Fevzi ve arkadaşları) itirazlarına önem verilmemişti. Fakat, Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresi arasındaki nitelik farkı, tüzüğün bu maddesine önem kazandırdı. Çünkü,

yukarıda değinilmiş olduğu üzere, Sivas Kongresi’nde bir “ihtilal komitesi”nin belirtileri vardı. Bu hava içinde kurulacak Heyet-i Temsiliye “geçici idare” görevini üzerine alır almaz, bir “ihtilal hükümeti” olabilirdi. İşte, Heyet-i Temsiliye konusu, bu bakımdan önem kazanmıştı; ve “Erzurum Kongresi tarafından seçilmiş bir Heyet-i Temsiliye varken yenisinin seçilmesine lüzum yoktur” deniyordu.

Erzurum’da verilmiş olan karara göre, Sivas’ta yapılacak “toplantı” da, sadece Erzurum Kongresi’ndeki kararların öteki illerin delegeleri tarafından onaylanması sağlanacaktı. Yeni bir Heyet-i Temsiliye kurmak söz konusu olmamıştı. Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin adı değiştirilip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline getirilse bile Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin de Heyet-i Temsiliyesi olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa da bu karara karşı değildi, fakat mevcut Heyet-i Temsiliye ile çalışmaların devamına imkân yoktu. Çünkü, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin seçimle kurulmuş dokuz kişilik Heyet-i Temsiliyesi’nden ikisi Erzurum’a da, Sivas’a da hiç gelmemişlerdi (Mutki’de aşiret reisi Hacı Musa Bey ile eski Bitlis mebusu Sadullah Efendi). Trabzonlu iki üye ise Sivas Kongresi’ne katılmamış ve bu kongreye muhalif kalmışlardı (Trabzon eski mebusları Eyübzade İzzet ve Hacısalihzade Servet Beyler). Mustafa Kemal Paşa, geriye kalan dört üye ile çoğunluğu zorlukla sağlayarak Sivas’a gelmiş ve tüzüğün özel maddesine dayanarak, Refet Bey’i de Heyet-i Temsiliye kararı ile seçtirerek, yanında bulunabilecek Heyet-i Temsiliye üyelerinin sayısını beşe çıkarmıştı. Şimdi ise, Sivas Kongresi bitiyordu, üyelerden ikisi daha memleketlerine döneceklerdi (Erzurum eski mebusu Hoca Raif Efendi ile Erzincanlı Nakşibendi şeyhi Fevzi Efendi). Heyet-i Temsiliye üyelerinin çoğunluğu kayboluyor ve Sivas’ta kendisi de dâhil olmak üzere sadece dört üye kalıyordu.

Bu durum karşısında herhangi bir karar almaya ve iş görmeye imkân olamayacaktı. Öyle bir şey yapılmalı idi ki, hem eski Heyet-i Temsiliye devam eder görünmeli, hem de Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yeni bir Heyet-i Temsiliye bulunmalı idi. Bunun tek çaresi de, tüzükteki imkândan yararlanarak Heyet-i Temsiliye’ye yeni üyeler katılmasıydı.

Ne var ki, Heyet-i Temsiliye’ye yeni üyeler eklenmesi kolay bir iş değildi. Tüzük gereğince, Heyet-i Temsiliye’ye yeni üye alınabilmesi için, Heyet-i Temsiliye’de temsilcisi bulunmayan illerin ikişer aday göstermesi, Heyet-i Temsiliye’nin bu adaylar hakkında il heyet-i merkeziyeleri ile istişarede bulunması ve sonra bu iki adaydan birini üye seçmesi gerekiyordu. Günün yukarıda anlatılan şartlarından ötürü bu işlemleri yapmaya imkân yoktu. Bir başka yol bulmak gerekli idi. Refet Bey şöyle bir teklifte bulunmuştu:

“Her yerden ayrı ayrı temsilci tayin ettirmek mümkün değildir. Hattâ bütün illerin heyet-i merkeziyeleriyle haberleşmek imkânını da göremiyorum. Bu sebeple, yeniden altı kişi seçip eskisine ekler ve hepsine birden ‘Kongre tarafından seçilmiş’ diyebiliriz. Böylece, bu temsilciler bütün memleketin temsilcileri olur, biri ölürse yerine geçecek kimseyi ya Heyet-i Temsiliye seçer ya da şimdiden aday tespit edilir.” (Y. Nadi, Mustafa Kemal Paşa Samsun’da: 89)

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin tüzüğündeki hükme göre, Heyet-i Temsiliye en az dokuz ve en çok 16 kişiden oluşabilirdi. Sivas Kongresi de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için bunu aynen kabul etmişti. Erzurum Kongresi’nde Heyet-i Temsiliye’ye dokuz kişi seçilmiş, yani Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliyesi dokuz üye ile kurulmuştu. Daha sonra, tüzüğün özel hükmü gereğince (tüzüğün “Teşkilat” başlıklı üçüncü bölümünün 7. maddesinin “yedinci maddeye ek” başlığı altında yer alan hüküm) Refet Bey Heyet-i Temsiliye üyeliğine alınmış ve böylece Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi on kişi olmuştu. Sivas Kongresi kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulunca Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin teşkilatı bu yeni ismi alacak ve on kişilik Heyet-i Temsiliyesi de otomatikman Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliyesi olacaktı. Şimdiden bu on kişiye altı kişi daha ekleyerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliyesi, tüzüğe uygun olarak, 16 kişilik bir kurul olarak hazırlanabilirdi. Böylece, hem eski Heyet-i Temsiliye bozulmamış, devam etmiş, hem de her zaman Mustafa Kemal Paşa’nın yanında bulunabilecek bir çoğunluk meydana getirilmiş olurdu.

Her ne kadar Heyet-i Temsiliye’ye yeni üyeler eklemek için tüzükte belirtilmiş olan usul şartlarını yerine getirmeye imkân yok idiyse de, buna

da bir çare bulunabilir ve mesela teşkilatın en yetkili organı kongre genel kurulu olduğuna göre il heyet-i merkeziyelerinin “aday gösterme” ve Heyet-i Temsiliye’nin “tercih etme” haklarını genel kurul kullanabilirdi.

Nitekim de öyle oldu. 11 Eylül 1919 Perşembe günü, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığındaki toplantı gündemin dördüncü maddesini görüşmek üzere açılınca, Eskişehir delegesi Hüseyin Bey, verilmiş bir önergeleri olduğunu bildirerek gereğinin yapılmasını istedi. Divan kâtibi İsmail Hami Bey önergeyi okudu. Afyonkarahisar, Eskişehir, Denizli, Niğde, Nevşehir, Bor, Bursa, Alaşehir, Samsun, Yozgat delegelerince verilmiş olan önergede, Afyonkarahisar bölgesi için Gaziantep delegesi Vasıf Bey, Eskişehir bölgesi için Eskişehir delegesi Hüsrev Sami, Bursa bölgesi için Denizli delegesi Hakkı Behiç, Ankara bölgesi için Ankara eski mebusu Ömer Mümtaz (delege değildir ve Kongre’de bulunmamıştır), Denizli–Aydın bölgesi için Hakkâri delegesi Mazhar Müfit, Niğde bölgesi için Niğde delegesi Râtıpzade Mustafa Beylerin “temsilci” olarak seçilmeleri isteniyordu. (Nutuk, Vesika: 93)

Önce bir usul meselesi halledildi. Temsilci seçiminin bu liste üzerinden mi, yoksa gizli oyla mı yapılması gerektiği oylandı, seçimin liste üzerinden yapılması çoğunlukla kabul edildi. Bu oylama kendiliğinden bir başka önemli usul meselesini de halletmiş oluyor ve bu oylama ile Genel Kurul’un Heyet-i Temsiliye ve Heyet-i Merkeziyelerin haklarını genel kurulun kullanması kabul ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa, hemen arkasından, önergedeki altı kişilik listeyi oya koydu ve çoğunlukla kabul edildiğini bildirdi. Böylece, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin dokuz kişilik Heyet-i Temsiliyesi 16 kişi oldu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliyesi’ni teşkil etti.

Bu işlemlerin yapılmasında dikkati çeken nokta şu olmuştur ki, Mustafa Kemal Paşa’nın isteğine uygun olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi’nin anlatılan şekilde kurulmasını kabullenenler halktan gelmiş olan delegeler, yadırgayanlar ya da zorluk çıkarmak isteyenler Mustafa Kemal Paşa tarafından atanmış olan delegelerdi. Mesela, Bekir Sami Bey, “Fakat bunların içinde burada olmayanlar var, onlar gelmezlerse ne olacak?” diyordu. Oysa ki, kendisi Erzurum’a gitmemiş, Kongre’de bulunmamış olduğu halde Erzurum Kongresi’nce Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş ve yine de Erzurum’a

gitmemişti. Mustafa Kemal Paşa bu soruyu, Sivas Kongresi'nin gerçeğine tam uygun olarak, "Yerlerine başkaları tayin olunur" diye cevapladı.

Heyet-i Temsiliye konusu da görüşülüp tamamlanmış ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 16 kişilik Heyet-i Temsiliyesi tespit edilmişti. Fakat, nedendir bilinmez, şimdiye kadar yayımlanmış Heyet-i Temsiliye listelerinin hepsi çok farklıdır:

a) Bazıları Sivas Heyet-i Temsiliyesi'ni, beşi Sivas'ta hazır bulunan eski Heyet-i Temsiliye üyeleri ve altısı yeniden katılmış üye olmak üzere, 11 kişi olarak gösterirler. (M.M. Kansu: Ölümüne Kadar Atatürk'le; V.C. Aşkun: Sivas Kongresi)

b) Kimileri de bu 11 üyenin altısını eski Heyet-i Temsiliye üyesi ve beşini yeni katılan üyeler olarak belirtir. (M. Arif, Anadolu İnkılâbı)

c) Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki belgeye dayananlar Heyet-i Temsiliye üyelerinin 13 kişi olduğunu yazarlar. (Türk İstiklâl Harbi; Ş. S. Aydemir, Tek Adam)

Oysa ki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, yukarıda anlatılan şekilde meydana gelmiş, 16 kişilik bir kuruldur ve Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri de bunu doğrulamaktadır:

> Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsamına alan Cemiyetimizin Sivas'taki Heyet-i Temsiliyesi, Erzurum Kongresi'nde seçilmiş olan dokuz kişinin beşi ile görevini yapmaktadır. Bunlar da, ben, Rauf ve Bekir Sami Beyler, Hoca Raif ve Şeyh Fevzi Efendilerdir. Bundan başka, Samsun da tüzük gereğince temsilci olarak Refet ve Süleyman Beyleri aday göstermiş, Heyet-i Temsiliye'nin hazır bulunan beş üyesi Refet Bey'i tercih etmiş ve hazır bulunmayan üyelerden İzzet ve Servet Beylerin düşüncelerini sormuştu. Bunlar cevap bile vermediklerinden ve cevapları ters de olsa çoğunluğun oyu göz önünde tutulacağından Refet Bey tüzük gereğince Heyet-i Temsiliye üyeliğini kazanarak göreve başlamıştır. ... Yine tüzüğün sonundaki sekizinci maddenin Heyet-i Temsiliye'ye verdiği yetkiye dayanarak Kongre genel kurulunun Batı Anadolu için yetki sahibi olarak gösterdiklerinden altı kişi ile Heyet-i Temsiliye "takviye" edilmiştir.

> Bu altı kişi de şunlardır: Askerlikten ayrılma Albay Vasıf Bey, Hüsrev Sami Bey, Eski Akkâ mutasarrıfı Hakkı Behiç Bey, Mazhar Müfit Bey, Eski Ankara mebusu Ömer Mümtaz Bey, Niğdeli Râtıpzade Mustafa Efendi. (Nutuk, Vesika: 94)

Böylece, "Sivas Heyet-i Temsiliyesi" de denen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" 16 kişi olarak aşağıdaki şahıslardan teşekkül etti:

A) Erzurum Kongresi'nde seçilmiş olanlar:

1 - Mustafa Kemal Paşa (3. Ordu komutanlığından ve askerlikten ayrılma)

2 - Hüseyin Rauf Bey (Eski Bahriye Nâzırı ve askerlikten ayrılma)

3 - Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum mebusu)

4 - İzzet Efendi (Eski Trabzon mebusu)

5 - Servet Bey (Eski Trabzon mebusu)

6 - Sadullah Efendi (Eski Bitlis mebusu)

7 - Hacı Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi şeyhi)

8 - Bekir Sami Bey (Eski Beyrut valisi)

9 - Hacı Musa Efendi (Mutki'de aşiret reisi)

B) Heyet-i Temsiliye tarafından seçilmiş olanlar:

10 - Refet Bey (3. Kolordu Komutanlığı'ndan ve askerlikten ayrılma)

C) Sivas Kongresi'nde seçilenler:

11 - Kara Vasıf Bey (Gaziantep delegesi, kurmay albaylıktan emekli)

12 - Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi, eski mutasarrıf)

13 - Ömer Mümtaz Bey (Eski Ankara mebusu)

14 - Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi, askerlikten ayrılma)

15 - Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi, eski mutasarrıf)

16 - Râtıpzade Mustafa Bey (Niğde delegesi)

Nihayet, Mustafa Kemal Paşa bir dilekçe ile Sivas valiliğine baş vurarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğunu bildirdi; Cemiyet'in hem kurucuları, hem de Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak yukarıda isimleri yazılı 16 kişinin listesini verdi. (Tarih Vesikaları C: I, S: I)

Böylece, Erzurum Kongresi kararı ile 24 Ağustos 1919'da kurulmuş olan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 18 gün yaşadıktan sonra, tarihi görevini tamamlayarak, 11 Eylül 1919'da, yerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bıraktı.

Sivas Kongresi'nin sekizinci gününün bundan sonraki saatleri, Padişah ile doğrudan doğruya haberleşmeyi amaç edinen çabalarla geçti. Fakat İstanbul Hükümeti buna imkân vermedi.

Dokuzuncu Gün (12 Eylül 1919 Cuma):

Padişahla doğrudan haberleşme imkânı arama çabaları 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gece de devam etti. Nihayet Kongre'nin dokuzuncu günü sabaha karşı, saat dörtte, "Umumi Kongre Heyeti" imzası ile sadrazama çekilen telgrafta, bir saat içinde padişah ile haberleşmelerine imkân verilmezse milletin İstanbul ile olan ilgi ve bağlarını keseceği bildirildi. Fakat yine de olumlu bir sonuç alınamadı.

Bunun üzerine, 12 Eylül 1919 Cuma günü, sabaha karşı, saat beşte, yine "Umumi Kongre Heyeti" imzası ile kolordu kumandanlarına tebligatta bulunularak, Ankara, Kastamonu, Diyarbakır telgraf merkezleriyle Sinop'un telgraf muhaberelerinin kesilmesi, İstanbul'dan telgraf kabul edilmemesi ve Kongre'nin vereceklerinden başka telgrafların İstanbul'a geçirilmemesi, Batı Anadolu ile haberleşmeye engel olmayacaksa Geyve boğazındaki hattın da tutulması bildirildi ve bu talimata aykırı davranacak telgraf memurlarının askeri mahkemelerce en ağır cezalara çarptırılmaları istendi.

Sonra, bütün devletlerin İstanbul'daki elçilerine ve temsilcilerine bilgi vermek üzere birer muhtıra gönderildi. Muhtırada şöyle deniyordu:

> Sekiz ay önce dağıtılmış olan Milli Meclis'imizin, Anayasa gereğince dört ay içinde yeniden toplanması gerektiği halde,

> Mütareke’den bu yana gelen hükümetler, seçimlerin yapılmasında oyalayıcı davranışlarda bulunarak milli meclisi toplamamışlardır. Kötülük ve baskı ile tutunabilmek politikasına baş vuran Ferit Paşa hükümeti, kendi aleyhine gördüğü milli birliği bozabilmek için Müslümanları birbirlerine kırdırmak istemişse de buna ait belgeler ele geçmiş ve ülkenin genel güvenliği korunabilmiştir. Bunun üzerine millet, durumu padişahına bildirerek genel güvene dayanan bir hükümet kurulmasını rica etmek istemiş, ancak hükümet, milletle padişahın ilişkisine engel olmuş, bu yüzden millet için, meşru bir hükümet kuruluncaya kadar bakanlar kurulu ile ilişkilerini kesmekten başka çare kalmamıştır. Çünkü, böyle bir tedbire başvurulmadığı takdirde Ferit Paşa kabinesinin kışkırtmasıyla Anadolu’da asayişin bozulacağı muhakkaktır. (Galip Kemal Söylemezoğlu: 30 Senelik Siyasi Hatıralarım 3/212)

Muhtıranın bundan sonraki kısmında da, milletçe tutulan yolun meşruluğunun, ayrıca bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açık olduğu, devletin geleceği hakkında kararlar verilmesinin ancak millete dayanan bir hükümetin kurulmasıyla mümkün olacağı, bu tutumun asayişi bozucu bir düşünceye dayanmadığı, güvenliği bozucu herhangi bir olayın çıkmayacağı, tam anlamıyla barışçı bir yolun izleneceği, dünyaya adalet vaat eden büyük devletlerin anlayışlı davranacaklarından ve manevi yardımlarından emin olunduğu anlatılıyordu.

Durum bir bildiri ile bütün komutanlara ve valilere de duyuruldu:

> Hükümet, milletin sevgili padişahına olan mâruzâtını önlemekte, bağlarını kesmekte ve gerçekleşen haince hareketlerinde direnmekte olduğundan millet de meşru bir bakanlar kurulu işbaşına gelinceye kadar bugünkü hükümetle ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü haberleşmeyi kesmeye karar vermiştir. Bütün idare âmirleri ile komutanlar el birliği ile bunu sağlayacaklar ve sonucunu Sivas’taki Umumi Kongre Heyeti’ne bildireceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa bildirinin doğuracağı tepkileri beklemeden, öğleden sonra Kongre’yi topladı, halkın da katıldığı bu oturumda Sivas Kongresi’nin sona erdiğini açıkladı. Böylece, milli mücadele çabalarının yurt ölçüsünde birleştirilmesini sağlayacak olan kararların ve özellikle bir başkaldırma niteliği gösteren haberleşmelerin kesilmesi kararının

tartışılması suretiyle Kongre’nin değer ve önemini yitirmesine imkan verilmemiş oldu. Sivas Kongresi de, 12 Eylül 1919 günü kendini tarihe mal etti.

Artık bir “Kongre Genel Kurulu” yoktu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun Heyet-i Temsiliye’si vardı. Genel Kurul adına istenmiş olan cevaplar Heyet-i Temsiliye’ye gelecek ve bütün yurttaki milli mücadele çabalarının tek yöneticisi Heyet-i Temsiliye, gerçekte Mustafa Kemal Paşa olacaktı. Öyle de oldu. Kongre’nin bittiği gün, akşam üzeri, Heyet-i Temsiliye’nin Sivas’taki üyeleri ilk toplantılarını Mustafa Kemal Paşa’nın odasında yaptılar.

III

KONGRE SONRASI

Tepkiler

Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül 1919 günü, bütün komutanlara ve valilere İstanbul'la haberleşmelerin kesildiğini bildirdikten, bunun sebeplerini açıklayan muhtırasını yabancı devlet temsilcilerine gönderdikten ve Kongre'yi kapattıktan sonra, 13 Eylül 1919'da, geçici merkezi Sivas'ta bulunan (tüzük gereğince merkezin yeri her zaman değiştirilebilirdi) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliyesi adına "Heyet-i Temsiliye" imzalı ilk bildiriyi de yayımladı. Bildiride, Hükümet'in gerici tutumu belirtiliyor, ulusal hakların ve varlığın korunması ve savunulması için "Milli Meclis" seçiminin yapılması ve meclisin toplanması gerektiği, fakat Hükümet'in milleti oyaladığı, bu durumda beklenen barış antlaşmasının Meclis'in toplanmasından önce imzalanmasının ihtimal dahilinde bulunduğu anlatılıyor, seçim hazırlıklarının hızla tamamlanması, seçimleri geciktirebilecek engellerin şimdiden giderilmesi ve her seçim bölgesinin kaç mebus çıkaracağının Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi isteniyordu. (Nutuk, Vesika: 86)

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, milli harekete karşı olan ve o sırada Çorum'da bulunan Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın yakalanıp gönderilmesini Ankara 20. Kolordu komutan vekili Mahmut Bey'e bildirdi. (Nutuk: 163)

Aynı günün gecesi (13–14 Eylül), kendi imzası ile, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi üzerine, Hükümet yerine Heyet-i Temsiliye'ye başvurulması isteğini de kapsayan, altı esas maddelik bir bildiri daha yayımladı. Bu bildiride şöyle deniyordu:

> 1 - Devlet işlemlerinde yürürlükteki kanunların uygulanmasına devam olunacaktır. Soy ve din farkı gözetilmeksizin halkın can, mal, namus ve her türlü hakları güvenlik altında bulundurulacaktır.
>
> 2 - Memurlar görevlerini milletin meşru isteklerine uygun olarak yapacaklardır. Bundan kaçınanlar istifa etmiş sayılıp yerlerine uygun şahıslar atanacaktır.
>
> 3 - Aykırı hareket edenler şiddetle cezalandırılacaklardır.
>
> 4 - Görevinden ayrılan memurlarla halktan herhangi birinin milli kararlara aykırı davranışları ve kışkırtmaları da aynı şekilde şiddetle

cezalandırılacaktır.

5 - Asayişin sağlanması için her türlü tedbirin alınması kolordu komutanları ile valilerden beklenir.

6 - Milletin istekleri padişaha arzedilip milli güvene dayanan meşru bir hükümet kuruluncaya kadar, haberleşme mercii Sivas'taki Umumi Kongre Heyet-i Temsiliyesi'dir.

Bildiride ayrıca, bu konulardaki düşüncelerin 15 Eylül akşamına kadar bildirilmesi isteniyor ve bildirilecek düşüncelerin "Genel Kurul'da" görüşülmesinden sonra uygulamaya geçileceği açıklanıyordu. (Nutuk: 144)

Burada dikkati çeken nokta, bildiri hakkındaki düşüncelerin "genel kurulda" görüşülmesinden söz edilmiş olmasıdır. Çünkü, o tarihte "genel kurul" artık yoktu. Böyle bir deyimin kullanılması, Kongre'nin dağıldığının bilinmemesi için miydi, yoksa başka bir sebebe mi dayanıyordu anlaşılamamıştır.

Bir yandan İstanbul'la haberleşmelerin durudurulmasına, öte yandan Heyet-i Temsiliye'nin bir geçici hükümet haline getirilmesine dair bildirilerin yayımlanması değişik tepkilere yol açtı ve ilk mütalaa Erzincan'dan geldi.

Henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi haline dönüşmemiş olan Erzincan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesinin Heyet-i Merkeziyesi, 14 Eylül tarihli telgrafında, kararların uygulanmasından önce Hükümet'e 48 saatlik bir süre verilmesinin uygun olacağını anlatıyor, ertesi gün de Kemah ilçesi aynı düşüncede olduğunu bildiriyordu. (Nutuk, Vesika: 87)

Aynı gün Diyarbakır 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'den gelen telgrafta ise, yayımlanan bildiri ve gönderilen emirlerden bir "geçici hükümet" ilan edileceğinin anlaşıldığı, böyle bir kararın Heyet-i Temsiliye tarafından değil Kongre Genel Kurulu'nda alınması gerektiği, haberleşme merciinin Hükümet yerine Heyet-i Temsiliye olarak kabulünün bölgedeki iç karışıklığı arttırabileceği, subay ve erlerin aileleriyle haberleşmemelerinin moral bozukluğu yaratabileceği, ticarete ait haberleşmelerin kesilmesiyle iktisadî hayatın sarsılacağı, memurların maaş alamaz hâle geleceği ileri sürülüyor, hiç olmazsa sadece resmi haberleşmelerin durdurulması ile yetinilmesi tavsiye ediliyordu. (Nutuk, Vesika: 88)

Malatya’da bulunan Elazığ 15. Alay Komutanı İlyas Bey de 15 Eylül tarihli bir telgrafla, kendisinin alınan kararlara tam bir vicdani kanaatle uyduğunu ve fakat Malatya ve Elazığ bölgesi halkının henüz Kongre’nin amacı ve kararları hakkında bilgiye sahip olmadığını, bu yüzden İstanbul ile ilişkilerin kesilmesinin “Halifeden ayrılmak” ve “Padişahı tanımamak” gibi yanlış anlayışlara ve kötü niyetlilerin kışkırtmalarına meydan verebileceğini, Kongre’nin amaç ve istekleri hakkında halkın bir parça olsun aydınlatılmasına kadar uygulamayı ertelemenin yerinde olacağını bildirdi. (Nutuk, Vesika: 89)

Erzurum Heyet-i Merkeziyesi, haberleşme merciinin Heyet-i Temsiliye olarak kabulünde heyet-i merkeziyelerden onay alınması zorunluluğunu bildirdi. (Nutuk: 146)

Bizzat Sivas’tan da itiraz sesleri geldi. Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi, 16 Eylül tarihli yazısında şunları ileri sürüyordu:

> a) Yapılan tebliğlerin tümünden memlekette bir geçici idare ilan edileceği anlaşılmaktadır,
>
> b) Bunu gerektirecek bir durum yoktur,
>
> c) Tam bir sükûn içindeki memlekette bu havayı bozacak en küçük bir hareket keşmekeş yaratacaktır,
>
> d) Padişahla haberleşmenin sağlanması için daha tatlılıkla hareket edilmeli ve büyük sorumluluk taşıyan bu işte acele edilmemelidir,
>
> e) Hükümeti düşürmek için başka çareler aramakla beraber hükümete 15 günlük bir süre verilmeli, yine de durumun düzelmemesi halinde Kongre Genel Kurulu’nun toplantıya çağrılmalıdır,
>
> f) Genel kurul bir “Geçici İdare” kurulmasını kabul ettiği takdirde de alınacak tedbirlerin sadece büyük memurlara uygulanması gerekir (Nutuk, Vesika: 90).

Urfa mutasarrıfı Ali Rıza Bey de, 18 Eylül tarihli bir telgrafla, Heyet-i Temsiliye’nin ve Kongre’nin tutumunun İngilizlerce, İtilaf Devletlerine karşı bir hareket sayıldığını, bu sebeple bütün ülkenin işgali ihtimali olduğunun duyulduğunu, vatanın ve milletin selameti bakımından Hükümet’le uzlaşılması gerektiğini bildirdi. (Nutuk, Vesika: 108)

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın davranış ve tutumunun da birtakım tereddütlere sebep olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple, Kâzım Karabekir Paşa, 17 Eylül tarihli telgrafla, durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etti ve İstanbul'a şahsen veya kendi imzası ile talimat verip ihtarda bulunmasının onu saygı ile sevenler tarafından bile eleştirildiğini, çünkü bu davranışlarının dar görüşlüler ve kötü niyetliler üzerinde tepkiler yarattığını, vatan ve millet için pek değerli olan vatanseverce çalışmalarının hep aynı parlaklıkla devam etmesinin memleketin menfaati icabı olduğunu, bunun için Heyet-i Temsiliye ve Kongre kararlarının sadece "Heyet-i Temsiliye" ifadesi ile yayımlanmasını rica etti. Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül'de verdiği cevapta, kendi başına hükümete bir tebliğde bulunmadığını, telgrafhanede bulunduğu bir sırada İçişleri bakanı Adil Bey ile makine başında muhabere edilirken Sivas valisi için verdiği cevaplara kızıp şahsen sertçe bir ihtarda bulunduğunu; padişaha, hükümete ve yabancılara yapılan başvurularda "Kongre Heyeti" ya da "Heyet-i Temsiliye" ve iç haberleşmelerde ise sadece "Heyet-i Temsiliye" ifadesinin imza yerine kullanıldığını, fakat bu genel ifadenin de bazı yerlerde tereddütlere sebep olduğunu ve çok kere makine başına çağrıldığını, bunun üzerine imza meselesinin Heyet-i Temsiliye'de görüşüldüğünü, önce bütün üyelerin birlikte imza koymalarının kararlaştırıldığını, sonra bir kişinin imzalaması kararına varıldığını, kendisinden başka birinin imzalamasının da söz konusu olduğunu, açıkça herkesçe bilinen gerçek karşısında bunun da tereddüt, şüphe ve ayrılıklara sebebiyet vereceğinin ve aynı mahzurların o üye için de ortaya çıkacağının anlaşıldığını, kaldı ki bu hususta her türlü hücumların yapıldığını ve bu hücumların artık etkilerini yitirdiğini, Amerikalılarla Fransız ve İngilizlerin de Kuva-yı Milliye'nin birkaç kişinin eseri olmayıp milletin malı olduğunu anladıklarını, her zaman dedikodu yapacak insanların bulunduğunu ve bunu önlemenin mümkün olmadığını, tek çarenin sarsılmaz bir bağlılık samimiyeti içinde yüce amaca doğru yürümekte tereddüt etmemek olduğunu anlattı. (Nutuk: 153, Vesika: 96)

Diyarbakır'ın Durumu

Türk Milli Mücadele Tarihi'nin birbiri içine girmiş, birbirine karşıt olmuş çok yoğun ve türlü olayları içinde Diyarbakır'ın ve Diyarbakırlıların özel ve önemli bir yeri vardır. Kabul etmek gerekir ki, Milli Mücadele'nin ilk önemli adımı olan, Doğu illerindeki milli kuruluşları doğuran Erzurum ve Sivas kongreleri ile Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin temeli bulunan, 1918 yılı sonlarında İstanbul'da kurulan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bilinen kurucularından çoğu Diyarbakırlı idi. (Ünlü yazar ve yönetici Süleyman Nazif, eski mebus Zülfü, eski vali İsmail Hakkı, genç yedeksubay Câvid Beyler gibi.) Cemiyetin düşüncelerinin savunucusu da Diyarbakırlı ünlü düşünür ve milliyetçi Ziya Gökalp idi. İşte bu cemiyetin Erzurum'daki şubesi, Trabzon'daki Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile anlaşarak Erzurum Kongresi'nin yapılmasını, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına gelmesini, O'nun yönettiği ilk milli kuruluş olan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını, Sivas Kongresi'nin gerçekleşmesini sağlamıştı. (M. Goloğlu: Erzurum Kongresi)

Ne var ki, her zaman, her yerde ve her toplumda bulunabilen özel çıkarları önde gelen, hırslı ve dar düşünceli, kanmaya ve kandırmaya elverişli kişiler, İngilizlerin kışkırtmalarına uyarak ve uzun yıllar uygarlık gelişimlerinden uzak ve yoksun kalmış hemşehrilerinin acı ve üzüntülerinden de yararlanarak Doğu'da bir Kürt devleti kurmak, bağımsız bir Kürdistan meydana getirmek amacı ile Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Seyid Abdülkadir, Dr. Şükrü Mehmet, Bitlisli Yüzbaşı Emin, Muhittin Tali, Kâmıran Ali Bedirhan, Kürt amele reisi Reşit Ağa, Kadızade M. Şevki, Kürdistan dergisi başyazarı Arvaszade Mehmet Şefik, Mehmet Mihri, Vanlı Selim Begi, Berzencizade Abdülvahit, Dr. Halit Şakir, Lâv Reşit, Dr. F. Berho, Hakkârili Abdürrahim Rahmi, Yemlekizade Aziz, Heyzanizade Kemal Fevzi tarafından İstanbul'da kurulmuş olan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürtleri Türklerden ayrı bir soy, ayrı bir millet sayarak ve bunu vurgulayarak İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan devleti kurabilmek için bir yandan, Türk ile Kürdü bir babanın evlatları ve özkardeş sayan gerçek milliyetçi Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile ve özellikle Süleyman Nazif ve Ziya Gökalp Beylerle çatışıp çekişirken, bir yandan da bölgelerindeki genç hemşehrilerini

kışkırtıyor, onların körpe dimağlarını zehirliyorlardı. Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır'da şubeler kurmuşlar, Elazığlıların Erzurum Kongresi için delege seçmesine, Diyarbakırlıların seçtikleri delegeleri Erzurum'a göndermesine engel olmuşlardı. (T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler)

Fakat Cemiyet'in Diyarbakır şubesinin çalışmaları çok kısa sürmüş ve çalışmalar halk tarafından benimsenmediği gibi, valilikçe de Cemiyetler Kanunu'na aykırı görülerek Kürdistan Teali Cemiyeti kapatılmıştı. Bu sırada Havza'da bulunan ve her taraftan bilgi toplamaya çalışan Mustafa Kemal Paşa'ya, Diyarbakır vali vekilinin verdiği 8 Haziran 1919 tarihli cevapta durum aynen belirtilmiş ve bazı gençlerin kurduğu Kürt Cemiyeti'nin, İngiliz subayı Nowill'in kışkırtmalarına kapılarak, İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan bağımsızlığı propagandası yapması üzerine, "Halkın bunu şiddetle reddettiği", Cemiyetler Kanunu'na uymayan bu tarz bir çalışmadan dolayı da Cemiyet'in kapatıldığı ve valilikçe yasal kovuşturma başlatıldığı bildirilmişti. (Nutuk, Vesika: 8)

Mustafa Kemal Paşa, vali vekilinin tutumunu överek, "Bütün milletin, varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde, bir yabancı devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı üstün tutan her türlü görüşün, ülkeyi bölecek her derneğin dağıtılması pek vatani ve zorunlu bir görev olmakla Kürt Kulübü hakkındaki davranış bence de pek uygun görülmüştür" sözleriyle onaylamış ve ancak kandırılıp yanlış yollara yöneltilen masum gençleri uyararak milli mücadele çabalarına katmak gerektiğini ileri sürerek, "Diyarbakır'da ve ona bağlı olan yerlerde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kuruluşlarına aracı ve yardımcı olmanızı önemle tavsiye ederim. Ayrıca, özellikle Kürt Kulübü'nün üyeleriyle görüşerek uzlaşmak uygun olur" demişti. (Nutuk, Vesika: 9)

Fakat bu uyarma ve uyandırmayı kim yapacaktı? O sırada Diyarbakır, Türkiye'yi bölüp bölüştürmekte, öz kardeşleri karşı karşıya getirmekte özel çıkarı olan İngilizlerle bazı yanlış düşünceli bölge ileri gelenlerinin yoğun çalışması içinde ve büyük etkisi altında idi. Şeyh Sait Abdülkadir, Mevlânzade Rıfat ve Emin Beyler büyük gayretlerle Wilson Prensipleri'ne dayandırılan bir hak iddiası peşinde idiler. Bunun için her çareye baş vuruyor, İngiliz Binbaşı Nowill'le ilişkiler kuruyorlardı. Abdülkadir ile Bedirhan, İstanbul'da Nowill'le yaptıkları anlaşma gereğince, bölgelerine

gelmiş, çalışmaya başlamışlardı. Daha sonra Nowill de Bağdat yoluyla Doğu bölgesine gelmişti. Nowill, her fırsatta Ermenileri yeriyor, Kürtleri övüyor, savunuyor, var gücüyle bir Kürt devleti kurmaya ve adeta bir Kürt Lawrence'ı olmaya çalışıyordu. Böylece Türkleri zayıflatma planı da gerçekleşmiş olacaktı. Bunun için yapılacak ilk iş Kürtleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ayaklandırmaktı. Nowill, başaracağına güvendiği bu amaca yönelmişti. Amerika da, Erzurum ve Trabzon'u içine alan bir Ermenistan'ı korumak ve geri kalan Doğu illerini Kürt devleti hâlinde İngilizlerin himayesine bırakmak düşüncesindeydi. Başkan Wilson, İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği bir notada Müslümanların, Ermenileri korumamaları halinde Türk İmparatorluğu'nu ortadan kaldıracak derecede ağır barış şartlarının zorla kabul ettirileceğini bildirmişti. Amiral Calthorpe ise, bütün bu baskıların, Hıristiyanların çok lehine ve Müslümanların çok aleyhine işletilen barış şartlarının, elde edilmek istenen sonucun tam tersine, Kürtlerle Türkleri birbirine yakınlaştırdığı kanısında idi. Nitekim, verilen notadan telâşa kapılan Sadrazam da, Amiral Webb'e Erzurum valisinden aldığı hakaret dolu bir yazıyı göstererek bu kanıyı pekiştiriyordu. (E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye: 202, 205) Sözü edilen Erzurum valisinin, Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi olduğu sanılmaktadır. (Milli Mücadele'nin başlangıç günlerinde İstanbul Hükümeti'ne hiç önem vermeyerek, eşsiz cesaret ve yurtseverlik örnekleri vermiş olan Kadı Hurşit Efendi için bkz.: M.M. Kansu: Ölümüne Kadar Atatürk'le; Y. Nadi, Mustafa Kemal Paşa Samsun'da.)

Gün geçtikçe Doğu'daki milli birliğe gidişin ve milli mücadele çabalarının güçlendiğini gören Nowill, amacı uğrundaki ilk adımı atarak Sivas Kongresi'ni basıp, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, milli mücadele öncülerini yakalamak için beraberinde Bedirhanzade Kâmıran ve Celâdet, Cemilpaşazade Ekrem Beylerle Hilmi Efendi ve 15–20 kadar silahlı kuvvet olduğu halde, 5 Eylül 1919'da, yani Sivas Kongresi'nin ikinci toplantı gününde Malatya'ya gelmişti. Bedirhanlılarla yakınlığı olan Malatya mutasarrıfı Halil Rami Efendi ile de anlaşmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın davranışını hükümete karşı ayaklanma olarak bildiren ve Sivas Kongresi'nin dağıtılıp Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının yakalanmasını isteyen hükümet emrini yerine getirmekle devletine hizmet edeceğini sanan Elazığ Valisi Kurmay Albay Ali Galip Bey de, Nowill ve beraberindekilerle görüşmek üzere Malatya'ya gelmişti.

Durumu, Kâzım Karabekir Paşa'nın telgrafı ile öğrenen Mustafa Kemal Paşa, derhal çevredeki askeri birliklerle haberleşip gerekli tedbirleri almış, 10 Eylül sabahı Elazığ Valisi Ali Galip ile İngiliz Binbaşı Nowill ve beraberindekiler Malatya'dan Kâhta'ya kaçmışlar, daha sonra da Doğu bölgesinden tamamen ayrılmak zorunda kalmışlardı.

Üzerlerindeki bu ağır baskı ve kışkırtmalardan kurtulmuş olan yurtsever Diyarbakırlılar da birdenbire silkinip gerçeği görmeye ve doğruyu bulmaya başlamışlardı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'la haberleşmelerin kesilmesi ve hükümet yerine Heyet-i Temsiliye'nin haberleşme mercii olarak gösterilmesine karşı Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 14 Eylül tarihli telgrafla, bir yığın sakıncalar ileri sürüp bölgede iç karışıklığın artacağını iddia ederken, aynı kolordunun Kurmay Başkanı Halit Bey bölgenin milli mücadele yolundaki gelişimi ve genel durumu hakkında şunları bildiriyordu:

> 1 - Elazığ, Malatya, Siverek, Mardin, Mâden, Siirt, Silvan, Bitlis de Kongre Kararları'nı aldılar. Peyderpey yayımlıyorlar. Burada herkes okudu, fakat henüz hiçbir yerde istenen şekilde müdafaa-i hukuk cemiyeti kurulmamıştır. Kuruluşları meydana getirmek için görev ve memurluk sıfatı elverişli birinin ciddi çalışması gereklidir. Aksi halde, herkes bilgi edinmekle kalacaktır.
>
> Silvan'da Sadık Bey teşkilat kurma arzusundadır.
>
> Bitlis delegeleri (Erzurum Kongresi delegeleri olacaktır) dönmüş ve milli mücadele amacını anlatıp yaymaya başlamışlardır.
>
> En geri durumda olan Elazığ ilidir.
>
> 2 - Hasta olan Vali ile iki gün önce görüştüm. Kongre'nin kararlarını kabulleniyor ve beğeniyor. Kendisinin "öz Kürt" olduğunu ve fakat Cemiyet'i (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olacak) İstanbul'a karşı savunacağını, gerekirse istifa ederek bu maksat için (milli mücadele olacak) çalışacağını söylüyor. Kendisi tamamen Kürtçülük karşıtıdır.
>
> 3 - Diyarbakırın en gayretli gençlerinden Vali Faik Ali Bey'in yeğeni İhsan Bey Sivas Kongresi'ne delege seçilmiştir. Bunu Vali Bey uygun bulmuştur. İki üç güne kadar binek otomobili ile, kimliğini gizleyerek Sivas'a gönderilecektir. Elazığ ilinden delege gönderilmesini de gerekenlere yazdım. (Ek: 6)

Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey, Mirate'l-İber adlı tarih eserinin sahibi Diyarbekirli Sait Paşa'nın oğlu, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurucularından Süleyman Nazif Bey'in kardeşi, Şair Munis Faik Ozansoy'un babasıdır. Mülkiyeli, idareci, şair ve yazardır. Diyarbakır valiliğinde altı ay kadar kalacak, görevden ayrılacak, kısa bir süre içişleri bakanlığında müsteşarlık yapacak, 1950'de ölecektir. (Türkiye Ansiklopedisi; A. Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler) Sivas'a delege gönderilecek olan İhsan Bey'in kuzeni, yani halasının oğludur. (Diyarbakır'dan gelen telgrafta, yanlışlıkla, İhsan Bey, Faik Ali Bey'in yeğeni olarak gösterilmiştir.)

1890 yılında Diyarbakır'da doğmuş olan İhsan Bey (İhsan Hâmit Tiğrel) ise, Diyarbakırlı Zülfüzadelerden idi. Ali Hamit Bey'in oğluydu. Diyarbakır'daki Askeri Rüştiye'de, İstanbul'da Numune-i Terakki İdadisi'nde okumuş, 1912'de Mülkiye'yi bitirmişti. 1918'de askerlikten terhis edildiği zaman memlekette mütareke hükümlerinin uygulanmasına başlanmıştı. İhsan Bey, Diyarbakır'da ailesinin geliri ile geçiniyordu. Ağabeyi Diyarbakır mebusu Zülfü Bey İngilizler tarafından tutuklanıp önce Mısır'a, sonra Malta'ya sürülmüştü. Yurdun her tarafında kuşku ve kararsızlık vardı. Bu sırada milli mücadele çabaları da başlamıştı. Halazadelerinden biri Diyarbakır Valisi Faik Ali Beydi. Diğer halazadesi, aynı zamanda eniştesi olan Süleyman Nazif Bey Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucularındandı. Cemiyet'in Diyarbakır şubesinin başında Cemilpaşazade Mustafa Bey vardı. Fakat, Kürdistan Teali Cemiyeti taraftarları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır'da gelişmesine ve milli mücadele çabalarına katılmasına engel oluyordu. Cemiyet Başkanı Cemilpaşazade Mustafa Bey, tek başına ve hareketsiz kalmıştı. Erzurum Kongresi için seçilen delegeler gönderilememişlerdi. Sivas Kongresi'nin delege isteğine karşı da kararsızlık ve hareketsizlik içinde idi. Bu durum karşısında, Diyarbakır'ın aydın, yurtsever ve milliyetçi gençleri işe el koymaya, ne pahasına olursa olsun Sivas'a gitmeye ve milli mücadele çabalarına katılmaya karar vermişler, İhsan Bey fedakârlık isteyen bu ulusal görevi üzerine almış, halazadesi Vali Faik Bey de bu kararı olumlu karşılamıştı. (Ek: 5)

Dış ve iç, kışkırtma, yıldırma ve baskılardan kurtulup kendilerini ayartmaya çalışanları bölgelerinden kovup çıkaran yurtsever Diyarbakırlıların bu kararı Sivas'ta büyük sevinç yarattı. Doğu Anadolu

bölgesi, milli birlik ve milli mücadele yolunda yepyeni ve çok önemli bir hamle daha yapmıştı. Gerçekten de, Diyarbakır bölgesinin milli mücadele çabalarına katılması ile milli mücadele çabalarına daha bir rahatlık gelmiş, milli birliğe doğru gidiş daha hızlanmış, milli mücadeleciler daha güçlenmişlerdi. O kadar ki, birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çektiği bir telgrafta, yanındaki önemli kişiler arasında özellikle Diyarbakır temsilcisi İhsan Bey'den söz edecektir. (Nutuk, Vesika: 112)

Ne var ki, Diyarbakırlılar İhsan Hâmit Bey'i Sivas'a delege göndermek istedikleri zaman Kongre bitmişti. Kongre'nin bittiğini ve gelmesine lüzum kalmadığını bildirmek, Diyarbakır'daki bu çok hayırlı hareketi olduğu yerde durdurabilirdi. Mustafa Kemal Paşa buna hemen bir çare buldu ve tüzüğün özel maddesi gereğince, Diyarbakır temsilcisi İhsan Hâmit Bey'i istişari Heyet-i Temsiliye üyesi yaptı ve Diyarbakır Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı'na çektiği 15 Eylül tarihli telgrafla, Vali Bey'in milli duygularına teşekkür edip İhsan Bey'in Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiğini bildirdi, tez elden Sivas'a gönderilmesini istedi. (Ek: 7)

Ertesi gün de, Vali Faik Ali Bey'e bir telgraf çekerek, Diyarbakır adına Sivas Kongresi'ne delege seçilmiş olan İhsan Bey'in Heyet-i Temsiliye üyeliğine getirilmiş olması sebebiyle bir an önce Sivas'ta bulundurulmasının sağlanmasını rica etti. (Ek: 7)

Doğu ve Güneydoğu bölgesinin yurtsever insanları büyük bir milli mücadele heyecanı içine girmişlerdi. Diyarbakırlılar Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katılacak temsilcilerini gönderirken, dar ve yanlış görüşlü valileri Ali Galip Bey'in kötü tutumu ve baskısı yüzünden milli mücadele heyecanlarını açığa vuramamış olan Elazığlılar da, üzerlerindeki baskının kalkması ile hemen harekete geçerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Elazığ şubesini kurup milli mücadele gayretlerine katılıyorlardı. Yurtsever Elazığlıların bu çok sevindirici ve önemli davranışlarından derhal Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar eden 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, 17 Eylül tarihli telgrafında İhsan Hâmit Bey'in Sivas'a hareket ettiğini belirttikten sonra Harput'ta da (Elazığ'ın o günkü merkezi) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğunu, yakında oradan da delege gönderileceğini ümit ettiğini, kaçanların bizzat kışkırttıkları aşiretler tarafından kovulduklarını haber verdi. (Ek: 8; Gökbilgin 2/58)

Kongre’nin dağılışından birkaç gün sonra da İhsan Hâmit Bey Sivas’a geldi. Bir kaç gün çalışmalara katıldı ve gerekli talimatı alarak Diyarbakır’a döndü. Yolda Ergani Madeni’ne uğrayıp Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin şubesini kurdu. Diyarbakır’a gelince milli mücadeleci genç arkadaşlarıyla durumu görüştü. Önce Cemilpaşazade Mustafa Bey’in başkanlığındaki Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Diyarbakır şubesinin yönetimini ellerine almaya karar verdiler. Kararlarını uyguladılar, Şevki Ekinci’yi başkanlığa getirdiler. İhsan Hâmit (Tiğrel), Şeref (Uluğ), Cavit (Ekin), Sıtkı (Tarancı) Beyler gibi genç milli mücadeleciler de yönetim kurulu üyesi oldular, sonra da bu teşekkülü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin şubesi haline getirdiler. (Ek: 5)

Trabzon'daki Muhalefet

Erzurum Kongresi'nde muhalefetleriyle tanınmış olanlardan Ömer Fevzi Bey, Trabzon'a döner dönmez, Mustafa Kemal Paşa'nın tutum ve davranışlarına karşı şiddetli bir yayın ve propaganda faaliyetine girişmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu yeriyor, Heyet-i Temsiliye'ye gerektiğinde geçici hükümet yetkisi veren karara ateş püskürüyor, bu kararla diktaya gidilmek istendiğini ve eski İttihatçıların elinde memleketin yeni felaketlere sürüklenmek üzere olduğunu iddia ediyor, kendince milleti uyarmaya ve uyandırmaya çalışıyordu. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey de padişah yanlısı idi ve bu doğrultuda bir gayret ve faaliyet içindeydi. (M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 75)

Ne var ki, daha ilk günden beri var güçleriyle milli mücadele çabası içine girmiş olan Trabzonlular Ömer Fevzi Bey'e de, Vali Mehmet Galip Bey'e de önem vermeksizin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki milli mücadele yolunda hızla ilerliyorlardı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Erzurum Kongresi'nde kendi hemşehri, arkadaş, hattâ akrabalarına karşı Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuş ve desteklemiş olan İzzet ve Servet Beylerle taraftarlarının elinde idi.

Fakat o sırada, Ardahan ve Ahıska'daki Ermenilerin öldürülmelerinden sorumlu görüldüğü için askeri mahkeme tarafından aranan ve İngilizlerin de görevden alınmasını istediği, tutuklanmamak için Bayburt yöresinde gizlenmiş bulunan Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) duruma karışması, sert ve kırıcı davranışlarda bulunması, Ömer Fevzi Bey'i susturmak istemesi Trabzon'un siyasi havasında doğacak huzursuzluğun başlangıcı olmuş ve Ömer Fevzi Bey'i tutmayan, ona taraftar olmayan, onu beğenmeyenlerin üzerinde bile kötü etki yaparak ürküntü yaratmış, toplumu tedirgin etmişti. Halit Bey'in bu davranışları, ileride Trabzon'da, hattâ bütün ülkede tutulacak siyasi yolun, yaratılacak baskılı idarenin işareti sayılıyor ve aleyhteki propagandalarda gerçek payı olabileceği düşüncesi yaratıyordu.

Bu etkinin ilk belirtisi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Trabzonlu Heyet-i Temsiliye üyelerini, birlikte Sivas'a gitmek üzere, Erzurum'a çağırması ile ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın iki kere çağırmış olmasına rağmen

Trabzonlu Heyet-i Temsiliye üyeleri İzzet ve Servet Beyler, o sırada İstanbul'dan gelmiş bir soruşturma kurulunun Trabzon'da bulunmasını bahane ederek yerlerinden ayrılamayacaklarını bildirmişler, fakat soruşturma kurulunun ayrılmasından sonra da Sivas'a gitmemiş, Kongre'ye katılmamışlardı. Sivas Kongresi sonunda yayımlanan bildiriler ise, İzzet ve Servet Beylerin Sivas'a gitmeyişlerinin gerçek sebeplerini ve bu sebeple birlikte milli mücadele çabalarının yönetimi ile aralarındaki görüş ayrılığını da ortaya çıkardı.

Trabzonlular, Sivas'ta ayrı bir kongre yapılmasını, ya da Sivas Toplantısı'na bir "kongre", hem de bir "genel kongre" niteliği verilmesini kabul etmiyor, bunu Erzurum Kongresi kararlarına aykırı buluyor ve tamamen kişisel yönetim niteliğinde bir davranış sayıyorlardı. Sivas Toplantısı için Erzurum Kongresi'nde kabul edilen prensip, Mustafa Kemal Paşa'nın iki Heyet-i Temsiliye üyesiyle birlikte (Rauf Bey ve Raif Efendi), üç kişi olarak Sivas'a gitmesinden ve orada toplanacak olan Batı Anadolu delegelerine Erzurum Kongresi kararlarını kabul ettirmesinden ibaret olacaktı. Bu sebeple, İzzet ve Servet Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına katılmamış, Sivas'a gitmemişlerdi. Aynı sebeple, Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzincanlı Heyet-i Temsiliye üyesi Fevzi Efendi ile Sivaslı üye Bekir Sami Bey'i beraberine alıp beş kişilik bir kurul hâlinde ve bütün Doğu bölgesinin temsilcisi olarak Sivas Toplantısı'na katılmasını ve bu toplantıya bir "genel kurul" niteliği vermeye çalışılmasını Erzurum'da kabul edilmiş olan prensip kararına aykırı buluyorlardı. Kimler tarafından ve nasıl seçildikleri belli olmayan delegelerin meydana getirdikleri böyle bir toplantıya, memleketin kaderini çizecek bir genel kongre denemeyeceğini, hele bu Kongre'nin yeni bir Heyet-i Temsiliye seçemeyeceğini, İstanbul'la olan haberleşmeleri kesemeyeceğini ve kendinin bir geçici hükümet gibi haberleşme merci olarak tanınmasını isteyemeyeceğini iddia ediyorlar; padişahın etrafındakilere, onun idarecilerine, İstanbul Hükümeti'ne bağlılık duymamakla beraber, İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi kararının uygulanmasına devam edildiği takdirde milli birliğin sembolü olan padişah ile milletin arasındaki bağın kopacağı, bunun sonucunda da milli birliğin zedeleneceği kanısını taşıyorlardı.

Böylece, Trabzonlu milli mücadelecilerde, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliyesi kararlarına ve bu kararların verilmesini sağlayan,

uygulanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'ya, Milli Mücadele çabalarını yönetimindeki tutumuna karşı, sadece bu yönetimin niteliğindeki görüş ayrılığından doğma bir muhalefet belirdi. Bu muhalefetin önderleri, Erzurum Kongresi'nde kendi hemşehri, arkadaş, hattâ akrabalarına karşı Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuş ve desteklemiş olan Eyübzade İzzet, Hacısalihzade Servet, Kadirbeyzade Zeki Beyler oldular. Heyet-i Temsiliye'nin bildirilerine karşı hazırladıkları cevabı, 15 Eylül 1919'da, isteği üzerine, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdiler. Servet Bey ise, ayrıca, kendi imzası ile, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, esas hakkındaki düşüncelerinin Erzurum'dan öğrenilebileceğini belirtti ve Sivas Kongresi'nin bir "genel kongre" durumuna sokulmasının, yeni bir heyet-i temsiliye seçilmesinin Erzurum Kongresi kararına aykırı olduğunu, Hükümetle haberleşmelerin kesilmesinin prensip kararlarına aykırı olarak bir oldu bittiye getirildiğini, Heyet-i Temsiliye'nin haberleşme mercii olarak kabulünün kötü etkileri olacağını ileri sürdü, bundan vazgeçilmesini ve padişah tarafından milli arzuya uygun bir hükümet kuruluncaya kadar memurların mevcut kanunlara göre görevlerine devam etmeleri gerektiğini, bütün bu olup bitenler karşısında şimdilik ve memleketin menfaati için geçici olarak susulduğunu, Erzurum Kongresi kararlarına daima saygılı kalınacağını ve fakat bunun dışındaki işlere karışılmayacağını açıkladı. (Nutuk, Vesika: 91)

Kâzım Karabekir Paşa da, Trabzonluların "esas düşüncelerini" anladığını ve onlarla aynı düşüncede olduğunu bildiriyor ancak sözlerine şunları da ekliyordu:

> a) Tüzükte sözü edilen "dıştan gelme bir baskı ile hükümetin bir yurt parçasından vazgeçmesi" gibi bir durum yoksa da dış kışkırtmalar ve hükümet tertipleriyle yaratılan Ali Galip olayı hızlı ve keskin tedbirler alınmasını gerektirir niteliktedir.
>
> b) Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nde üye olup da, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nde de üyelik yapanların Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nden çekilmeleri istenebilir. Böylece, Erzurum Heyet-i Temsiliyesi sadece Doğu Anadolu'nun, Sivas Heyet-i Temsiliyesi de bütün ülkenin hak ve menfaatlerini koruma ve savunma ile görevlenir ve "Genel Kongre"nin hükümetle ilişkilerini kesmesindeki zorunluluk, kabul edilebilir. Çünkü, hükümetin ihaneti

sabittir. Ulusun güvenini yitirmiş bir hükümetin de düşmüş sayılması gerekir.

c) Altı maddelik bildirinin ilk beş maddesi için bildiri yayımlamak bile fazladır. Çünkü, zâten uygulama bu yoldadır. Bildirinin altıncı maddesindeki “haberleşme merciinin Heyet-i Temsiliye olarak kabulü” keyfiyeti ise, şimdilik uygulanması doğru olmayan bir husustur. Güvenilir bir hükümet iş başına gelinceye kadar kongre genel kurulu sadece danışma nitelik ve gücünü muhafaza etmelidir. (Nutuk, Vesika: 92)

Mustafa Kemal Paşa, Servet Bey’in telgrafına verdiği cevapta, Sivas Kongresi’nin bir “genel kongre” olacağının herkesçe bilindiğini, yeni bir Heyet-i Temsiliye seçilmeyip, tüzüğün özel hükümlerinden yararlanılarak, Erzurum Heyet-i Temsiliyesinin yeni üyelerle takviye edildiğini, önceden akla gelmeyen olaylar yüzünden İstanbul’la haberleşmelerin kesilmesinin bir zorunluluk olduğunu ve fakat buna İstanbul Hükümeti’nin sebebiyet verdiğini, bildirideki hususları uygulamak gerektiğini, çoğunluğun bunu isteyip karara bağladığını, azınlığın da onlara uyması gerektiğini, hükümetin millet ve memleket mukadderatını İngilizlerin arzularına ve kendi çıkarlarına kurban ettiğini, bütün yapılanların Erzurum Kongresi kararlarına uygun olduğunu, aykırı görülenler varsa bildirilmesini, Heyet-i Temsiliye’nin merci tanınması hakkında daha akla yakın bir düşünce ve alınan kararlar dışında başka kararlar almaya imkân varsa açıklanmasını bildirdi. (Nutuk: 148)

Trabzon’daki muhalefetin böylece genelleşmesi İttihatçı aleyhtarlarını ve kongrelerin kararlarını İttihatçıların tertibi sayanları gayrete getirmiş, harekete geçirmişti. Bir gece duvarlara, İttihatçıları yeren, Erzurum Kongresi kararlarını ve kurulan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni onların eseri olarak gösteren, kongre kararlarına karşı halkı uyanıklığa çağıran ve padişaha bağlılığı pekiştirmeye çalışan beyannameler asılmıştı. (Ek: 9) 16 Eylül’de, Servet ve İzzet Beyler, Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek, Sivas Kongresi’nin Batı Anadolu illeri delegelerinden teşekkül etmiş olması sebebiyle o ad ile anılması ve bu kongrede Erzurum Kongresi kararlarının bildirilmesiyle yetinilmesi gerektiğini, Sivas Kongresi’nin tüzüğü değiştirmeye ve Heyet-i Temsiliye’ye yeni üyeler katmaya yetkisi olmadığını, Doğu illerinin delegeleri Sivas’ta bulunmadıklarından bu Kongre’nin bütün milleti temsil

etmediğini, Erzurum Heyet-i Temsiliye üyelerinin Doğu illerince kendilerine gösterilen güveni küçük görerek Sivas Heyet-i Temsiliye üyeliğini kabul edeceklerine inanmadıklarını, Erzurum Kongresi kararları gereğince yıllık toplantıya kadar Sivas Kongresi'nin bir il heyet-i merkeziyesi gibi, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak çalışması gerektiğini, bu sebeple Erzurum Kongresi'nin yalnız bir bölgeyi ve Sivas Kongresi'nin bütün ülkeyi savunacağı yolundaki düşüncelere katılmadıklarını, Anadolu birliği için Sivas Kongresi bir çare olarak düşünülmüşse bile bu kongrenin, Erzurum Kongresi'ni eritip yok etmeye yetkisi olmadığını, yeni hükümet kuruluncaya kadar memurların mevcut kanunlar dairesinde görevlerine devamlarının uygun olacağını bildirdiler. (Ek: 10)

Bu sırada, Kâzım Kara Bekir Paşa da, altı maddelik bildiriye karşı, Trabzon adına, İzzet, Servet ve Zeki Beylerin hazırladıkları mütalaayı ve bu mütalaaya karşı verdiği cevabı aynen Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve "Pek yakından tanıdığım bu kişilere olağanüstü güven ve saygım vardır. Ben de onların düşüncelerinden yanayım" demişti.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu düşünceleri, 16 Eylül tarihli telgrafla şu şekilde cevaplandırdı:

> Tüzükteki hüküm bir "geçici idare"ye aittir. Belli olaylardan ötürü alınan ve alınması düşünülen tedbirler ise geçici idare kurulması amacına dayanmamaktadır. Bütün tedbirler padişahla doğrudan doğruya haberleşmeyi sağlamak ve meşru bir hükümetin iş başına getirilmesini rica etmekten ibarettir. Sivas Kongresi, Doğu illeri adına yetkili bir heyetin de (Heyet-i Temsiliye'nin beş üyesi) katılmış olması ile bütün milleti temsil eden bir "Genel Kongre" haline gelmiştir. Bu Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen ve fakat kapsamını genişleterek kabul etmiş, böylece Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline getirilmiştir. Erzurum Heyet-i Temsiliyesi de, aynen kabul edilmiş olduğuna göre, Sivas Kongresi Kararları ile Erzurum Kongresi Kararları'nı ve Sivas Heyet-i Temsiliyesi ile Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'ni birbirlerinden ayrı imişler gibi düşünmek söz konusu olamaz. O halde, birbirini ortadan kaldıran heyeti temsiliyeler ve birine girince diğerinden çıkması istenecek üyeler de

yoktur. Nitekim bugün, bütün yurdu kapsamına alan Cemiyet, Erzurum Kongresi'nin seçtiği dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye'nin beş üyesiyle görevine devam etmektedir. Ancak bu kadar az üye ile görev yapmak zor olduğundan, tüzüğün özel maddelerinden yararlanılarak, Heyet-i Temsiliye, yeni yedi üye ile takviye edilmiştir. Bütün bunlara rağmen, bildiri hükümlerinin uygulanması için yine de iller heyet-i merkeziyelerinin mütalaalarını göz önüne alarak, kabul edilebilir ve uygulanabilir kararlara varacaktır. Bu meyanda Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nin mütalaası da beklenmektedir. Heyet-i Temsiliye'nin haberleşme mercii olarak kabulü ile amaçlanan ise, İstanbul ile haberleşmelerin kesilmesinden ötürü tereddüde düşecek olan illere bir haberleşme mercii göstermek ve böylece onları genel durumdan habersiz bırakmamaktadır. Başkaca bir yetki söz konusu değildir. Heyet-i Temsiliyeyi bir geçici hükümet gibi yorumlamaya kalkışmak haksızlık olur. (Nutuk, Vesika: 94)

Trabzon'daki muhalefet ise hızla genelleşip kesinleşiyordu. 18 Eylül'de, Trabzon Belediye Başkanı ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, Mustafa Kemal Paşa'ya cevap vererek, İzzet ve Servet Beylerin düşüncelerine katıldıklarını açıkladılar ve İstanbul'la haberleşmelerin kesilmesi kararını kabul etmediklerini, padişahla telgraf muhaberesi mümkün olamıyorsa İstanbul'a bir heyet gönderilmek suretiyle ilişki sağlamanın mümkün olduğunu ileri sürdüler. (Nutuk, Vesika: 114)

Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon valisi ile görüşüp durumu anlamak istedi ve o sırada Gümüşhane'nin Ardaşa kasabasında bulunan Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey ile telgraf makinesi başında şu konuşmayı yaptı:

Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey – Bu durum devam ederse siyasi, mali, iktisadi ve idari işler ne olacaktır?

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa – Bu durum devam ededursun, önce bu hain hükümeti istifaya çağırmalı ve zorlamalı.

Vali Mehmet Galip Bey – İstanbul'un susuşu devam ederse düşünülen etkili tedbirler nelerdir? Vatan ve miletin mutluluğu söz konusu olduğuna göre bu amaca varmak için ne gibi engellerin doğacağı düşünülmektedir?

Kâzım Karabekir Paşa – İstanbul'un susuşu sürüp gidemez. Çünkü, Padişahımız bu kabinenin ihanetini öğrenince onu bir dakika bile yerinde tutmayacak, milletin isteklerine dayanan akıllı ve tedbirli meşru bir kabineyi iş başına getirecek, bu yeni hükümet de gereken siyasi, iktisadi ve diğer tedbirleri alacaktır. Hükümetin hainliği türlü yollardan padişaha arz edilmiştir.

Vali Mehmet Galip Bey – 1908 Selanik bildirisi, 31 Mart Hareket Ordusu olayı, Mahmut Şevket Paşa'nın teminatına rağmen sonradan garip hallerin ortaya çıkması acaba şüphe yaratıcı birer örnek değil midirler? Gerek ordudan, gerekse valiliklerden hükümete güvensizlik beyanları daha başka şekillerde yapılmış olsaydı daha etkili olmaz mıydı? Sultanlar içinde özel bir yeri olan padişahımızın daha başka yollarla güveni sağlanamaz mı idi?

Kâzım Karabekir Paşa – Bugünkü durumu 1908 ve 31 Mart durumlarıyla karşılaştırmak mümkün değildir. Bütün millet meşru haklarını koruyor ve kullanıyor. Amacın diktatörlük kurmak olduğu sanılıyorsa bu memlekette artık buna imkân düşünülemez. Padişaha karşı bağlılığımız pek derin ve sonsuzdur. Bunun içindir ki, saygı ve bağlılıkla şikâyetlerimizi halifemize bildirdik.

Bundan sonra, Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon valisinden, Ömer Fevzi Bey'in yakalanmasının sağlanmasını, beyannameler ve başka yollarla halkı zehirlemesinin önlenmesini istedi.

Mehmet Galip Bey de, Padişah'la ilişki kurabilmek için bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini, kendisinin de heyetle birlikte gitmesini ve saray usullerini bilen Gümüşhaneli Zeki Bey'in de heyete katılmasını teklif etti. (Nutuk, Vesika: 115)

Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, bir taraftan Kâzım Karabekir Paşa ile görüşürken, bir taraftan da Sadrazam Damat Ferit Paşa ile haberleşiyordu. Ferit Paşa, Trabzon valisinin 18 Eylül tarihli telgrafına verdiği cevapta, İzmir'in işgalinden büyük üzüntü duyulduğunu ve fakat devletin Mondros Mütarekesi hükümlerine uyarak silahı bırakmış, askerlerini terhis etmiş olmasından elde siyasetten başka imkân kalmadığını, bu imkândan yararlanarak teşebbüslerde bulunulduğunu ve İtilâf Devletlerinin İzmir'e bir soruşturma kurulu göndermelerinin sağlandığını, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden çekileceklerinin umulduğunu, fakat Anadolu'daki milli hareketin

doğabilecek hayırlı sonuçları yok edebileceğini, uygun bir barış anlaşması yapılmasının muhtemel olduğu bir sırada memleketteki anarşik durumun milletin haksızlığa uğramasına sebep olacağını anlatıyor ve yeni Meclis'in seçimine kadar hiç kimsenin millet adına söz söylemeye hakkı olmadığını söylüyordu. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/36) 19 Eylül tarihli telgrafla da, Rusya'dan gelip bolşevizmi yaymaya çalışan Bolşeviklerin faaliyetlerine karşı ne gibi tedbirler alındığını soruyor ve böylece adeta memleketin Bolşevikliğe doğru gittiğini Avrupa devletlerine jurnal ediyordu. (Ek: 18)

Bu sırada Trabzon'dan çekilmiş olan telgrafları almış bulunan Mustafa Kemal Paşa, 19/20 Eylül gecesi, makine başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüşerek aldığı telgraflardan söz etti, Trabzon valisinin tutum ve davranışları hakkındaki düşüncelerini sordu. Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon valisi ile olan makine başı görüşmelerini anlattı, vali ile tekrar buluşup görüşeceğini ve fakat bu buluşmayı Amerikan Heyeti'nin (General Harbord heyeti) gidişinden sonraya bıraktığını bildirdi.

Trabzon'daki muhalefet ise il sınırlarını aşmak üzere idi. Trabzon Heyet-i Merkeziyesi, 20 Eylül'de, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği bir telgrafla, Erzurum Kongresi tarafından kabul edilmiş olup hiçbir noktası değiştirilemeyecek olan prensip kararlarının bazı değişikliklere uğratıldığının ve tüzük hükümlerine aykırı işler yapıldığının anlaşıldığını, Trabzonluların Erzurum Kongresi kararları dışında hiçbir kararı kabul etmediklerini bildiriyor ve Sivaslıların bu konudaki düşüncelerini soruyordu. (Nutuk, Vesika: 95)

Gittikçe tehlikeli bir hal alan bu durum karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın sert ve fiili tedbirler alma kararına vardığı anlaşılıyor. Bir taraftan İstanbul Hükümeti'nin iftira ve kötü propagandalarına ve özellikle Anadolu'nun Bolşevikleşmekte olduğu iddialarına karşı İrade-i Milliye gazetesinin İstanbul'a sokulma çarelerini aradı. Bir bildiriyle Sivas'taki bütün resmi dairelerden 50'şer tane resmi başlıklı zarf istedi. Her birine bir gazete ve gazetenin ek yayınlarından birini koyarak İstanbul'daki resmi dairelere gönderdi. (Ek: 15, 18) Diğer yandan da Kâzım Karabekir Paşa'ya başvurarak, Trabzon'daki duruma el konulmasını ve Torul'da boş duran Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) Trabzon ve çevresi milli kuruluşlarının başına getirilmesini istedi. (Nutuk, Vesika: 159)

Oysa ki, bu sırada İngilizler Trabzon'da ürkütücü gösteriler yapıyorlardı. 66 numaralı İngiliz torpidosu ile Batum'dan gelmiş olan, üç generalle bir albaydan oluşan bir İngiliz askeri heyeti bütün şehri dolaşmış, incelemelerde bulunmuşlardı.

Böyle bir zamanda hırçın huyu belli olan Halit Bey'in Trabzon'daki sert bir hareketi İngilizlerin işe el koymasına, hattâ şehri işgal etmesine sebep olabilirdi. Bu yüzden, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğini olumlu karşılamadı. Özellikle İngilizlere karşı gizlenmiş olan Halit Bey'in, herkesçe bilinen, heyecanlı ve sinirli karakteri sebebiyle, Trabzon'da onarılması imkânsız durumlar yaratabileceğini anlattı ve kendisinden habersizce ondan gelebilecek isteklerin kabul edilmemesini de rica etti. (Nutuk, Vesika: 100)

Ne var ki, Halit Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın yetki ve görev vermemesine rağmen, ondan habersizce ve ona haber vermeye lüzum görmeden, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşip anlaşarak, Trabzon'daki duruma el koymaya kalkışmış, Trabzonluların Mustafa Kemal Paşa ile olan görüş ayrılıklarını, kendine has şiddetli davranışlarla halletmek istemiş, İzzet ve Servet Beyleri yıldırma ve Gümüşhaneli Zeki Bey'i de yazdığı bir mektupla ayartıp arkadaşlarından ayırma yoluna gitmişti. Fakat Halit Bey'in hiçbir görevi ve yetkisi olmadan bu işlere karışması yeni bir askeri dikta gidişinin işareti sayılmış ve Mustafa Kemal Paşa ile Trabzonlular arasındaki görüş ayrılığı, etkisi ve üzücülüğü yıllarca sürecek bir anlaşmazlık haline gelmişti.

Halit Bey, kendi başına giriştiği sert müdahalelere devam ediyordu. Yazdığı mektuba olumlu bir cevap alamayınca, Trabzon'dan Gümüşhane'ye gitmekte olan Zeki Bey'i, Torul'dan geçerken, yaverine yakalatıp yanına getirtti. İzzet ve Servet Beylerle birlik olmadığına ve olmayacağına dair elinden imzalı bir belge almak istedi. Zeki Bey, bu belgeyi zorla verebileceğini ve fakat sonra da bunu zorla verdiğini açıklayacağını söyleyince isteğinden vazgeçip Zeki Bey'i bıraktı. Zeki Bey de Gümüşhane'ye gelir gelmez olayı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdi. (Ek: 11)

Tam bu sırada, İstanbul Hükümeti, padişahın bir bildirisini yayımladı. Padişah Sultan Vahdettin (VI. Mehmet), 20 Eylül 1919 tarihli bildirisinde, Anadolu'daki olayları gelen telgraflardan öğrendiğini, çok üzüldüğünü,

devlet ve millet haklarının korunması için gerekli çabanın harcandığını, fakat hükümet ile milletin de birlik halinde ve akıllıca teşebbüslerde bulunarak hakların korunmasına çalışılması gerektiğini, hükümetçe güdülen politika sonucu Avrupalıların gönderdikleri heyetlerin incelemeleriyle İzmir faciasının gözler önüne konduğunu ve hakların meydana çıkarılmakta olduğunu, Doğu Anadolu olayları gibi asayişi bozucu, hükümeti zayıflatıcı, milleti birbirinden ayırıcı teşebbüslerin de devletin siyasi menfaatleriyle bağdaşamayacağını, halk ile hükümet arasında ayrılık olduğunu ilan etmenin memleket menfaatlerini baltaladığını, bu durumun seçimleri de geciktireceğini anlatmakta, bütün milletten sessizliğin ve soğukkanlılığın muhafazasını, kanunlara ve hükümet emirlerine uyulmasını, asayişi ve sosyal düzeni bozucu hareketlerden kaçınılmasını istemekte, ancak bu tutumla barış görüşmelerine çağrılacak heyetin Konferans'ta milli birliği temsil edebileceğini bildirmekte idi. (Nutuk, Vesika: 98)

İstanbul'la haberleşmelerin kesilmesi kararına göre, bu bildirinin telgrafhanelerce alınmaması gerekiyordu. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa'nın emrindeki Erzurum Telgrafhanesi bildiriyi aldı ve Kâzım Karabekir Paşa, 21 Eylül'de, Padişah Bildirisi'ni bütün birliklerine ve Trabzon Valiliği'ne gönderdi. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa bunu, hain hükümetin iyi kalpli padişahı nasıl aldattığının herkesçe bilinmesi için yaptığı kanısında idi ama bunun ters etkileri de olabilirdi. Nitekim, Trabzon ileri gelenleri (Eyübzade İzzet, Hacısalihzade Servet, Barutçuzade Ahmet, Hacıahmetzade Hacı Mahmut, Müftü Mahir, Hatipzade Emin, Zehirzade Zühtü, Aleybeyzade Faik) Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek İstanbul'la haberleşmek için izin istediler. Öteki illerden de muhalefet sesleri gelmeye başlamıştı. Elazığ Valisi Haydar Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 20 Eylül tarihli telgrafta, halkın İstanbul Hükümeti'ni tutmadığını ve herkesin Kongre kararlarını iyi karşıladığını ve fakat bunu bahane ederek İngilizlerin bölgeyi Ermenilere vermelerinden korkulduğunu, bu sebeple bir an önce hükümetle anlaşmaya varılmasının arzulandığını, bir geçici hükümet kurulmasının kabul edilmediğini, milletle hükümet arasındaki tek bağın "halifelik makamı" olması sebebiyle bunun da koparılmamasının istendiğini bildirmişti. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 137) Erzurumlular da, Trabzonluların iddialarını benimseyerek muhalefete geçtiler.

Bunun üzerine, Kâzım Karabekir Paşa, 20 Eylül tarihli bir telgrafla, derhal Mustafa Kemal Paşa'yı durumdan haberdar etti ve düşünce

karşılaşmalarında, baskı yerine inandırmanın önemli olduğunu, bu sebeple düşüncelerin karşılıklı açıklanmasında tarafsız kaldığını belirtti, sonra da anlaşmazlık konusunda kendi düşüncelerini açıkladı. Anlaşmazlık konularından birinin Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nin özel hüviyeti ile görevde kalıp kalmaması olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın ise Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nin artık mevcut olmadığı düşüncesinde bulunduğunu, oysa ki Doğu Bölgesi'nin ayrıcalıklı durumu göz önünde tutularak, bölge seferberliği yoluna gidildiği gibi, sivil savunma ve milli hareketlerinde de bu bölge için özellik kabul etmek gerektiğini, Doğu'da bir savunma hareketi başlayınca Heyet-i Temsiliye'nin iki yönü birden yönetemeyeceğini, bu sebeple Erzurum Heyet-i Temsiliyesi'nin devamından bir sakınca doğmayacağını anlattı ve tüzüğe, teferruata, şekle ait konularda direnilmeyerek anlaşma yoluna gidilmesini tavsiye etti. Rauf Bey'e çektiği telgrafta da aynı konuya değinerek, Erzurum Kongresi tarafından kabul edilmiş olan tüzükte, Sivas Kongresi'nin düzeltme ve değişiklik yapmaya yetkisi olmadığından bu olayın Trabzon ve Erzurum'da tepki yarattığını, o yöre halklarının değişikliklere razı olmadıklarını, bu gibi işlerde istişarelerde bulunulmasının gerekli olduğunu, inattan vazgeçilerek anlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini belirtti. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 131, 133)

Aynı gün, Torul'da bulunan Halit Bey'den de bir telgraf geldi. Halit Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sıkı bağlılığına rağmen, aynı düşüncelerin etkisi altında kalmışa benziyordu ve şöyle diyordu:

> Birkaç günden beri gürültü koparan Trabzon murahhaslarının itirazları, Erzurum Kongresi kararına aykırı olarak Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Sivas'a, üç kişi yerine, "beş kişi olarak gidilmesi", yeni bir Heyet-i Temsiliye "kurulması", bu heyete gerekli şartlara sahip olmayan kimselerin "atanması", Erzurum'a bağlı olarak çalışması gereken Sivas'ın merkez durumuna getirilmesi ve İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi konularından ibarettir. Böyle tarihi ve olağanüstü anlarda "bütün kuvvetlerin beraberliği" ve "milli isteklere halk içinden gelen kimselerin tercüman olması" gerektiğinden "milli hareketlerin başladığı Doğu bölgesinin bir parçası olan Trabzon'un" murahhasları ile Kongre arasında küçük bir anlaşmazlığın dahi bulunmasını istemiyorum. Trabzon murahhaslarını güvendirip yatıştırabileceğim için, önce sizin

> görüşlerinizin bildirilmesini rica ederim. Bir de, padişahı İngilizlerin ve Ferit Paşa hükümetinin kucağına tamamen atmamak için İstanbul’a bir heyet gönderilmesini, Servet ve Zeki Beylerin de bu heyette bulunmasını uygun bulurum. (Nutuk, Vesika: 116)

Mustafa Kemal Paşa, hemen Halit Bey’e cevap vererek, böyle bir heyetin İstanbul’a gönderilmesinin katiyyen doğru olmadığını, bütün bu ters düşüncelerin Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey’den çıktığını, bu sebeple Mehmet Galip Bey’in Trabzon’dan uzaklaştırılmasının bir zorunluluk haline geldiğini bildirdi ve Halit Bey’e, Heyet-i Temsiliye kararıyla “Trabzon ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı” ad ve yetkisini ve kendi adına da Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey’i tutuklama emrini verdi. Kâzım Karabekir Paşa’ya da bir telgraf çekerek, Trabzon’daki durumun el koyulacak hale geldiğini, Hâlit Bey’in resmen görevlendirilmesi mahsurlu görülüyorsa gerekli tedbirlerin bizzat kendisi tarafından alınmasını istedi. (Nutuk: 189, Vesika: 101; M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk’le: 301–302)

Halit Bey, emrinde bulunduğu Kâzım Karabekir Paşa’nın harekete geçmesini beklemeden, Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı özel görev ve yetki ile hemen işe el koydu. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey’i, Kâzım Karabekir Paşa ile buluşup görüşmek üzere, Gümüşhane’ye çağırttı. Herşeyden habersiz bir şekilde yola çıkan vali Torul’dan geçerken, önünü kesen yaveri ile, misafir edecekmiş gibi evine getirtti ve yanındakileri savdıktan sonra, gece saatlerinde bir kamyonla silahlı erlerin muhafazasında tutuklu olarak Erzurum’a gönderdi. Emekli Gen. I. H. Tekçe hatıralarında der ki; “Farları olmayan bir kamyonet buldum, Vali Beyi zorla içine koyarak hareket ettim, iki çamurluk üzerine birer er oturttum. Tüfeklerin harbisine sardırıp tutuşturduğum yağlı pamukların ışığında Kop’u geçip Erzuruma getirdim.” (Hayat-Tarih, Ağustos 1972). Aynı gece Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği bir telgrafla da, önceki telgrafında belirttiği düşüncelerin tamamen Trabzonlulara ait olduğunu, kendisinin sadece bu düşünceleri aksettirmek istediğini, yoksa bütün kararlara ve bildirilere tamamen bağlı bulunduğunu, bu sebeple Trabzon valisini tutuklayıp Erzurum’a gönderdiğini bildirdi. (Nutuk: Vesika: 117, Ek: 11)

Olay, bölge halkı üzerinde olduğu kadar, Kâzım Karabekir Paşa üzerinde de kötü etki yaptı. Kâzım Karabekir Paşa görev disiplinine sıkı sıkıya bağlı

bir asker olduğu kadar, özellikle sadece görüş ayrılıklarından doğmuş anlaşmazlıkların şiddet yoluyla giderileceğine inanmayan bir idareci ve en iyi sonucun uyarı ve ikna yollarından elde edileceği kanısında olan bir eğitimci idi. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, 27 Eylül'de, tutuklu olarak Erzurum'a varınca, Kâzım Karabekir Paşa, daha fazla beklemeden Trabzon'daki "Halit Bey Olayı"na son vermeyi kararlaştırdı. Hemen Erzurum'daki 9. Tümen Komutanı Erzurumlu Rüştü Bey'i (Dadaş Rüştü Paşa), karargâhını Cevizlik'te (Maçka) kurmak üzere, kurmay heyetiyle birlikte, Trabzon'daki 3. Tümen komutan vekilliğine (Halit Bey'in yerine) gönderdi, kendisine vali vekilliğini de verdi. Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla da, "Halkı aydınlatma, öğretme, inandırma, samimi olarak milli mücadele çabalarına yöneltmek gerektiğini, bu yollara başvurulduktan sonra hainliği görülecek özel çıkarcılar olursa bunlar hakkında gereğinin yapılmasından yana olduğunu belirterek bu prensibin ışığı altında gerekeni yapmak üzere Rüştü Bey'i Trabzon'a gönderdiğini" büyüklüğü ve İstanbul'un oyunlarına maruz oluşu nedeniyle Trabzon'da çok dikkatli iş görmek gerektiğini, İngilizlere karşı açık ve maddi düşmanlık gösterilmesinden kaçınılmasını öngördüğünü, bu bakımdan Halit Bey'i Trabzon bölgesi için uygun bulmadığını, çok iyi ahlâklı olmasına rağmen herkesçe bilinen sinirli huyu sebebiyle kendisinden ancak savaş zamanlarında istifade edilebileceğini ve bütün bunlardan ötürü Halit Bey'in Trabzon'la ilişkisinin kesilmesi gerektiğini, Trabzon valisi ile görüştüğünü, onun da İstanbul'a bir heyet gönderilmesine taraftar olduğunu bildirdi. (Nutuk, Vesika: 102)

Gerçekten de, bölgeyi iyi tanıyan Kâzım Karabekir Paşa'nın ileri görüşlü, aydınlatıcı ve uyarıcı tutum ve tedbirleri, Tümen'in komutan vekili olan Rüştü Bey'in olgun davranışları derhal etkisini gösterdi, Trabzon'un siyasi havası birden değişti, görüş ayrılığından doğan anlaşmazlıklar unutuldu. Halit Bey'in katlanılması ve dayanılması güç müdahale ve baskılarından kurtulan Trabzon milli mücadelecileri yeniden ve bütün güçleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği yoldaki çalışmalarını hızlandırdılar. Ne vatanı, ne milleti, ne de padişahı kurtarmasına imkân olmadığı kanısına vardıkları Ferit Paşa hükümetini istifaya mecbur etmek için var kuvvetleriyle bu amaç doğrultusunda çalışmaya yöneldiler. Öylesine ki, Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ferit Paşa arasındaki mücadele birdenbire Mustafa Kemal Paşa'nın lehine dönmeye başladı. Geniş bir bölgeyi sınırları içine almış olan

Trabzon ilinin her yanından İstanbul’a telgraflar yağıyor, ısrar ve inatla Ferit Paşa hükümetinin istifası isteniyordu. İlk telgraflar Rize (o zaman Trabzon’a bağlı liva), Torul (o zaman Trabzon’a bağlı Gümüşhane livasının ilçesi) ve Sürmene’den çekildi. Trabzon’un, birdenbire beliren sert ve güçlü baskısı İstanbul’da şaşkınlık yarattı. Son telgraf da, 1 Ekim 1919’da, Trabzon Belediyesi tarafından çekildi. Başkan ve üyelerin birlikte imzaladıkları telgrafta şöyle deniyordu:

> Bugüne kadar Anadolu’dan yükselen milli feryadı Trabzon, kendine has ağırbaşlılık ve soğukkanlılıkla inceleyip izledi. Memleket bu duruma daha fazla katlanamaz. Vatan sevginiz varsa yerinizden ayrılınız. (Nutuk: 152)

Trabzonluların bu telgrafı, adeta, tüm ulusun açık ve kesin bir ültimatomu idi. Anadolu’nun büyük, uyanık ve milli mücadelenin önde bir şehri olan Trabzon’dan geliyor ve Anadolu’daki başkaldırının güçlü ifadesini taşıyordu. Etkisinden kurtulmak zordu. Nitekim de öyle oldu. Sadrazam Ferit Paşa istifa etti.

Milli mücadele çabaları, hükümete karşı, ilk ve büyük başarıyı kazanmıştı. Anadolu’nun her yanındaki gayretler daha da güçlenip genişlemiş, milli mücadeleciler daha da ümitlenip kuvvetlerini arttırmış, Trabzon’daki anlaşmazlıklar unutulmuştu.

Fakat Trabzon’daki “Halit Bey Olayı” yine de tam bitmemiş olacak ki, zaman zaman kendini gösterecek, bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında anlaşmazlık doğacak, Trabzon’daki muhalefetin öncüleri durumunda bulunan İzzet, Servet ve Zeki Beylerin yıllar sonraki yaşantılarında izleri görülecektir.

Sivas Kongresi’ndeki tutumundan ötürü Mustafa Kemal Paşa’nın üç muhalifinin biri ve başı olarak tanınan, Eyübzade Ali Galip Efendi’nin oğlu Mehmet İzzet Efendi, 1860 yılında Trabzon’da doğmuş, ortaokulu bitirmiş, daha çok kendini yetiştirmiş, il idaresinde türlü görevlerde bulunmuş, Vilayet Matbaası müdürü olmuş, Mülkiye’de sınavdan geçerek kaymakamlık hakkı kazanmış, Görele, Tirebolu, Ordu Giresun kaymakamlıklarında bulunmuştu. Birinci, ikinci, üçüncü Osmanlı Mebuslar Meclisi’ne Trabzon mebusu olarak katılmış, Mondros Mütarekesi’nden sonra başlayan milli mücadelenin öncülerinden ve Trabzon Muhafaza-i

Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucularından olmuş, Erzurum Kongresi'ne Trabzon'un Maçka ilçesinden delege gitmişti. Kongre başkanlığındaki görüş ayrılığında kendi arkadaşı, hattâ akrabası olan delegelere karşı Mustafa Kemal Paşa'dan yana olmuş, onunla işbirliği yapmış, kongre başkanı olmasına çalışmış, kendisi de ikinci başkanlığa ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmişti. Fakat, Sivas Kongresi'nin düzenlenmesinde, yönetiminde, Erzurum Kongresi kararlarının uygulanmasında tutulan yol ve Heyet-i Temsiliye tarafından alınan kararlar sebebiyle milletle padişahın birbirinden uzaklaştığı, bunun da devleti kötü duruma düşüreceği kanısına varmış, Mustafa Kemal Paşa ile aralarında anlaşmazlık baş göstermiş, bu yüzden Halit Bey'in baskı ve tehditleriyle karşılaşmıştı. (Z. C.: 5 Şubat 1921)

Kâzım Karabekir Paşa'nın duruma el koyması ve Trabzon'a komutan olarak Rüştü Bey'i göndermesi ile anlaşmazlık giderilmişse de seçimlerin başlaması ile Halit Bey'in tepki yaratan davranışları da tekrar başlayacak, bu yüzden Trabzon seçimleri yapılamayıp gecikecek, "Halit Bey Olayı"nın ortadan kaldırılmasından sonra ancak yapılabilecek ve Halit Bey'in bütün gayretlerine rağmen padişahına çok bağlı olan Eyübzade İzzet Bey, Trabzon milletvekilliğine seçilecektir. Fakat, Ankara'ya hareketinden önce, yakınlarına, padişah ile millet arasındaki anlaşmazlığı gidermek için var gücüyle çalışacağını, gerekirse Ankara'dan İstanbul'a gideceğini, miletinin ve memleketinin selameti uğruna hayatını feda etmekten bile çekinmeyeceğini söyleyen İzzet Bey, bölgenin diğer milletvekilleriyle birlikte Ankara'ya giderken (M. Goloğlu: Üçüncü Meşrutiyet, 259) 6 Mayıs 1920'de, Çarşamba ile Samsun arasında, kimler tarafından ve niçin yapıldığı bilinemeyen bir eşkıya baskınında yaralanıp ölecektir. (İstikbal gazetesi: 9 Mayıs 1920; Ek: 12)

1883 yılında Gümüşhane'de doğmuş olan Kadirbeyzade Zeki Bey, İkinci Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde mebusluk yapmış olan İbrahim Paşa'nın oğlu idi. İlköğrenimini Gümüşhane'de yapmış, Galatasaray'da okumuş, ticaretle meşgul olmuştu. İlk gününde milli mücadele çabalarına katılmış, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurucularından olmuş, Trabzon'un Gümüşhane delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne gitmiş, İzzet Efendi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçmesine çalışmıştı. Fakat, yine İzzet Efendi ile birlikte, aynı anlayışla, Sivas Kongresi'nin ve

Heyet-i Temsiliye’nin kararlarına ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’ya karşı olmuştu.

Zeki Bey, bundan sonra, son Osmanlı Mebuslar Meclisi’ne mebus seçilecek, İstanbul’a gidecek, işgalci devletlerin mebusları tutuklamaya başlaması üzerine Meclis toplantılarının geri bırakılması hakkındaki önergeyi imzalayanlardan biri olacak, Meclis’in dağılması üzerine Anadolu’ya geçip Ankara’ya gidecekse de, babasının saltanat idaresine yakınlığından yararlanmak isteyen Sadrazam Ferit Paşa’nın çağırtması üzerine yapmış olduğu bir görüşmenin Ankara tarafından duyulması sonucu göz altında tutulacak, bu durum karşısında mebusluktan istifa edecek ve zorlukla alabildiği izin ile Ankara’dan ayrılıp Gümüşhane’ye gidebilecektir.

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine, kendi yakın akrabalarının karşısında bağımsız olarak giren Zeki Bey seçimleri kazanıp tekrar Gümüşhane milletvekili olacak ve fakat bu defa da İzmir suikastı ile ilgili kişilerle yakınlığı olduğu gerekçesiyle tutuklanıp İzmir’e gönderilecektir. Beraat kararıyla serbest kalacaksa da bir daha siyasete karışmayarak İstanbul’a yerleşecek ve 1952’de ölecektir. (Ek: 14)

Trabzon’un eski ve tanınmış bir ailesine mensup olan Hacısalihoğlu Süleyman Servet Bey (Orkun) 1880’de Trabzon’da doğmuştu. Trabzon idadisini bitirdikten sonra İstanbul’a gitmiş, fen ve hukuk fakültelerini bitirmişti. Bayburt Bidayet Ceza Mahkemesi başkanlığına tayin edilmiş, sonra Karadeniz Bölgesi Milli Eğitim Müfettişi olmuş, Trabzon Sultanisi (Lisesi) müdürlüğünü yapmıştı. Osmanlı Mebuslar Meclisi’ne Trabzon mebusu olarak girmiş, kısa bir süre Gümüşhane mutasarrıflığı yapmış, tekrar Trabzon mebusu olmuştu. Trabzon’un Rus işgalinden kurtulması üzerine Rize mutasarrıflığına tayin edilmiş, Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul Hükümeti’nce, belki de İttihat ve Terakki’ye mensup olması nedeniyle azledilmişti. Trabzon’daki milli mücadele hareketine ilk katılanlardan biri olmuş, Erzurum Kongresi’ne delege gitmiş, Mustafa Kemal Paşa ile iş birliği yapmış, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmişti. Fakat Sivas Kongresi’nin kuruluş ve yapılış şekli ile aldığı kararları Erzurum Kongresi’nde kabul edilen esaslara uygun bulmamış, bu tutumun memlekete zarar getireceği kanısı ile Sivas Kongresi’ne katılmamış, düşünce ve görüşlerini açık kalplilikle Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmişti. Fakat uyarılarının etkili olmadığını görünce, Mustafa

Kemal Paşa ile olan görüş ayrılığının milli mücadele çabalarını zedelememesi için siyaseti bırakacak, hattâ Trabzon'dan da çıkıp Samsun'a yerleşerek tütün ticareti ile uğraşacak, daha sonra çocuklarının öğrenimi için evini İstanbul'a nakledecek ve 1943'te ölecektir. (Ek: 13)

Halit Bey'e gelince, 1883'te Beşiktaş'ta doğmuş, 1903'te Harp Okulu'nu bitirmiş olan Halit Bey 1908'de üsteğmen olarak Yemen'e gönderilmiş, başarılarından ötürü daima gününden önce terfiler almış, İtalyanlara karşı savaşmak üzere Trablusgarp'a gitmiş, yanyana savaştığı Ali Bey (Çetinkaya) ile geçinemediğinden Ali Bey başka yere gönderilmişti. Balkan Savaşı'na da katılmış olan Halit Bey, Türk ve İslam Birliği'ni gerçekleştirmek amacıyla Enver Paşa tarafından kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmak için Doğu'ya giden, aklına koyduğunu öldüren, İttihatçı olduğu halde İttihatçılar tarafından kurşuna dizilecek olan Yakup Cemil'in alayında tabur komutanı olarak bulunmuş, onun yakın arkadaşı olmuş ve kanımızca onun etkisi altında kalmıştı. (C. Kutay, Halit Paşa–Ali Çetinkaya Vuruşması: 94; H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 129, 209, 210)

1919 yılı başlarında, Halit Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutanlığına atandığı 3. Kolordu'daki 3. Tümen komutanı idi. Bu tümenin Tortum bölgesinden Trabzon bölgesine aktarılmasında İngilizlerin şiddetli itirazları üzerine, Halit Bey, Kâzım Karabekir Paşa ile anlaşarak, görevden ayrılmış gibi Bayburt'ta gizlenmiş ve el altından yine tümenini idare etmişti. Fakat politikadan hiç anlamayan, politikayı daha çok komitecilik sanan Halit Bey, kendi komutanının haberi olmadan, Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı "Trabzon valisini tutuklama emri"ni başarı ile uyguladığı kanısında olan Halit Bey, tümene geri alınan komutan vekili Atıf Bey'in yerine, kendisinin resmen göreve başlatılacağını zannederken, göreve bu kez de Rüştü Bey'in verildiğini ve Rüştü Bey gibi güçlü bir komutanın zamanında kendisinin artık tümeni ile hiç ilgilenemeyeceğini anlayınca son derece hırslanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da böyle bir sonucu beklemediği anlaşılıyor. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta, İçişleri Bakanı Adil Bey'den farkı olmayan Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in katiyyen milli harekete karıştırılmaması gerektiğini belirttikten sonra, Trabzon'daki tümen komutanlığına Halit Bey'in yerine Rüştü Bey'in gönderilmesini hiç uygun

bulmadığını, görevinin başına gelmeyi düşündüğü bir sırada yapılan bu işlemin eleştiri anlamına geleceğini ve Halit Bey'i üzeceğini anlattı, durumun düzeltilmesini rica etti. (Nutuk, Vesika: 103, 118)

Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa, bu konuda, henüz bir anlaşmaya ve karara varmamışlardı ki, 1 Ekim 1919'da, Trabzon'daki tümenin emir subayı Üsteğmen Tarık Bey'den bir telgraf geldi. Tarık Bey bu telgrafında, son olaylara üzülen Halit Bey'in 15. Kolordu'dan ayrılıp doğruca Sivas Kongresi'ne bağlanma kararı verdiğini, Tümen'in komutan vekili Rüştü Bey'in yatıştırıcı açıklamaları üzerine kararını uygulamayı ertelediğini ve bir kere daha kolordu komutanlığına başvurup cevap beklediğini, durum düzeltilmezse fiilen tümen komutanlığı görevine başlayacağını ve tümeni ile birlikte, 15. Kolordu'dan ayrılarak Kongre'ye bağlanacağını, haklarının korunmasında tamamen Mustafa Kemal Paşa'ya güvendiğini bildiriyordu. (Nutuk, Vesika: 105)

Bu telgraf üzerine, Mustafa Kemal Paşa, bir kere daha Kâzım Karabekir Paşa'dan Halit Bey'in durumunun düzeltilmesini yani Trabzon'daki tümenin başına getirilmesini istedi.

Kâzım Karabekir Paşa ise, gönderdiği 1 Ekim tarihli telgrafla, Rüştü Bey'i Trabzon'a göndermeden önce Halit Bey ile haberleştiğini, evvelki komutan vekili Atıf Bey'in beceriksizliği sebebiyle değiştirilmesinin ve eğer kendisinin görevi başına getirilmesinde sakınca görülüyorsa güçlü birinin tümen komutanlığına gönderilmesinin Halit Bey tarafından istendiğini, bundan sonradır ki, güçlü bir komutan olarak Rüştü Bey'i Trabzon'a gönderdiğini, İngilizlerle İstanbul Hükümeti tarafından aranan valiyi tutuklamak gibi taşkın halleri olan Halit Bey'in tümenin başına getirilmesine imkân olmadığını, bugünkü durumunu sürdürmesinin en doğrusu olduğunu, görüşmek üzere kendisini Erzurum'a çağırdığını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa da, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu düşüncelerine katıldığı cevabını verdi. (Nutuk, Vesika: 140)

Böylece Halit Bey, yine Maçka–Bayburt bölgesinde görevsiz ve gizlenmiş durumda kaldı. Fakat, 7 Ekim 1919'da, yeni seçimlerin yapılacağı ilan edilince, Halit Bey tekrar ortaya çıkıp harekete geçecek, politik olaylara ve seçimlere karışacak, politikacılara baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olarak tanınmış kişilerin seçilmemelerine çalışacak, Kâzım Karabekir Paşa 17 Ekim tarihli ve çok

sert ifadeli bir telgrafla durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirecek, Halit Bey'in davranışlarından şikâyet edecek, kendisinden habersizce muhabere edilmemesini isteyecek ve bu konuda son sözünü söyleyerek, "Halit Bey'in durumu her şeyden üstünse herhangi bir yerden mebus seçilmesi hakkındaki düşüncelerinizin bildirilmesini rica ederim" diyecektir. Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın daha fazla direnmesine imkân kalmayacak, sadece, "Halit Bey'in mebus olmak veya olmamak hususundaki eğilimini bilmediğimden bu konuda bir şey diyemeyeceğim" yollu kısa bir cevap verecek, Trabzon'daki "Halit Bey Olayı" da böylece sona ermiş olacaktır.

Halit Bey, bundan sonra, cephelerde başarılı savaşlar verecek, zaferden sonra, 39 yaşında general olacak, "Deli Halit Paşa" diye anılacak, İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Ardahan mebusu olarak girecek, bu defa da Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındakilerin davranışlarına kızacak, Halk Partililerle arası açılacak, Terakkiperver Parti'ye yakınlık gösterecek, bir kanun teklifine imza toplarken Trablusgarp Savaşı'ndan beri geçinemediği Ali Çetinkaya ile dövüşecek, resmi kayıtlara göre Ali Bey tarafından aşağıdan yukarıya, bazılarına göre Rize mebusu Rauf Bey tarafından arkasından atılan kurşunla yaralanıp Meclis binasında ölecektir. (M. Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (2007): 105–112)

Sivas–İstanbul

Heyet-i Temsiliye'nin yani Mustafa Kemal Paşa'nın bildirilerine karşı milli kuruluş yöneticilerinin, sivil asker görevlilerin tepkileri ne olursa olsun, halk toplulukları büyük bir milli mücadele heyecanı ve çabası içinde idiler. Her tarafta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubeleri kuruluyordu.

Müdafaa-i Hukuk Kayseri'de

Kongre'den dönen delegelerinin aydınlatmaları ve uyarıları ile derhal harekete geçen yurtsever Kayserililer, Müftü Ahmet Remzi Efendi başkanlığında Nuh Naci (Yazgan), Ahmet Hilmi (Kalaç), Mazhar (Karakaya), Faik (Seler), Mustafa (Ağırnaslı), Uşşakî Osman Beylerden oluşan yönetim kurulunu seçerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri şubesini kurdular. Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Hilmi Bey Erciyes adında bir gazete çıkararak Cemiyet'in sözcülüğünü üzerine aldı. (A. H. Kalaç, Kendi Kitabım: 154–155)

Kayserili milli mücadelecilerin çabaları öylesine hızla gelişiyordu ki, Ali Fuat Paşa, Adana bölgesinin kurtuluşu yolundaki hazırlıkları burada yapacak ve Topçu Binbaşı Kemal (Doğan, General), Yüzbaşı Osman (Tufan, General), Yüzbaşı Râtıp (Sinan Tekelioğlu takma adını kullanıp Sinan Paşa olarak tanınmıştır) bu hazırlıklar sırasında görevler alacak ve milli mücadelenin unutulmaz Kuva-yı Milliye komutanları olacaklardır. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 232)

Valileri Muhittin Paşa'nın baskısı yüzünden Sivas Kongresi'ne katılamamış olan Ankaralılar da, Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı direktifle, Kongre'nin bitiminden bir hafta sonra, bölgesini gezmekte olan valiyi yakalatıp Sivas'a göndermesi üzerine derhal harekete geçerek vali vekilliğine milli mücadeleci defterdar Yahya Galip Bey'i getirdiler. Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş olan eski mebusları Ömer Mümtaz Bey'i Sivas'a gönderdiler ve Hoca Rıfat, Hoca Atıf, Çayırlıoğlu Hilmi, Kütükçüoğlu Ali Efendi ile eski mebus Ömer Mümtaz ve Ekrem Beyler yönetiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ankara şubesini kurdular. (V.C. Aşkun, Kuva-yı Milliye Tarihi: 24)

Samsun

Samsun'da da yoğun bir çalışma vardı. Sivas Kongresi'nden dönmüş olan delege Boşnakzade Süleyman Bey, bütün gücüyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Samsun şubesini kurmaya çalışıyordu. Nitekim, bu inançlı çalışma kısa bir süre sonra olumlu sonular doğuracak, İngilizlerin Merzifon ve Samsun'daki askerlerini çekmeleri üzerine bölgedeki milli mücadele çabaları hızlanarak sonunda Boşnakzade Süleyman Bey'in başkanlığında Ticaret Odası Başkâtibi Şükrü, tüccardan Hacıhayrullahzade Ömer, Hacıömerzade Hasan, lise müdür yardımcısı Âdil, Nemlizade Şeref, muharrir Ethem Veysi, İslambeyzade Faruk, kitapçı Osman Tobruk, lise öğretmeni Hayrettin Nadi Beyler yönetiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Samsun şubesi faaliyete geçecektir. (H. Umur–A. Pasinli, Samsun'da Müdafaa-i Hukuk: 8)

Kastamonu

Kastamonu'daki gelişmelerse daha hızlı olmuştu. Kastamonulular, Şeyh Ziyaeddin Efendi (başkan), eski mebuslardan Hoca Şükrü Efendi (ikinci başkan), Fazlıoğlu Besim, Yusuf Ziya, Hacı Mümin, Yavukçuoğlu Ahmet, Akdoğanlıoğlu Mehmet Ali, Dr. Ali, Üsteğmen Şevket ve Remzi Efendilerin yöneticiliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kastamonu şubesini kurdukları gibi milli mücadele yolunda yeni ve çok önemli bir hamle daha yaparak Mevlevi şeyhi Âmil Çelebi'nin eşinin başkanlığında Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti'ni de kurdular ve Heyet-i Temsiliye'nin çektiği para sıkıntısına yardımcı olmakta büyük başarı gösterdiler. Cide ilçesi gönderdiği 52 lira ile ilk yardımda bulunma şerefini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da teşekkür ve takdirlerini kazandı. (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 93, 110-116, 124-127, 162, 175; Açıksöz Hüsnü: 13-18, 21)

Milli Mücadelede Türk kadınının sesi

Yurtsever Türk kadınının, milli mücadele çabalarında, aynı heyecan ve fedakârlıkla erkeğinin yanında yer alması milli birliğe gidişin yeni ve başarılı bir gelişmesi olacak, milli mücadele çabaları daha da hızlanacak, Mevlevi şeyhi Âmil Çelebi'nin, polis müdürü Halil Bey'in, Vali Vekili Ferit Bey'in, maarif müdürü Talat Bey'in, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ziyaeddin Efendi'nin eşleriyle sağlık müdürü Ferruh Bey'in eşi Saime

Hanım, İzbelioğlu'nun eşi Hafıza Hanım ve reji müdürü Ömer Bey'in kızı yönetiminde Kastamonu'nun (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 122); Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın başkanlığında Sivas'ın; daha sonra da Konya'nın yurtsever kadınları teşkilatlanacaklar, yer yer toplantı ve mitingler tertipleyerek işgalleri protesto edecek ve vatan uğrunda sonuna kadar çalışacaklarını ilan edeceklerdir. Bu toplantıların ilki ve en önemlilerinden biri Sivas'ta yapılacak, usulüne uygun olarak valilikten alınan izin ile, 28 Kasım 1919'da, bir ilkokul binasında toplanılacak (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 189), toplantının başkanı olan Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım, Darüleytam (yetim çocuklar yurdu) Müdürü Makbule Hanım ile Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinden Münire ve Asiye (Ülker) hanımlar yaptıkları konuşmalarla Türk kadınının yurtseverliğini, milli mücadele heyecanını dile getirecekler (Ek: 17), ertesi gün de hazırladıkları protesto telgraflarını İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine göndereceklerdir. Bundan birkaç gün sonra da 5000 kadar Konyalı yurtsever Türk kadını, Şerafettin Camii'nde toplanarak yurtlarının ve uluslarının bağımsızlık ve özgürlüğü uğrunda, erkeklerinin yanında milli mücadele çabalarına katılmaya karar vereceklerdir. (E. B. Şapolyo, Kuva-yı Milliye Tarihi: 24; N. Peker: 67, 110, 111; Cebesoy 293; Söylemez H. 20, 34; Genel Kurmay 2/2: 85; Karabekir 552 Z. C. : 30 Ocak 1921; Gökbilgin 2/239)

Sinop

Sinop'taki milli mücadele heyecanı ise gurur duyulacak örnekler veriyordu. Tutuklu olarak İstanbul'a gönderilmekte olan Samsun mebusu Osman Bey'in Sinop'ta alıkonarak Sivas'a kaçırılmasına son derece sinirlenen İngilizlerin Samsun'daki temsilcisi, 7 Eylül'de iki savaş gemisi ile Sinop'a gelmiş, Sinoplu Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'i tutuklamak istemiş, Mazhar Tevfik Bey Belediye Başkanı Rasim Bey'in evinde gizlenmiş, İngilizler de hükümet konağına girip kapısına İngiliz bayrağı çekmişlerdi. O zaman halk ayaklanarak hükümet konağının önünde yığılmış, Belediye Başkanı Rasim Bey hükümet konağına giderek halkın galeyan halinde olduğunu bildirip bayrağı indirmelerini söylemiş, Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey de, "Burası bir Türk hükümet dairesidir, benim dairemdir" diyerek gelip makamına oturmuştu. Milletin bu asil ve ürkütücü heyecanı karşısında bayraklarını içeri alan İngilizler iki gün sonra Samsun'a dönmüşlerdi. Fakat durumu İstanbul Hükümeti'ne

bildirerek Mazhar Tevfik Bey'i azlettirmişlerdi. O da köyüne (Şamlıoğlu köyü) çekilmişti. Davalarına sıkı sıkıya bağlı olan yurtsever Sinoplular Mazhar Tevfik Bey'i kurtarmak için bütün güçlerini kullanmışlar ve kısa bir süre sonra tekrar göreve atanmasını sağlamışlardı. Halkın büyük sevgi gösterileri ile köyünden alınıp makamına getirilen Mazhar Tevfik Bey, bu coşkunluğun taşkınlık haline gelmemesi ve Hıristiyan yurttaşların bundan kuşkulanmaması için, hemen bir bildiri yayımladı ve milli mücadele çabalarının sadece yurdu işgallerden kurtarmak amacından doğduğunu, Hıristiyan yurttaşlara karşı bir kötülük yapmanın söz konusu olmadığını, fakat İzmir'deki gibi bir olay karşısında da herkesin silaha sarılması gerektiğinden kuva-yı milliyeler kurmanın zorunlu olduğunu belirtti. Emekli binbaşı Rıza Namık (başkan), Belediye Başkanı Rasim (ikinci başkan), Müftü Salih, Hacı Ömer, Hacıhasanzade Şükrü, Parmaksızzade İsmail, Hüseyin Hilmi, eski müftü İbrahim Hilmi, Dizdaroğlu Kemal yönetiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sinop şubesi kuruldu. Cemiyet başkanlığı daha sonra Mevkî Komutanı Binbaşı Cemal Bey'e, ondan da Belediye Başkanı Osman Nuri Bey'e geçecek ve millî mücadele meşalesi elden ele zafere doğru ilerleyecektir. (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 54–59, 93, Resimli Anadolu Yadigârı 1337 [Souvenir Illustre d'Anatolie]: 6)

İnebolu

Türk milli mücadelesinde önemli ve özel bir yeri olan İnebolu'da da Müftü Ahmet Efendi (başkan), Rüsumat Müdürü Abdülhalim (ikinci başkan), Kabaalioğlu Mehmet Hamdi, İlyas Kaptan, Mustafa Salim, Mustafa Nuri, Mustafa Sıtkı, Hacıalioğlu Mehmet Fahri, Tırmandıoğlu Salih, Battaloğlu Mustafa yönetiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İnebolu şubesi kurulmuş, bunu Safranbolu, Araç, Cide, Devrekani, Küre, Daday şubelerinin kurulması izlemişti. (N. Peker, İstiklâl Savaşı: 93, 94)

Mustafa Kemal Paşa, ulusunun bağımsızlık ve özgürlük mücadelesindeki büyük özelliğini keşfetmişti. Başarılarının sırrı da bu gerçeği görüp anlamasında, bu güce dayanmasında idi.

Durumu özetlemek gerekirse, Sivas kendiliğinden milli mücadele çabalarının merkez şehri, Heyet-i Temsiliye de haberleşmelerin mercii

olmuş, Mustafa Kemal Paşa milli birliğin ve milli mücadelenin tek yöneticisi durumuna gelmişti.

Artık “Sivas ile İstanbul”, “Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti” olanca güçleriyle birbirlerinin karşısındaydılar. Birbirlerine karşı planlar kuruyor, tedbirler alıyor, hattâ gerektiğinde silahlı hareketi bile düşünüyorlardı.

Eskişehir

İstanbul Hükümeti, Milli Mücadele’nin güçlü önderlerinden ve önemli yardımcılarından Ankara’daki 20. Kolordu’nun komutanı Ali Fuat Paşa’yı görevinden almış, buna karşılık Mustafa Kemal Paşa onu “Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı” yapmıştı. İstanbul Hükümeti, Ali Fuat Paşa’nın yerine Kiraz Hamdi Paşa’yı göndermiş, milli mücadeleci kolordu subayları ise Ali Fuat Paşa’ya bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, Kiraz Hamdi Paşa için Eskişehir’de yeni bir kolordu karargâhı kurmuş, Ali Fuat Paşa da Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak, milli kuvvetler teşkili için Eskişehir’e doğru yola çıkmıştı. İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapmış olan Eskişehir’deki işgalci İngilizlerin Eskişehir’in kuva-yı milliyeci komutanı Süvari Albay Atıf Bey’i tutuklayıp İstanbul’a göndermesi üzerine Ali Fuat Paşa uzaktan da olsa Eskişehiri kuşatmış, karargâhını Sivrihisar’da kurmuştu. (Nutuk: 169; A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 169)

Eskişehir’in durumu dikkat çekici ve gergindi. Yurtsever Eskişehirliler büyük bir milli mücadele heyecanı içindeydiler. Fakat Kiraz Hamdi Paşa ile mutasarrıf Hilmi Bey İstanbul Hükümeti’nin adamlarıydılar ve işgalci İngilizlerle işbirliği yapmışlardı. Halk ile hükümet kuvvetleri arasında her an bir çatışma ve çarpışma olabilirdi. Bu sırada, Kiraz Hamdi Paşa ile Eskişehir’e gelmiş olan Doktor Tevfik Rüştü Bey (Aras), aracılık yapmak için, Ali Fuat Paşa ile görüşmek ve düşüncelerini öğrenmek üzere, 17–18 Eylül’de Sivrihisar’a geldi. Ali Fuat Paşa memleketin içinde bulunduğu durumu etraflıca anlatarak mevcut hükümetin vatanı korumak ve kurtarmak gücünden yoksun olması sebebiyle yurtsever ve işbilir bir kimsenin yeni bir hükümet kurmasını istediklerini anlattı. Tevfik Rüştü Bey, tamamen bu düşünceden yana olduğunu ve Kiraz Hamdi Paşa’yı da uyarmaya çalışacağını bildirerek Eskişehir’e döndü. Tevfik Rüştü Bey Ekim başlarında bir daha Ali Fuat Paşa’ya gelecek ve fakat Kiraz Hamdi Paşa’yı

doğru yola döndürmeyi başaramayacaktır. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 198–201)

Bu sırada, Eskişehir bölgesinin işgal kuvvetleri komutanı ile Ali Fuat Paşa arasında haberleşmeler olacak, İngilizler işgallerindeki illerin iç işlerine karışmayacaklarını ve fakat dışarıdan gelecek kuvvetlere de engel olacaklarını açıklayacaklardır. Bunun üzerine, bölgesel milli kuvvetler harekete geçecek, 21 Eylül'de Kütahya'ya girecek, İngilizler de askerlerini çekince, Kütahya da Sivas'a bağlanacaktır. Bu arada Eskişehirliler de büyük bir milli mücadele çabası içinde mutasarrıflarını değiştirmeye çalışıyorlardı. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 223; H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 72)

Eskişehir bölgesinde bu olaylar cereyan ederken, Kastamonu valisi İstanbul'a çağrılıp tutuklanmış, Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'dan İnebolu'ya gelmiş olan yeni valinin tutuklanmasını emretmişti. Bunun üzerine, Ali Fuat Paşa, Kastamonu'da duruma hâkim olmak ve milli kuvvetlerin başına geçmek üzere Albay Osman Bey'i Kastamonu'ya göndermiş, İstanbul Hükümeti'nin adamı olan vali vekili ile jandarma komutanı da Osman Bey'i tutuklamışlardı. Fakat hükümet yanlılarının tertiplerini önceden öğrenmiş bulunan kuva-yı milliyeciler, hemen harekete geçerek, aynı günün gecesi, vali vekili ile jandarma komutanını tutuklayıp Osman Bey'i kurtarmışlardı. Kastamonu valiliğine milli mücadeleci Defterdar Ferit Bey getirilmiş, İnebolu'ya gelmiş olan yeni vali de İstanbul'a geri gönderilmişti.

Balıkesir ve Batı Anadolu

Büyük bir yurtseverlikle düşman karşısında mevziye girip cepheler kurmuş olan Batı Anadolulular milli mücadele çabalarını birleştirme, milli birliğe varma yolunda yeni hamleler yapıyorlardı. Bu amaçla 16 Eylül 1919'da, yine Hacim Muhittin Bey'in Başkanlığında "İkinci Balıkesir Kongresi" toplanmıştı. Kongre'nin ikinci gününde Fransız subayları da toplantıya katılmıştı. Hacim Bey yaptığı konuşmada, General Milne'nin notası üzerine Kuva-yı Milliye'nin dağıtılıp dağıtılmayacağı konusuna da değinerek, Barış Konferansı'nın kararına kadar taarruzların durdurulacağını ve fakat silahların bırakılmayacağını açıklamıştı. Fransız Yüzbaşı Mösyö Leksa da kısa bir konuşma ile Kongre'ye teşekkürlerini ve milli harekete karşı duyduğu takdirkârlığı bildirmişti.

Kongre'nin dördüncü gününde "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Teşkilatı Talimatnamesi" görüşülmüş, milli cepheler için alay komutanlıkları ve menzil müfettişlikleri seçimleri yapılmıştı. Ayvalık Milli Alayı komutanlığına Pelitköylü Emirzade Mehmet Bey, Soma cephesi alayı komutanlığına Kırkağaçlı Hacısalihzade Emin Bey, Akhisar cephesi komutanlığına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski İzmir sorumlu sekreteri Celâl Bey (Bayar), Burhaniye Menzili müfettişliğine Havranlı Mehmet Fevzi Bey, Soma Menzili müfettişliğine Balıkesirli Müftüzade Abdülgafur Efendi, Akhisar Menzili müfettişliğine Sındırgı'dan Azmi Bey getirilmişlerdi. Aynı gün, Sivas Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa'dan gelen ve ileride yapılması düşünülen Umumi Anadolu Kongresi için istenecek delegelerin şimdiden seçilmesini bildiren telgraf okundu. (Konu, bu kitabın "Umumi Anadolu Kongresi" bölümünde açıklanmıştır.) Uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra, Balıkesir ilçeleri adına yedi kişinin seçilmesine karar verildi ve yedi delege seçildi. Bu karar, Batı Anadolu'nun Sivas'a yani Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanması suretiyle milli birliğin tamamlanması bakımından önemli bir adımdı. Fakat, hemen ertesi günkü toplantıda, bu delege seçimine usul ve esas bakımından itirazlar oldu. Umumi Anadolu Kongresi'ne delege göndermenin siyaset yapmak anlamına geleceği, oysa ki ne suretle olursa olsun siyasetle uğraşmanın reddedilmiş olduğu, bu sebeple Kongre'nin (İkinci Balıkesir Kongresi) Umumi Anadolu Kongresi'ne delege seçmeye ve göndermeye yetkisi olmadığı ileri sürüldü. Şiddetli tartışmalar oldu, konu yeniden oya sunuldu ve az farkla da olsa bir kere daha kabul edildi. Ancak, bu karar da, ertesi gün tekrar görüşme konusu yapıldı ve delegelerin bu Kongre tarafından değil her ilçe tarafından ayrı ayrı seçilmesine karar verildi, yapılmış olan delege seçimi hükümsüz sayıldı. Hacim, Vâsıf, Vehbi, Hulusi, Hamdi, Osman, Hoca Mehmet Beylerden kurulu yeni Heyet-i Merkeziye seçildi ve Hacim Bey yine başkanlığa getirildi. 22 Eylül 1919 günü öğleden sonra çalışmalarını bitiren İkinci Balıkesir Kongresi kapandı.

Böylece, Batı Anadolu'daki milli mücadele çabalarının Doğu Anadolu'daki milli mücadele çabalarıyla birleştirilmesi yolundaki gayret bir kere daha başarısızlığa uğramıştı. Fakat, konu üzerindeki görüşme ve tartışmalar yine de olumlu bir durum yaratmış ve özellikle İngiliz Yüzbaşı Hatkinson'un delegelerle ilişkiler kurarak yaptığı çalışmalar İngilizlerin Doğu ve Batı Anadolu birleşmesini engellemek için her çareye

başvurdukları ve vuracakları gerçeğini ortaya çıkarmıştı. (H.M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 58–66)

Yeni Heyet-i Merkeziye, İtilâf Devletleri temsilcilerine ikişer muhtıra verdi. Birinci muhtırada, Ağustos ayında verilmiş olan teminata güvenilerek milli kuvvetlerin çarpışmaları durdurdukları, Yunanlıların ise zulüm ve cinayetlerine devam ettikleri, mevzilerini kuvvetlendirip askeri güçlerini arttırdıkları, işgal altında olmayan yerlere müfrezeler gönderdikleri, bu durum karşısında teminata güvenemeyen milli kuvvetlerin durdurulamayacak bir heyecan içinde bulundukları anlatılıyor ve Paris Barış Konferansı'nda verilecek karara kadar Yunan birliklerinin çekilmesi, kesin bir zorunluluk var ise işgalin medeni büyük bir devlet tarafından yapılmasının gerekli olduğu tekrarlanıyordu. İkinci muhtırada ise, Wilson Prensipleri gereğince, Türklerin oturduğu bölgelerdeki sebepsiz işgallerin kaldırılması, Türk çoğunluğun oturduğu bölgelerde Türk egemenliğinin muhafazası, herkese eşit haklar tanıyan bir idareyi sağlamak suretiyle ulusal bağımsızlığın kuvvetlendirilmesi, milletin serbest gelişimini ve barış içinde çalışmasını sağlayacak mali ve idari bir dış yardıma kavuşması için tez elden bir barış antlaşması yapılması isteniyordu. Sonra, hükümetin isteği üzerine İstanbul'a iki murahhas gönderilmesine ve milli kuruluşların Bursa'ya doğru geliştirilmesine karar verildi. (H.M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 68–72)

Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul Hükümeti'nce yayımlanan ve halk üzerinde şaşırtıcı etkiler yapma tehlikesi olan 20 Eylül tarihli Bildiri'ye 22 Eylül'de cevap vererek, milletin yasalara uygun ve haklı isteklerde bulunduğunu, isteklerini padişahına bildirmek yolundaki çabalarını hükümetin engellediğini, hükümetin olayları ters göstererek milleti yabancılara feda ettiğini, memlekette asayişsizlik olduğu iddiasıyla yabancıların müdahalesini davet ettiğini, Doğu ve Güneydoğu'yu Ermenilere bırakmaya hazır olduğunu, milletin güvenine dayanmadığından Konferans'a çağırılmamak, çağırılsa da eli boş dönmek ihtimali bulunduğunu, bütün bu sebeplerle Ferit Paşa kabinesinin hemen düşürülerek genel güveni kazanmış şahıslarla yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini anlatıyordu. (Nutuk, Vesika: 99)

Doğu'da bir ABD heyeti

Aynı gün, Kafkasya'ya gitmek üzere, Sivas'a gelmiş bulunan Amerikan Heyeti Başkanı General Harbord ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme oldu. Mustafa Kemal Paşa, General Harbord'a, Milli Mücadele Hareketi'nin amacını, milli birlik ve milli kuruluşların doğuş sebeplerini, memleketin dağılmış parçalarını ve güçlerini bir araya getirerek bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak için çalıştığını anlattı. Bundan sonra aralarında şu konuşmalar oldu:

General Harbord – Bazı kişilerin intihar ettiklerini biliyoruz, şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız?

Mustafa Kemal Paşa – İçinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilemez. Fakat, her şeye rağmen, yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk Devleti kurmak, insanca yaşayabilmek için bunu yapacağız.

General Harbord – Başaramazsanız ne olacak?

Mustafa Kemal Paşa – Şerefsiz bir ölüme katlanmaktansa dövüşerek ölmeyi tercih edeceğiz.

General Harbord – Sizin durumunuzda olsaydık biz de aynı şeyi yapardık. (Nutuk: 172; L. Kinross, Atatürk: 297)

Nihayet General Harbord, beraberindeki 17 üye, bir o kadar fotoğrafçı, film çekimcisi, şoför gibi yardımcıları ile Sivas'tan ayrılarak 25 Eylül'de Erzurum'a vardı. Kâzım Karabekir Paşa büyük bir karşılama töreni hazırlamıştı. Kadın, erkek, yaşlı, çocuk, sivil, asker, halk, memur tüm Erzurumlular İstanbul Kapısı'na yığılmış, Öksüzler Yurdu öğrencileri yol boyunca dizilmişlerdi. Ellerinde Wilson Prensipleri'ni dile getiren levhalar vardı. General Harbord durumdan çok duygulanmış, bu asil ve vakur milli tabloyu hayranlıkla seyrediyordu. Hazırlanmış olan çadırlarda oturuldu. Küçük şehit çocukları generale çiçek verdiler ve bölgedeki Ermenilerin zulümlerini anlattılar. Milli oyun ve spor ekipleri gösterilerde bulundular. Erzurumluların cirit oyunları ve Karadenizlilerin horonları çok ilgi çekti. Durum, Amerikalılar için çok sürprizli olmuştu. General Harbord duygularını dile getirmekten kendini alamıyor, Türkleri şimdiye kadar hiç tanımadıklarını söylemekten çekinmiyordu. Sonra tarihi eserler ve Ermenilerin harap ettikleri yerler gezildi. Öğle yemeği askeri garnizonda

yendi. Salon Türk ve Amerikan bayraklarıyla donatılmıştı. Subaylar tarafından hafif oda müziği çalınıyordu. Tam Avrupai bir hava yaratılmıştı. Bütün bunlar, Amerikalılar üzerinde hiçbir kuvvetin yapamayacağı kadar büyük ve olumlu etkiler yapıyordu. General Harbord, yemekten sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları ile görüştü, halkla temas etti. Erzurum'da Ermenilerin mi, Türklerin mi daha çok olduğunu sordu. Herkes bir başka yönden buranın bir Türk ülkesi olduğunu anlatmaya çalışırken Belediye Başkanı Zâkir Bey birden söze karıştı, bir pencereden uzaklarda görünen bütün büyük mezarlıkları göstererek bunların Türklere ait olduğunu, duvarla çevrili ufak bir mezarlığın da Ermenilere ait bulunduğunu söyledi ve "Şimdi anladınız mı?.." diye sordu, "Ermeniler ölülerini yemediler ya... Erzurum, dirisi ile, ölüsü ile Türktür!" dedi. General Harbord birkaç gün sonra Erzurum'dan ayrılacak ve ABD Senatosu'na verdiği raporunda, "Karadeniz'den İran'a kadar uzanan Türk topraklarını gezdik. Fakat Ermeni iddialarını doğrulayacak hiçbir şey bulamadık. ... Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır" diyecektir. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 140; C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum: 84; S. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye: 212; S. Koçaş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk–Ermeni İlişkileri: 225)

Halil Paşa

Bu sırada, eski ordu komutanlarından, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da Sivas'a geldi. Kastamonu ilinin İnebolu ilçesinin Abana bucağına bağlı Perşembepazarı köyünden Hacıkaptanoğlu Kâmil Bey'in oğlu olan Kafkas Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa, Ferit Paşa Hükümeti tarafından tutuklanıp divanıharbe verilmişti. İstanbul'daki gizli milli mücadele teşkilatı ile ilişki kurmayı başaran Halil Paşa hapishaneden kaçmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Sivas'a gelmişti. Şehir dışında Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanan ve kişiliğinin öneminden ötürü gelişi gizli tutulan Halil Paşa on gün kadar Kongre'nin yapıldığı binada, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kaldı. Milli Mücadele uğrunda verilecek her görevi yapmaya hazır olduğunu bildirdi. "Mustafa Kemal Paşa'nın fikri mütemadiyen Doğu meseleleri ve Bolşeviklerle meşguldü. Çünkü tek ümit Doğu'dan gelebilirdi. Doğuda da Bolşevik hareketi gelişiyordu". Halil Paşa'dan Kafkasya'ya gitmesini, Ruslarla görüşmesini, silah ve cephane ile para yardımı sağlamasını istedi. Halil Paşa görevi kabullendi, Baku'ye gitti.

Halil Paşa bu çok güç ve önemli yurt görevinde başarıya ulaşacak, Ruslardan aldığı altınları kağnılarla sınıra kadar getirip milli mücadelecilere teslim edecektir. (Akşam Gazetesi, Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları, Derleyen: Ş. S. Aydemir)

Konya'daki olaylar

Bu sırada Konya Valisi Cemal Bey baskısını son haddine vardırmış, yurtsever Konyalıların milli mücadele heyecanları da coşup taşacak hâle gelmişti. Görevinden ayrılıp gitmiş olan Selâhaddin Bey'in yerine 12. Kolordu Komutanlığına gönderilmiş olan Ali Sait Paşa da bu gergin durum karşısında İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye Konya'ya Refet Bey'i göndermeye karar verdi. Kararı haber alan Konya Valisi Cemal Bey, halkın coşkunluğundan korkarak, 26 Eylül'de İstanbul'a kaçtı. Alâeddin Tepesi'nde toplanan yurtsever Konyalılar da "Hadımlı Hoca" diye anılan Hoca Mehmet Vehbi Efendi'yi vali vekili yaptılar. Gerek Vali Vekili Hoca Vehbi Efendi, gerekse genç avukat Refik Bey (Koraltan) ve daha başkaları heyecanlı konuşmalarla halkı milli birlik ve milli mücadele yoluna çağırdılar. Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki milli mücadele çabalarına katılan Konyalılar, aynı gün, İstanbul'la ilişkilerini kestiler ve Sivas'a bağlandılar. Mustafa Kemal Paşa da bir bildiri ile olayı her tarafa haber verdi. Bundan sonra Konya'daki milli mücadele çabaları hızla gelişecektir.

Her ne kadar, 27 Eylül'de, Vali Cemal Paşa'dan yana olan Bozkırlı Zeynelabidin ve arkadaşları 1500 kadar silahlı ile Bozkır'ı basmışlarsa da, 28 Eylül'de üzerlerine gönderilen bir bölük süvari ile püskürtülmüşler, birkaç gün sonra Konya'dan gelen bir heyetin öğütleriyle de ayaklanmadan vazgeçmişlerdir.

Yurtsever Konyalılar, bundan sonra yeni kolordu komutanları Fahrettin Bey (Altay, General) ile işbirliği yaparak ulemadan Yalvaçlı Ömer, Müftüzade Cevdet, Ahibabazade Yusuf Ziya, eczacı Hüsamettin, Hacımendizade Süleyman, Tahirpaşazade Cevdet, Kadızade Ahmet, Bahrizade Mümtaz Bahri, davavekili Mustafa Şevki, Attariye şirketi müdürü Tahir Efendi yönetiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Konya şubesini kurmuşlar, ayrıca yurtsever Konyalı kadınlar da milli mücadele çabalarına katılmak üzere teşkilatlanmışlardır. (A.F.

Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 220; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/64; E. B. Şapolyo, Kuva-yı Milliye Tarihi: 24)

Konya'nın milli mücadele çabaları öyle hızla gelişecektir ki, Fransızlarla Ermenilerin dayanılmaz kötülüklerinden Konya'ya göçmüş olan Adanalılar da, Konyalıların bu coşkun milli mücadele çabalarından etkilenip cesaretlenerek yurtlarını kurtarmak için teşkilatlanmaya, kuva-yı milliyeler teşkiline başlayacaklardır. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 94–99; A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 220)

İstanbul'un uzlaşma arayışları

Bu sırada, Batı Anadolu milli mücadelecileri de yer yer Sivas'a yani Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmaya başlamışlar, Salihli ve Alaşehir milli mücadelecileri İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesmişlerdi. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 77)

Sonunda İstanbul, Sivas'la anlaşma imkânları aramaya başladı. Mustafa Kemal Paşa ile Selanik'ten tanışan, İstanbul Hükümeti ile Sivas Heyet-i Temsiliyesini uzlaştırmak için aracılık yapmak istediğini bildiren Kerim Paşa, 27–28 Eylül gecesi, Mustafa Kemal Paşa ile makine başında görüştü.

"Paşa'ya söyleyiniz, anlar, Hazretievvel karşınızdadır" diye söze başlayan Kerim Paşa, hükümetle milletin arasını bulmak istediğini bildirdi. "Kutbülaktap, deyiniz, anlar" diye söze başlayan Mustafa Kemal Paşa da, memleketin içinde bulunduğu genel durumu özetledi, milli hareketin gelişimini anlattı ve tek çarenin padişaha bağlı ve fakat milli isteklerden yana bir hükümetin kurulması olduğunu açıkladı. (F. Atay, 10 yıl savaş: 457)

Görüşmeler devam ediyor, Kerim Paşa her seferinde, isteneni yapmaya gücünün yetmeyeceğini, sadece bugünkü hükümetle milletin arasını bulmak istediğini tekrarlayıp duruyor, Mustafa Kemal Paşa da uzun uzun konuşmakta direnerek açıklamalarını tekrarlıyor, milli hareketin gücünü ve önemini, İstanbul Hükümeti'nin kötü durumunu, halkın kararlı tutumunu anlatıyor, bütün bunların Padişah'a duyurulmasını istiyor ve bu konuşmalarının olumlu bir etki yapacağına inanıyordu. Kerim Paşa'yı bunaltıncaya kadar konuştu, sonunda milletin ne pahasına olursa olsun amaca varma ve istediklerini alma yolunda ilerleyeceğini ve bazı "sevdiği

kardeşleri"nin de kendisiyle birlik olarak Sivas'ta bulunduğunu belirterek sözlerini bitirdi. (Nutuk, Vesika: 110–112) Bir bildiri ile de komutanları durumdan haberdar etti.

Mustafa Kemal Paşa yanılmamıştı. Kerim Paşa'ya söyledikleri, gitmesini istediği yerlere varmış olacak ki, ertesi günü İçişleri Bakanı Padişah huzuruna çıktı, uzun boylu açıklamalarda bulundu, milli mücadelecilerle anlaşmak gerektiğini ileri sürerek, "Yirminci yüzyılda softa kabinesi olamaz, değiştirilmesi zorunludur" dedi.

Bu sırada Anadolu'nun milli mücadele çabaları yeni gelişmeler gösteriyordu. Yurtsever Eskişehirliler, mutasarrıflarını değiştirmek için, 23 Eylül'de teşebbüs ettikleri ayaklanmayı başaramayınca, daha güçlü yeni bir harekete karar vermişlerdi. 1–2 Ekim gecesi duvarlara ilanlar asarak ertesi gün için halkı toplanmaya, daha doğrusu ayaklanmaya çağırdılar. Bunu haber alan hükümet kuvvetleriyle İngiliz müfrezeleri halkın toplanmasına engel olmak için tertipler aldılar. Fakat engel olamadılar; halk toplandı. Durum çok gergindi. Her an bir çarpışma ve boğuşma başlayabilirdi. Fakat tam bu sırada Damat Ferit Paşa hükümetinin istifa ettiği haberi gelince Eskişehir'in milli mücadelecileri duruma hâkim oldular. İstanbul yanlısı Mutasarrıf Hilmi Bey 4 Ekim günü hükümet dairesinden evine giderken bilinmeyen biri tarafından tabanca ile vurulup öldürülünce il saymanı Sabri Bey'i mutasarrıflığa getirdiler. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 236; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/61)

Eskişehir İstanbul'un baskısından kurtulup tam olarak Sivas'la birleşirken, Mustafa Kemal Paşa, Kerim Paşa ile olan konuşmalarını derhal komutanlara bildirmiş, İstanbul'a her taraftan hükümeti protesto eden telgraflar çekilmesini istemiş ve çabalarını olanca gücüyle İstanbul'a yöneltmişti.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın elinde idi. Hayli bunalım geçiren Diyarbakır bölgesi, 13. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Halit Bey'in de yardımı ile milli mücadele çabalarına katılma yoluna girmişti. Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurmuş olan yurtsever Elazığlılar büyük bir milli mücadele heyecanı içinde idiler. Ferit Paşa Hükümeti'nin düştüğünü duydukları zaman adeta bir ulusal bayram sevinç ve havası içine girmişlerdi. Bütün şehir bayraklar ve

fenerlerle donatılmış, büyük sevinç gösterileri yapılmıştı. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/58)

Ankara ve çevresi 20. Kolordu'nun Komutan Vekili Mahmut Bey'in, Kastamonu ve çevresi de Albay Osman Bey'in yönetiminde idi. Konya bölgesi ile Eskişehir bölgesi Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimi altına girmişti. Sıra İstanbul bölgesine gelmişti.

Mondros Antlaşması imzalanır imzalanmaz İtilâf Devletlerinin donanmaları Boğaz'da sıralanıp askeri birlikleri İstanbul'a dağılınca azınlıkların taşkınlıkları başlamıştı. Türk ve Müslüman halk can, mal ve namuslarını koruyabilmek amacıyla önce birbirleriyle anlaşma yoluna gitmişler, sonra bağımsızlık ve özgürlükleri için mücadele etmeye karar vermişler, gizlice teşkilatlanarak silahlanmaya başlamışlardı.

İstanbul'daki milli mücadeleciler

İlk harekete geçen yer Topkapı semti olmuştu. İki yüzbaşı kardeş tarafından kurulu Topkapı Teşkilatı'nın fedaisi Canbazın Damadı Hâkimzade Mahmut idi. Teşkilat mensuplarının çoğu emekli subaylardı ve kötü propagandalara karşı halkı uyarıyorlardı. Gerek İngilizlerle, gerekse onlardan yana olan Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarıyla en çok mücadele eden milli kuruluş Topkapı Teşkilatı idi. Onlardan hemen sonra da Şehremininliler teşkilatlanmışlardı. (F. altay 10 yıl Savaşı: 457)

Eyüp Teşkilatı'nı, sonradan mebus olan Hafız Kemal Bey kurmuş, Feshane fabrikalarının işçilerini kuruluşa üye yapmıştı. Fransızların Rami Kışlası'ndaki Cezayirli Müslüman askerlerle bağlantı kurmuş, onlardan da, Müslümanlara bir saldırı olduğunda yardım edeceklerine dair söz almıştı. Bölgede yerleşmiş olan Lofçalı ve Bosnalı göçmenler de bu kuruluşa katılınca Eyüp Teşkilatı İstanbul'un en kalabalık milli kuruluşu olmuş ve İzmir'in işgalini protesto için Sultanahmet'de yapılan büyük mitinge kitleler halinde katılmıştı.

Bakırköy Teşkilatı, sonradan general olan Binbaşı Cemal Bey ile kardeşi Hulusi ve sonradan mebus olan eczacı İlhami Beyler tarafından kurulmuştu.

Şeyh Münib Efendi ile oğlu Yusuf Efendi tarafından kurulmuş olan Kadıköy milli teşkilatında Masonların maşrıkıâzâmı Hakkı Şinasi Paşa, "üstad" operatör Cemil (Topuzlu) Paşa, damadı Yarbay Hüsameddin Bey,

Edebiyatçı Şamili Rıfat, Bektaşi babası İbrahim Mihri gibi tanınmış kimseler de vardı.

İstanbul depolarındaki silah, ve cephanelerin Anadolu'ya kaçırılmasında büyük hizmeti olan Çengelköy Teşkilatı'nı İstanbul Gümrüğü Başmüdürü Nail Bey ile Binbaşı Bahaeddin ve Cemal Beyler kurmuşlardı.

Şımarık Rum sataşma ve saldırılarına karşı bölgesini başarı ile koruyan Kasımpaşa Kuva-yı Milliyesi'nin başında Denizci Binbaşı Muhittin Bey vardı.

Beyazıt–Aksaray–Fatih bölgesini Kurmay Yarbay Mustafa Bey (Muğlalı, General) teşkilatlandırıyordu.

Vefa'daki milli kuruluşu İstanbul Limanı deniz işçilerinden Siirtli Mehmet Ali Çavuş ile Arabacılar kâhyası Kâzım Bey yönetiyorlardı.

Galatalılar iki müfreze halinde çalışıyorlardı. Birinin başında Sandalcılar Kâhyası Rizeli Ali Osman vardı. (Birinci Dünya Savaşı başlarken hükümet Çanakkale Boğazı'nı kapamak isteyip de gerekli mayınları bulamayınca Ali Osman kâhya yetkililere başvurarak mayınları kendisinin temin edeceğini bildirmiş, Rusların İstanbul Boğazı ile Karadeniz limanlarının önlerine yerleştirdikleri mayınları, Karadenizli tayfalarına ağlarla toplattırıp Harbiye Nezâreti'ne teslim etmişti). İkinci müfrezenin başında da Hamalbaşı Siirtli Emin Bey vardı; depoları basmak suretiyle İstanbul ve çevresindeki silah ve cephaneleri ele geçirerek denizcilere teslim ediyor, Anadolu'ya gönderiyordu.

Üsküdar'da, Arabacılar kâhyası Ethem Pehlivan, Anadolu yakasına geçirilen silah ve cephanelerin iç bölgelere gönderilmesinde eşsiz bir gayretle çalışıyordu. Kuzguncuk teşkilatını İtfaiye Karakolu Komutanı Yüzbaşı Memduh Bey ile Karakaş Kardeşler kuruyorlardı. Çamlıca'da Eski İttihatçı mebus Arif Bey ile Bektaşi Şeyhi Ali Nutku Baba vardı. Beylerbeyi'nde danıştay kâtiplerinden Kenan Bey evini silah ve cephane deposu haline getirmişti. O yakalanınca da, Hasippaşazadelerden Ulvi ve Hami kardeşler kendi evlerini depo yaparak milli mücadele hizmetlerini aksatmadan devam ettirdiler. Süvari binbaşılığından emekli Salih Bey'in de (Bozok) dâhil bulunduğu Beylerbeyi teşkilatı çok kalabalık bir halde ve çok fedakârane çalışmış, İngilizler tarafından yakalanıp açıktaki zırhlıya

götürülerek sorguya çekilen Berber Yunus Efendi’nin 15 yaşındaki küçük yeğeni Ömer, bütün baskı ve tehditlere rağmen silah ve cephanelerin saklandığı yeri söylememişti.

Anadoluhisarı’ndaki teşkilatı İstanbul Polis Müdürlüğünün şube müdürlerinden Mazhar ve Piyade Yüzbaşısı Reşat Beyler kurmuşlardı. Beykoz teşkilatını kuranlar eşraftan Mustafa, Hâkim Rıza, adliye kâtibi Salih, Eczacı Ferit ve Osman Beylerdi.

Anadolukavağı’ndaki teşkilatın en önemli kişisi Kavaklı Fevzi Paşa (Çakmak) olacaktır.

Sarıyer’deki milli mücadele çabalarının öncüsü ilkokul müdürü Aziz Bey tutuklanıp idama mahkûm edilmişse de (sonradan kurtulacak ve tekrar öğretmenliğe dönecektir), başta Aziz Bey’in kayınbabası Dalyancı Yusuf, emekli binbaşı Sami, Doktor Süreyya Hidayet (Paşa), Öğretmen Kâzım ve Hasan Beyler olmak üzere bütün Sarıyerliler milli mücadele çabalarını hızla geliştiriyorlardı. Kurtuluş Savaşı’nın ilk ve küçük donanmasının milis amirali durumuna gelecek olan Karadenizli İpsiz Recep de Rum çetelerine göz açtırmıyordu.

Yenimahalle’de tüccar İğneadalı Haydar, Kilyos’ta Muhtar İsmail, Zekeriyaköylü Mustafa, Büyükdere’de Muhtar Rıfat, Bakkal Ali, Polis Mazlum, Avukat Ziya Karaca, Kireçburnu’nda Hasan Pehlivan ile Ahmet Pehlivan, Tarabya’da Muhtar Mahmut, Yeniköy’de Avukat Hasan Hayri, İstinye’de Muhtar Hakkı, Emirgân’da Fuat Efendi gizli milli kuruluşların tanınmış ve gayretli elemanları idiler.

İzmir’in işgaline kadar için için kaynayıp gelişen İstanbul’daki milli heyecan, 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali üzerine, birden taşıp yüzeye çıktı. 17 Mayıs 1919’da, 4000 kadar üniversite ve yüksek okul öğrencisi ve öğretim üyesinin katılımı ile üniversite konferans salonunda büyük bir toplantı yapıldı. Öğrenciler işgalleri protesto için derslere girmeme kararı aldılar. Bunu Fatih, Üsküdar ve Kadıköy’deki halk mitingleri takip etti. Son miting 28 Mayıs’ta, 200.000’e yakın yurtsever İstanbullunun ve bütün yurtsever aydınların katılımı ile Sultanahmet meydanında yapılmış, milli heyecan ve milli birlik bütün gücüyle bir milli âbide hâlinde meydana gelmişti.

Kısacası, yurtsever İstanbullular milli mücadelenin Anadolu hareketi ile birleşmeye hazır durumda idiler. Ayrıca, 1918 yılı sonlarında, memleketten ayrılmak üzere olan Talat Paşa'nın verdiği direktifle, adlarının ilk harflerini kullanmak suretiyle, "K.G." rumuzlu gizli "Karakol" teşkilatını kurmuş olan Kara Vasıf ve Kara Kemal Beylerle yakın arkadaşları Kurmay Albay Edip Servet, Kurmay Albay Galatalı Şevket, Kurmay Yarbay Kemalettin Sami, Piyade Yarbay Japon Rıza Beylerle teşkilatın diğer üyeleri İstanbul'un milli mücadelecileri ile Anadolu milli mücadelecileri arasında bağlantı kuruyor ve özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya geçeceklerin ya da geçirilmesi gerekenlerin yolculuklarını sağlıyorlardı. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 217, 221–226, 230–240, 357, 388)

Mustafa Kemal Paşa, merkezi İstanbul'da bulunan 25. Kolordunun İzmit'teki 1. Tümeni'nin komutanı Mustafa Asım Bey'e bir telgraf çekerek, Sivas'tan yönetilen Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın İstanbul'a doğru geliştirilmesini ve hükümete meşruluğunu yitirdiği yolunda protesto telgraflarının çekilmesini istedi.

Mustafa Asım Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafını aynen İstanbul'daki 25. Kolordu Komutanlığı'na bildirerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bölgedeki mülki ve askeri idare ile işbirliği halinde kuruluşlarını geliştirmekte olduğunun duyulduğunu, İzmit'e yeni gelmiş olması sebebiyle bölgedeki subay ve memurların milli harekete karşı olan düşünceleri ile ilişkileri hakkında bir kanıya varamadığını anlattı; milli hareket ve kuruluşların İzmit'ten İstanbul'a doğru gelişmesi halinde ne yapması ve Mustafa Kemal Paşa'ya ne cevap vermesi gerektiğini sordu. Bir kaç gün bekledi, cevap alamayınca 2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'yı durumdan haberdar etti ve Cuma günü şehir ileri gelenlerini camide toplayarak subayların ve ailelerinin geçimlerinin sağlanması hakkında teminat aldıktan sonra milli hareket konusunun görüşüleceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, hemen cevap vererek, subaylar için teminat istemenin kesinlikle doğru olmadığını, hiçbir yerde böyle bir şey istenmediğini, esasen Ferit Paşa Hükümetinin düşmek üzere olduğunu, bu sebeple İstanbul'a yeni kabinenin milli isteklerden yana şahıslardan kurulmasını isteyen telgraflar çekilmesi gerektiğini anlattı. Aynı gün İzmit mutasarrıfı Suat Bey'den de, o güne kadarki bildirilerin alınıp alınmadığını, gereklerinin yapılıp yapılmadığını sordu. Suat Bey cevabında bildirileri aldığını, fakat bölgede herhangi bir uyuşmazlığa eğilim olmadığından

halkın tutumuna karışmadığını, ilkin onların düşüncelerini öğrenmeye çalıştığını, İttihatçıların gençleri silah altına alıp İstanbul'a göndereceği ve tekrar iş başına geleceği gibi dedikodular duyulduğunu ve Adapazarı'ndaki milli hareket olumlu bir gelişme gösterdiği halde İzmit'teki halkın yeteri kadar aydınlatılmamış olduğunu, kendisinin de ağırbaşlı ve ölçülü davranış taraftarı olması sebebiyle kimseyi sonu bilinmez maceralara sürüklemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile aralarında kısa ve fakat sert bir tartışma oldu. Sonunda, Suat Bey, hiç olmazsa Cuma Toplantısı'na kadar kendilerine düşünme imkânı verilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa da sözlerini okşayıcı ifadelerle bitirerek, Cuma Toplantısı'nın sonucunu beklediğini hatırlattı. (Nutuk, Vesika: 120–126)

Aynı gün, Ferit Paşa kabinesinin istifa ettiği, akşam üzeri de yeni hükümetin Ali Rıza Paşa tarafından kurulduğu ve Heyet-i Temsiliye ile görüşmek istediği öğrenildi.

Yeni bir hükümet, yeni bir yaklaşım

Mustafa Kemal Paşa, 2–3 Ekim gecesi hemen bir bildiri yayımlayarak, Ferit Paşa kabinesinin düştüğünü, Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulduğunu, yeni hükümetin bir sonraki gün makine başında Heyet-i Temsiliye ile görüşeceğini, bu görüşmede Milli Meclis kuruluncaya kadar milletin mukadderatı hakkında herhangi bir bağlantıya girişilmemesinin, Barış Konferansı'na gidecek kimselerin milli istekleri bilen ve milli güvene sahip olan şahıslardan seçilmesinin isteneceğini bildirdi ve bu konuda başkaca bir düşünce varsa bildirilmesini istedi. Ertesi gün de, 3 Ekim'de, yeni sadrazama aşağıdaki milli istekleri açıklayan bir telgraf çekti:

> 1 - Yeni hükümetin Erzurum ve Sivas kongrelerinde kararlaştırılan milli amaçlara ve kuruluşlara uyması,
>
> 2 - Milli Meclis'in toplanıp hükümeti denetlemeye başlamasına kadar millet mukadderatı hakkında uluslararası bağlantılar yapılmaması,
>
> 3 - Barış Konferansı'na gidecek delegelerin milletin güvenini kazanmış güçlü kimseler arasından seçilmesi.

İstanbul, sadrazamın bu konulardaki cevaplarını ertesi gün açıklayacağını bildirince, Mustafa Kemal Paşa hemen bir bildiri yayımlayarak yeni hükümetle görüşmelerin başladığını haber verip görüşme sonucuna kadar

resmi haberleşmelerin kesik tutulmasını istedi. Bütün kolordu komutanları ile milli hareket taraftarı valilere de gizli bir bildiri göndererek, Dahiliye ve Harbiye nazırlarına çekilecek telgraflarla Konya Valisi Cemal, Elazığ Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanıp askeri mahkemeye verilmelerinin, Trabzon Valisi Mehmet Galip, Kastamonu Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın artık görevde kalmamalarının, azledilmiş olan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın yerinde bırakılmasının, Bitlis eski valisi Mazhar Müfit, Van eski valisi Haydar Beylerin boş valiliklere atanmasının istenmesini bildirdi. Yeni Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'dan da, Cevat Paşa ile Fevzi Paşa'dan birinin Genelkurmay Başkanlığı'na, Albay İsmet Bey'in Harbiye Nezâreti müstaşarlığına, Albay Refet Bey'in Konya 12. Kolordu Komutanlığı'na getirilmelerinin ve Ali Fuat Paşa'nın 20. Kolordu Komutanlığı'nda bırakılmasının, görevde kullanılan emekli subayların tekrar emekliye ayrılmalarının, yeniden askeri kuruluşlar meydana getirilerek Doğu'da kurulacak ordu komutanlığına Kâzım Karabekir Paşa'nın, Batı'dakine Ali Fuat Paşa'nın getirilmelerinin istenmesini tavsiye etti. (Nutuk: 197–199, Vesika: 127–129)

4 Ekim 1919'da da yeni İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye yani Mustafa Kemal Paşa arasında görüşmeler başladı. İstanbul önce, Sivas Kongresi kararlarını istedi. Beyanname'nin bir örneği Sadrazam'a verildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kolordu komutanlarını, valileri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini durumdan haberdar etti ve bütün telgraf başmüdürlerine de, anlaşmaya varılıncaya kadar haberleşmelerin kesik kalmakta devam edeceğini bildirdi. (Nutuk, Vesika: 131a, 131b)

Sadrazamdan ilk cevap geldi. Cevapta şöyle deniyordu:

> Bakanlar kurulu, milletin istediği gibi, vatan ve milletin mutluluğunu sağlamak için çaba harcamakta kararlı ve bu konuda tam bir düşünce birliği içindedir. Osmanlı Topluluğu'nun bütünlüğünün ve milletçe bağımsızlığın sağlanması, halifelik ve sultanlık makamlarının korunması, anayasa gereğince, milletin kuvvet ve iradesine dayanacaktır. Mütareke tarihindeki (30 Ekim 1918) sınırlar içinde bulunan ülkenin aynen kalması ve Müslüman çoğunluğun vatanı olan bu ülkenin parçalanmasını önleyecek tarihi, dinî, coğrafî haklarımızı teslim eden, hak ve adalete dayanan bir

kararın sağlanması kesin amacımızdır. Milli Meclis toplanıncaya kadar millet mukadderatı hakkında herhangi bir bağlantıya girilmeyecektir. Barış Konferansı'na gönderilecek delegeler bildirilen nitelikte seçilecektir. Hükümet, milletin kararını almadan memleketin mukadderatı hakkında bir karara varmayacaktır. Bunun için de seçimlerin hemen yapılması için her türlü tedbirleri alacak, teşebbüslerde bulunacak, kolaylık sağlayacaktır. Buna aykırı tutum büyük tehlikeler doğuracağından hükümet, milli kuruluşlarca el koyulmuş resmi dairelerin boşaltılmasını, haberleşmelere engel olmaktan vazgeçilmesini, yabancı devletlerle siyasi ilişkilerde bulunulmamasını, seçimlere karışılmamasını ve bu konularda bağlantılara girişilmemesini ister. (Nutuk: 201)

Cevap olumluydu. Yeni hükümetin halkı tanıma ve milli iradeyi egemen kılma yolunda olduğu görülüyordu. İngilizler de Samsun'dan çekilmişlerdi. 4–5 Ekim gecesi Sivas'ta büyük sevinç gösterileri oldu, fener alayları ve türlü eğlenceler tertiplendi. Halk "Kahrolsun işgal" diye bağırdı, İrade-i Milliye gazetesi de olup bitenleri ve hattâ "Kahrolsun işgal" sloganını da aynen yazdı.

Ertesi gün, 5 Ekim'de, Mustafa Kemal Paşa, sadrazamın cevabına karşı, görüşlerini bildirerek anlayışlı tutumundan ötürü yeni hükümete teşekkür etti ve karşı dileklerini sıraladı:

1 - Meşru ve kanuni olan milli davranış ve kuruluşların bazı kötü kimseler ve özellikle Ferit Paşa Hükümeti tarafından Bolşeviklik veya İttihatçılık olarak nitelendirilmesi, yurttaşlar arasında ayrılık ve düşmanlık bulunduğunun sanılması tamamen yanlış olduğundan ve aksine memlekette her zamankinden daha çok asayiş ve huzur bulunduğundan hükümetin de milli birliğe katılması;

2 - Halkı silahlanmaya ve birbirini öldürmeye kışkırtan yüksek memurların mahkemelere verilmesi ve milli çabalara engel olan eski valilerin görevlerinden alınmaları, azledilmiş olanların da görevlerine iadeleri;

3 - Milli Meclis'in onayı olmaksızın emekli edilmiş olanlara tekrar görev verilmesi, önemli askeri makamlara ehliyetli kimselerin getirilmesi;

4 - Eski bakanlardan Ali Kemal ve Adil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın, Milli Meclis'in açılışında Divanıâli'ye (yüce divan) verilmek üzere, kaçmalarının önlenmesi ve Telgraf Müdürü Refik Halit Bey'in tutuklanıp mahkemeye verilmesi;

5 - Milli mücadeleden yana olanlar hakkındaki soruşturma ve baskılara son verilmesi;

6 - Gazeteler üzerindeki sansürün kaldırılması. (Nutuk, Vesika: 132)

Bu isteklere karşı hükümetten cevap beklenirken yeni bir aracı Mustafa Kemal Paşa'yı makine başına çağırdı. Bu yeni aracı da gazeteci Yunus Nadi Bey idi. Yunus Nadi Bey, yeni hükümete alınan eski bakanların milli mücadeleden yana kimseler olduklarını ve eski hükümetin düşmesinde rol oynadıklarını, yeni hükümetin milli istekleri yerine getirmekte kararlı olduğunu, bunun yayımlanacak beyannamede de açıklanacağını anlattı, bu sebeplerle biraz daha itidalle hareket edilmesini tavsiye etti, yeni hükümetin her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için milli kuruluşların göstereceği bir heyetle doğrudan doğruya görüşme arzusunda olduğunu bildirdi. (Nutuk. Vesika: 137)

Mustafa Kemal Paşa cevabında, hükümeti deviren kuvvetin ne olduğunun herkesçe gayet iyi bilindiğini, harbiye nazırlığına getirilmiş olan Cemal Paşa'dan milli kuruluşların temsilcisi olmayı beklediklerini, milli kuruluşlar ve başındakilerin kanunsuzlukları iddia edildikçe hükümetle anlaşmaya varılamayacağını, yayımlanacak hükümet beyyannâmesinde bu yolda bir dil kullanılırsa anlaşmaya varılan noktalarda bile sürtüşmeler olacağını ve Heyet-i Temsiliye ile anlaşmaya varılmadan yayımlanacak beyannameyi hiçbir telgrafhanenin almayacağını, görüşme için başka heyet aranmasına lüzum olmadığını, Heyet-i Temsiliye'nin her zaman hükümetle görüşmeye hazır olduğunu, esasen bu görevin başka bir heyete verilmesine kimsenin yetkisi de bulunmadığını anlattı. (Nutuk: 211) Cevabın hemen arkasından da, bir bildiri yayımlayarak, milli isteklerin kesin olarak kabul edilmesinden önce hükümet beyyannâmesinin yayımlanmak ihtimali olduğunu bildirdi, bu beyannamenin de prensip kararı gereğince telgrafhanelerde kabul edilmemesini tebliğ etti; ve bu arada bazı şüphe ve tereddütleri ortadan kaldırmak için de Heyet-i Temsiliye'den hiç kimsenin yeni kabinede veya yüksek makamlarda görev almayacaklarını açıkladı. (Nutuk, Vesika: 133)

7 Ekim 1919’da Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’dan şu telgraf geldi:

> 1 - Hükümet sizle aynı düşüncededir. Milli iradenin egemenliğini kabul eder. Fakat bir öç alma kabinesi olmaktan da kaçınır, suçluların yasalara göre cezalandırılmalarını uygun görür.
>
> 2 - Görevlerinden alınmış olan vali ve komutanlardan ehliyetli olanların görevlerine iadesini kabul eder.
>
> 3 - Devletin dıştaki şeref ve haysiyetini iade için milli iradeye ve Heyet-i Temsiliye’ye dayanılacaktır.
>
> 4 - Heyet-i Temsiliye de ayrıca bir egemenlik peşinde koşmamalı, hükümete yardımcı olmalıdır. Hükümet bunun faydasına inanır. Haberleşmelerin serbest bırakılmasını, yeni atanacak vali ve komutanların hemen görevlerinin başına gitmelerini gerekli görür.
>
> 5 - Milli iradeye aykırı harekette bulunulmayacağını taahhüt edersem teferruatın şekil ve zamanına ait meseleler kolaylıkla halledilebilir. Teferruat üzerinde ısrar olunmamasını ve yardımlarınızı beklerim.

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi:

> Milli iradenin egemenliğini kabulde, suçluların yasalara göre cezalandırılmalarında, intikamcılıktan kaçınılmasında birleşmekteyiz. Haksızlığa uğramış vali ve komutanların görevlerine iade edileceği, milli iradeye ve Heyet-i Temsiliye’ye dayanılacağı vaadlerine teşekkür ederiz. Heyet-i Temsiliye başkaca bir egemenlik peşinde koşmayarak hükümete yardımcı olacaktır.
>
> Tüzüğümüzün sekizinci maddesi gereğince Heyet-i Temsiliye üyemiz olarak kabinede bizi temsil etmeyi kabullenişinize memnun olduk.
>
> Haberleşmelerdeki yasak kaldırılacaktır. Ancak, Hükümet de, milli kuruluşların kendi haberleşmelerinde telgrafhanelerden yararlanmalarına müsaade etmelidir.
>
> Tek bir kelimenin bile ileride zorluk çıkarmaması için Hükümet Beyannamesi’nin yayımlanmadan önce Heyet-i Temsiliye’ye verilmesini rica ederiz. Mesela, seçim kanunu üzerinde yapıldığı söylenen çalışmanın anlamı nedir? Biz de kendi beyannamemizi önce size bildireceğiz.

Cemal Paşa, aynı günün gecesi, bu konuları da cevapladı:

> Heyet-i Temsiliye'nin kendi kuruluşlarıyla haberleşmelerinde telgrafhanelerden yararlanmasına izin verilecektir. Seçim Kanunu üzerindeki çalışmalar sadece seçimi kolaylaştırmayı sağlamak amacına yöneliktir. Beyannamenin hemen yayımlanması zorunlu olduğundan daha önce Heyet-i Temsiliye'ye verilmesine imkân yoktur, fakat bildirilen hususlara dikkat edilecektir.

Böylece, Cemal Paşa ile "Heyet-i Temsiliye adına" Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmeler karşılıklı saygı ve teşekkürlerle biterek anlaşmaya varıldı, İstanbul'la haberleşmeler serbest bırakıldı, Hükümet ve Heyet-i Temsiliye beyannameleri yayımlandı. (Nutuk: 214, 215, Vesika: 136)

> Hükümet Beyannâmesi
>
> Tanrının iznine ve Peygamberin ulu ruhâniyetine dayanan yeni hükümet, padişahın teveccühüne ve milletin yardımına güvenerek göreve başlamıştır. Yeni bakanların siyasi partilere bağlılıkları olmadığı gibi siyasi gruplara eğilimleri de yoktur. Fakat vatan ve milletin esenliği ve mutluluğu konusunda onların da yardımı beklenir. Milletin içinden gelen hareket, milletin kendi kaderi hakkındaki kuşkuya dayanmasına ve yeni hükümetin de aynı düşünceye sahip olmasına göre, bu birlik, aradaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Milletin hiçbir topluluğunda ve vatanın hiçbir parçasında bu yüksek amaca aykırı bir düşüncenin yer alamayacağı tabiidir. Özellikle vatan duygusu ve iyi niyet ölçü olunca engeller de kendiliğinden ortadan kalkar. Hükümetin yolu Anayasa'dır. Milli iradenin oluşturacağı Mebuslar Meclisi'nin tez elden kurulması ilk görevimiz ve seçimlerin tam bir özgürlükle yapılması özel isteğimiz olduğundan seçimlerin en kısa yoldan yapılmasına teşebbüs edilmiştir. Osmanlılığın şeref ve haysiyeti, memlekette adalet ve eşitlik duygularının bulunmasıyla mümkün olduğu için, soy ve din ayrımı yapılmaksızın hiç kimsenin kanunlarla saklı kişisel ve medeni haklarına bir saldırıda bulunulmamasına çalışılacak ve korunması çok gerekli olan sosyal düzenin bozulmaması için titizlik gösterilecektir. Hükümet, kamuoyunu aksettiren basının memlekette büyük hizmetler göreceği kanısındadır ve her durumda vatanın menfaatlerinin korunmasına

her zamandan çok dikkat etmelerini beklemektedir. Devlet işlerinin iyi görülmesi mevcut kanun ve nizamların tam olarak uygulanmasına bağlı olmakla memurların buna uygun hareket etmeleri gereklidir. Kanunlara aykırı haller olmuşsa bunların da yine kanunlar dairesinde düzeltilmesi yoluna gidilecektir. Wilson Prensipleri'nden faydalanılarak, Osmanlı Devleti'nin birlik hâlinde ve padişahın çevresinde toplanmış bir bütün olarak devamının sağlanması için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır. Büyük Devletler'in insaf duyguları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun gittikçe belirgin hale gelen ölçülü tutumu bu konuda güven vericidir. Vatanın menfaati, tereddütlere son verecek olan Barış Antlaşması'nın tez elden yapılmasını gerektirdiğinden bu konuda da teşebbüslerde bulunulacaktır. (Nutuk, Vesika: 146)

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına" Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan beyannamede ise şöyle deniyordu:

Dış ve iç felaketlerin baskısı altında yasaklanmış hakları ile kutsal varlıklarını koruma amacı etrafında toplanan büyük milletimiz, milli egemenliği ayaklar altına almış birkaç kişinin düşmanlığı ile karşı karşıya kalmıştı. Millete dayanamadığı için hiçbir kuvveti olmayan bu kişiler, her nasılsa hükümeti ellerinde bulundurmaları nedeniyle resmi bir kimliğe sahip idiler. Bu sebeple, hükümetin milli birliğe katılmaması, dosta düşmana karşı, milletin değil, devletin birliğini eksik gösteriyordu. Fakat Tanrı'ya ve kendi hakkına dayanan büyük milletimizin kesin inancı karşısında engeller kalkmış, bugün aynı kurtuluş amacı etrafında devletimizin genel birliği tamamlanmış oldu. Bu milli başarı iki kademede gerçekleşti. Birincisi Padişahın Ferit Paşa kabinesini düşürmesi, ikincisi Ali Rıza Paşa kabinesinin milli isteklerin meşruluğu ve milli iradenin egemenliği esaslarını kabul etmesidir. Böylece, milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya dayanarak, bugünden itibaren, bütün milli kuruluşlarımız ve Heyet-i Temsiliyemiz milli isteklerin sağlanmasında yeni hükümete yardımcı olacak ve haberleşmelere konulmuş olan yasak kaldırılacaktır. Bu görevin yerine getirilmesinde kuruluşlarımız hiçbir yerde, hiçbir müdahaleye meydan vermeyecek ve bu suretle mîllî kuruluşların çalışmalarındaki hedef sadece vatanın kurtuluşu olacaktır. Kurtuluş

amacına varmada, hükümetin resmi görevleri karşısında milletin de büyük ve kaçınılmaz görevleri olduğunu göz önünde tutan Cemiyetimiz, hükümetçe de kabul edilmiş olan Nizâmnâme hükümlerince, genel kuruluşlarını geliştirip genişleterek milli görevlerin düzenli bir şekilde yapılmasını gerekli saymaktadır. Bu büyük ve milli amacın dışında başka hiçbir amacı izlemeyen heyetimiz, her türlü kişisel çıkarlardan ve particilik tutkularından temizlenmiş olduğundan, ilan ettiği milli prensiplerden hiçbir sebep ve bahane ile ve hiçbir zaman ayrılmayacak, en büyük çalışma payını, gürültüsüzce ve tam bir asayiş havası içinde Kuva-yı Milliye'nin yayılmasına ayıracaktır. Bu tehlikeli şartlar içinde bile ağırbaşlılığından ve herkesin haklarına saygılı olmaktan ayrılmamış olan milletimizin bundan böyle de bu kutsal topraklara sahip olmaktaki medeni liyakatini bütün cihana kabul ettireceğine şüphe yoktur. (Nutuk, Vesika: 137)

Böylece, İstanbul'la haberleşmeler serbest bırakılmış, yeni seçimlerin yapılacağı ilan edilmiş oldu. Sonra, millet adına padişaha bir teşekkür ve bağlılık telgrafı çekildi. Sadrazam, bu telgraftan Padişah'ın çok hoşlandığını ve milletin tez elden mutluluğa kavuşması için dua etmekte olduğunu bildirdi. (Nutuk, Vesika: 139)

Ne var ki, yeni hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın, yani Heyet-i Temsiliye'nin beyannâmesini yeterli bulmamıştı. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 9 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek dört maddenin daha ek bir bildiri ile yayımlanmasını istedi:

1 - İttihatçılıkla ilişkileri olmadığının ilan edilmesi;

2 - Dünya Savaşı'na katılmanın doğru olmadığının açıklanması ve sebep olanlar aleyhinde, adları gösterilerek, yayın yapılması;

3 - Savaş sırasında her türlü adam öldürme suçlarının cezadan kurtulamayacaklarının bildirilmesi;

4 - Seçimlerin serbest yapılması gerektiğinin belirtilmesi. (Nutuk, Vesika: 141)

Cemal Paşa, aynı gün, hükümet adına, Heyet-i Temsiliye ile görüşmek görevinin Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya verildiğini bildirdi, nerede ve kimlerle görüşeceğini sordu. (Nutuk: 234)

Mustafa Kemal Paşa, bütün bunlara, 10 Ekim’de cevap verdi:

> 1 - İttihatçılıkla ilişiklerimiz bulunmadığı her fırsatta açıklanmış olduğu gibi, bu husus Sivas Kongresi’nde edilen yeminle de pekiştirilmiştir. Bununla beraber, fırsat düştükçe yine beyanlar ve açıklamalarda bulunulacaktır. Ancak, bu vesile ile belirtmek gerekir ki, Hıristiyanlar ile İtilâf Devletlerinin körükledikleri İttihatçı düşmanlığı esas itibariyle doğru değildir. İttihatçılar içinde suçlanabilecek kimseler bir küçük azınlıktan ibarettir. Yoksa İttihatçı olup da tarafsızlığını korumuş, kötülüklere âlet olmamış namuslu kimselerin zan altında bulundurulması ve her memlekette olduğu gibi iyiliği ile kötülüğü ayırt edilemeyen büyük kitlelerin suçlanması memlekette asayiş bakımından tehlikelidir.
>
> 2 - Dünya Savaşı’na katılmak konusunda da söylenecek sözler vardır. Savaşa katılmamak elbette çok istenirdi. Fakat buna imkân yoktu. Çünkü, savaşa katılmamak ancak silahlı tarafsızlıkla ve Boğazların kapatılması ile sağlanabilirdi. Oysaki, vatanımızın coğrafî ve İstanbul’un stratejik durumu, Rusların İtilâf Devletleri yanında yer alması buna imkân vermediği gibi silahlı bir tarafsızlığı sağlayacak paramız, silahımız ve gerekli araçlarımız da yoktu. “İtilâf Devletlerinin gemilerimize el koymaları, gemi yapımı için biriktirilmiş yedi milyon lirayı zorla almaları, savaşa katılmamızdan daha dört ay evvel ülkemizde bir Ermenistan Cumhuriyeti ilanına karar vermeleri, İstanbul’un Çarlık Rusya’ya peşkeş çekilmek istenmesi” İtilâf Devletlerine karşı “savaşa girmeyi kaçınılmaz hâle getirmişti”. Şimdi savaşa girmekliğimizi bir cinayet saymak ve koca bir milleti dört beş kişinin elinde oyuncak gibi göstermek bir fayda sağlamayacağı gibi, Clemanceau’nun Ferit Paşa’ya verdiği hakaret dolu cevabın tekrarlanmasına da sebep olabilir. Bütün bunlardan ötürü, mertçe “gerçeği” söylemek ve kahramanca savaşan bu büyük milletin, yenilginin kaçınılmaz sonuçlarına katlanmakla beraber, hareketini cinayet saymamak ve bu yüzden suçlanıp cezalandırılmasını kabul etmemek en doğru ve hayırlı bir prensip olabilir. Savaş suçlularının durumuna gelince, savaş ilanı, sorumsuz olan padişahın hakkı olduğuna ve o zamanki kabinenin savaş ilanından dört ay sonra toplanan Milli Meclis’te yaptığı açıklama alkışlarla tasvip edilmiş bulunduğuna göre Divanıâli tarafından

incelenmeden şunu veya bunu suçlamaya kalkışmak isabetli olmayabilir.

3 - Savaş sırasındaki kötülüklerin cezalandırılması suretiyle vatanımızda sorumluluğun herkes için aynı olduğunu, kanunların hak, adalet ve tarafsızlıkla uygulandığını bilmek arzumuzdur. Fakat bunun tartışmaya sebep olacak sözlerle değil uygulanarak gösterilmesini uygun ve yararlı buluruz .

4 - Seçimler hakkındaki görüşümüz ise yayımladığımız beyannamede açıklanmıştır. (Nutuk, Vesika: 142)

Mustafa Kemal Paşa, bu cevabın sonunda görüşme konusundaki soruları da cevaplandırarak, görüşme yerinin Amasya olduğunu ve Salih Paşa ile burada görüşecek heyetin kendisi ile Rauf ve Bekir Sami Beylerden ibaret bulunduğunu bildirdi. (Nutuk: 234)

Bu sırada Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Heyet-i Temsiliye üyelerinin hükümette ve yüksek makamlarda görev alamayacakları yolundaki açıklamanın toplumda hoşnutluk yarattığını ve fakat bu güzel kararın daha ilerideki olayları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini bildiriyor, Heyet-i Temsiliye üyelerinin ve özellikle tanınmış kimselerin mebus oldukları zaman da hükümete girmeyerek Milli Meclis'te, grubunun başında hükümeti denetleme görevini yerine getirmesini tavsiye ediyor, "Ancak böylelikle hükümet daima milletin denetimi altında kalarak hükümet-ayân-saray dengesi karşısında milletin ruh ve istekleri başka tarafa saptırılmamış, tehlikeli aşırılıklara meydan verilmemiş olur. Bir gayenin ve bir grubun en yüksek ve iktidarlı olarak tanınmış kimseleri kendi çevrelerinden çıkıp da hükümete karışınca Milli Meclis daima zayıf kalmış ve türlü akımlar karşısında sürüklenmiş, ya da parçalanmıştır. Vatan ve milletin tam kurtuluşu şiddetle sözkonusu olan bir devrede, bu noktada kesin bir karara varmamızı saygılarımla rica ederim" diyordu. (Nutuk, Vesika: 140)

İstanbul gazetecileri ise Mustafa Kemal Paşa'yı soru yağmuruna tutmuştu. Bu sorulara şu cevapları verdi:

1 - Hükümetle üç esas nokta üzerinde anlaşmaya varılmıştır, a) Erzurum ve Sivas kongrelerinde kabul edilmiş olan nizâmnâme ve beyannamelerdeki esaslar çerçevesinde milli isteklerin hükümetçe

hareket yolu kabul edilmesi, b) Milli Meclis'in toplanmasına kadar milletin ve memleketin geleceği hakkında kesin bağlantıya girişilmemesi, c) Barış Konferansı'na gönderilecek delegelerin milletin güvenini kazanmış iktidarlı kişiler arasından seçilmesi.

2 - Heyet-i Temsiliye ile hükümetin ayrı tutumlarda olmasını doğru bulmuyoruz. Ferit Paşa zamanında bile Heyet-i Temsiliye sadece meşru bir hükümetin iş başına geçmesi için uğraşmış ve ikinci bir baş olmak istememişti. Bugün bütün çabamız yasaların egemenliğini sağlamak yoluyla durumun düzeltilmesine yöneliktir.

3 - Hükümetten kurmaması talep edilen bağlantılar, Doğu'da bir Ermeni Devleti kurulması gibi kötü bağlantılardır. Mebuslar Meclisi'nin oyu alınmadan Barış Konferansı kararlarını da imzalamamalıdır. Yoksa, milli menfaatlere uygun teşebbüsleri yasaklamak arzusunda değiliz.

4 - Heyet-i Temsiliye bir hükümet niteliğinde olmadığından başka devletlerle resmi ilişkiler kuramaz. Ancak hükümetin milli isteklere uygun görüşlerini savunur.

5 - Yeni hükümetin dış ve iç politikamızı iyi idare edip edemeyeceği hakkında şimdilik bir şey söylenemez. Cemiyetimiz siyasi parti niteliğinde de olmadığı için hükümetin başkan ve üyelerinin seçilmeleriyle ilgilenmedik.

6 - Buradaki durumu açık ve kesin olarak görüp anlamak için bir iki gazetecinin Sivas'a gönderilmesi uygun olur.

7 - Yeni kabine hakkında Heyet-i Temsiliye şimdilik düşüncelerini açıklayamaz.

8 - İrade-i Milliye gazetesindeki bazı fıkra yazıları, bazı devletlerin aleyhinde gibi görünmekte ise de, hakaret amacına değil haber verme amacına dayanmaktadır. Bu gazetede, aynı devletlerin lehlerinde yazılar da vardır. Sadece aleyhte olanlar ise, milli hukuka olan saldırılara karşı meşru savunma niteliğindedir. (Nutuk, Vesika: 143)

Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim'de yayımladığı bildiri ile Heyet-i Temsiliye tebliğlerinin hızla en küçük kuruluş şubelerine kadar duyurulmasını ve doğrudan doğruya hükümetten bir istekte bulunulmayarak isteklerin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesini istedi. 13 Ekim tarihli bildiri

ile de milletin varlığını dosta düşmana karşı ispat eden milli kuruluşların genişletilip geliştirilmesini ve bütün kuruluşların birbirleri ve üstleriyle sıkı bağlantı içinde bulunmasını bildirdi. (Nutuk, Vesika: 276, 280)

Tasvir-i Efkâr gazetesinin başyazarı Velit Bey'in (Ebuzzîya) kendi gazetesi için özel olarak sorduklarına karşı da, Kuva-yı Milliyenin Mütareke'den hemen sonra ve yurdun her yanında birden doğmaya başladığını, doğuş sebebinin milletçe uğranılan haksızlıklar olduğunu, milli kuruluşların bütün illerde mevcut bulunduğunu ve bütün yurdu kapsamına aldığını, bu kuruluşları yürekleri vatan dokunulmazlığı ve bağımsızlığı ile çarpan seçkin yurt evlatlarının meydana getirdiklerini, esas amacın vatanın bütünlüğü ile milletin bağımsızlığını sağlamak olduğunu, milli kuruluşların bu amacı gerçekleştirmeye çalıştığını, bu sebeple milletin seçimlerde tamamen serbest bırakılacağını, ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amacını kabullenmiş adayların kazanmasının arzulandığını, seçimlerin serbestçe yapılacağı kanısında bulunduklarını, seçimlerin yürürlükteki kanuna göre yapılacağını, "nisbî temsil" usulünün kurulacak milli meclis tarafından ele alınacak bir mesele olduğunu, vatan bütünlüğünde 30 Ekim 1918 sınırının esas alındığını, bu sınırlar içindeki bir karış toprağın bile Ermenistan'a verilmesine milletin razı olmadığını, milli kuruluşların içinde İttihatçıların bulunmadığını, İttihatçılığın tarihe karıştığını ve Batı'nın yanlış politikası ile hükümetin yanlış tutumları sebep olmazlarsa bir daha da ortaya çıkamayacağını, Kuva-yı Milliye üzerinde milletten ve milli amaçlardan başka hiçbir kişi veya topluluğun etkili olamayacağını, tüzük gereğince Kuva-yı Milliye'nin ilerideki durumunun milli meclisin yasama ve denetleme görevini başarmasından sonraki bir kongrede tespit edileceğini, mebusluğa adaylığını koymadığını ve koymayacağını, fakat milletçe herhangi bir yerden seçilirse iftiharla kabul edeceğini, arkadaşlarının da kendisi gibi düşündüklerini, Sivas'ta İtilâf Devletleri temsilcilerinin bulunmadığını, gelip geçerken uğrayan Avrupalı ve Amerikalı sivil ve asker görevlilerin ise milli hareketi meşru kabullendiklerini, hattâ takdir ettiklerini bildirdi ve istek üzerine kısa bir hayat hikâyesini de verdi. (Nutuk, Vesika: 144)

Bu sırada, Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, Sivas valiliğine yaptığı bir tebliğ ile, gazetelerde "Kahrolsun işgal!" tarzında yazılar çıkmasının hükümet siyasetine aykırı olduğunu bildirdi. Konunun özü şu idi: İngilizlerin Samsun ve Merzifon'u boşaltmaları üzerine Sivaslılar 4–5 Ekim

gecesi şehirde büyük bir fener alayı yapmışlar ve “Kahrolsun işgal” diye bağırmışlardı. Milli mücadelecilerin sözcülüğünü yapan İrade-i Milliye gazetesi de bu olayı ve sözü aynen yayımlamıştı. İşte, dahiliye nazırı buna değiniyordu. Mustafa Kemal Paşa, 13 Ekim’de, durumdan Cemal Paşa’yı haberdar ederek, vatanın bir parçasının boşaltılması üzerine milletin bu şekilde hattâ daha da coşkunlukla duygularını ortaya koymasının tabii olduğunu, hükümetin de işgalleri protesto etmesi gerektiği halde Dahiliye Nazırının bu gösterileri hükümetin siyasetine aykırı bulmasının anlaşılamadığını bildirdi ve hükümetin siyasetinde henüz bilinmeyen taraflar varsa aydınlatılmasını rica etti.

Cemal Paşa verdiği cevapta, hükümet siyasetinin Heyet-i Temsiliye tarafından bilinmeyen hiçbir yönü bulunmadığını, haksız ve lüzumsuz işgallere karşı resmi ve gayri resmi teşebbüslerde bulunulduğunu, milletin duygularını açıklamasının hükümet açısından olumlu ve destekleyici olduğunu ve fakat Barış Konferansı’nda yabancıların dostluğuna da muhtaç olduğumuzdan ihtiyatlı hareketle onları darıltmamak gerektiğini açıkladı. (Nutuk: 236, Vesika: 153, 154)

Anadolu Büyük Kongresi

Mustafa Kemal Paşa bir yandan İstanbul'la haberleşirken, bir yandan da milli kuruluşların hızla gelişip genişlemesine, seçimler üzerinde etkili olabilecek kadar güçlenmesine, milli kuvvetlerin düzenli bir şekilde örgütlemesine gayret ediyordu. Bu sebeple, milli kuruluşların işgal altındaki yerleri de kapsamına alacak şekilde geliştirilmesi hususunda bir bildiri yayımlamış, Milli Kuvvetler'in teşkilat düzeni hakkında hazırladığı talimatı da 8 Ekim 1335 (1919)'da Sivas Vilayet Matbaası'nda bastırılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü'ne (Ek: l) ek olarak göndermişti. (Nutuk, Vesika: 188)

11 Ekim'de, Balıkesir Tümen Komutanı Kâzım Bey'e (Özalp) bir telgraf çekerek, bölgedeki milli kuruluşların İstanbul'a başvurmayıp Sivas'taki Heyet-i Temsiliye ile bağlantı kurmalarının sağlanmasını, milli istekler için çalışacak kişilerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçimde adaylıklarını koymalarını ve bu gibi kimselere yardım edilmesini bildirmişti.

Konya'da bulunan Refet Bey'e (Bele) çektiği telgrafla, Konya, Isparta, Burdur, Antalya, Afyonkarahisar, Denizli ve Muğla'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin açtırılmasını, Aydın, Manisa ve İzmir'i de kapsamına alacak şekilde hızla geliştirilmesini, bölgelerin birbirleriyle bağlantılar kurabilmeleri hususundaki düşüncelerinin bildirilmesini, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçime girecek mebus adaylarının isimlerinin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesini istedi.

Bursa Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e çektiği telgrafla da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğüne göre Bursa'da kuvvetli bir heyet-i merkeziyenin ve Bilecik'te bir heyet-i idarenin kurulmasını ve milli kuruluşların, birbirlerine bağlı olarak, yayılmasına çalışılmasının çok faydalar sağlayacağını anlattı. (Nutuk, Vesika: 147–149)

Bekir Sami Bey zâten bu iş üzerindeydi. 3 Ekim'de, eski sadrazam Ferit Paşa'nın adamı olan Bursa valisini tutuklayarak, 8 Ekim'de İstanbul'a göndermiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Bursa şubesini kurmak görevini, Bursa'nın Sivas Kongresi'ndeki delegesi Osman Nuri Bey'e vermişti. 11 Ekim'de de Bilecik'te Ali Fuat Paşa ve İzmit 1.

Tümen Komutanı Asım Bey ile buluşarak bölgenin genel durumunu görüştü. Bolu ve İzmit bölgesinin milli mücadele çabalarının yönetimi Asım Bey'e, Bilecik ve Bursa bölgesinin yönetimi de Bekir Sami Bey'e verildi. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 240; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken 2/59)

Aynı gün, Osman Nuri Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Bursa Heyet-i Merkeziyesi'ni kurabilmek için, üye yazıp "aşağıdan yukarıya" bir kuruluş imkânı olmadığını görünce, derhal, Belediye Meclisi, Ticaret Odası, Öğretmenler Derneği, Türk Ocağı, Çiftçiler Derneği, Avcılar Kulübü, Bilginler Derneği, Davavekilleri Derneği gibi kuruluşların oylarıyla on kişilik bir heyet-i merkeziye meydana getirebilmek üzere adı geçen kuruluşları 12 Ekim'de toplantıya çağırdı. Bir telgrafla da Mustafa Kemal Paşa'yı durumdan haberdar etti. (Nutuk: 147–149, Vesika: 155a)

Osman Nuri Bey, aynı telgrafta, "Bursa'ya geldiğimden beri Redd-i İlhak, Karakol ve daha başka adlar altında, fakat aynı amaçla hareket eden ve türlü merkezlerden yönetilen kuruluşlara rastlıyorum. Hattâ Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi Hacim imzasiyle gelen 10 Ekim 1919 tarihli bir telgrafta, ayın 20'sinde toplanacak "Büyük Kongre"ye iki delegenin gönderilmesi bildiriliyor. Bu hal, komutun türlü kaynaklardan verilmesi yüzünden, bir çok sakıncalar doğurabileceği için, ve bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsamına almış bulunan Kongremizin izlediği ve kabullendiği 'Her Müslüman, Cemiyetin azâsıdır' kaidesine aykırı ve milli birliği bozucu olduğundan önemle dikkatinizi çekerim" diyordu.

Aynı mahiyette bir telgraf da Antalya Heyet-i Milliye başkanı Yusuf Talat Bey'den geldi. Bu telgrafta da, "Balıkesir Heyet-i Milliye Reisi Hacim" imzasiyle yapılan bazı tebliğlerde Umumi Anadolu Kongresi için delege istendiği bildirilmekte idi.

Mustafa Kemal Paşa her ikisine de cevap vererek, "Redd-i İlhak ve aynı amacın doğurduğu başka milli dernekler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşmiş olduğundan, hepsinin temsilcisi ancak Heyet-i Temsiliyemizdir. Bu sebeple, böyle kendi başına yapılacak bildirilerin dikkate alınmaması tabiidir. Sanılır ki, bunlar, sonraki değişikliklerden henüz haberi olmayan bazı bölgelerin teşebbüsleridir. Bundan ötürü, kamuoyunun aydınlatılması ve milli birliğin sağlanması

konularında sayın arkadaşlarınızla çaba harcamanız önemle rica olunur" dedi ve ayrıca bir kongre toplanmasına lüzum olmadığını bildirdi. (Nutuk, Vesika: 155 a, b, 283, 284)

Sonra Bursa Komutanı Bekir Sami ve Balıkesir Komutanı Kâzım Beylerle Ali Fuat Paşa'ya birer telgraf çekerek, Sivas Umumi Kongresi ile aynı kutsal amaç uğrunda çalışan bütün milli kuruluşların birleştirildiğini; ve bu sayede milletin gösterdiği birlik, irade ve direniş sonunda mutlu durumun meydana geldiğini, henüz kararlardan haberdar olmadığı anlaşılan bazı milli kuvvetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile ilişki kurmalarının ve Sivas Kongresi tüzüğüne göre kuruluşlarını değiştirip ancak Heyet-i Temsiliye aracılığı ile hükümetten dilek ve isteklerde bulunmalarının vatanın muhtaç olduğu birlik ve iç düzen bakımından kesin ve zorunlu olduğunun gerekenlere açıklanması ve durumun güvenlik altına alınmasını, yeni hükümetin yurt iyiliği uğrundaki çalışmalarında duraklamaması için "kongre" veya başka adlar altında toplantılar yapılmasına artık lüzum kalmadığının gerekenlere anlatılmasını ve sonucundan bilgi verilmesini istedi.

Balıkesir Komutanı Kâzım Bey, 18 Ekim'de bu bildiriye cevap verecek, Hacim Bey'in ve Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Heyet-i Temsiliye kararlarına uygun hareket edeceklerine güvenilmesini isteyecek (Nutuk, Vesika: 155 c, d), bir daha da ne bir "Büyük Kongre"den, ne de bir "Umumi Anadolu Kongresi"nden söz edilmeyecektir.

Batı Anadolu'nun Birinci Balıkesir Kongresi, Nazilli Kongresi, Alaşehir Kongresi, İkinci Balıkesir Kongresi ve Doğu Anadolu'nun Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresi'nden sonra "Anadolu Büyük Kongresi" veya "Umumi Anadolu Kongresi" gibi değişik adlarla anılan bir yeni Kongre'nin yapılmasını kim ve niçin istemişti?

Bu soruya kesin bir cevap verecek kadar bilgi elde edebilmek mümkün olamamıştır. Bilebildiğimiz kadarıyla, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan, birkaç gün sonra Havza'ya giden, oradan da Amasya'ya geçen ve bütün incelemeleri sonunda, güvenilir bir yerde yapılacak bir "umumi kongre" ile milli birliği sağlamayı düşünen ve bölgesel nitelikte gördüğü Erzurum Kongresi'ne katılmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, 10 Temmuz 1919'da (yani Erzurum Kongresi'nin yapılması için ilk kararlaştırılan günde), Sivas'ta bir "Umumi Kongre" yapılmasına karar vermiş, yayımladığı bildiri

ile her taraftan Sivas’a delege gönderilmesini istemiş, fakat çağrı etkili olamamış, kendisi de Sivas’ta kalamamış, milli birliğe gidişin ilk kademesi olan Erzurum Kongresi’ne katılmıştı. Erzurum’da, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubesindeki “Heyet-i Faale”nin başına geçen Mustafa Kemal Paşa, Kongre’nin karara bağlayacağı prensipleri mümkün olduğu kadar genel nitelikte hazırlamış ve Erzurum Kongresi Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günkü yurt sınırlarını esas almışsa da Kongre sonunda kurulan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, teşkilat bakımından ve adından ötürü bölgesel bir nitelik göstermişti. Özü bakımından olduğu kadar, görünüşü bakımından da “umumi” mahiyette bir kongreye ihtiyaç olduğu kanısını taşıyan Mustafa Kemal Paşa, tekrar Sivas Kongresi kararını uygulamaya teşebbüs etmiş ve bu defa başarıya ulaşarak tasarladığı umumi kongreyi yaptırmış, adına da “Sivas Umumi Kongresi” demişti.

Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa’nın bütün çabalarına rağmen Sivas Kongresi, yine de, bir “umumi kongre” niteliğini kazanmış görünmüyordu. Çünkü, Erzurum Kongresi’ne katılmış olan Doğu illeri “Sivas Toplantısı”nı bir “Umumi Kongre” niteliğinde görmemişler, Batı illeri bu Kongre’ye yeteri kadar ilgi göstermemişlerdi. Rumeli bölgesi ise kongre ile bağlantı bile kuramamıştı. İstanbul Hükümeti ile İngilizlerin yurttaşları birbirlerine karşı kışkırtmaları, baskı ve tehditleri ağır bir hava yaratmış, Kongre’nin “umumi” niteliğini kazanabilmesi için tüzükteki şartlara uymayan kimselerin delege “atanma”sı ve Heyet-i Temsiliye’ye yeni üyeler katılması tepkilere sebep olmuş, İstanbul’la ilişkilerin kesilmesi hakkındaki “Umumi Kongre Heyeti” imzalı bildirilerin de sert tepkilere sebep olma tehlikesi belirmişti. Bütün bunlardan ötürü, Sivas Kongresi’nin “Umumi Kongre” niteliğini tam olarak kazanamadan acele bir kararla sona erdirildiği kanısı doğmuş, bazı illerin Kongre bitiminden sonra delege göndermeye kalkışmaları da bu kanıyı pekiştirmiştir.

Nitekim, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Galip olayından ötürü Kongre’nin iyi çalışamadığını, müzakere ve kararların aceleye getirildiğini ileri sürmekte, Hacim Bey’in hatıralarında da bu konu belirtilmekte, Lord Kinross da bazı nedenlerden dolayı müzakereleri kısa kesmek isteyen Mustafa Kemal Paşa’nın hızla işe girişerek bir hafta gibi kısa bir sürede Kongre’yi bitirdiğini anlatmaktadır. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 122;

L. Kinross, Atatürk: 294, 299; H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 62)

Fakat bu kanıyı en çok pekiştiren belge, Sivas Kongresi'nin kapanışından bir hafta kadar sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti'nin başkanı Hacim Muhittin Bey'e çektiği telgraftır. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında şöyle diyordu:

> İstanbul Hükümeti'nin kötü tutumu ve son zamanlardaki diktatörce hareketleri mevcut kuşku ve heyecanı arttırdığı gibi mebus seçimlerinin yapılmasındaki savsaklayıcı davranışları Barış Konferansı'nın aleyhimizdeki bütün gereklerini kabul ve millete bir oldu bitti şeklinde sunacağını anlatmakta ve buna göre Barış Konferansı'na verdiği nota gereğince Toros'un doğusundaki illerimizin yitirilmesi ve Aydın ilinde kabullendiği sınırın batısındaki bölgenin de yitirilme tehlikesi olduğu bütün açıklığı ile hissedilmekte bulunduğundan, Mebuslar Meclisi'nin seçimi ile memleketin kutsal haklarını kullanmasına ve gücünü göstermesine meydan verilmeden böyle tehlikeli bir durum karşısında tedbirler almak ve hakları savunmak yerine, milleti silahlandırıp birbirine karşı ayaklandırmak ve birbirini öldürmeye kışkırtmak alçaklığına başvurduğu elde edilmiş olan belgelerle reddedilemeyecek şekilde ispatlanmış olan İstanbul Hükümeti ile, her türlü tedbirlere rağmen yerinde kaldığı sürece ilişkileri kesmekle beraber, bu durum daha da sürecek olursa memleketin idaresi ve doğması muhtemel durumlara karşı millet mukadderatının kararlaştırılıp tespiti için bir "Umumi Kongre"nin olağanüstü toplanmasına ihtiyaç olabilir. Bu "olağanüstü kongre"nin hemen yapılabilmesi için de, "delegelerinin şimdiden seçilmesi" yararlı olacaktır. Batı Anadolu'nun "il delegeleri" zâten Sivas'tadırlar. Ayrıca her sancaktan da, ilçelerinin sayısına göre, gerekli delegelerin şimdiden seçilip, ilk bildiride gösterilecek yerdeki toplantıya katılmak üzere, hazır bulundurulmaları ve adlarının Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi rica olunur.

Bu telgraf o sırada toplantı halinde bulunan İkinci Balıkesir Kongresi'nin 19 Eylül 1919 tarihli toplantısında okunmuş, ileride yapılması tasarlanan

“Umumi Kongre”ye yedi delege gönderilmesine karar verilmiş, ertesi gün de delegeler seçilmişti.

Fakat, bundan sonraki günlerde, olaylarda hızlı gelişmeler olmuş, Sivas Kongresi, genel niteliğini ve Heyet-i Temsiliyesini İstanbul’a kabul ettirmiş, Ferit Paşa Kabinesi’nin yerine milli isteklerden yana olan Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin iş başına gelmesini sağlamış ve yeni hükümetin temsilcisi olarak Amasya’ya gelmiş olan Bahriye Nâzırı Salih Paşa imzaladığı protokollerle Sivas Kongresi’ni bir “Umumi Kongre” olarak resmen tanımıştı. Yâni Mustafa Kemal Paşa’nın çabaları başarıya ulaşmış, Sivas Kongresi’nin genel niteliğinden beklediği amaca varmış ve artık bir başka “Umumi Kongre” yapılmasına lüzum kalmamıştı. Mümkündür ki, Batı Anadolu milli mücadelecilerinin bunlardan gereği kadar haberi yoktu.

Nitekim, Hacim Muhittin Bey’in anılarının bundan sonraki kısımları bu kanıyı pekiştirmektedir:

> 10 Ekim 1919 - ... Umumi Anadolu Kongresi’ne Kırkağaç’tan benim seçim tutanağım ve yol parası olarak da 1000 lira göndermişler. Oysa ki, Doğu Anadolu artık Umumi Kongre’ye lüzum görmüyor. O halde paraları geri göndereceğim.
>
> 11 Ekim 1919 - Bugün delegelerimiz Hulusi ve Esat Beyler İstanbul’dan geldiler. Hulusi, görüşmeleri hakkında bir açıklama yaptı ve hükümetin, Sivas ile anlaştıktan sonra, kendilerine önem vermediğini söyledi. Zâten bizimkilerin Sivas Kongresi için İbrahim Süreyya’ya vekillik vermeleri doğru değildi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa’nın “tab’-ı mütehakkimi” belli idi. Gönderdiği telgrafların birinde, “Mebus adayları meselesini daha sonra halledeceğim” diyordu. Onun için, üç ay öncesinden beri, Doğu’dan gelen akıma karşı koymak istemiştim. Zaman söylediklerimi ispatlıyor. Nasıl ki, Sivas Kongresi’nin vekili olan Heyet-i Temsiliye “bütün Anadolu adına” hareket ve hükümetle temas etmeye başladı... Oysa ki bizim ne kuruluşlarımızdan, ne de haberleşmelerimizden bilgisi yoktur. Her ne ise, sonunda vatan kurtulsun da, nasıl olursa olsun...
>
> 12 Ekim 1919 - ... Milli Alay Komutanı Kırkağaç eşrafından Hacısalihzade Emin Efendi’ye yazıldı: “Mebuslar Meclisi yakında açılacağından Büyük Anadolu Kongresi toplanmayacak gibi görünüyor. Toplanmayacaksa yolluk olarak gönderdiğiniz parayı ne

yapayım? Heyet-i Merkeziye kasasına mı koyayım, size geri mi göndereyim?”

Bu akşam Akhisar’dan Yüzbaşı (Şişman) İzmirli Edhem Bey geldi, Sivas Kongresi’ne gitmek üzere... Oysa ki Sivas, kongre yapmaya lüzum görmüyor. Bakalım Edhem’i ne yapacağız? Hiç olmazsa bir raporla Sivas’a göndermeli. Bizim durum ve kuruluşlarımızdan Sivas’ı tafsilâtlı şekilde haberdar etsin.

13 Ekim 1919 - Bugün öğleye kadar Heyet-i Merkeziye’de çok ateşli konuşmalar oldu. Mesele şu: Sivas’a bir arkadaş göndermek. Sivas’tan gelen telgraflarda tamamiyle “mütehakkim” bir durum görüldüğünden, maksad o memur aracılığı ile durum ve yerimizi açıklayarak kısmen bağımsız bir durumda bulunmak mecburiyetimizi anlatmaktı. Osman ve Hulusi Beyler buna karşı oldular. Biz, Vâsıf ve Hamdi, üçümüz, Hamdi’nin gitmesine karar verdik. Fakat sonradan Hamdi vazgeçtiği için Edhem’i bir mektupla göndermeye karar verdik ve bir mektup yazdık.

17 Ekim l919 - Mustafa Kemal’in, Kâzım Bey’e (Özalp, General; o sırada tümen komutanı) birkaç telgrafı var. Bunlardan biri de milli kuruluşlar hakkında Bursa’dan yazılan telgraf hakkındadır.

Konuyu Heyet-i Merkeziye’de görüşürken çatışmalı konuşmalar oldu. Vehbi Bey, önce “Müdafaa-i Hukuk” adının kabulüne oy verdiği halde Osman ve Hulusi Beylerin razı olmamaları üzerine döndü. Hattâ Edhem’in Sivas’a gönderilmemesini söyledi. Bunun üzerine ben istifa ederek toplantıdan ayrıldım. Sonradan mektubu değiştirip Edhem’in gönderilmesine razı oldular. Edhem hareket etti.

18 Ekim 1919 - Heyet-i Temsiliye’nin dünkü telgrafnâmesine cevap olarak aşağıdaki yazıyı Kâzım Bey aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdim:

“Burada her türlü zorluk ve engellerle vatanımızı kurtarmaya uğraşan bizler, daha asil ve daha büyük amaçlar izleyen Doğu Harekâtı’nı daima yücelttik ve takdis ettik ve o bölgeyi bir büyük kardeş tanıdık. Hiçbirimizin aklına en küçük bir düşünce ayrılığı gelmedi. Vatanın kurtuluşunun milli birlikte olduğunu takdir ettiğimize inanmanızı isterim. Birinci ve İkinci Balıkesir Kongreleri ile Alaşehir Kongresi milli birliği sağlama amacına dayanır. Ayın 20’sinde kongre yapılacağına dair benim bir tebligatım yoktur.

> Hükümetin düşmesinden önce sizden gelen, yeri ve günü ileride bildirilecek Kongre'ye ilçelerden delege isteyen tebliği her yere bildirmiştim. Bir de, yeni seçimde üyelerin dağılmasına meydan verilmeyerek milli birliği daha açık ve etkili göstermek için, her liva merkezinde, ilçelerden getirilecek ikişer delege ile birer "danışma kurulu" toplanmasını ve adayların kararlaştırılmasını tavsiye ettim ki bunların hepsi milli birliği sağlamak düşüncesinden başka bir amaca dayandırılamaz. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 84–88)

Batı Anadolulu Hacim Bey'in bu telgrafı, Türk Milli Mücadelesinde, Doğu Anadolulular ile Kuzeydoğuluları öz kardeş sayarak milli birliğin ilk büyük adımını atan Erzurumlularla Trabzonluların telgraflarıyla (M. Gologlu, Erzurum Kongresi: 58–60) neredeyse aynı nitelikte idi ve milli birliğin yeni bir hamlesini müjdeliyordu. Bundan sonra, artık bir başka "Anadolu Büyük Kongresi"ne lüzum kalmayacak, böyle bir Kongre'den söz edilmeyecek, Batı Anadolu'nun milli kuruluşları da "Müdafaa-i Hukuk" teşkilatı haline getirilerek Sivas'ın, yani Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimine girme yolu tutulacaktır.

Ne var ki, Batı Anadolu'nun milli mücadele çabalarındaki bu yeni gelişme İstanbul Hükümeti üzerinde büyük etki yapacak ve "Anzavur Olayı"na yol açacaktır.

Nitekim, o sırada Manyas'ta bulunan İzmit eski mutasarrıfı Emekli Jandarma Binbaşısı Ahmet Anzavur Bey, 28 Ekim 1919'da padişaha bir telgraf çekerek, Aydın'ı Yunan işgalinden kurtaracağı vadiyle kurulan Balıkesir Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti'nin, son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile muhabereye girişmesinin, hükümeti devirme arzusunu açıklamasının, valiyi zorla geri çevirmesinin Halifelik ve Sultanlık makamlarına da darbe vurmak isteğinin açık belirtileri olduğunu, bundan çok üzüntü duyan Balıkesir'e bağlı Manyas ve Aşkar bucağı halklarının Halifelik ve Sultanlık makamlarının devamını ve İslam âleminin mutluluğunu sağlamak için kanlarını son damlasına kadar akıtmaya hazır olduklarını bildirdi.

Balıkesir mutasarrıfına gönderdiği 29 Ekim 1919 tarihli bir yazıda da, Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine silaha sarılan milletin bu coşkunluğundan yararlanmak isteyen birtakım özel çıkarcıların kuva-yı milliye kurucusu ve

başı gibi sıfatlarla halkı soyduklarını, buna daha fazla tahammülleri kalmayan milletin padişahın etrafında toplanarak zâten yabancı ihtiraslarla parçalanmakta olan memleketi kurtarmak amacıyla kendisini çağırdıklarını, milleti soyanlardan hesap soracağını, “Balıkesir Müdafaa-i Hukuk” adını taşıyan kuruluş mensuplarının korku içinde bulunduğunu, oysa ki vatan için çalışanların korkmamaları gerektiğini, gerçekten de vatan duygusu ile çalıştıklarının anlaşılması hâlinde kendi bölgesindeki halkın da birlikte düşman karşısına çıkacağını, tek maksadının milleti kötülüklerden kurtarmak olduğunu anlatıyor ve bunun herkese duyurulmasını istiyordu.

Balıkesir mutasarrıfı bu yazıyı, aynen Hacim Bey’e tebliğ etmiş, Hacim Bey de verdiği cevapta, hesaplarının herkese ve özellikle yetkili devlet memurlarına açık olduğunu, düşman karşısındaki Müslümanları birbirine kırdırmak isteyen Ahmet Bey’in hükümet otoritesi dinlemeyen bu cüretkâr davranışına karşı hükümetin şiddetli bir karşılık vermesinin tabii olduğunu, hükümetçe yardıma ihtiyaç duyulduğu takdirde milli kuruluşun, bütün gücüyle, bu kötü davranışı da düzene sokabileceğini bildirdi.

Bunun üzerine milli kuruluş mensuplarıyla kolordu ve tümen komutanları birlikte konuyu görüştüler, Ahmet Anzavur’un askeri kuvvetlerle yola getirilmesine karar verdiler. (H. M. Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri: 97–100)

Amasya Buluşması

> Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne;
>
> Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanı Cevdet Beyefendi'ye;
>
> Ankara'da 20. Kolordu Komutan Vekili Mahmut Beyefendi'ye;
>
> Balıkesir'de 14. Kolordu Komutan Vekili Kâzım Beyefendi'ye;
>
> Konya'da Heyet-i Temsiliye Üyesi Refet Beyefendi'ye;
>
> 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine:
>
> Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleri, Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunmak üzere, 15 Ekim 1919'da İstanbul'dan hareketle Amasya'ya geleceklerdir. Adı geçenle yapılacak görüşmelerin, hükümetin dış siyasetine ve iç işlerdeki idaresine, ordumuzun gelecekteki durumuna ait önemli konuları kapsayacağı sanılmakla bu konulardaki düşüncelerinizin anahatlarını bildirmenizi rica ederiz.
>
> Heyet-i Temsiliye adına
>
> Mustafa Kemal

16 Ekim 1919'da, Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde, Sivas'tan hareket etti. Aynı gün Bozüyük'teki Ali Fuat Paşa bir telgrafla düşüncelerini bildirdi:

> 1 - Bir yüzyılı aşkındır süregelen felaketler sebebiyle zayıf düştük. Kuvvetlenebilmek için iç ve dış işlerimizde namuslu yardımdan başka bir şey düşünmeyen güçlü, varlıklı, uygar bir dosta ihtiyaç vardır. Padişaha, millete, vatana bağlı iyi niyet sahibi kimselerden kurulu bir hükümetle de iç işler düzene sokulmalıdır. Mülki ve askeri memurlardan milli davaya karşı olanlar değiştirilmelidirler.
>
> 2 - Fennî birlikleri olan az mevcutlu ve fakat büyük karargâhlı bir ordu düzeni kurulmalıdır. Jandarma, gümrük, izci, uçak, telsiz telgraf, otomobil teşkilleri, ordunun dışında ve fakat gizlice ordunun yönetim ve gözetiminde olmalıdır.

Aynı günün gecesi Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'den de cevap geldi:

> Milli Meclis'in açılmasındaki vaat yerine getirilmelidir. Meclis'in İstanbul'da toplanması sakıncalıdır. Padişahın gerçekleri yakından görebilmesi için, asker olan şehzadelerin değişik bölgelerde ordunun hizmetine girmesi gereklidir. Hıristiyanların askerlikten muafiyet kararı kaldırılmalıdır. Bağımsızlık isteyen bütün Arap memleketleri ayrı hükümetler kurarak bir konfederasyon meydana getirmeli ve hepsi padişaha bağlanmalı, Osmanlı bayrağına da, Amerika'daki hükümetlerin adedi kadar yıldız konduğu gibi, kurulacak hükümetler kadar "ay" konmalıdır. Bir Ermenistan kurulması da zorunlu olduğuna göre doğu sınırımızda biraz değişiklik yapılarak Ermenilere bir parça yer verilmelidir. Buna karşılık Azerbaycan Devleti'nin kuruluşunu da desteklemeliyiz. Yunanistan'a karşı Bulgarlarla iyi geçinilmelidir. Himaye ile bağımsızlık bağdaşamayacağından hiçbir hükümetin himayesi kabul edilmemelidir. Yalnız ziraat, sanat, ve öteki fen ve idare konularında, bağımsızlığımızı zedelememek kaydıyla, tarafsız bir hükümetin yardımı kabul edilmelidir. Ordu kuvvetlendirilmeli ve subayların terfii sağlanmalıdır.

Ankara'daki 20. Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey, 17 Ekim tarihli telgrafında, şöyle diyordu:

> Hiçbir devletin mandaterliği kabul edilmemeli, kapitülasyonlardan kurtulmaya çalışılmalıdır. İstilâ hevesi olmayan bir devletin ekonomik ve fennî yardımı sağlanmalıdır. Başka devletlerden uzmanlar, müşavirler, öğretmenler getirilmelidir. İşgalcilere ekonomik imkânlar vermek suretiyle işgallerin önlenmesi düşünülmelidir. Nüfus değişimi suretiyle Rum ve Ermeniler gönderilmeli, yerlerine Müslüman Türkler alınmalıdır. Asayiş, askerliğini yapmış gönüllü jandarma birlikleriyle sağlanmalıdır. Ordu yeniden düzenlenmeli, ziraat uzmanları ve öğretmenler kullanılarak bir okul haline getirilmelidir.

Aynı gün Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan çektiği telgrafta da şunlar yazılı idi:

İç siyasetimiz hakkındaki esaslar kongrelerde karar altına alınmıştır. Erzurum için milis ordusunun kabulüne imkân yoktur. Temelli ordu kalmalı ve mevcudu katiyyen azaltılmamalıdır. Çünkü, her yıl yeni gençlerin askere alınması ile genel kültüre de yararlı olunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1919'da, Amasya'ya vardı. Aynı gün Kâzım Karabekir Paşa'dan bir telgraf daha aldı. Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafında, İtilâf Devletlerinin Doğu bölgesindeki ordunun silahlarını almak istemelerinin muhtemel olduğunu, komşu devletlerden Gürcüler ile Ermenilerin silahları alınmadıkça halkımızın tek bir silah teslim etmeyeceğini, Ruslardan kalma eşyanın geri verilmemesi için dikkatli davranılmasını bildiriyordu. (Nutuk, Vesika: 156 a-f)

Bu sırada, Kastamonu Müdafaa-i Hukuk heyetinden Reşit Bey, bir telgrafla, Bahriye Nâzırı Salih Paşa'nın Başyaver Salih Bey (General Omurtak) ile Kastamonu'ya geldiğini, talimat gereğince Kuva-yı Milliye tarafından gösterişli bir şekilde karşılandığını, selamlarının tebliğ edildiğini, çok memnun kaldığını haber verdi. (Nutuk, Vesika: 157; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken 2/77)

20 Ekim 1919'da, Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında, "Amasya Görüşmeleri" başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine de görüşmelerde varılan sonuçlar birer "protokol"le tespit edildi. Bunu Mustafa Kemal Paşa istemişti. "Milli kuruluşların ve Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbul Hükümeti'nce resmen tanınmış bir varlık olduğunun, görüşmelerin resmi ve sonuçlarının iki tarafça da uyulması gerekli olduğunun kabulünü sağlamlaştırmak lâzımdı. Bundan ötürü, görüşmelerin sonuçlarına ait tutanakların protokol olduğunu kabul ettirmek önemli idi." (Nutuk: 243)

Böylece, Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında yapılan ve üç gün (20–22 Ekim 1919) süren görüşmelerde varılan sonuçlar üçü açık ve imzalı, ikisi gizli ve imzasız beş protokole bağlandı.

Birinci Protokol

21 Ekim 1919'da yapılan, daha çok Salih Paşa'nın isteklerini kapsayan ve "askerin siyasetle uğraşmaması" temennisiyle başlayan ilk protokol şu sonuçları karara bağlıyordu:

1 - İttihatçılığın, İttihat ve Terakki düşüncesinin memlekette tekrar uyanması, hattâ en küçük belirtisinin görülmesi siyaset bakımından çok zararlıdır.

2 - Hükümetle milli kuruluşlar arasında, esas noktalarda anlaşmaya varılmış olduğundan, falanın filanın azil ve tayini istekleri gibi hükümeti küçük düşürecek müdahalelerden kaçınılmalıdır.

3 - İntikam politikası güdülmeyeceğinden muhalefetleri yüzünden tutuklanmış olanlar bırakılmalıdır.

4 - Tehcir (Ermenileri göç ettirme) olayında suç işlemiş bulunanların cezalandırılmaları adalet bakımından da, siyaset bakımından da gereklidir.

5 - Dünya Savaşı'na katılmanın yerinde olup olmadığı hakkındaki tartışmalara girilmemekle beraber "Savaşa katılmamızın haklı sebeplere dayandığı" yolundaki düşüncelerin şimdilik gizli tutulması memleket yararınadır.

6 - Seçimlerin serbestçe yapılması ve hiçbir sebeple karışılmaması şarttır. Mebuslar Meclisi'nde muhalif partilere de ihtiyaç vardır.

7 - Taşkın gösterilerden ve yazılardan kaçınılmalıdır.

8 - Asayişi bozucu hallere meydan verilmemelidir.

9 - Hükümetin ne lehine ne de aleyhine bir şey yazılmamalıdır.

Notlar:

a) Protokolün baş tarafında, askerin siyasetle uğraşmaması hakkındaki temennî, başı kopuk bir cümle halinde ve numaralarla sıralanmış konuların dışında olduğundan protokole dâhil olup olmadığı anlaşılamamıştır.

b) Aynı protokolün türlü yayınlarında bazen Mustafa Kemal Paşa, bazen Salih Paşa imzasının görülmesi, tarafların yalnız birbirlerine verdikleri nüshaları imzalamış olmalarındandır. (Vesika: 159, Belgelerle Türk Tarihi: 3)

İkinci Protokol

Sivas Kongresi Beyannâmesi üzerindeki görüşmelerde varılan sonuçlar ise, 22 Ekim 1919 tarihli bir protokolle tespit edildi:

1 - En azından, Beyanname'de belirtilmiş olan sınırın (30 Ekim 1918 sınırı) elde edilmesi gereklidir. Gösterişte "Kürt bağımsızlığı" amacı altında yapılmak istenen kötülüklerin önüne geçilecektir. Arabistan ile Türkiye arasında tampon devlet yapılmak istenen Adana bölgesinin, Yunanlıların işgal ettikleri İzmir'i de içine alan Aydın ilinin, bağımsızlık sözleriyle koparılmak istenen Doğu Trakya ve özellikle Edirne'nin vatandan ayrılmalarına rıza gösterilemez. Bununla beraber bu konularda yasama kurulunun vereceği karara uyulacaktır.

2 - Hıristiyanlara verilmesi sözkonusu olan imtiyazlarda da milli meclisin kararlarına uyulması kabul edilmiştir.

3 - Bağımsızlığımıza dokunulmamak kaydı ile, herhangi bir devletin fennî, sınaî ve ekonomik yardımlarının kabulü için uzmanlarca yapılacak incelemeler üzerine Milli Meclis tarafından uygun görülen şekil kabul edilecektir.

4 - Sivas Beyannamesi'ndeki diğer konular, Mebuslar Meclisi'nin onayına bağlanmak şartıyla, uygun görülmüştür.

5 - Milli Meclis'in yasama ve denetleme haklarına serbestçe ve güvenlik içinde sahip olduğunun anlaşılması üzerine, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin geleceğini tayin için yapılması tüzük gereği olan kongre, ayrı bir kongre şeklinde değil, tüzükte adları gösterilen temsilciler tarafından yapılmalıdır. "Barış Kararı"na kadar, Milli Meclis'in, geçici olarak hükümetçe tensip edilecek bir Anadolu ilinde toplanması da uygun görülmüştür. (Belgelerle Türk Tarihi: 14)

Üçüncü Protokol

Üçüncü protokol seçimlerin yapılmasındaki özgürlük ve Heyet-i Temsiliye'nin seçimlere karışıp karışmaması hakkında idi:

Seçilecek mebuslar arasında İttihatçılığın günahlarıyla ilgili, Tehcir ve adam öldürme, millet ve memleket menfaatlerine aykırı davranma gibi kötülüklerle lekeli kişilerin bulunmaları doğru olmadığından, bunlara engel olmak için mümkün olan çarelere başvurulacaktır. Ancak, bunu yaparken kişisel haklara ve kanun hükümlerine tecavüz edilmeyecektir. Güdülecek amaç, sadece,

temiz ahlaklı ve tarafsız kimselerin seçilmelerini sağlamak olacaktır. Kötü düşüncelilerin ve yabancıların itiraz ve müdahalelerine meydan vermemek için bütün partilerin ve Hıristiyanların seçime katılmaları sağlanarak Meclis'in temsil gücünün, her bakımdan, bütün memleketi kapsadığı ispatlanmalıdır. (Nutuk, Vesika: 160)

Dördüncü Protokol

Gizli ve imzasız olan dördüncü protokol şu idi:

1 - Bazı komutanların görevden atılmaları ve bazı subayların mahkemelere verilmeleri hakkındaki padişah buyruklarının ve başkaca emirlerin düzeltilmesi.

2 - Malta'ya sürülmüş olanların, kendi yetkili mahkemelerimizde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmelerine çalışılması.

3 - Kötülük yapmış olan Ermenilerin de mahkemeye verilmeleri.

4 - İzmir'in boşaltılması için hükümetin protestolarda bulunması ve gerekirse gizli talimatla halkın da protestolarda bulunmasının sağlanması.

5 - Asayiş ve inzibatla ilgili bazı âmirlerin değiştirilmesi.

6 - İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin halkı kışkırtıp kandırmasına engel olunması.

7 - Yabancılarca satın alınmış derneklerin çalışmalarına ve gazetelerin yayınlarına son verilmesi.

8 - Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin bakımının ve güçlendirilmesinin sağlanması.

9 - Milli mücadeleden yana olan memurların yerlerinden kaldırılmaması, aykırılıklarından ötürü milletçe görevden uzaklaştırılmış olanların yeniden göreve atanmalarında karşı görüşlerin alınması.

10 - Batı Trakya göçmenlerinin yerleşecekleri yerlere gönderilmeleri ve taşınmalarının sağlanması.

11 - Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin uygun şekilde geçim gücünün arttırılması. (Nutuk: 247)

Beşinci Protokol

Yine gizli ve imzasız olan beşinci protokol ise, Barış Konferansı'na gidecek Tevfik Paşa başkanlığındaki delegeler, uzmanlar, yazıcılar heyetini tespit ediyordu. (Nutuk: 248)

Amasya Buluşması 22 Haziran 1919'da sona erdi. Mustafa Kemal Paşa görüşmelerle varılan sonuçları Erzurum, Ankara, Diyarbakır komutanlarına bildirdi. (Nutuk, Vesika: 158)

Görüşmeler Sırasındaki Olaylar

Mustafa Kemal Paşa, Salih Paşa ile buluşmak üzere, Sivas'tan Amasya'ya hareket ederken, Cemal Paşa'ya bir telgraf çekerek İstanbul'da, Kiraz Hamdi Paşa başkanlığındaki Nigehbân Cemiyeti'nin kapatılmasını istemiş ve olumlu cevap almıştı.

Fakat Amasya'ya vardığı sırada, Sivas'tan, hiç umulmayan bir telgraf geldi. Eşraf, tüccar, esnaf ve ulemadan 160 kişi adına "An Evlâdı Şemseddin, Sivasî Recep Kâmil, Zaralızade Celâl, İlyaszade Ahmet Kemal" imzalarını taşıyan bu telgraf, Amasya'ya vardığı sanılan Salih Paşa'ya çekiliyor ve aylardan beri süregelen olayları anlamak, durumun içyüzünü öğrenmek için il merkezine gelmesi isteniyordu. Bu telgraflarına cevap alamayanlar, ertesi gün (19 Ekim'de) Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek bizzat Salih Paşa ile görüşmedikçe anlaşmazlıkların sona ermeyeceğini bildirdiler. Gece de padişaha bir telgraf gönderdiler ve Mustafa Kemal Paşa'nın, herkese padişahın güvenilir adamı olduğunu duyurarak ve kötülüklerini örtmeye çalışan küçük bir azınlığı beraberine alarak milli iradenin temsilcisi gibi hareket ettiğini, bu yüzden padişahına son derece bağlı olan halkın heyecan içinde bulunduğunu, halkı yatıştırabilmek için Salih Paşa'nın Sivas'a çağrıldığını, fakat telgraflarına cevap alamadıklarını bildirdiler ve Salih Paşa'nın Sivas'a gönderilmesi için emir vermesini istediler.

Olayı sabah saatlerinde öğrenen Telgraf Başmüdürü Lütfü Bey, hemen bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etti ve Şeyh Recep ve arkadaşlarının bu telgrafı gece, memurlara baskı yaparak, kandırarak çektiklerini, bu davranışın kanunlara aykırılığı sebebiyle valiliğe haber verdiğini bildirdi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa Sivas'taki Heyet-i Temsiliye üyelerine bir telgraf çekerek böyle bir olaya niçin müsaade ettiklerini, ya da olaydan niçin haberdar olmadıklarını sordu ve derhal

telgrafhanenin kontrol ve muhafaza altına alınmasını, böyle olaylara teşebbüs edeceklere silah kullanılmasını, sözü edilen telgrafı çekenlerin yakalanmasını emretti.

Fakat, ertesi gün, 20 Ekim'de, Sivas valiliğinden gelen telgraf kuşkuları giderdi. Vali bu telgrafında, Şeyh Recep ve arkadaşlarının telgraf olayının mübalağalı şekilde aksettirilmiş olduğunu, Sivaslıların Salih Paşa'yı daha önce Sivas'ta bulunduğu zamandan tanıdıklarını, bu sebeple Sivas'a çağırmak istediklerini, bu istekten haberdar olunca bir çoğunu uyarmak suretiyle vazgeçirdiğini, buna rağmen Şeyh Recep ile iki arkadaşının gece telgrafhaneye gidip memurları korkutmak istediklerini, bu yolda başarıya ulaşamayınca tanıdıkları bir memura gizlice çektirdiklerini, olay öğrenilir öğrenilmez duruma el koyulduğunu ve imza sahibi üç kişinin de tutuklandığını, tekrarlanmasının önüne geçildiğini, olayın asayiş ve huzuru bozucu değerde olmadığını, Sivas'ta durumun normal olduğunu bildirdi. (Nutuk: 250–255, Vesika: 161) Nitekim, Sivas ileri gelenleri de başta Müftü Efendi olmak üzere imzaladıkları 26 Eylül tarihli telgrafla, Şeyh Recep ile iki arkadaşının yaptıkları hareketin hiçbir değer taşımadığını İstanbul gazetelerine bildirdiler. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/123)

Şeyh Recep olayının böylece kapandığı gün İzmit'teki 1. Tümen'in komutanı Mustafa Asım Bey, can sıkıcı bir başka olayın haberini vererek, İstanbul'dan gelen bir şahsın bölgedeki bazı kimselerle birleşip para ile silahlı adam topladığını, toplananların Adapazarı'nı basmak istediklerinin duyulduğunu, Adapazarı telgrafhanesine gidip makine başında padişahın hayatta olup olmadığını öğrenmek istediklerini, padişahın yerine Mustafa Kemal Paşa'yı kabul etmediklerini, durumun İzmit mutasarrıflığına ve Kolordu Komutanlığı'na bildirildiğini, Adapazarı kaymakamının eldeki kuvvetle üzerlerine gittiğini ve hâlen dağıttığı kuvvetleri kovalamakta olduğunu bildirdi. 23 Ekim'de de, İstanbul'da bulunan, milli mücadeleci, Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Şevket Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Nigehbâncıların ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile Ali Kemal ve Sait Molla'nın Hıristiyanları Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırttıklarını, Adapazarı, Değirmendere, Geyve, Karacabey, Bursa dolaylarında para ile kurulan çetelerin Kuva-yı Milliye aleyhine harekete geçtiklerini, buna karşılık bölgedeki milli kuruluşların kuvvetlendirilmelerine ve bu hareketin elebaşlarından bazılarının ele geçirilmeye çalışıldığını haber verdi.

Mustafa Kemal Paşa, hemen Adapazarı kaymakamlığına bir telgraf çekerek, tertipçilere hızla sert tedbirlerin uygulanarak zarar vermelerine engel olunmasını emretti. İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nâzırı ve Heyet-i Temsiliye'nin İstişari Üyesi Cemal Paşa'yı da durumdan haberdar etti, hükümetçe bu gibi bozguncu davranışlara karşı zamanında etkili tedbirler uygulanmazsa milli kuruluşların önlemlere başvurmakta mazur olacaklarını bildirdi. Bu sırada, İzmit Tümen Komutanı Mustafa Asım Bey'den tamamlayıcı bilgi geldi ve verilen bilgiden Adapazarı kaymakamının toplanmakta olan kuvvetleri, silah kullanmaksızın dağıttığı, grubun elebaşlarından bir kısmının yakalandığı, Balıkesirli Bekir'in kaçtığı ve fakat bir müfreze ile kovalanmakta olduğu anlaşıldı. Mustafa Kemal Paşa bu haberi de hemen Cemal Paşa'ya ulaştırdı ve kaçağın tekrar İstanbul'a dönüp yeniden harekete geçmesi ihtimaline karşı gerekli kovuşturmanın yapılmasının uygun olacağını anlattı. Bolu mutasarrıfı Ali Haydar Bey ise, Bekir Sıtkı'nın, maiyetindeki iki subay ve 40 kadar silahlı ile, Kuva-yı Milliye aleyhine harekete geçeceğinin duyulduğunu, elindeki jandarmalara da güvenemediğini bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, İzmit mutasarrıfı ile komutanına, Bolu mutasarrıfı ile bağlantı kurmalarını emretti.

Bölgede, içyüzünün anlaşılması hayli zor, karmakarışık bir durum vardı. Fakat, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Şevket Bey'in İstanbul'dan gönderdiği 28 Ekim tarihli telgraf durumu epeyce açıklığa kavuşturdu, kuşkuları azalttı. Şevket Bey bu telgrafında, bölgedeki durumun daha çok aileler arasındaki hasımlık ve çekememezlikten ileri geldiğini, daima birbirlerine karşı olduklarından hasım ailelerden biri Kuva-yı Milliye tarafını tutunca ötekinin ona ve onun yüzünden Kuva-yı Milliye'ye karşı olduğunu, bölge kuva-yı milliyecilerinin varlıklarını İttihatçılık zamanlarında elde etmiş vurguncular olduklarının iddia edildiğini, Adapazarı ile İzmit'e, kuva-yı milliyecilerin özel çıkar peşinde koşmalarını kınayan bir bildiri gönderilirse anlaşmazlıkların ve muhalefetin ortadan kalkacağını anlatıyordu. Mustafa Kemal Paşa, hemen, İzmit, Adapazarı, Bursa, Konya, Balıkesir heyet-i merkeziyelerine bu yolda bir bildiri gönderdi. (Nutuk: 255–260, Vesika: 161, 172, 174, 175)

Bu sırada, Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz askerleri çekiliyor, bölgeyi Fransızlar işgal ediyorlardı. Bu yeni işgalle beraber Ermenilerin kötülükleri de artıyor ve yeni işgal gerek askeri ve idarî makamlar, gerekse halk

tarafından protesto ediliyordu. Buralar da daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuva-yı Milliyeler kurulacaktır. (Genel Kurmay 9: 22)

Komutanlar Toplantısı

Nihayet, Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan Sivas'a döndü. 29 Ekim'de de Heyet-i Temsiliye'yi toplayıp genel durumu görüştü. Ali Rıza Paşa kabinesinin beceriksiz, hattâ bazı bakanların milli harekete karşı olmalarına rağmen, padişahın ilk fırsatta bu hükümeti değiştirerek yerine istibdadı sürdürecek bir kabine getirmek istediğinin anlaşılması nedeniyle, Milli Meclis'in görevine başlamasına kadar Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin desteklenmesine karar verildi.

Aynı gün, Meclis'in toplanma yeri, Meclis'in toplanmasından sonra milli kuruluşların ve Heyet-i Temsiliye'nin alacağı şekil ve çalışma tarzı, Paris Barış Konferansı'nda alınacak karar karşısında tutulacak yol gibi konularda görüşmek üzere kolordu komutanları 7–10 Kasım günlerinde Sivas'ta yapılacak toplantıya çağrıldı.

Ertesi gün olan 30 Ekim'de de, Kongre'nin bitiminde İstanbul'a gitmiş olan Kara Vasıf Bey, Albay Şevket Bey aracılığı ile çektiği telgrafta, Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması gerektiğini, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in mebus seçilseler bile İstanbul'a gelmemelerini, gelirlerse İngilizler tarafından tutuklanacaklarını, mebus olmaksızın "mahbub-ı kalp" kalıp görevlerine devam etmelerinin daha uygun olacağı hususlarında görüş birliğine varıldığını, esasen azınlıkların da Meclis'te temsil edilebilmelerini sağlamak üzere Milli Meclis'in "nisbî temsil" usulünü kabul edip hemen dağılacağının ümit edildiğini, hükümetin iyi niyetli olduğunu, İngilizlerin bu hükümeti değiştirmeye çalıştıklarını, bu takdirde muhaliflerin iktidara geleceğini, seçimlerde adı çıkmış ve lekeli İttihatçıların tutulmaması ve hükümetin zor duruma düşürülmemesi gerektiğini, kendilerine zararı dokunabilecek bazı sosyalistleri kazanmaya çalıştığını anlatıyordu.

Mustafa Kemal Paşa hem Kara Vasıf Bey'e, hem de Albay Şevket Bey'e ayrı ayrı cevap vererek, Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasının tehlikeli ve sakıncalı olduğunu ileri sürdü ve bunun gerekçelerini açıkladı.

Tam bu sırada hükümetin değiştirilmek üzere olduğu haberi duyulunca, Mustafa Kemal Paşa, hemen Cemal Paşa'ya 2 Kasım tarihli bir telgraf

çekerek, hiçbir sebep ve bahane ile sadrazamın yerini bırakmamasını bildirdi. Sonra komutanları da durumdan haberdar etti.

Cemal Paşa, hükümetin görevine devam edebilmesinde, Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması, seçimlerde baskıya meydan ve imkân verilmemesi, milli kuruluşların hükümet işlerine karışmalarının önlenmesi hususlarında kararlı olduğunu bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa da, seçimlerde baskı yapıldığı veya yapılacağı yolundaki iddiaların yanlış olduğunu, Meclis'in İstanbul'da toplanmasının doğru mu, yanlış mı olduğunu zaman ve olayların tayin edeceğini, hükümet işlerine nerede ve nasıl karışıldığının bildirilmesi gerektiğini anlattı.

Bu konudaki muhabere epeyce bir süre devam etti. Fakat her seferinde, hükümet kendi görüşünde direndi ve Cemal Paşa, 10 Kasım tarihli telgrafında, Meclis'in İstanbul'da toplanmamasından doğacak sakıncaları açıkladı; bu sebeplerle de padişahın kesinlikle buna rıza göstermediğini, Amerikalıların da Meclis'e bir taaruz ihtimali görmediklerini, kaldı ki İşgal Kuvvetleri tarafından yapılacak böyle bir taarruzun belki devlet için daha hayırlı sonuçlar vereceği kanısında bulunduklarını anlattı ve bütün bunlara rağmen Heyet-i Temsiliye'nin ters yönde diretmesinden, memur tayin ve azillerine karışmasından yakındı; hükümetin Kuva-yı Milliye'nin yardımına muhtaç olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa da hemen cevap vererek müdahele denen şeyin tayin ve nakillerdeki isabetsizliklerden doğduğunu ve bunu gösterdiğini, görünüşe göre hükümetin milli kuruluşları gereksiz saymakta olduğu kanısının uyandığını anlattı; eğer hükümet kendi başına memleketi kurtarabilecek güce sahipse gereği yapılmak üzere durumun açıkça bildirilmesini istedi.

İstanbul'la bu haberleşmeler süregelirken Komutanlar Toplantısı'nın yapılacağı 7 Kasım günü de gelip geçmiş ve Ali Fuat Paşa'dan başka gelen olmadığından diğerlerinin de gelmesini beklemek üzere toplantı gününün ertelenmesi gerekmişti. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya telgraf çekerek, Ali Fuat Paşa'nın geldiğini ve kendisinin beklenmekte olduğunu bildirdi. Diyarbakır'daki 13. Kolordu'nun komutanı Cevdet, Balıkesir'deki 14. Kolordu'nun komutanı Yusuf İzzet, Edirne'deki 1. Kolordu'nun komutanı Cafer Tayyar, Bandırma'daki tümenin komutanı Kâzım ve Bursa'daki tümenin komutanı Bekir Sami Beylere çektiği

telgraflarda da, durumlarının özelliği sebebi ile yerlerinden ayrılamamalarının doğal olduğunu, yapılacak toplantı sonuçları hakkında kendilerine bilgi verileceğini anlattı. Bu arada, Konya'daki 12. Kolordu'dan Kurmay Başkanı Şemseddin Bey, kolordusu adına toplantıya katılmak üzere, Sivas'a geldi. 14 Kasım'da da Kâzım Karabekir Paşa gelince, 16 Kasım 1919'da Komutanlar Toplantısı başladı.

Toplantıya 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Sivas'taki 3. Kolordu'nun komutanı Selâhattin Bey, Konya'daki 12. Kolordu komutanlığı adına Kurmay Başkanı Şemseddin Bey ile Heyet-i Temsiliye üyelerinden Rauf Bey, Hüsrev Sami Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Bekir Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Kara Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliye İstişari Üyesi Alfred Rüstem Bey ve Sivas Kongresi'nde Batı Anadolu'yu temsil eden Manisa delegesi İbrahim Süreyya Bey katıldılar.

Toplantının gündeminde üç madde vardı:

1 - Mebuslar Meclisi'nin toplantı yeri.

2 - Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve milli kuruluşların alacağı şekil ve çalışma tarzı.

3 - Paris Barış Konferansı'nın hakkımızdaki kararı karşısında tutulacak yol.

16 Kasım 1919'da başlayan Komutanlar Toplantısı'nda bu konular üzerinde uzun ve etraflı görüşmeler oldu. İllerin heyet-i merkeziyelerinden gelen mütalaalar da göz önünde tutuldu. Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Manisa Heyet-i Merkeziyeleri Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması düşüncesinde idiler. Edirne ise, İstanbul çevresinde bir yerde de toplanabileceğini bildirmişti. Bu sırada İstanbul'da bulunan Kara Vasıf Bey de (Kara Vasıf Bey Kongre bitince İstanbul'a gitmiş ve Komutanlar Toplantısı'na ancak 27 Kasım'da gelip katılmıştır) 19 Kasım tarihli bir telgrafla, mebusların İstanbul'da toplanmalarında hiçbir tehlikenin mevcut olmadığını ve Meclisi Anadolu'da toplamak isteğinden vazgeçmenin bir vatan borcu olduğu düşüncesinde bulunduğunu bildiriyordu. Kâzım Karabekir Paşa da aynı düşüncede idi.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ise (Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti nezdindeki istişari üyesi), 24 Kasım tarihli telgrafında, hükümetçe yapılan memur tayinlerine milli kuruluşlarca müdahalenin devam etmekte olmasından bazı memurların görev yerlerine gidemediklerini, görevden alınmış olan bazı memurların milli kuruluşlarca işbaşında tutulduğunu, bazı kuva-yı milliyecilerin hâlâ haberleşmelere engel olduklarını bildirerek devletin dahilî ve siyasi işlerde ortaklık kabul etmeyeceğinin kesinlikle bilinmesini ve bu gibi yerlere gerekli tebligatın yapılmasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevapta, devletin dahilî ve siyasi işlerde ortaklık kabul etmemesinin tabii bulunduğunu, fakat milli kuruluşları zayıflatacak ve milli birliği bozacak hareketleri de milletin uygun görmemesinin aynı derecede tabii olduğunu, hükümet işlerine müdahale edilmediğini, Ankara valisinden başka yerine gidemeyen memur bulunmadığını, isabetsiz tayin ve nakillere devam edildiğinden tepkilerin de süregeldiğini, Aydın'da şifreli telgrafların kabul edilmemesi olayının inceleneceğini bildirdi.

Komutanlar Toplantısı'ndaki görüşmeler de 29 Kasım 1919'da sona erdi ve aşağıdaki ana başlıklar altındaki kararlar alındı:

I - Mebuslar Meclisi'nin toplanma yeri.

Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler bulunmasına rağmen, hükümetin başka yerde toplanılmasına razı olmamasından ve bu yüzden memleketin karışıklığa düşmesinden kaçınıldığından Meclis'in İstanbul'da toplanma zorunluluğu kabul edildi. Ancak, aşağıdaki tedbirlerin alınmasına da karar verildi:

a) Bütün mebuslar durum hakkında aydınlatılarak her birinin görüşü alınmalıdır.

b) Mebuslar İstanbul'a gitmeden Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi merkezlerde toplanarak gerek İstanbul'da, gerek dışarıda alınması gerekli tedbirleri ve kongrelerde kararlaştırılan programın esaslarını savunacak bir grup oluşturulmasının sebeplerini görüşmelidirler.

c) Cemiyet'in kuruluşlarını hızla geliştirip genişletmeleri için bütün askeri üst makamlar hızla fiili aracılıkta bulunmalıdırlar.

d) Bütün mülki âmirlerden de, milli kuruluşlara bağlı kalacaklarına dair söz alınmalı ve kendilerinden milli kuruluşların gelişimine yardımcı olmaları istenmelidir.

II - Milli Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve milli kuruluşların alacağı şekil ve çalışma tarzı

Milli Meclis toplandıktan sonra da, mebuslar tam bir güvenlik ve özgürlük içinde yasama görevini yapabildiklerini kesinlikle bildirinceye kadar, Heyet-i Temsiliye milli görevine devam edecektir.

Ancak, bütün livalardan birer ve müstakil livalardan ikişer mebus delege seçilecek ve bunlar Heyet-i Temsiliye'nin istişari üyeleri olarak Eskişehir yakınında toplanacaklardır. Heyet-i Temsiliye de aynı yere gidecek ve hep birlikte Mebuslar Meclisi'ndeki hareket tarzı görüşülüp kararlaştırılacaktır.

Heyet-i Temsiliye, burada, uygun şekilde kuvvetlendirilerek görevine devam edecek, öteki mebuslar İstanbul'a gideceklerdir.

Mebuslar Meclisi kesin bir güvenlik içinde olduğunu bildirince, Heyet-i Temsiliye, tüzükteki yetkilerine dayanarak, genel Kongre'yi toplantıya çağıracak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ileriki durumu için gereken kararı alacaktır.

Genel Kongre'nin nerede yapılacağı ve toplanma şekli o günün şartlarına göre tespit edilecektir.

III - Paris Barış Konferansı'nın hakkımızdaki kararı karşısında tutulacak yol

Paris Barış Konferansı, aleyhimizde bir karar verirse ve bu karar gerek hükümet, gerekse Milli Meclis tarafından kabul ve tasdik edilirse, derhal, uygun şekilde milletin düşüncesi alınarak, tüzükte açıklanmış esaslara göre harekete geçilecektir. (Nutuk: 265, 270–274, 280, 281, Vesika: 176, 177, 180–186, 189, 191–195; K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 148–152; A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 250–252)

Komutanlar Toplantısı'nın gündemindeki konuların görüşülmesi bitmişti. Ali Fuat Paşa'nın teklifi üzerine yabancıların işgalleri altındaki yerlerin durumu da gözden geçirildi. Fransızlarla İngilizlerin ve Ermeni komitelerinin baskı ve zulmü altında bulunan Adana, Maraş, Antep ve

Urfa’da süratle kuva-yı milliyeler meydana getirilmesi, bunun için de bölgeye komşu yerlerdeki askeri birliklerle milli kuruluşlardan yararlanılması, Mersin–İskenderun–Osmaniye bölgesinin Ankara’daki 20. Kolordu, Kilis–Antep bölgesinin Sivas’taki 3. Kolordu, Adıyaman–Urfa bölgesinin Diyarbakırdaki 13. Kolordu tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 255–258)

Bir “Çiftlik Kurma” Hikâyesi

Sivas’taki Komutanlar Toplantısı devam ettiği sırada, İstanbul’dan, üç kişilik bir heyetin incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği duyulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, bir telgrafla, Heyet-i Temsiliye’nin hükümetteki istişari üyesi olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’dan bu heyetin niçin gönderildiğini sormuş, o da, seçimlere müdahale edildiği yolundaki şikâyetleri bahane ederek soruşturmaya kalkışan İtilâf Devletlerinin bu teşebbüslerini önlemek için gönderildiğini bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yanında Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Albay Selâhattin Bey, Sivas Valisi Reşit Paşa, Sivas Belediye Başkanı Evliya Efendi ve yaveri olduğu halde, gelen heyeti karşılamak üzere, 24 Kasım 1919 Pazartesi günü akşam üzeri, şehre dokuz kilometre mesafedeki Sivas Ziraat Çiftlik Okulu’na gitmişti. Okulun genç müdürü Süleyman Fehmi Efendi misafirlerini karşılayıp istirahatlerini temin etti. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Fevzi Paşa heyetini beklemeye başladılar. Bu arada türlü konular üzerinde konuşuluyor, genellikle herkes kendi bölgesinde olup bitenleri anlatıyordu. Mustafa Kemal Paşa konuşmalara karışmıyor, sadece dinliyordu.

Saatler ilerlemiş, gece olmuştu. Fevzi Paşa Heyeti’nin ne zaman varacağı hakkında henüz kesin bir haber alınamamıştı. İşte bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, genç okul müdürüne dönerek “Müdür Efendi, bu akşam sizinle bir çiftlik kurma konusu üzerinde görüşelim. Ben ortaya 1000 lira sermaye koyayım. Siz de arazi, hayvan, aletler ve öteki eşyalara tahsis yapın bakalım” dedi. Genç müdür, bildirilen paraya göre alınması gerekli olanların miktarını veriyor, bir çiftlik sahibi olan Sivas Belediye Başkanı Evliya Efendi güncel fiyatları söylüyor, Mustafa Kemal Paşa da her birinin kaça mal olacağını hesaplıyordu. Böylece 1000 liranın harcanması tamamlandı. Bundan sonra, elde edilecek sonuçtan meydana çıkacak kâr hesaplandı. Ürünlerin değerlendirilmesinde de Belediye Başkanı’nın verdiği güncel fiyatlar esas tutuluyordu. Sonunda yıllık safi kârın 50 lira olduğu anlaşıldı. O zaman, Mustafa Kemal Paşa gülerek “Bir sene 50 lira için mi bekleyeceğiz?” dedi. Genç müdür safi kârın bu kadar görünmesine rağmen gerçek kârın daha da çok olduğunu, çünkü arazi, hayvan ve aletlere amortisman payı düşüldüğünü, halbuki genç hayvanlar için bir süre

amortisman masrafı düşülmeyebileceğini anlattı. Fakat Mustafa Kemal Paşa kârın azlığında direnerek, “Daha kârlı bir iş var mı?” diye soruyordu.

Sivas Belediye Başkanı Evliya Efendi, “Koyunculuk var Paşam” dedi. Koyunculuk üzerinde de hesaplar yapıldı. Gerçekten de koyunculuğun daha kârlı bir iş olduğu anlaşılıyordu. Fakat, bir hastalığın gelmesi halinde zararın çok büyük olacağı ve sermayenin büyük kısmının yiteceği söylenince koyunculuktan da vazgeçildi.

Kâzım Karabekir Paşa araya girerek, “Paşam, siz Erzurumluların fahrî hemşehrisisiniz. Erzurum’a gelirsiniz, Ruslardan kalma bir çok elektrik malzemesi var, elektrik işleri üzerinde çalışırız” dedi, gülüştüler.

Fakat, Mustafa Kemal Paşa konu üzerinde cidiyetle duruyordu. Bu defa da şeker konusu ele alındı. Mustafa Kemal Paşa bu bölgede şeker pancarı yetişip yetişemeyeceğini sordu. Genç okul müdürü, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu öğrencisi olarak bulunduğu sırada, o zamanki tarım bakanının Erzurum ve Erzincan’da deneme tarlaları kurdurduğunu, şeker pancarı yetiştirme denemeleri yapıldığını, tarlaların birinde yetişen şeker pancarının % 17–19, diğerinde yetişen pancarın % 19–21 oranında şekere sahip olduğunun tespit edildiğini, çünkü tahlillerin kendi okulunda yapıldığını, o sebeple bildiğini anlattı. Şeker fabrikası kurulması halinde sütçülük de yapılabileceğini sözlerine ekledi. Mustafa Kemal Paşa gerek verilen bilgiden, gerekse genç müdürden memnun kalmıştı. “Şu işleri hayırlısı ile bir sonuçlandıralım da...” dedi.

Mustafa Kemal Paşa beş saatten beri Fevzi Paşa’yı beklemekte idi. O sırada, bir polis gelerek Fevzi Paşa’nın otomobilinin yolda bozulduğunu, bu sebeple geri dönüp Yenihan’a gittiğini, bu akşam gelemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, beraberindekilerle otomobillere binerek Sivas’a döndüler. Giderken “Müdür Efendi, çok memnun oldum, tekrar geleceğim” diyerek ayrıldı. (Ek: 15) Genç Müdür, yalnız kalınca, Sivas Ziraat Çiftlik Okulu Günlük Olayları Kayıt Defteri’ne şunları yazdı:

> Hava kapalı, bu gün 12 rıbla tohum ektirilmiştir. Ekilen tarla tapanlanmıştır. Akşamüstü Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Kolordu Komutanı Selâhattin Bey, Belediye Başkanı Evliya Efendi ve Mustafa Kemal Paşa’nın yaveri İstanbul’dan gelecek olan heyetin karşılanması için çiftliğe

> geldiler ve akşam geç vakte kadar bekledilerse de misafirler gelmemişler ve sonra otomobilinin kırılması üzerine Yenihan'a dönerek orada kalmışlardır. Karşılamaya gelenler de dönmüşlerdir. (Ek: 16a)

Beklenen heyet ise ancak ertesi gün geldi. Çiftlik okuluna uğradı, müdürden izahat aldı, biraz dinlendikten sonra Sivas'tan gelen bir otomobile binip Sivas'a gitti. Genç müdür de Günlük Olayları Kayıt Defteri'nde, 25 Kasım 1919 gününü şöyle anlattı:

> Hava kapalı. Ara sıra yağmur taneleri düşmektedir, sonra kesilmiştir. İç hizmetler yapılmıştır. Bugün Ahmet Fevzi Paşa ve heyet üyesi iki kişi, bizim Trabzonlu yaver Ali Bey gelmiştir. Kendilerini karşıladım ve Sivas'tan gelen bir otomobile binerek Sivas'a gitmişlerdir. (Ek: 16b)

Konu üzerindeki açıklamalar biterken, yukarıda sözü edilen Ahmet Fevzi Paşanın kimliği üzerinde durmayı gerekli gördük. Çünkü:

a) Kâzım Karabekir Paşa'ya göre, 25 Kasım 1919'da Sivas'a gelen Cafer İlhami Bey başkanlığındaki heyette bulunan Fevzi Paşa, "Mareşal Fevzi Çakmak"tır. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 183)

b) Ali Fuat Paşa'ya göre de, 25 Kasım'da Sivas'a Cafer İlhami Bey başkanlığında bir heyet gelmiştir ve bu heyette Mareşal Fevzi Çakmak da vardır. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 250)

c) Ne var ki, Maraşal Fevzi Çakmak'ın adı "Mustafa Fevzi"dir. (S. Külçe, Resimli Mareşal Favzi Çakmak: 11) Sivas Ziraat Çiftlik Okulu'nun Günlük Olayları Kayıt Defteri'nde ise "Ahmet Fevzi" diye yazılıdır. (Ek: 16b) Durumu aydınlatabilmek için, Okulun, bu kitap yazılırken hâlâ hayatta bulunan müdürü Süleyman Fehmi Bey'e soruldukta, 25 Kasım'da okuluna gelip Sivas'a giden Fevzi Paşa'nın Maraşal Fevzi Çakmak olduğunu, bunu gayet iyi bilip hatırladığını, yaveri Ali Bey'in hemşehrisi olduğunu, onunla da görüştüğünü ve fakat niçin deftere "Ahmet Fevzi" diye yazdığını şimdi bir türlü bilemediğini anlattı. (Ek: 15)

d) Bu durum sadece okul müdürünün bir küçük yanlışlığından ibaret olsa idi, üzerinde daha fazla durmaya değmezdi. Fakat Atatürk de, Nutuk'ta "Ahmet Fevzi Paşa" diye birinden söz etmekte ve aynen şöyle demektedir:

“Dahiliye Nâzırı, memlekete birtakım heyetler sevketmeye kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezâreti sabık müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa namında bir zatın riyasetinde, Mahkeme-i Temyiz azasından İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden mürekkep idi.”

Bu konuya değinen bir profesör yazar da, aynen şöyle demektedir:

Evvelâ, eski Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa (Çakmak) Batı Anadolu’da bir teftiş seyahatine memur edildi. Bunu takiben hükümetçe iki heyetin daha Anadolu’ya gönderilmesi kararlaştırıldı. İki heyetten birisi emekli Birinci Ferik Hurşit Paşa’nın başkanlığında olarak İzmir, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir ve Bursa taraflarına gönderilmekte idi. Öteki heyet ise Ferik Ahmet Fevzi Paşa ile Temyiz Mahkemesi azasından Cafer İlhami Bey ve Fetva Emini Hasan Efendi’den teşekkül etmekte olup Ankara, Sivas, Erzurum vilâyetlerinde vazife görecekti. (M. T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/147, 152–154, Aydın Cidali: 79)

Görülüyor ki, konu, üzerinde durulmaya değer bir önem taşımaktadır. Genç tarihçilerin bilimsel araştırmaları ile bu konunun aydınlığa kavuşturulacağını umuyoruz.

Rumeli

Komutanlar Toplantısı yeni bitmişti ki, İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyesi Kara Vasıf Bey'den, Batı Trakya'daki Türklerin ayaklanmak istediklerini bildiren 1 Aralık 1919 tarihli bir telgraf geldi.

Rumeli'nin Sivasla, Heyet-i Temsiliye ile, Mustafa Kemal Paşa ile ilk ciddi bağlantısı, Ferit Paşa Hükümetinin düşürülmesinden sonra başlamış ve şu şekilde gelişmişti:

> Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
>
> Edirne, 6 Ekim 1919
>
> Sonunda, Kongre kararlarının kabul edildiğine ve Ali Rıza Paşa kabinesinin Kongre'ye dayanarak iktidara geldiğine dair olan telgrafınız bugün heyetimize verildi. Trakya'nın savunulması amacıyla kurulan, zorluklara rağmen en küçük bucaklara kadar kuruluşlarını genişleten, içeride ve dışarda varlığını tanıtan ve sizle aynı düşüncede olan Cemiyetimizin amacı da Kongre'de kabul edilmiş olan esasları kapsadığından kararlarınıza tam olarak katıldığımızı arzederim.
>
> Trakya–Paşaeli Müdafaa Cemiyeti adına Şükrü

* * *

> Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Edirne, 7 Ekim 1919
>
> 1 - Bilginlerin, ileri gelenlerin ve halkın katılımı ile bugün yapılan büyük toplantıda Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'nin (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti denmek istenmiştir) Trakya'daki idaresi Trakya-Paşaeli Cemiyeti'ne verilmekle, bir kat daha güçlenmiş ve genişlemiş olan Cemiyetimizin, her türlü kararlarınıza uymaya hazır ve bildirilerinizi bekler olduğu,

2 - Vali Salim Paşa ile Fuat Bey’in bu gece bir yabancı otomobili ile Bulgar işgali altındaki Karaağaç’a kaçtıkları arzolunur.

3 - Vali vekilliği, Mektupçu İhsan Bey’e verilmiştir.

Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına

Belediye Başkanı Şevket

* * *

Dahiliye Nezâretine

Edirne, 7 Ekim 1919

Dün Sivas'tan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal imzası ile Vilayet'e gelen iki telgraf, Vali Salim Paşa tarafından acele yapılan ve idare meclisinin tabii ve seçilmiş Müslüman üyeleriyle kolordu komutan vekili, polis müdürü, jandarma alay komutanı ve Trakya Cemiyeti ve il ileri gelenlerinden kurulu toplantıda okunarak telde adı geçen cemiyetin, izlediği millî ve meşru amaç ve isteklerine tamamen uyulmaya ve manevî ve maddî yardıma oy birliği ile karar verildiği ve bugün saat 13:00'te belediye dairesinde yeniden toplanılacağı arzolunur.

Vali Vekili İhsan Adli

* * *

Dahiliye Nezâretine

Edirne, 7 Ekim 1919

Edirne'de ve bütün Doğu Trakya'da beliren milli hareketlerin şahsi düşmanlıklar doğurmasından korkan Vali Salim Paşa beraberinde Polis Müdürü Fuat Bey olduğu halde dün gece saat dokuz sularında araba ile sınıra giderek İngiliz askeri temsilcisi Mösyö Lister'in otomobili ile Kırkağaç'ta Fransız komutanlığına gittiği şimdi alınan polis raporundan anlaşıldı. Salim Paşa bana gönderdiği bir tezkerede İstanbul'a gideceğinden söz ederek vekâletini bana bırakmış olduğundan memleketin bozulma tehlikesi gösteren asayişi, gerekli makamların ve özellikle kolordunun yardımı ile sağlandı. Saat 13:00'te belediye dairesinde yapılacak

genel toplantıda ulusal isteklerin düzenli, vatan ve milletçe yararlı bir akım izlemesine çalışılacaktır. Tersine bir durumun işgale sebep olacağını bildiren İngiliz temsilcisine toplantının bir tehlike doğurmayacağına hükümet adına söz verdim. Başarım, İstanbul Hükümeti'nin yardım ve güvenine bağlıdır.

Vali Vekili İhsan Adli

* * *

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Edirne, 10 Ekim 1919

Bir anda yükselen yiğitlik güneşi gibi milli hareketin Trakya'da gelişmesiyle ve özellikle Vali Salim Paşa'nın birdenbire ortadan kaybolması ile doğan genel coşkunluk arasında milletin güveni ve komutanlığın yardımı ile vali vekilliğini aldım. Bir gün sonra da bakanlığın onayı geldi. Edirne'nin değişen ve her an biraz daha nazikleşen durumu karşısında İngiliz askeri temsilcisini milletin bağımsızlık ve barışseverliğine inandırarak adı geçenden, Osmanlıların hükümet etme hakkına tamamen riayetkar olduklarına dair resmi ve yazılı cevap aldım. Bundan ötürü, ilin her köşesinde ve özellikle merkezinde huzur ve asayişin her vakitten daha iyi olduğunu ve her türlü tehlikenin ortadan kalkmış bulunduğunu müjdelerim. Edirne'de herkes size yardıma söz vermiştir. Albdülhamit zamanında dokuz yıl sürgün ve İttihatçılar zamanında altı yıl memleketten uzak kalmış bir zavallıyım. Dayanıklılığımı tamamen yok edecek veya cesaretimi bana geri verecek, beni parti ihtiraslarının dışında yurdun yararlı insanları arasına koyacak olan sizin göstereceğiniz yakınlık ve güvendir.

Harp Okulu arkadaşlarınızdan

Vali Vekili İhsan Adli

* * *

Edirne Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Trakya–Paşaeli Heyet-i Merkeziyesi Başkanlığına

Sivas, 7 Ekim 1919

1- Rumeli ile Anadolu aynı ruh ve vicdanla, milli varlık ve bağımsızlığını kurtarmak için, her türlü engeli yenmek kararı ile bir kutsal savaşa atılmış olduğundan, amaçta ve temelde tam bir birlik olacağı şüphesizdi. Değerli müjdeniz teşekkür ve sevinçle karşılandı. Haklı milli isteklerimizde başarıya ulaşmayı Tanrı'dan diler, samimi saygılarımızı sunarız.

2- Yeni hükümetle tam bir anlaşmaya varılabilir. Haberleşiyoruz; sonucu bildirilecektir.

3- Düzenli bir bağlantının muhafazasını özellikle rica ederiz.

Mustafa Kemal

* * *

Edirne Heyet-i Merkeziyesine

Sivas, 11 Ekim 1919

1- Tüzük posta ile gönderilmiştir. Sizinki ile arasında önemli bir fark yoktur. Alınıncaya kadar bugünkü kuruluşlarınızı olduğu şekliyle korumanız ve kuvvetlendirmeniz uygun olur.

2- Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu ve Çatalca, size bağlı olarak teşkilatlanmalıdırlar.

3- Her gün kısa bir raporun gönderilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal

* * *

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine

Edirne, 12 Ekim 1919

1 - Yüksek ilgi ve sevginize teşekkür ve saygılarımı sunarım.

2 - Kurulduğundan hemen sonra, Trakya–Paşaeli Cemiyeti ile işbirliği yapılarak, en zor durumlarda bile yaşamasına ve genişlemesine çalışılmıştır.

3 - İlin her yanında teşkilatın kuvvetlenmesine gayret edilmektedir. Kolorduya bağlı olan Kırklareli, Keşan ve Tekirdağ’daki tümenlerimizin komutanları güvenilir ve yurtsever arkadaşlarımız olduklarından merkezle olan bağları kuvvetlidir. Bütün Trakyalılar tüm varlıklarıyla ve yurtseverlikleriyle yüce görevlerini yapmaktadırlar.

4 - Seçimlerde Trakya–Paşaeli Cemiyeti ile işbirliği yapılarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin esaslarını kabul eden ve bu esaslara sadık kalacak olan kimselerin mebus seçilmelerine çaba harcanmaktadır. Trakya’nın her tarafında seçimlerin genel isteğe uygun olarak sonuçlanacağı kuvvetle umulur.

Demiryolu muhafazası göreviyle Şubat’tan beri Trakya’da bulunan kuvvetli bir Yunan taburu yerli Rumlar arasında teşkilat kurarak asayişi tehdit ve Müslümanları huzursuz etmişlerse de son bir iki ay içinde saldırı olayları azalmıştır. Ancak, Doğu Trakya’nın sonradan önem kazanan durumunu ve Trakya’nın mukadderatı hakkında bazı hususları arz etmek gerekmektedir. Venizolos’un şeytanca siyaset ve isteklerinin sonucu olarak, içinde hiçbir Bulgar’ın mevcut olmadığı 400.000 kadar Müslüman’ın vatanı olan Paşmaklı, Darıdere, Kırcaali’nin orta kısmı Bulgaristan’a ve yine büyük bir Müslüman çoğunluğunun oturduğu İskeçe bölgesinin de Gümülcine yakınına kadar olan kısmının Yunanistan’a bırakılması suretiyle mukadderatının tayini ileriki günlere ertelenmiş olan Batı Trakya’nın öteki kısmı yani Gümülcine, Dedeağaç, Dimetoka kısmında Rumlar çoğunluğu kazanacak halde kalmıştır. Yunanlıların getirecekleri Rum göçmenleri bu oranları kısa zamanda daha da

arttıracaktır. İdare şekli söz konusu olacağı zaman da Rum çoğunluğunu ileri sürerek bu kısmın da Yunanistan'a katılmasına çalışacaklardır. Bu isteklerinin gerçekleşmesi halinde ise, Doğu Trakya'da da Yunan propagandasının yayılıp asayişin bozulacağı tabiidir. Batı Trakya'da ve özellikle Müslümanların çok olduğu bölgelerde milli kuruluşlar vardır ve milli isteklerin elde edilmesine çalışmaktadır. Kendilerine mümkün olan her türlü yardım yapılmakta ise de Yunan isteklerinin gerçekleşmesine engel olmak ve Doğu Trakya'nın Yunan etkisinden uzak bulundurulması için Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan bölgeleri de içine almak üzere Batı Trakya'nın bağımsız bir hükümet olarak meydana çıkması ve yapacağı propagandalarla yerli Rumları kışkırtmaktan geri kalmayacak olan Yunanistan ile Osmanlı sınırı arasında kuvvetli bir İslam hükümetinin kurulması vatanın yüksek menfaatlerine uygun görüldüğünden, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu görüşü benimsemesi halinde gerekli etkili teşebbüslerin yapılarak imkân yaratılmasına yardımları rica olunur.

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez)

(Türkiye Ansiklopedisi)

Trakya'da, Struma nehrine kadar olan alanda tarafsız bir hükümetin kurulması fikri daha 1919 Eylülü başlarında ortaya atılmış, Trakyalılar tarafından tutulmuş ve 12 Eylül tarihli bir bildiri ile duyulan memnuniyet açıklanmıştı. Bundan bir iki gün sonra da ABD Başkanı Wilson, bütün Trakya'nın yeni bir devlet halinde birleştirilmesini ve manda olarak Amerika'ya bağlanmasını ileri sürmüştü. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 2/32)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mümessilliğine

Tekirdağ, 12 Ekim 1919

11.10.1919 tarihli telgraf (milli kuruluşların geliştirilip genişletilmesi hakkındaki bildiri) gelmiş, gerekenlere tebliğ edilmiştir.

Belediye Başkanı Halis

* * *

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Edirne, 13 Ekim 1919

1 - Trakya Müdafaa Heyeti teşkilatı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğüne kısmen uygundur. Trakya Müdafaa Heyeti'nin 14 kişilik heyet-i merkeziyesi, İstanbul'da beş murahhası, livalarda ve kazalarda müftülerin başkanlığında idare heyetleri vardır. Bucaklardaki yöneticiler bölgelerinin tanınmış kimseleridirler. Eski hükümetin engellemesi yüzünden bucak ve köy kuruluşları henüz tamamlanmamıştır. "Her şeyin başlangıcında olduğu gibi teşkilat da merkezden başlayarak aşağı doğru yayılmıştır". Bununla beraber mahalle ve köy teşkilatının tüzüğe uygun şekilde kurulmasına başlanmıştır. Ekim ayının 16'sında yapılacak olan "Edirne Kongresi"nde bütün bu işler görüşülecektir.

2 - Paris Konferansı, Bulgar sınırını çizerken, Müslüman çoğunluğun bulunduğu Kırcaali, Koşukavak, İğridere, Darıdere ilçeleri Bulgar; ve İskeçe, Drama, Serez gibi Usturma'ya kadar olan yerleri de Yunan sınırı içinde bırakmıştır. Meriç'e uzanan sınır içindeki Gümülcine ve Dedeağaç'tan şimdilik İtilâf Devletleri lehine olarak Bulgarların egemenliği kaldırılmış, bölgenin durumunun tespiti Doğu Trakya kaderinin belirtileceği zamana bırakılmıştır. Venizelos'un Trakya'yı bu şekilde böldürtmekteki amacı, buralarda Müslüman kalmayınca bölgeyi kendi lehine kazanmaktır. Yunan ve Bulgarlara verilen yerlerdeki halkın çoğu ise İslamdır. Bu sebeple durum protesto edilmiştir. Buralar bugün henüz Fransızların işgalinde olup Yunan ve Bulgarlara karşı durmak isteyen Türkler Gümülcine'de teşkilat yapıp tertibat almakta iseler de savunma aracı ve "para" bulmakta çok zorluk çekilmektedir. Durum Edirne Kongresi'nde görüşülecektir.

Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına Şevket

* * *

Heyet-i Temsiliye'ye

Edirne, 13 Ekim 1919

Trakya–Paşaeli Cemiyeti'nin İstanbul'da bulunan Batı Trakya temsilcilerine başvuran Fransızlar, Gümülcine, Dedeağaç, Sofulu, Dimetoka ve İskeçe için mutasarrıfların isimlerini istemişler, İskeçe'nin geçici bir süre için Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildirmişler, bu bilginin gizli tutulmasını tembihlemişlerdir. Batı Trakya temsilcilerinin mektupla bildirdikleri işbu hususları arzederim.

1. Kolordu Kumandanı

Miralay Cafer Tayyar

* * *

Cafer Tayyar Beyefendi’ye

Amasya, 18 Ekim 1919

Batı Trakya hakkındaki düşünce ve görüşler önemle ele alındı, konu, iki gün sonra Amasya’ya gelecek olan Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile de görüşülecek ve sonucu bildirilecektir. Trakya’daki milli kuruluşların genişletilip geliştirilmesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğünü esas tutmak ve hiç olmazsa bu suretle milli birlik halinde bulunduğumuzu göstermek önemlidir. Tüzük henüz gelmemişse İstanbul’da Galatalı Şevket Bey’den isteyiniz. Bu telgraftan Heyet-i Merkeziye’yi de haberdar ediniz.

Mustafa Kemal

* * *

Heyet-i Temsiliye’ye

Edirne, 21 Ekim 1919

Edirne Kongresi, bütün il ve ilçe, hattâ epeyce bucak delegelerinin hazır bulunması ile Cumartesi günü görüşmelerini yapıp bitirdi. 16 kişilik bir Heyet-i Merkeziye seçti. Batı Trakya’nın Bulgar ve Yunan kötülükleri altında ezilmesine dayanılamayacağından Batı Trakya’daki milli kuruluşları güçlendirme ve onlara yardım etme görevini Doğu Trakyalılar üzerlerine almışlardır. Bulgar Antlaşması ile Bulgaristan ve Yunanistan’a ayrılan Trakya bölgeleri için de protesto telgrafları çekilmiştir.

Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti adına Şükrü

* * *

Cafer Tayyar Beyefendi'ye

Amasya, 23 Ekim 1919

1 - Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Trakya–Paşaeli Heyet-i Merkeziyesine, Meriç doğusundaki 40.000 göçmenin mümkün olan hızla Meriç'in batısına geçirilmesi için İstanbul Hükümeti, elinde olan her türlü yardımı yapacaktır. Şimdiye kadar 10.000 lira vermiş olduklarını bildirdiler. Daha da göndereceklerine söz verdiler. Beş altı gün sonra, bu bildiriden söz etmeyerek, Cemiyet tarafından İstanbul Hükümeti'ne baş vurulması uygun olur.

2 - Batı Trakya'nın siyasi geleceği hakkında yabancılarla yapılacak temaslarda dikkatli davranılmalıdır. Batı Trakya'da bağımsız bir İslam hükümeti kurulması vaadi ile Meriç'in doğusunda kalan bir bölgeyi, mesela Midye–Enez çizgisine kadar olan parçayı da buna katmak isteklerine inanılmamalıdır. Böyle bir İslam hükümeti kurulması düşünülse bile bunun Bulgarlarla aramızda bir "etat tampon" (tampon ülke) olarak fakat her koşulda Fransız veya İngiliz sömürgesi halinde kurulacağı göz önünde tutulmalıdır. Bu konuda son durumun bildirilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal

* * *

Cafer Tayyar Beyefendi'ye

24–25 Ekim 1919

Arif Bey'e Mahsustur:

Bizim izlediğimiz asıl amaç ülkemizi parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletimizin bağımsızlığını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleşmesine engel olabilecek düşmanlarımız İngilizlerdir.

İngilizlerle menfaat birliğine çalışan Fransızlar da öyle sayılabilir. Düşmanlarla uğraşmak için sonuna kadar ve her türlü araca baş vurarak çalışmayı kararlaştırdık. Bulgarların da aynı düşmanlar ve bu düşmanların yardım ettikleri Rumlara karşı giriştikleri teşebbüste başarı sağlamaları gereklidir. Bu sebeple, şimdilik bir heyetin buraya kadar gelmesine ihtiyaç olmadığını sanırım. Siz ve Cafer Tayyar Bey kardeşimiz aracılığı ile ilişkilerimizi sürdürmek mümkündür. İleride gerekirse heyet de gönderilebilir. Takibe uğramaları muhtemel Bulgar ileri gelenleri Türkiye'de hoşlukla karşılanabilirler. Yalnız bir noktayı hatırlatayım: Bulgarların Kolçak Rusyası ile birleşmek istemeleri bizim ilerideki menfaatlerimize uymayabilir. Bizce bu yönün daima göz önünde tutulması yerinde olur. Mebus olmanız uygundur. Bulgar dostlara selam. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

* * *

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Mümessilliğine

İtilâf Devletlerinin Doğu Orduları Komutanı General d'Esperey tarafından yapılan çağrı üzerine Batı Trakya'ya giden murahhaslarımızdan Galip Bahtiyar, Şakir ve Faik Beylerin, dönüşte merkeze uğrayarak verdikleri rapor örneği takdim kılınmış ve Trakya işleriyle uğraşmak üzere adı geçenler İstanbul'a gitmişlerdir.

Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi Şükrü

RAPOR

1 Ekim 1919 gününde Franchet d'Esperey'in yaveri, Trakya Cemiyeti İstanbul şubesine baş vurarak, Trakya'ya gidecek idare memurlarının adlarının general tarafından istendiğini söyledi. Liste kendisine verildi. İki gün sonra beş kişilik komite üyelerine özel "laissez passe" (geçiş izni) verilerek Gümülcine'ye gönderildi. Gümülcine'ye vardıklarında Franchet d'Esperey'nin vekili general Charpy ile görüşmüşler. Kendilerinin memleketin değişik yerlerinde idare memurluğu etmeye gönderildiklerini söylemişlerdir. Charpy,

adların kendisine bildirildiği ve fakat görev nitelikleri hakkında bir tebligat almadığı, iki gün sonra Franchet geleceğinden onunla görüşüleceği cevabını vermiştir. Üç dört gün sonra Franchet d’Esperey Gümülcine’ye geldi. Komite üyelerini kabul etti. Oranın idaresi hakkında ortaya koyduğu esaslar şunlardır:

1- Kongre İskeçe, Gümülcine, Dedeağaç, Sofulu, Dimetoka, Mustafapaşa ilçelerinin, ileride alınacak karara kadar, İtilâf Devletlerinin askeri kuvvetleri tarafından işgal olunmasına karar vermiş, İtilâf Devletleri adına da idaresini Franchet d’Esperey’e bırakmıştır.

2- Burada Franchet’nin yüksek gözleminde bir bölgesel idare kurulacaktır. İşler Trakyalı memurlar tarafından görülecek ve her ilçenin başında denetim için bir Fransız subayı bulunacaktır.

3- Mebuslar Meclisi kurulacaktır. Ancak, şimdi göç zamanı olduğundan seçimlerin hemen yapılmasına imkân yoktur. Fakat yapılacaktır.

4- Fransa’nın bu bölge üzerinde bir isteği yoktur. Kongre’nin Fransız olan Franchet d’Esperey’e verdiği görevi Fransa kolaylaştıracak ve yıllardan beri türlü kötülüklere uğramış bu bölgede huzur ve kalkınmanın sağlanmasına çaba harcayacaktır.

5- Trakya’nın alacağı kesin şekil hakkında henüz verilmiş bir karar yoktur. Kuvvetli ihtimalle Konferans’ta, Türkiye barışı ile birlikte karara bağlanacaktır.

Franchet bu açıklamalardan sonra memurların listesini yapıp yardımcısı General Charpy’ye vermemizi söyledi. Franchet konuşmalarında Müslümanlara yakınlık gösterdi. Hattâ Trakya’nın kuzeyinin Bulgaristan’a bırakılmasında Amerika’nın etkisi olduğunu açıkça belirtti. Sonra, sözü ülkenin idaresine getirerek, her unsurdan memur alacağını, Trakyalı olup da devlet hizmetinde bulunmuş olanlardan yararlanacağını, hattâ jandarma için askerliğini yapmış kimselerin seçilmesi gerektiğini, vakıfların düzenli bir şekilde idare edileceğini ve özetle her bakımdan bu harap ülkede kalkınma ve asayişin sağlanacağını bildirerek ötekilerle birlikte Müslümanların da kendisine yardım etmelerini ve asayişi bozacak tutum ve davranışlarda bulunulmamasını tavsiye etti. Yine memurlar konusuna değinerek Dedeağaç’a, Rumlar çoğunlukta

bulunduğundan, bir Rum vali tayin etmesinin nasıl karşılanacağını sordu.

Franchet'nin yardımcısı Charpy de bu anlamda açıklamalarda bulundu. Bölgesel yönetim hakkında Trakya Müslümanlarının düşüncelerini açıklamasını söyledi. Komitemiz de bu konudaki düşüncelerini bildirip memurlar listesini verdi, Dedeağaç'a Müslüman, Sorulu'ya da Rum vali tayininin uygun olacağını anlattı. İşgal meselesi üzerinde durularak bunun Konferans kararı olduğu ve Yunan askerinin de işgale katılarak Gümülcine'nin 12 kilometre batısına kadar uzanan yerleri işgal edecekleri söylendi. Şu kadar ki, gerek Franchet, gerek Charpy'nin konuşmalarında Trakya'nın herhangi bir parçasının Yunanistan'a verileceğine dair bir söz geçmedi. Hattâ İskeçe'de, şikâyetleri dinleyecek bir Fransız müfrezesinin bulunduğunu da sözlerine eklediler.

Trakya'da durum şudur: Ekim ortalarında Fransız askeri kuvvetleri Gümülcine ve çevresini işgal ettiler. 18 Ekim'de de Bulgarlar altı ilçe bölgesini boşaltmaya başlayarak 20 Ekim'de tamamladılar. 16 Ekim'de ise, ufak Yunan kuvvetleri İskeçe'ye geldiler. İslam ahali, evlerine ve dükkânlarına Fransız bayrağının yanına kara matem bayrakları astılar. Çarşıyı tamamen kapadılar. Fransız komutanı Komite'ye başvurarak bayrakların indirilmesini isteyip bunu çığırtkan ile de ilan ettirdi. Yine indirilmeyince Fransız askeriyle toplattı. Dükkânlar üç gün kapalı kaldı. Yunan askeri perişan bir halde idi. Sonradan yavaş yavaş güçlenip çoğaldı. Şimdi 10.000 tahmin olunuyor. Komite gerek Gümülcine, gerek Edirne'de Yunan işgalini protesto etti. Yunanlılar girmezden önce, İskeçe'de, Komite belediye seçimini yapmış ve belediye Müslümanların eline geçmişti. Bulgar jandarması kılığı ile fedai Müslüman jandarmalar oluşturmuş ve köylere göndermişti. Bulgar memurları henüz kalkmadığından kaymakam onlardandır. Fakat son derece çekingendir. Müslümanların hareketi herkesi uyandırdı.

Gümülcine'de durum şudur: Charpy orada oturuyor ve bütün Trakya idaresine el koymuştur. Bulgar memurlar duruyorlar ve şimdilik Charpy adına idare ediyorlar. Gümülcine'de belediye teşkilatı yapılmadı. Ay sonunda memurların çekileceği söyleniyor. Bulgar memurların Sofya ile bağlantılarının kesildiği, dün Edirne'de

duyuldu. Yunan ajanı Vamvakas, Yunan Hükümetinin General Charpy nezdindeki mümessili olarak Gümülcine'de bulunuyor, entrika çeviriyor. Dedeağaç kıyılarına Rum göçmenlerin getirilmesine başlanmıştır. Bizim göçmenler henüz duruyor. Bir kaçı geçti. Bu konuda Charpy ile yapılan görüşmede Müslüman göçmenlerin yerlerine döndürüleceklerini ve fakat birdenbire büyük topluluklar halinde gelmelerinin asayiş ve yiyecek bakımından sakıncalar doğuracağını, bu iş için ve malların geri alınması konusunda komisyonlar kurulacağını söyledi. Komitenin de ayrıca listeler yapmasını tenbihledi. Bugün Türk komitesi tarafından verilecek belgeler Fransız pasaport idaresinde onaylanıyor. Göçmenler ve halk Trakya'ya böyle gidiyorlar.

Mustafa Kemal Paşa ile Cafer Tayyar Bey'in 5 Kasım 1919 tarihinde telgraf makineleri başındaki konuşmaları:

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa – İstanbul'da Kara Vasıf Bey'le haberleşiyor musunuz? İstanbul'da bazı kötü kimseler zararlı akımlar yaratmaya çalışıyorlar. Özellikle Hürriyet ve İtilâfçılarla Nigehbâncılar İngilizlerle beraber çok haince yollara başvuruyorlar. Bunlara karşı Anadolu'da her türlü yok edici tedbirler alındı. Şüphesiz oraca da böyle, değil mi?.. Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi hükümetten istenen yardımı aldı mı?

Edirne'de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey – Buranın genel durumu dün şifre ile arzedildiği gibidir. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Milliye Cemiyeti görevini iyi bir şekilde yapmaya çalışıyor. İstanbul ile ara sıra haberleşiyor ve durumu izliyoruz. Tedbir bizden, başarı Allah'tan. Batı Trakya için istenen para henüz gelmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa – Mebusların İstanbul'da toplanmalarındaki tehlikelere dair düşüncelerimizi şifre olarak bildireceğiz. İncelenmesinden sonra gerek sizin, gerek Heyet-i Merkeziye'nin görüşünün tez elden bildirilmesini rica ederiz.

Cafer Tayyar Bey – Şifre alındıktan sonra bu konudaki düşünceler bildirilecektir.

Mustafa Kemal Paşa – Mebus seçimi ne dereceye vardı? Mebus seçimleri bittikten sonra en az iki temsilcinin Heyet-i Temsiliye'ye üye olmak üzere Edirne Heyet-i Merkeziyesi tarafından seçilip gönderilmesi gerekecektir. Şimdiden bu husus göz önünde tutulmalıdır.

Cafer Tayyar Bey – Mebus seçimleri ilerliyor. Edirne merkezinde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk heyetinden Şeref, Faik, Galip Bahtiyar Beyler seçildiler. İlçe ve bucaklardan da Trakya-Paşaeli heyetine bağlı olanların kazanma ihtimali olduğuna hükmediliyor. İstenen temsilcilerin gönderilmesi Trakya-Paşaeli Müdafaa heyetine söylenecektir.

Mustafa Kemal Paşa – Yardım parası için söz vermiş olan hükümete durum bildirilecektir.

Cafer Tayyar Bey – Batı Trakya göçmenlerine Fransızlar zorluk çıkarıyorlar. Bunun için murahhaslar İstanbul'a gitmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa – Tüzük ve eki Vasıf Bey tarafından gönderilecekti. Henüz alınmamış ise istenmesini rica ederiz.

Cafer Tayyar Bey – Tüzük vardır, eki gönderilmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa – Çatalca Trakya'ya bağlandı mı, Tekirdağ ve Gelibolu'daki milli kuruluşlar kuvvetli midirler?

Cafer Tayyar Bey – Çatalca merkeze bağlanmıştır. Kuruluşlar gereği kadar geliştirilememiş olduğundan Cemiyet'in dikkati çekilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa – Arif Bey cevabımızı aldıktan sonra bir açıklama ve davranışta bulunmadı mı? Kendisi orada mıdır?

Cafer Tayyar Bey – Burada değildir. Cevabınız da elden gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa – Bursa'da Bekir Sami, Bandırma'da Kâzım Beylerle haberleşiyor musunuz?

Cafer Tayyar Bey – Bekir Sami Bey ve Yusuf İzzet Paşa ile gerektikçe haberleşiyoruz.

Mustafa Kemal Paşa – Bizi sık sık aydınlatmanızı özellikle rica ederiz.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Edirne, 8 Kasım 1919

Batı Trakya’nın durumu: Yunanlılar İskeçe’yi, Kuruca’ya kadar işgal eylemişlerdir. Kuvvetleri, 5700 er, 14 dağ topu, 21 makineli tüfektir. Yunanlıların gelmesinden önce Müslümanlar cemaat teşkilatı ve belediye kurmuşlar, jandarmaları Müslümanlardan tayin etmişlerdi. Müslümanların yürek gücü sarsılmamış ve Yunan işgali sadece askeri mahiyette kalmıştır. Franchet d’Esperey ile Trakya Valisi General Charpy, Yunan işgalinin geçici olduğuna söz vermişlerdir. Gümülcine’de de cemaat teşkilatı yapılmıştır, jandarma teşkilatı da yapılmak üzeredir. Yunanlılar İskeçe ve Gümülcine’de propagandaya önemle devam etmekte ve halka önemli miktarda para dağıtmaktadırlar. Cemiyetimizin gayreti bunları etkisiz bırakmaktadır. Dedeağaç, Sofulu, Dimetoka, Karaağaç’ta İslam göçmenler getirilmedikçe bir şey yapmak mümkün olamıyor. Fransızlar Müslümanlara çok müsait görünmekte iseler de asıl maksatlarının bölgede yerleşmek olduğu bütün hareketlerinden anlaşılmaktadır. Bazı uzman memurlar getirmişlerdir. Bulgaristan barış antlaşmasını henüz imza etmediği için Bulgar idaresi Fransız kontrolü altında görev yapıyor. Bulgarlara kalan dağlık bölgedeki dokuz ilçede Bulgarlara karşı İslam ahalisinin yürek ve dayanma gücü yüksek olduğundan, bundan şüphelenen Bulgarlar, her ihtimale karşı hazır bulunmak için komite kurmaktadırlar.

Bugünkü hal ve duruma karşı, milli kuruluşlar, durmadan siyasi teşebbüslerde bulunmakta ve gerektiğinde kullanılmak üzere mümkün olduğu kadar bir teşkilat da hazırlamaktadırlar. Gümülcine’de bu ayın 16’sında bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır. Buradan da delegeler gidecektir. Hükümetin para yardımı olursa Paris’e de bir heyet göndermek mümkün olabilecektir. Yunan Hükümeti Batı Trakya’da, Meriç vadisine kadar, eski Bulgar imtiyazlarına benzeyen bir idare kurmak ve Yunan yardımını teklif etmek istemekte ise de razı olunmamaktadır.

Göçmenler Meselesi: Göçmenlerin düzenli bir şekilde, eşyalarıyla nakli için tertibat alınmıştır. Hükümetin müsaade ve yardımı beklenmektedir, Fransızlar İstanbul ve Uzunköprü temsilcilerimiz tarafından verilen belgeleri vize ederek göçmenlere izin veriyorlar. ... Dimetoka’daki Fransız komutanı izin verdiğinden Dimetoka

ilçesi göçmenleri yurtlarına dönmektedirler. Meriç'in doğusundaki iki köy tamamen dönmüştür. Boş İslam köylerine Bulgarlar, Doğu Trakya Bulgarlarını yerleştirmiş olduklarından dönen göçmenler onlarla birlikte oturmak zorunda kalacaklardır. ... Yunanlılar, Trakyalı Rumlardan 2000 aileyi İskeçe'ye, 3000 aileyi Gümülcine'ye, 3000 aileyi Dedeağaç'a, 1500 aileyi Sorulu'ya yerleştirmek için hazırlamışlardır. Bunlara üç aylık yiyecek ve adam başına 100'er frank vermişlerdir. İkinci ve üçüncü kafile olarak da 20.000 aile hazırlamak istedikleri haber alınmıştır.

Para Meselesi: Göçmenlere yardım konusunda istenen para hakkında henüz bir cevap alınamamıştır. Batı Trakya'da hükümet kurulması için vaat edilen 10.000 liranın yalnız 500 lirası verilmiş, geri kalan 9500 lirası henüz verilmemiştir. Batı Trakya'da hükümet kurulması, günde bir buçuk lira ile kullanılan jandarmayı idare ve Yunan propagandalarına karşı koyabilmek için paraya şiddetle ihtiyaç olup bugün bu parayı bölgeden sağlamak imkânsız bulunduğundan söz verilen paranın tez elden gönderilmesine ve bu konuda en az 50.000 liranın ayrılmasına aracı olmanız rica olunur.

Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Başkanı Şükrü

* * *

Kuva-yı Milliye Heyet-i Temsiliyesine

Edirne, 8 Kasım 1919

Batı Trakya'nın durumu hakkında Edirne merkezinden şifre ile uzun uzadıya anlatılan hususların cevabını beklemekteyiz. Batı Trakya'nın kuzeyindeki teşkilat parasızlıktan kurulamadığı gibi Fransızların işgali altındaki yerlerde bulunan milis teşkilatı da bu yüzden zorluklara düşmektedir. Parasız hiçbir şey olamıyor. Bugün için kurtulmuş sayılabilen bu Trakya parçasının yalnız parasızlık yüzünden tekrar Yunan işgaline maruz bırakılmasının Başkent için büyük tehlike olacağı takdir buyruluyorsa para yardımı için gerekli tedbirlerin tez elden alınmasını önemle tekrar rica ederim. Vali aracılığı ile hükümete başvurdumsa da isteğimiz yerine getirilmedi. Parasızlık yüzünden, Gümülcine'deki hareket yüzüstü kalmakta ve utandırıcı olmaktadır. Gerek bu konuda, gerekse kuzey bölgenin bugünkü ve ilerideki durumu hakkındaki düşünceleriniz beklenmektedir.

Sobranya Üyesi: Celâl

* * *

Sobranya Üyesi Celâl Beyefendi'ye

Sivas, 11 Kasım 1919

Batı Trakya'nın tamamen İslamların elinde bir bütün olarak kalması, uygun bir zaman ve fırsatta anavatana katılması hepimizin tek isteğidir. Bu sebeple bu sevgili bölgenin hiçbir sebep ve bahane ile yabancı sömürgeliğine razı olmaması esastır. Osmanlı hükümetinin buralara yardımda bulunması siyasi bakımdan zordur. Çünkü, milli birliğin temsilcisi olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,

Mütareke zamanındaki sınırı esas kabul etmiştir. Bu sebeple Meriç'in batısı resmen dile getirilemez. Amaca ulaşmada en birinci çare Batı Trakya'da büyük çoğunluk halindeki dindaş ve soydaşlarımızın milli kuruluşlarını geliştirip güçlendirerek ve Wilson Prensipleri'ne dayanarak haklarını istemeye ve elde etmeye çalışmasıdır. Gerek Fransız, gerekse Yunan isteklerine, yabancı işgallerine kesinlikle razı olunmaması esas şarttır. Hükümetin mali gücü bellidir. Savaş içinde bulunan İzmir Cephesi için bile para yardımında bulunacak halde değildir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ise parası yoktur. "Batı Trakya teşkilatı için gerekli gelir kaynağının yine aynı topraklarda sağlanması zorunludur". Buna, sizin gibi konu ile doğrudan doğruya ilgili yurtseverlerin çare bulabileceği ümidi kuvvetlidir. Bununla beraber, göçmenlerin Gümülcine bölgesine gönderilmesi için hükümetten para yardımı istenmiş ve bu istek tekrarlanmıştır. Durumu olduğu gibi görerek, zorlukların yenilmesine ve kutsal amaca varılmasına çalışmaya mecburuz. Tanrı, elbette sizin gibi vatan ve millet âşığı, doğru yolu gösterici ve kutsal ülküler uğruna savaşanların çabalarıyla, günahsız ulusumuzun yüzünü güldürecektir.

Mustafa Kemal

* * *

Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na

Sivas, 11 Kasım 1919

Batı Trakya için verdiğiniz bilgiye teşekkür olunur. En önemli mesele bu topraklarda büyük çoğunluk halinde bulunan soydaşlarımızın, kesinlikle hiçbir yabancı idaresine taraftar olmamalarıdır. İlk adım olarak, bağımsızlık veya özerkliklerini kazanmaya çalışmalıdırlar. Gümülcine Kongresi kararlarından beklenen siyasi sonuç budur. Osmanlı Devleti'nin bugünkü durumu bu ülkeler için siyasi teşebüslerde bulunmaya elverişli değildir. Ancak Wilson Prensipleri'ni ileri sürerek, milli birliklerine ve milli kuruluşlarına dayanarak Batı Trakya bağımsızlığına kavuşabilir. Barış sonrası ortaya çıkacak duruma göre de anavatana katılma

fırsatı hazırlanabilir. Herhalde şimdilik Yunan propagandasına engel olmak ve Fransızların yerleşmesine karşı hoşnutsuzluğun sergilenmesi önemlidir. Göçmenler için söz verilen 10.000 liranın tamamlanması ve mümkünse 50.000 lira daha ayrılması için hükümete başvurulmuştur. Yalnız, hükümetin mali durumu da göz önünde tutulmak, gelir kaynağını Batı Trakya'da bulmaya çalışmak hususuna dikkatinizi çekmeyi kutsal amaca varılması için bir borç sayarız. Bu arada, şunu da hatırlatmak isteriz ki, Trakya–Paşaeli Cemiyeti'nin izleyeceği politika Meriç'in doğusu yani Mütareke yapıldığı günkü sınırımız içinde kalmış olan bölgelerin, Osmanlı vatanından ayrılması imkânsız vatan parçaları sayılmasıdır; ve bu husus pek önemlidir.

Mustafa Kemal

* * *

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Sivas, 11 Kasım 1919

Gümülcine göçmenlerinin yerlerine gönderilmeleri için hükümetin söz verdiği 10.000 liranın tez elden gönderilmesi rica edilmekte ve zaman geçmesinin Yunanlıların lehine olduğu bildirilmektedir. Batı Trakya milli kuruluşlarının yaşaması ve kuvvetlenmesi için de mümkünse 50.000 lira ayrılması istenmektedir. Başkentimizin güvenliği ve yurdumuzun geleceği ile son derece ilgili olan bu meselede hükümetimizin en çok yardımı ve gayreti göstereceği şüphesizdir. Salih Paşa Hazretleri buna söz vermişlerdi. Aracı ve yardımcı olmanız rica olunur.

Mustafa Kemal

* * *

Sivas, 3. Kolordu Komutanlığı'na

Beşiktaş 1 Aralık 1919

Batı Trakyalılar Kırcaali'de bir an önce ayaklanarak (ihtilal çıkararak) Bulgarları kovmak ve böylece burayı da Batı Trakya'ya katarak ileride yapacakları teşebbüsleri büyütmek ve belki de Makedonya'ya yaymak düşüncesinde olduklarından Trakya için becerikli ve girişken bir komutan ile birkaç alay komutanı istediler. Bu konuda Heyet-i Temsiliye'nin düşüncelerini bildirmesini arz ve rica ederiz (Kara Vasıf).

Mevkii Müstahkem Komutanı Şevket

* * *

İstanbul, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı

Albay Şevket Beyefendi'ye

Sivas 8 Aralık 1919

"İhtilal ile esaslaşmak mümkün değildir." Batı Trakya'yı istilâ etmek isteyen İngiliz, Fransız, İtalyanlara isteklerine kavuşma sebebi yaratılmış olacaktır. Bundan başka, Bulgarların bizimle birleşmek isteğini gösterdikleri bir zamanda bu hareketin hayırlı olacağı sanılmamaktadır. Bunun Batı Trakya'yı Yunanlılara işgal ettirmek için bir kışkırtma olması da pek muhtemeldir. Bu sebeplerle durumun esaslı şekilde incelenmesi çok hayatî ve önemli bir mesele sayılmalıdır.

Kaldı ki, Doğu ve Batı Trakya'nın bir milli birlik olarak düşünülmesi ve dile getirilmesi doğru bir siyaset değildir. Çünkü, Doğu Trakya itiraz edilmez ve tartışılmaz bir surette ülkemizin bir parçasıdır. Batı Trakya ise, bir anlaşma ile, vaktiyle vazgeçilmiş bir bölgedir.

Mustafa Kemal

(Nutuk: 406, Vesika: 267, 269–273, 277–279, 281–282, 286–290, 292–299; Belgelerle Türk Tarihi: 14)

Özetle, 1919 yılı sonlarında Batı Trakya tamamen yitirilmiş durumda idi. Fransızların himayesindeki bir Yunan sömürgesiydi. Fransızlar ve

Yunanlılar, Doğu Trakya'yı da Batı Trakya'ya katarak, aynı şekilde, Fransızların himayesinde bir Yunan idaresi kurmak istiyorlardı. Hatboyu'daki Yunan taburunun Lüleburgaz'daki merkezine külliyetli silah ve cephane geliyordu. Merkezleri İstanbul'da olan Muavenet Komitesi Rum göçmenlere yardım etmekte, Trakya Komitesi de Trakya Rumlarının bağımsızlığına çalışmaktadır. Rum çeteleri faaliyet halindedirler. Buna karşılık, Türk halkta silahlı direnme gücü ve askeri birliklerde bir savunma hareketi yoktur. (Nutuk, Vesika: 246)

Anadolu'da ise, son Osmanlı Mebuslar Meclisi için yapılan seçimler hızlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Doğu'da 15. Kolordu'nun milli kuvvetlerle işbirliğinden doğan güce güvenerek daha çok Batı'nın durumu ile ilgileniyor, İstanbul'a gidecek mebuslarla görüşüp gerekli direktifleri verebilmek için Eskişehir yakınında bir yerde bulunma kararını uygulama yoluna gidiyor ve fakat bu sırada Ankara–Eskişehir demiryolunun işletmeye açılması sebebiyle, Eskişehir'e gitmekten vazgeçerek, 18 Aralık 1919'da, Ankara'ya doğru yola çıkıyordu.

IV

EKLER

Ek 1

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nce Kabul Edilen Prensipleri ve Tüzüğü

Mevâdd-ı Esasiye

1- "Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakid mütarekenâmenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel sene 334 tarihindeki hudut dâhilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslamlar teşkil eden aksam-ı memalik-i Osmaniye yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den gayrı kabil-i tecezzi ve infikâk bir külldür."

Bilcümle anasır-ı İslamîye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ile ve hiss-i fedakâri ile meşhûn ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaîye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkar öz kardeştirler.

2- "Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir."

Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız bilcümle anasır-ı gayri Müslimenin hukuk-ı tabiiyetlerine tamamen riayetkârız. Bunların mal, can ve ırzlarının masuniyeti mukteziyat-ı diniye, ananat-ı milliye ve esasat-ı kanuniyemizden olmakla bu esas Kongre'nin kanaat-i umumiyesiyle de tekrar edilmiştir. Ancak Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta, hafî ve celî, her ne şekil ve surette olursa olsun, Hakimiyet-i Osmaniye ve Hukuk-ı İslamiye'yi ve mevcudiyet-i milliyemizi muhil bir vaziyet almalarına katiyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararını müeddî her nevî teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesait-i maddiye ve mâneviyesiyle müdafaa ve mukabelede kendini sahib-i hak ve selâhiyet telakki eder. Bu babda Düveli İtilâfiye'nin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüsatını aynı gayenin husulüne matuf bir sebep telakki eyleyeceğimizden bu takdirde dahî hukuk ve mukaddesatımızı bütün varlığımızla müdafaada katiyen tereddüt edilmeyecektir. İcabeden esbab ve tedabir-i tedafüiyye ittihazı zarurî görülmüştür.

3 - "Hükümet-i Osmaniye'nin tehlike-i inhilâline karşı Hilâfet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle

müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.”

Gaye-i mukaddesenin temini için, ancak hasbelvaziye, bu mesaimize bilfiil iştirake imkân bulunamayan yani taht-ı işgalde bulunup iradelerini istimal ve serbest izhar edemeyen mahallerdeki dindaşlarımızı serdolunan şerait-i mücbirenin zevaline kadar mâzur göreceğiz.

4- “Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i düvelî karşısında mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî, askerî vaziyetlerin tayin ve tespiti.”

Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i düvelî karşısında -Allah göstermesin- vatan-ı umuminin izmihlali tamına bir mukaddeme demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde, yani vatanımızın Hükümet-i Osmaniye’ye ve Makam-ı Hilâfet’e merbutiyeti muahedat imza edilmek, Düvel-i İtilâfiyece muhtıra ve notalar itâ olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaik-i sâire-i siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde Hilâfet-i Mukaddese’ye ve Saltanat-ı Osmaniye’ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal bir idare-i muvakkata teşekkül edecektir. Ve hâlen mevcut olan teşkilat ve kavanin-i mevzua-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülkî ve askeri rüesa ve memurîni devlet işbu idare-i muvakkataya tabî olacaktır. İdare-i Muvakkata tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyet-i cedideyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzuubahs olan idare-i muvakkata, teşkilat-ı milliyemizin vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal Kongre’nin münakit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde “Heyet-i Temsiliye” işbu intihap vazifesini muvakkatan deruhte ederek ma-vakadan derhal vilâyatı haberdar edecek ve hemen Kongre’yi içtimaa davet eyleyecektir.

5- “Heyet-i Temsiliye tarafından, heyet-i merkeziyeler vasıtasiyle, tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnudur. Heyet-i Temsiliye muhaceretin tarz-ı icrasını ve mahallini ihzâr ve tespit edecektir.”

Heyet-i Temsiliye duçar-ı taarruz olması ihtimali olan mahalleri şimdiden nazar-ı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüsatını teemmül edecektir. Buna nazaran icabeden ahâlinin siyanet-i hayatları için mesken, iaşe ve sair nokta-i nazarlarından mahallî heyet-i idarelerin tetkıkatına

müsteniden bir plan yapacaktır. Bu plan ve bunun suret-i icrası mahallî heyet-i idarelerince şimdiden malûm olacaktır. Zaman-ı icrası tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir. Ancak eshab-ı muhtelifeden dolayı plan-ı mutasavver mahalline vakt ü zamaniyle tebliğ edilmediği takdirde mahallî heyet-i idareler vakanın hudusiyle planın tatbiki lüzumuna kanaati tamme hasıl ederse mesuliyeti üzerine alarak tatbik etmekle beraber Heyet-i Temsiliye'yi haberdar eyliyecektir. Mesele gayet mühim ve nâzik ve her türlü tedabire rağmen şayan-ı arzu olmayan ahval-i perişanîyi mucip olabileceğinden son derece iltizam-ı dikkat ve ihtiyat olunmalıdır. Ahâlinin bulunduğu yerden nakli suretiyle imkânı tahaffuz bulunamadığı takdirde ahâliyi yerinden oynatmamak şayan-ı tercih olacağından bu takdirde dahî mucib-i zarar olmayacak tarz-ı hareket iltizam ve aynı zamanda gayrı muntazam kuvvetlerin mahalli tecavüzüne karşı tedabir ittihaz eylemek sureti kabul edilecektir.

6- "Ecza-yı memleketimizin nasıl yekdiğerinden gayrı münfekk bir küll teşkil ettiğini ve buradaki Hukuk-ı İslami'ye istikrar ve şümulünün hiçbir suretle kabil-i izâle olmadığını efkâr-ı umumîyeyi cihana karşı izhar ve iblağ etmek."

Kongremizin hitamiyle beraber teşkilat-ı milliyemizdeki gaye ve kongremizin inikadındaki maksad ve meslekî harekâtımıza dair kongrece takarrur eden hususat, hülâsa milletimizin amal ve metâlibat-ı vicdaniyesi gayet sarih ve kâfî bir beyanname ile millete ve hükümet-i merkeziyeye ve ecnebilere iblağ olunacaktır. Bundan başka maksad ve meslekî teşkilatımızı neşr ü tâmim ve her tarafça hüsn-i tefhim ve telkin hususunda âzâ-yı cemiyetten herbiri, bittabi bilcümle heyet-i idare ve merkeziyeler ve Heyet-i Temsiliye mükellef ve muvazzaftır. Bu babda mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır. Elyevm gazete çıkmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkân-ı tedariki bulunan bilcümle merakizde ekallî bir gazeteyi o mahallin heyet-i idaresi taht-ı himayesine alacaktır. Kongrece ittihaz edilen ve vicdan-ı millîye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhinde kavlen, kalemen, fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından suitefsirat ve telkinatta bulunulduğu takdirde harekât-ı vakıa bütün mânâsiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet telâkkî edilecektir.

7 - “Teşkilatımızın bu tasavvuratı saha-i imkâna çıkarabilecek bir hale ifrağı:”

I - Cemiyetin Unvanı

Vatanımızın mâruz kaldığı hâdisat ve vekayî ile tamamen aynı maksatla vicdan-ı millîden doğmuş cemiyetlerin ittihad ve ittifakıyle hâsıl olmuş olan kitle-i umumîye “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” unvaniyle tevsim kılınmıştır. İşbu milli cemiyet her türlü fırka cereyanlarından âridir.

II - Maksad

Osmanlı vatanının tamamiyetini ve makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i millinin masuniyetini temin zımnında kuva-yı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır.

III - Teşkilat

A) Bilumum İslam vatandaşlar cemiyetin aza-yı tabiiyesindendirler.

B) Teşkilat, herbiri aledderecat yekdiğerine merbut olmak üzere köy ve mahallâttan başlayarak nâhiye, kazâ, liva, vilâyet ve müstakil liva taksimatına tabidir. Köy, nâhiye, kazâ ve mülhak livalarda heyet-i idareler ve müstakil livalar ile vilâyetlerde heyet-i merkeziyeler ve kongrece müntehap bir heyeti temsiliye vardır.

i) Köy Heyet-i İdaresi: Köyde ve mahallâtta mukim köy ve mahalle halkından müntehap lâakal üç âzâdan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, köylüyü ve mahalle halkını tehlikeye karşı muhafaza ve irşad etmek ve mâ-fevk heyetten alacağı talimatı tefhim ve ilân ve ahkâmını tatbik ettirmektir.

Köy ve mahallenin, köy ve mahalle halkının ahvali hakkındaki düşüncelerinden mafevk heyeti haberdar eylemektir.

ii) Nahiye Heyet-i İdaresi: Nahiyeyi teşkil eden köyler heyet-i idarelerince müntehap lâ-akall üç azadan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, bütün köylerdeki cereyan-ı milliyi tevhit etmek ve tehlike karşısında onları müheyya bulundurmak ve mafevk heyetten alacağı talimatı tebliğ ve tatbik imkânını temin eylemektir.

iii) Kaza Heyet-i İdaresi: Merkeze merbut mahalle, köy ve nevahi heyeti idareleri tarafından müntehap lâakal beş âzâdan terekküp eder. İçlerinden bir reis ve bir kâtip intihap olunur. Vazifesi, kaza dahilinde cereyan-ı milliyi tevhit etmek ve ahâliyi tehlike karşısında müheyya bulundurmak hususunda köy ve nahiye heyet-i idarelerinin vazifelerini hüsn-i ifâ ve her köy ve mahallenin ve kendisine mülhak nevahinin cesametine ve icabat-ı mevkiyesine göre teşkilatını takip ve icra ettirmek ve mafevk heyet-i idareden ahz ü telakki edeceği talimat dairesinde cemiyetin her türlü âmal ve makâsidinin husûlünü temin ve teshil eylemektir. Bu teşkilatı aynen tatbik mümkün olamayan yerlerde mahallinin şerait ve icabatına muvafık bir tarzda icra olunur. Ve en yakın heyet-i idareye kesb-i irtibat eder.

iv) Liva Heyeti İdaresi: Livaya mülhak kazalar ile merkez-i livaya merbut kura ve mahallât ve nevahî heyetleri tarafından müntehap laakal yedi azadan terekküp eder. İçlerinden bir reis ve bir kâtip intihap olunur. Ancak, liva merkezlerinde ayrıca kaza teşkilatı yapılmayacak ve vazifesi bu heyet tarafından görülecektir. Vazifesi, cemiyetin nizamnameye mutabık olarak teşkilatını taazzuv ettirmek ve bilhassa bekçi teşkilatına ehemmiyeti nisbetinde atf-ı dikkat ettirmek ve liva mülhakatı dahilinde her türlü fırkacılık hissiyatından âzâde olan makasid-i cemiyetin tamamen temin-i esbab ve tedabirini ihzar ve bu makasid-i nezihe ve milliyeye manî olabilecek her türlü teşebbüsatı derhal akîm bırakmak ve bu hususat için lüzum görülecek mukabil vesaite müracaat eylemek ve mafevk heyet-i merkeziye ile sıkı bir temas ve irtibatta bulunarak oradan ahzedeceği talimat dairesinde hareket eylemektir. Teahhuru, Cemiyet'in mekasıd-ı siyasiyesine, memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde liva heyeti idaresi doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye'ye müracaat eder ve mensup olduğu vilâyet heyet-i merkeziyesine de malûmat itâ eyler. Heyet-i Temsiliye livaya vereceği cevaptan vilâyet heyet-i merkeziyesini de haberdar eder.

v) Müstakil Liva ve Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi: Nevahi, kaza ve liva heyet-i idareleri tarafından müntehap on azadan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Bu heyet aynı zamanda merkez kazasının heyet-i idaresi makamına da kaimdir. Vazifesi, vilâyet dahilinde mevcut bilcümle heyet-i idarelerin vezaif-i mevdualarını hüsn-i ifâ eylemelerini temin ve Heyet-i Temsiliye ile icra edeceği muhaberat netayicinden ve oradan

alacağı talimat ve malûmattan icabedenleri derhal haberdar eder. Teşkilat-ı milliyeye ait hususatı bilâ terahi takîp ve netayicinden Heyet-i Temsiliye'ye malûmat itâ eyler. Tehiri cemiyetin makasıd-ı esasiyesine ve millet ve memleketimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde karar ve tedbir ittihaz ve icrasiyle hemen Heyeti Temsiliye'ye malûmat itâ eder. Vilâyet hududu haricinde fakat cemiyetin muhiti dahilinde vuku ve hudûsuna muttalî olabileceği ahval ve hâdisat-ı fevkalâdeden hem mahallini ve hem de Heyeti Temsiliye'yi derhal haberdar eyler. Ahval-i fevkalâdede lüzum görülürse fevkalâde olarak vilâyet kongresini içtimaa davet eder. Heyet-i Merkeziye Kongre'ye karşı bir senelik muamelât ve hesabatından mesuldür.

vi) Kongreler:

a) Vilâyet Kongresi: Makasid-i millîye etrafında daha âm ve şâmil surette anlaşmak ve tedabir-i lâzimeyi ittihaz eylemek üzere senede bir defa mart, nisan, mayıs ayları zarfında vilâyet merkezlerinde bir kongre akdedilecektir. Vilâyet Kongresi namiyle tevsîm edilecek olan işbu kongre kaza ve liva heyet-i idarelerinden müntehap ikişer âzânın iştirakiyle inikad eder. Vazifesi, vilâyet dahilinde bir senelik mesai-i milliye ve netayicini tetkik ve karara rapt ile umumi kongreye ait raporu ihzar ve cemiyetin vilâyetine ait hususî bütçesini tayin ve tespit eyler ve Heyet-i Temsiliye'ye ait mesarifi ifraz ve irsal eyler.

b) Umumi Kongre: Senede bir defa 10-23 Temmuz'da inikad eyler. Mahalli inikad Heyet-i Temsiliye ile vilâyat Heyet-i Merkeziyelerinin bilmuhabere kararlaştıracağı mahaldir. Umumi Kongre, kaza, liva heyet-i idareleriyle müstakil liva ve vilâyat heyet-i merkeziyelerince müntehap birer âzâdan teşekkül eder. Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz eyler. Heyet-i Temsiliye'nin bir senelik icraat ve teşebbüsatını tetkik ve neticesine göre hüküm ve kararını ita eder. Ve Heyet-i Temsiliyeyi ibka veya tecdiden intihap ve Heyet-i Temsiliye'nin bütçesini tayin ve kabul eder. Heyet-i Temsiliye azaları kongre müzakeratında irad-ı kelâma selâhiyettar olup ita-yı reye mezun değillerdir.

vii) Heyet-i Temsiliye: Âtideki madde-i müzeyyelede mezkûr olduğu veçhile kongre tarafından müntehap evsaf-ı lâzimeyi haiz asgarî dokuz azamî on altı azadan terekküp eder. İçlerinden biri reis olur. Bir de heyet-

i tahririyesi vardır. Merkezi, ahval ve hadisâta göre, en münasip göreceği mahaldir. Mevcut teşkilât-ı millî üyemizin esbab-ı beka ve devamını temin ve bu hususta lâzım gelen tedabiri ihzar ve bilcümle heyet-i müteşekkileyi bir noktada cem ve tevhid ve temsil ederek teşkilat-ı mezkûre beynindeki aheng-i irtibatı tesis ve bu suretle âmal ve makasıd-ı milliyenin sürat ve suhulet-i husulünü temin eder. Heyet-i Temsiliye nizamnamenin mevadd-ı esasiyesinde musarrah olan maksad-ı kati-i millînin bir noktasını bile ihmal etmemek şartiyle vatanın tamamiyetini ve milletimizin istiklâlini temin hususunda her türlü tedabiri ve mukarrerat-ı siyasiye ve icraiyeyi ittihaza mezundur. Ancak mukadderat-ı memleket ve millet hakkında mühim ve esaslı mesailde kati karar ittihazından evvel heyet-i merkeziyelerin reyini istihsal eder. Mukadderat-ı memleket ve milleti kâfiyen tayin ve tespit edecek vaziyetler için dahi son ve kâfî kararı kongre müzakeresi ile itâ edebilir. Ahval-i fevkalâde zuhurunda Heyet-i Temsiliye Umumi Kongre'yi fevkalâde olarak içtimaa davet eder. Heyet-i Temsiliye Umumi Kongre'ye karşı bütün bir senelik muamelât ve hesabâtından mesuldür.

Yedinci maddeye zeyldir:

Heyet-i Temsiliye âzâları berveçh-i âtî intihap olunur. Heyet-i Temsiliye Anadolu ve Rumeli vilâyatı ve elviye-i müstakilesinin Kongre'de hazır bulunan murahhasları tarafından mensup oldukları vilâyat ve elviye-i müstakille namına kongre dahilinden veya hariçten ve fakat mensup oldukları mahalli bihakkın temsil edecek zevattan vilâyetler namına intihap olunacak asgarî bir ve azamî iki ve müstakil livalar namına birer mümessilden teşekkül eder. İşbu mümessiller mensup oldukları vilâyet ve müstakil livanın Kongre'de hazır bulunan murahhasları tarafından nisabın iki misline müsavi irae olunacak namzetler meyanından nisabı kadar kongre heyet-i umumiyesince tefrik ve intihap olunur. Ve her vilâyet ve müstakil liva namlarına haiz-i ekseriyet olanlar Heyet-i Temsiliye âzâlığı sıfatını ihraz ederler. Murahhasları Kongre'ye yetişememiş olan vilâyat ve elviye namına Heyet-i Temsiliye meyanına intihabı icâb eden azalığa veyahut Kongre'nin münakit olmadığı bir zamanda herhangi bir sebepten dolayı inhilâl eden âzâlıklara intihap olunacak zevat, Heyet-i Temsiliye ile ait olduğu heyet-i merkeziyeler arasında bilmuhabere tekarrür ettirilir. Bu takdirde icâbeden âzâ-yı heyet-i merkeziyeler, heyet-i idarelerle bilistişare namzet olarak nisabın iki mislini bilintihap Heyet-i Temsiliye'ye bildirir. Ve

heyetçe tercih olunan zat mümessil sıfatını ihraz eder. Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder.

viii) Heyet-i Temsiliye, heyet-i merkeziyeler ve heyet-i idareler, mesail-i mühimmede selâhiyettar gördüğü zevatı âzâsından ad ile istişare edebilir.

ix) Heyeti idare ve merkeziyeler bu nizâmnâme ile tayin ve tespit olunan esasat ve selâhiyat dairesinde serbesttir.

x) Cemiyetin varidatı istiklâlin kadr ü menziletini takdir buyuran her ferdin ibraz ve izhar eyliyeceği muavenet-i nakdiyeden ibarettir.

xi) İrade-i milliyeyi hâkim kılmaktaki âmâli Cemiyet ancak Millet Meclisi'nin toplanarak hukuk-ı teşriîye ve murakabasına tamamen ve emniyet ve serbesti ile bilfiil sahip olması ile tahakkuk edeceğinden bu emniyet Millet Meclisi'nin teyidi üzerine Cemiyet'in alacağı vaziyet-i âtiye kongre karariyle taayyün eder.

[Not: 8 Ekim 1335'te (1919) Sivas Vilayet Matbaası'nda basılan örneği ile de karşılaştırılarak düzenlenmiştir.]

Ek 2

Sivas Kongresi Zamanında İl Basımevi Saymanı Olan ve Bu Kitap Yazıldığı Esnada Hâlen Hayatta Bulunan Emekli Vali Abdülkadir Sarısözen'in Anlattıkları:

I

Sivaslı'yım. Yavuz Sultan Selim zamanında Horasan'dan Sivas'a gelmiş olan Sarı Yakup'un torunlarındanım. 1313 (1897-98) doğumluyum. Ailemizin varlığı yerinde idi. Liseyi bitirdikten sonra bir zaman ilkokul öğretmenliği yapmış, askere gitmiş, Filistin cephesinde iki defa yaralanmıştım. Terhis edildiğim zamanın icapları bir işe girmemi gerektiriyordu. Bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiği zaman ben Sivas il basımevi muhasibi idim. Kalemim de kuvvetli idi, güzel yazardım. Matbaa müdürümüz eski mal müdürlerinden Rauf Bey'di.

Sivas Kongresi toplanacağı sırada Kolordu kurmaylarından biri matbaaya gelip Erzurum Kongresi Beyannâmesi'ni getirip basılmasını istedi. Müdür Rauf Bey matbaada yoktu. Esasen matbaaya pek gelip gitmezdi. Kaldı ki hem korkak, hem de milli mücadele aleyhtarı idi. Bu sebeple ben, Beyanname'yi alıp valiye gittim, basıp basamayacağımızı sordum. Azarlar şekilde cevap vererek kendisini karıştırmamak ve haberdar etmemiş olarak ne istersek yapabileceğimizi söyledi. Matbaaya geldim. Müdür hâlâ ortalıklarda yoktu, Beyanname'yi basmaya karar verdim. Kolordu'dan gelmiş olan subayla birlikte Ermeni olan makinistin başında durarak Beyanname'yi bastık.

Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi, Sivas Kongresi için lise binasını uygun bulmuştu. Bir odası Mustafa Kemal Paşa için ayrılmıştı. Bu odanın dayanıp döşenmesi için muhtelif evlerden eşyalar götürüldü. Akrabam olan vilâyet müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Abdürrauf Efendi de evinden iki kanepe, iki koltuk, dört sandalyeden ibaret bir oda takımı ile karyolasının önüne serilmek üzere bir halı gönderdi. Bunlar şimdi üzerinde oturduğumuz şu koltuk ve kanapelerdir. Odanın öteki eşyalarından bir kısmını Şekeroğlu İsmail Efendi ile Sığırcıoğlu Hayri Efendi vermişler. Şekeroğlu İsmail Efendi bir kısım delegeleri günlerce

evinde barındırmıştı. Fazla zengin değildi ama fedakârlıktan kaçınmayan koyu bir İttihatçı idi.

Ben, daha sonra Sivas Vilâyet Matbaası'nın müdürü oldum. Milli mücadelecilerin gazetesi olan İrade-i Milliyeyi de biz basardık. Matbaa müdürlüğüm yedi sene kadar sürdü. Sonra Ankara'ya gittim. Hem Dahiliye Vekâleti'nde memurluk yaptım, hem de Hukuk'a devam ettim ve 1930'da Ankara Hukuk'tan mezun oldum, muhtelif yerlerde kaymakamlık yaptım. Mülkiye müfettişliğinden sonra 1949'da Tokat valiliğine tayin edildim, bir yıl yaptım; müsteşar muavini oldum ve 1952'de emekliye ayrıldım. Bir zaman Sivas'ta avukatlık ve baro reisliği yaptım. Şimdi Ankara'da oturuyorum.

Erzurum Kongresi adlı kitabınızı okudum. Sivas'tan Erzurum Kongresi'ne giden delegeler arasında İcracı Ethem Bey'in ismini göremedim. Halbuki benim hatırladığıma göre o da Erzurum'a gitmişti.

Abdülkadir Sarısözen

II

Abdülkadir Sarısözen'le bu görüşmemizi, yakın akrabası ve Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı olan Müftü Abdürrauf Efendi'nin torunu (kızının oğlu) Dr. Tahir Tunçalp'ın evinde yaptık. Misafir salonunda üzerlerinde oturduğumuz koltuk, kanepe ve sandalyeler, yılların yıpratıcı tesirine rağmen yine de ağırbaşlılıklarıyla dikkati çekiyorlardı. Sorduğumuzda ev sahibi Dr. Tahir Tunçalp şunları anlattı:

"Bu salonda gördüğünüz ve hâlâ kullanmakta olduğumuz ve üzerinde oturduğunuz şu iki koltuk, iki kanepe ve iki sandalye, Sivas Kongresi zamanında Atatürk'ün odasında bulunan koltuk, kanepe ve sandalyelerdir. O zamana ait olarak Atatürk'ün kitaplarda çıkmış resimlerinde gördüğünüz eşyalar bunlardır. Zâten görülünce hemen tanınır. Dedem Müftü Abdürrauf Efendi bunları, 1909 yılında, İstanbul'da bulunduğu sırada, satılan saray eşyaları arasında görüp almış ve Sivas'a getirmiş. Sivas Kongresi sırasında Kongre binasındaki, yani şimdiki lise binasındaki Mustafa Kemal Paşa'nın odası hazırlanırken bu kanepe, koltuk ve sandalyeler oraya konmuş. Bu bakımdan da ayrı bir değer taşırlar. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi zamanında okul binasında oturduğu oda bugün bir müze gibi, aynen o

günkü eşyalarıyla muhafaza edilmek isteniyor, fakat hakikî eşyalar burada duruyor. Kimse bizden bu eşyaları istemedi. Vermek için bazı teşebbüslerde bulunmak istediğimiz zaman da yeteri kadar ilgi görmedik. Halbuki o odaya konulması gereken gerçek eşyalar bunlardır. Bir kenara atılmayıp eski yerine yani Sivas Lisesi binasındaki Atatürk odasına konmak için yetkililer ne zaman isterlerse vermeye hazırız."

1 Ağustos 1968

Dr. Tahir Tunçalp

Ek 3

Sivas Kongresi'nde Aydın'ın Denizli Delegesi Olarak Bulunan Başağazade Yusuf Bey'in Düzenlediği Özel Delege Listesi:

4 Eylül 1335 (1919)

Sivas'ta mün'akıd Umumi Kongre'de hazır bulunan mümessil-i kiram hazeratı:

1 - Reis Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Heyet-i Temsiliye'den, imza

2 - Reisvekili İsmail Fazıl Paşa Hazretleri, İstanbul

3 - Reisvekili Rauf Beyefendi, Heyet-i Temsiliye'den, imza

4 - Kâtip İsmail Bey, İstanbul

5 - Kâtip Mehmet Şükrü Bey, Afyonkarahisar

6 - Azâ Raif Efendi, ...zade Heyet-i Temsiliye'den, imza

7 - Azâ Hacı Şeyh Fevzi Efendi, Heyet-i Temsiliye'den, imza

8 - Azâ Vasıf Bey, ...oğlu Heyet-i Temsiliye'den, imza

9 - Azâ Ahmet Nuri Bey, Bursa

10 - Azâ Osman Nuri Bey, Bursa

11 - Azâ Bekir Sami Bey, Heyet-i Temsiliye'den, imza

12 - Azâ Halil İbrahim Efendi (Siyahizade), Eskişehir, imza

13 - Azâ Macid Bey, Alaşehir

14 - Azâ Hüseyin Bey (Bayraktarzade), Eskişehir, imza

15 - Azâ Salih Sıtkı Bey (Kesrizadelerden), Afyonkarahisar, imza

16 - Azâ Zeki Bey (İnebolu'da mukim), Kastamonu, imza

17 - Azâ Halid Bey (Borlu), Niğde, imza

18 - Azâ Hüsrev Sami Bey, Heyet-i Temsiliye'den (Eskişehir), imza

19 - Azâ Refet Bey, Heyet-i Temsiliye'den (Canik)

20 - Azâ Süleyman Bey (Boşnakzade), Canik, imza

21 - Azâ Bahri Bey (Akdağmadeni'nden, Tatlızade), Yozgat, imza

22 - Azâ Mehmet Şükrü Bey (Dalamanlızade), Denizli, imza

23 - Azâ Necip Ali Bey (Küçükağazade), Denizli, imza

24 - Azâ Osman Remzi Bey (Dellâlzade), Nevşehir, imza

25 - Azâ Mustafa Efendi (Muhiddinefendizade), Niğde, imza

26 - Azâ Mehmet Tevfik Bey (Malatyalı), Çorum, imza

27 - Azâ Abdurrahman Dursun Bey (Sâbıkzade), Çorum, imza

28 - Azâ İbrahim Süreyya Bey, Karesi

29 - Azâ Hikmet Bey, Tıbbiye

30 - Azâ Mazhar Müfid Bey, Heyet-i Temsiliye'den, imza

31 - Azâ Yusuf Bey (Başağazade), (Denizli), imza

[Not: Yusuf Bey'in oğlu Enver Başkaya'daki fotokopisinden alınmıştır.]

Ek 4

Sivas Kongresi Beyannamesi

Umumi Kongre Beyannamesidir.

Sivas 11 Eylül 1335

Bütün milletçe malûm olan mehalik-i hariciye ve dahiliyenin tevlit etmiş olduğu intibah-ı millîden doğan Kongremiz mükarrerat-ı atiyeyi ittihaz etmiştir.

l – Devlet-i Âliye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakit mütarekenâmenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresiyle meskûn olan memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den gayrıkabil-i tecezzi ve hiçbir suretle iftirak etmez bir kül teşkil eder; memalik-i mezkûrede yaşayan bilcümle anasır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkar öz kardeştirler.

2 – Camia-i Osmaniye'nin tamamiyeti ve istiklâl-i millimizin temini ve makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için kuva-yı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak, esas-ı katidir.

3 – Memalik-i Osmaniye'nin herhangi bir cüzüne karşı vaki olacak müdâhale ve işgale ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerinde mücahedât-ı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

4 - Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bilcümle anasır-ı gayrımüslimenin her türlü müsavat-ı hukukıyeleri tamamiyle mahfuz olduğundan, anasır-ı mezkûreye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i içtimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

5 – Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i haricî karşısında memleketimizin harhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde

makam-ı hilâfet ve saltanatla vatan ve milletin masuniyet ve tamamiyetini kâfil her türlü tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6 – Düvel-i İtilâfiyece mütarekenâmenin imza olunduğu fi 30 Teşrinievvel sene 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalıp azîm ekseriyet-i islâmiye ile meskûn olan ve harsî ve medenî faikıyeti Müslümanlara ait bulunan vahdet-i mülkiyemizin taksimi nazariyesinden bilkülliye feragatla bu topraklar üzerindeki hukuk-ı tarihiye, ırkiye, diniye ve coğrafiyemize riâyet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsatın iptaline ve bu suretle hakk u adle müstenit bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7 - Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudud dahilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun de âcilen takarruru selamet-i beşer ve sükûn-ı âlem namına ehass-ı amal-i milliyemizdir.

8 - Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü, irade-i milliyeye gayrı müstenit herhangi bir heyet-i hükümetin indî ve şahsî mükarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbuk efâl ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hal-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükümet-i merkeziyemizin meclis-i milliyi hemen ve bilâifateian toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mükarrerat-ı meclis-i millinin murakabasına arzetmesi mecburidir.

9 - Vatan ve milletimizin maruz olduğu mezalim ve alâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı millîden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kütle-i umûmiye bu kere “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” unvaniyle tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliyen müberra ve münezzehtir. Bilcümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin aza-yı tabiiyesindendirler.

10 - Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 335 tarihinde Sivas şehrinde inikad eden umumi kongresi tarafından maksad-ı mukaddesi takip ile teşkilat-ı umumiyeyi idare için bir "Heyet-i Temsiliye" intihap edilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bilcümle teşkilat-ı milliye takviye ve tevhit olunmuştur.

Umumi Kongre Heyeti

[Not: Tarih Vesikaları Cilt: I, Sayı: I (Haziran 1941)]

Ek 5

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin istişari heyet-i temsiliye üyesi olan ve bu kitap yazılırken hayatta bulunan İhsan Hâmit Tiğrel'in anlattıkları

1890 (1306) senesinde Diyarbakır'da doğdum. Dedemin adı Zülfü, babamın adı Ali Hâmit, aile âdımız Zülfüzadeler idi. Diyarbakır'daki Askeri Rüştiye'de, İstânbul'daki Nümune-i Terakki İdadisi'nde okudum, 1912'de Mülkiye'den mezun oldum. Askere gitmeden önce öğretmenlik, vilâyet maiyet memurluğu, Diyarbakır maarif başkâtipliği, İstanbul'da orta tedrisat kâtipliği yaptım. Askerlik hizmetimi de Sivas ve Diyarbakır'da yaptım. 1918'de (1334) terhis edildim. Gençtim, serbesttim, geçimimizi temin edecek iradımız vardı ve bu sırada Doğu Anadolu'da milli hareket başlamıştı. Fakat Diyarbakır'da bir tereddüt ve korku havası vardı. Ne olacağı bir türlü kestirilemiyordu. Şartlar son derece kötü idi. Mesela mebus olan ağabeyim Zülfü Bey İngilizlerin İstanbul'da ilk tevkif ettikleri mebuslardan biri idi. Önce Mısır'a, sonra Malta'ya gönderilmişti. Ailem teessür içinde idi ve benim de siyasete atılıp böyle bir akıbete uğramamdan korkuyordu.

Merkezi İstanbul'da olan ve hem halazadem, hem eniştem Süleyman Nazif ile arkadaşları tarafından kurulmuş bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, Cemilpaşazade Mustafa Bey başkanlığındaki Diyarbakır şubesi de âtıl bir vaziyette idi. Erzurum Kongresi'ne gidecek delegeler seçilmiş olduğu halde gönderilememişti. Şimdi de Sivas Kongresi'ne katılmakta tereddüt edildiğini ve delege seçiminde zorlukla karşılaşıldığını görüyordum. Bu vaziyet karşısında milli heyecanıma daha fazla mani olamadım ve bu vatan vazifesini üzerime almaya karar verdim. Düşünce ve kararımı Diyarbakırlı yurtsever genç arkadaşlarım da desteklediler. Halazadem olan Diyarbakır Valisi Ali Faik Bey de uygun buldu. Hemen Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Diyarbakır şubesinin tasvibini aldım ve durumdan sıkı temas halinde bulunduğum, Kolordu'nun milli mücadeleci Kurmay Başkanı Halit Bey'i haberdar ettim. Halit Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi.

Mustafa Kemal Paşa benim Heyet-i Temsiliye'ye üye seçildiğimi bildirerek hemen hareket etmemi istedi, ben de hemen yola çıktım. Sivas'a vardığımda Kongre bitmişti. Heyet-i Temsiliye yüklü bir çalışma içinde idi. Mustafa Kemal Paşa beni çok iyi karşıladı ve Heyet-i Temsiliye çalışmalarına kattı. Birkaç gün gece gündüz Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katıldım. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın makine başında İstanbul'daki Abdülkerim Paşa ile yaptığı konuşma sırasında ben de telgrafhanede yanında idim. Mustafa Kemal Paşa beni Diyarbakır ve havalisinin temsilcisi olarak Heyet-i Temsiliye'ye almıştı, İstanbul'a da böyle takdim etti. Bütün bunlar mevcut vesikalarla sabittir.

Sivas'ta birkaç gün kaldıktan, gerekli talimat ve direktifleri aldıktan sonra Diyarbakır'a döndüm. Yolda Ergani müstakil mutasarrıflığına uğradım ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kurdum. Diyarbakır'a gelince durumu genç arkadaşlarıma anlattım. Mevcut idare heyetini değiştirip elimize almaya karar verdik. Nitekim eski idare heyeti biraz sonra istifa etmek zorunda kaldı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yeni idare heyetini Şevki Ekinci'nin başkanlığında kurduk, bizler de idare heyeti azası olduk. İdare heyeti azası olanlardan benimle beraber Şeref Uluğ, Cavit Ekin ve Sıtkı Tarancı (Şair Cahit Sıtkı Tarancı'nın babası) da vardı. Milli mücadele çabaları içindeki bu vazifem 1923'te mebus oluncaya kadar devam etti. 1923'te, yani ikinci devrede Ergani mebusu oldum. Mebusluktan sonra Vergiler Temyiz Komisyonu azalığında bulundum. 1931'den 1945'e kadar Ziraat Bankası müdürlüklerinde vazife gördüm. 1946-1950 devresinde Diyarbakır milletvekili idim. 1950-1953 yıllarında Zirai Donatım Kurumu idare heyeti üyeliği yaptıktan sonra 1954-1957 yıllarında Diyarbakır milletvekilliği, 1961-1966 yıllarında Diyarbakır Senatörlüğü yaptım.

1968

Ek 6

Diyarbakır 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'in 13 Eylül 1919 tarihli şifre telgrafı

Sivas'ta 3. K. Kumandanlığı'na

Diyarbakır, 13 Eylül 1335

1 - Elazığ, Malatya, Siverek, Mardin, Maden, Siirt, Silvan, Bitlis'te kongre mukarreratını aldılar. Peyderpey neşrediyorlar. Burada herkes okudu, fakat matlup teşkilat mucibince hiçbir yerde henüz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül etmemiştir. Bu teşkilatı icra için, vazife ve sıfat-ı memuriyeti müsait birisinin ciddi çalışması lâzımdır, aksi halde herkes yalnız malumattar olması ile kalacaktır. Silvan'da Sadık Bey teşkil arzusunu izhar ediyor. Bitlis vilâyeti murahhasları avdet ederek maksadı neşr ve izah etmişlerdir, en geri Elazığ vilâyetidir.

2 - Hasta olan vali ile görüşmek üzere iki gün evvel evine gittim, kongre mukarreratını tasvip ve takdir ediyor. Kendisinin öz Kürt olduğunu, bir sual vârid olursa İstanbul'a karşı cemiyeti müdafaa edeceğini, hattâ icap ederse istifa ederek bu maksat için çalışacağını söylüyor. Kendisi tamamen Kürtçülügün aleyhindedir. Bana zaman-ı inikadı bildireceklerdi dedi.

3 - Faik Âli Bey'in halazadesi, buranın en gayyur gençlerinden İhsan Bey, Diyarbakır vilâyeti namına Sivas Kongresi'ne intihap edilmiştir. Bunu vali bey münasip görmüştür. İki üç güne kadar binek otomobili ile mütenekkiren Sivas'a gönderecek. Hoca Ahmet Efendi'den sarfınazar edilmiştir. Vaziyeti hazıradan istifade ederek Elaziz vilâyetinden de murahhas izamını icap edenlere yazdığım maruzdur. (Şifre kaleminin 369 numarasıyla.)

13. K. Erkanıharbiye Reisi Halit

Açtım. 14 Eylül 335

Osman Nuri

Sivas Kongresi'ne değil Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmesi tarzında cevap yazılmasını Paşa Hazretleri buyurdular Efendim.

(Harp Tarihi Dairesi Atatürk Arşivi 1335/5-2, 44-1)

[Not: Yukarıdaki Örnek İ. H. Tiğrel’den alınmıştır.]

Ek 7

Mustafa Kemal Paşa'nın 13. Kolordu kurmay başkanına ve Diyarbakır valisine gönderdiği 16 Eylül 1919 tarihli telgraflar

Diyarbekir On üçüncü Kolordu Erkânı

Sivas 15 Eylül 1335

Harbiye Riyasetine c. 13 Eylül 35 tarih 369 şifre

Vali Beyefendi Hazretlerinin hissiyat-ı milliyelerine arz-ı şükran olunur. Halazadeleri İhsan Bey Heyet-i Temsiliye azalığına intihap olunduğundan bir an evvel Sivas'ta bulunması lâzımdır. İzamlarına delâlet eylemeleri doğruca kendilerine yazılmıştır. 41142442

M. Kemal Üçüncü Kolordu Erkânıharbi

16 Eylül 35 Muzaffer

(Harp Tarihi Dairesi Atatürk Arşivi 1335/5-2,44)

* * *

Diyarbekir Valisi Faik Âli Beyefendi'ye

Sivas 15 Eylül 1335

Diyarbekir namına Sivas Kongresi'ne intihap olunan İhsan Bey'in Heyet-i Temsiliye azası olarak intihap edilmiş olması ciheti ile bir an evvel Sivas'a yetişmek üzere izamlarına delâleti devletleri müsterhamdır.

Heyet-i Temsiliye namına M. Kemal

Yazıldı. 16 Eylül 35

(Harp Tarihi Dairesi Atatürk Arşivi 335/5 - 2, 45)

[Not: Yukarıdaki örnekler İ. H. Tiğrel'den alınmıştır.]

Ek 8

Diyarbakır 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'in 17 Eylül 1919 tarihli telgrafı

3.K.K.

Diyarbekir 17 Eylül 35

1 - Mümessil İhsan Bey dün Kenan Bey'le beraber otomobil ile Malatya'ya hareket etti. Bu gün Malatya'dadır. Oradan Sivas'a gelecektir. Malatya'da iki gün kadar eşyasını bekleyecektir. Mümkün ise Sivas'tan bir otomobil gönderilerek aldırılmasını rica ederim. Benzinimiz olmadığından Sivas'a kadar otomobil veremeyeceğiz. Harput'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül etmiştir. İlyas ve Vehbi Beylere Kongre'ye hemen mümessil intihap ettirerek gönderilmesini yazmıştım. Hal zail olunca oradan da geleceğine itimad ediyorum.

2 - Malatya meselesi halledilmiş demektir. Kenan Bey de ahaliyi irşad ederek milli tezahüratı temin edecektir. Firariler gerçi derdest edilemedi, buna da muhtelif müessirat tesir etti. Mamafih bütün hakikat-i hali anlayan heyet bizzat tahrik ettikleri aşâir tarafından kovuldu. Bu bapta yaptığımız müteaddid beyannamelerin, Halep'ten Malatya'ya gelen İngiliz miralayına yazdığımız protestonun ve Amerikan generalini de protesto ettiğimizi İngilizlere ihsas etmekliğimizin çok tesiri oldu. Arzı hürmet eylerim Efendim.

13. K. Erkâniharbiye Reisi Halit

20 minh M. cevap:

Halit Bey'e ve ayrıca Faik Âli Bey'e İhsan Bey'in muvsaalat ve Heyet-i Temsiliye azası olarak vazifei vataniyesine mübaşeret eylediğini arzederim.

Hüsrev Sami Bey'ce görülmüştür.

(Harp Tarihi Dairesi Atatürk Arşivi 1335/5-2, 45-1)

[Not: Yukarıdaki örnek İ. H. Tiğrel'den alınmıştır.]

Ek 9

15-16 Eylül 1919 gecesi Trabzon'da gizlice asılan beyanname

Vatan felakete sürükleniyor. Ağla ey millet-i hazîn ağla. Ağla ey kavm-i perişan ağla. Ey millet! On senedir kanını eme eme doymayan, seni felaketler içerisinde inleten o menhus Cemiyet bugün yine idareyi eline alıyor. Bu sefer Şarkî Anadolu Cemiyeti namiyle ve İttihat yadigârlarından mürekkep cemiyet-i meşûmenin kararlarını iyi tetkik et. Göreceksin ki senin idamını hazırlayacak olan ipler orada hazırlandı. Anlayacaksın ki memleketin felaketini davet edecek kararlar orada verildi. Düşün millet, düşün de ağla. Sonra pişmanlık fayda vermez. Bugünkü felaketlerine senin sükûtun sebep olmuştur. Bugünkü sükûtun da yarınki felaketlerini hazırlıyor. Hareket et. Bugünkü hareketinle yarınki hayatını kazanmış olacaksın. Mukaddesatının çiğnenmesini, namusunun ırzının payimal olmasını arzu etmeyenlere hitap ediyoruz. Şarkî Anadolu Cemiyeti verdiği kararlarla seni felaketler uçurumuna atacak. Bugün onlardan doğan bu idare-i muvakkata seni padişah-ı izamından, halife-i zişanından ayırmaya çalışıyor. Vatanını düşmanlara çiğnetecek kararlar veriyor. Namusunuz, ırzınız, mukaddema mukadderatınız hürmetine bağırın. Yek vücud olup halife-i izamınıza sadakat telgrafları çekin ve deyiniz ki, siz idare-i muvakkata denilen bir çetenin zulmüne katlanmayınız. Bizi bir idare-i muvakkata değil ancak Peygamberimizin vekili olan Halife-i Zîşanımız korur ve himaye eder. Halife yolundan, Hak'tan başka bir yol istemeyiz.

Ek 10

Heyet-i Temsiliye'nin Trabzonlu Üyeleri İzzet ve Servet Beylerin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri 16 Eylül 1919 tarihli telgraf

15. Kolordu Komutanlığına

A - Nizamnamedeki dört maddenin tazammun ettiği vekayi-i müessife dolayısiyle tatbiki zarurî olan tedabire ait kolordularca şevketmeab efendimize keşide kılınan telgrafnâme münderecat-ı millet ve ordunun meşru bir heyet-i vükelâ talep etmek hususunda sahib-i hak ve selâhiyet olduğunu irae eder bir sohbet-i tarihiyedir.

B - Sivas Kongresi Garbî Anadolu vilâyetlerinden müteşekkil olacağı için o nam ile inikad eylemesi ve Erzurum Kongresi'nde ittihaz edilen mukarreratın tebliği için Heyet-i Temsiliye'den muayyen zevatın Sivas'ta bulunması gerek mevad-ı esasiye ve gerek nizamnamemizde tadilâta mesağ olmadığı ve hattâ Sivas Kongresi'nin Heyet-i Temsiliyemiz meyanına âzâ intihabına selâhiyettar bulunmadığı Kongrece takarrür etmiş mesaildir.

C – Vilâyat-ı Şarkıyye murahhasları, murahhas sıfatiyle Sivas'ta isbat-ı vücûd etmedikleri cihetle, mezkûr Kongre umum milleti temsil edemeyeceği tabiidir. Ancak mukarrerat ve nizamnamemizi aynen kabul etmediği takdirde bir de müttehiden hareket olunacağına dair mesbuk olan karar temsil-i umumi için bir tarik olabilir.

D - Heyet-i Temsiliye azalarının haiz oldukları sıfatı terk, yani Vilâyat-ı Şarkiyenin kendilerine gösterdiği emniyet ve itimadı küçük görerek Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye azalığını kabul edeceklerine aksi sabit oluncaya kadar inanmayacağız ve bu şekilde ancak Sivas'ta toplanan vilâyatın mümessili olabilmeleri lâzım gelir.

E - Sivas Kongresi, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi'ne müdahale şöyle dursun, vilâyetleri namına ancak bir heyet-i irtibat şeklinde adeta vilâyat heyet-i merkeziyeleri gibi Heyet-i Temsiliyemize tabî olmaları ve bu hal bir sene için zaruri olup sene nihayetinde umumi kongrenin ittihaz eyleyeceği kararlar bittabi muta' olacağı hakkındaki kongre muzakeratı Mustafa Kemal Paşa ile rufekayı kiramın ları mevzuat-ı kanuniye dairesinde kemâkân ifa-yı vazife

eylemeleri, kararlar bittabi muta olacağı hakkındaki kongre müzâkerâtı Mustafa Kemal Paşa ile rufeka-yı kiramının hatırlarındadır. Binaenaleyh Sivas Kongresi'ni umum milleti, Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi kendi muhitini muhafaza ve müdafaa hizmetinde bulunmuş olacakları hakkındaki mütalaat-ı devletlerine iştirak edemeyeceğiz. Erzurum'da Anadolu'nun vahdet-i umumiyesini temin için çâre düşündük ve o çareyi Sivas temin etmiş oldu. Fakat herhalde Sivas Kongresi'nin bugün iktisab etmek istediği kuvveti bahşeden Erzurum Kongresi'nin mevcudiyet-i mâneviyesini bel'edecek selâhiyeti yoktur. Bu cihetler gayet açık ve sarih olarak mevzubahis edilmiş ve kararlaştırılmıştı.

F - Sivas Kongresi'nin 6. maddesi hakkındaki fikr-i âcizanemize iştirak buyruluyor teşekkür ederiz. Çünkü bu suret-i hareket efkârdan pek fena tesir hâsıl edecek ve zâten emniyet ve itminan-ı tamme sarsılmış olan ezhan-ı umumiye bilkülliye teşviş edilmiş olacaktır. Esasen hadis ve carî olan ahvaldan kati nazar edildiğine göre asıl nazar-ı dikkati celbedecek olan işbu selâhiyet ve merciiyet meselesidir.

G - Herhalde uzun bir zamana tahammülü olmayan kabine meselesi halledilinceye kadar her vilâyet ve müstakil liva memurları mevzuat-ı kanuniye dairesinde kemâkân ifa-yı vazife eylemeleri eslem-i tariktir kanaatında bulunduğumuzu hörmet-i tâzimkâranemize terdifen arz eyleriz.

16 Eylül 1335

İzzet – Servet

Ek 11

Gümüşhaneli Zeki Kadirbeyoğlu'nun hâtıra notlarından parçalar

Trabzon Alay ve Mevki-i Müstahkem Komutanı Kurmay Binbaşı Ali Rıza Bey'den bir şifre aldım. Sivas'ta bir kongre açıldığını bildiriyor ve acele gelmemi istiyordu. Ertesi günü Trabzon'a gittim. İzzet ve Servet Beyler bir gece Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa ile telgrafhanede görüşmüşler ve anlaşamamışlar. Çünkü Sivas'ta ayrıca bir kongre yapılmayacaktı. Bu sebeple Sivas'a gitmeyeceklerini bildirmişler. Bir de Sivas'tan verilen bir emirle Alay Komutanı telgrafhaneye bir subay koymuş, İstanbul'la her şekil muhabere üç günden beri kesilmiş. Sivas'tan gelen telgraflarda "Heyet-i Temsiliye" yerine "Mustafa Kemal" imzası varmış. Torul'da bulunan Halit Bey de İzzet ve Servet Beyleri tehdit ediyormuş.

Bizler resmi muhaberelerin kesilmesine ve fakat şahsi muhaberatın (ticari ve sıhhi haberleşmeler gibi) kesilmemesine taraftardık.

Gece Sivas, üçümüzü (ben, İzzet ve Servet Beyler) makine başına istedi, gittik; Sivas Kongresi'ne muvafakatimiz olmadığını, Erzurum Kongresi kararlarına muhalefet başlarsa bunun sonunun gelmeyeceğini bildirdik.

Halit Bey'den bir mektup aldım:

> 1 - Sivas Kongresi'ne suikast ihzar ve hattâ fiiliyata iptidar edilmesi ve bu emr-i tenkilde siyasi vaatlerle Kürtlerin istihdam edilmesi halkın haklı galeyanını mucip oldu. Bu mukarrerata vakıf bulunan Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı derhal isyan bayrağını kaldırdı. Zannedersem Sivas Kongresi vaziyete hâkim olmak ve kabineyi istifaya mecbur etmek için halihazır vaziyeti iktisaba mecbur oldu. İlmen ve ahlâken büyük ve cidden vatanperver kongre rüfekası ile her hususta bozuşmaksızın anlaşmak ve müşkilâtı halletmek imkânı mevcuttur.
>
> 2 - Sivas Kongresi, mümessil İzzet ve Servet Beyleri davet ettiği halde hususî düşüncelerinden dolayı icabet etmediklerinden onların yerine Refet Bey'i intihap etmeye mecbur olmuşlardır. Eğer zatialileri Heyet-i Temsiliye meyanında bulunsa idiniz hem Sivas'ta

isbat-ı vücut eder, hem de bu gibi suitefehhüm hasıl olmazdı kanatandayım.

3 - Sivas'taki Kongre'yi İttihat ve Terakki Cemiyeti zannetmelerine gelince, bu memlekette namus ve haysiyete zerre kadar sahip, memleketi ve bu memleketin menafii âliyesini mukaddesatı kadar seven hiçbir genç, siyasi bir parti namına hareket etmez ve edemez. Artık İttihat ve Terakki Cemiyeti kitabını kapamıştır.

4 - Bütün vilâyetlerin mebuslarını havî Dersaadet'e gidecek herhangi bir heyetin İngilizler veya Hükümet-i Merkeziye tarafından taht-ı tevkife ve tazyıka alınacaklarını kuvvetle ümit ederim. Bu mahzurdan dolayı şehzadegân ve Saray-ı Hümayun'u tanıyan mutemet birkaç zatın kongre tarafından Saray-ı Hümayun'a izamı bence çok iyi olacaktır.

5 - ... şunu arzetmek isterim ki, bilhassa bu gibi inkılap zamanlarında bütün kuvvetin bir cemiyet elinde olmasını ve Vilâyat-ı Şarkiye gibi inkısama maruz bütün Osmanlı vatanının muhafazasını temine kâfil Sivas Kongresi'nin merci tanınması ve daima heyet-i umumiyenin nazar-ı itibara alınması elzemdir. Bittabi bu gibi vatani müesseselerde izzetinefsin mevkii olamaz. Düşmanlarımızın pürsilah fırsata müterakip bulundukları bu gibi tarihi dakikalarda evlâd-ı vatanın aynı mefkure uğrunda ittihat etmeleri ve mevcut yanlışlıkları hüsnüniyete atfederek aramızda tashihine uğraşmaları lâzımdır. Daha ziyade görüşmek ve anlaşmak Torul'da mümkün olacaktır. Emrinize bir kamyon verilmesini bugün 18 Eylül 1335'te Trabzon'a emrettim. Zatıalilerinize Vali Beyefendi ile Mutasarrıf Bey'e arzı hörmet eylerim.

Kaymakam Halit

Mektubu arkadaşlara okudum. Bunun iyi bir manâya delâlet etmediğini, Halit Bey'in kendisini alâkadar etmeyen mesaile karışmasının muvafık olmadığını söylediler. İpin ucu askeri diktatörlüğe kaçmıştı.

Trabzon'dan dönüşte kuşluk vakti Torul'a vardım. Halit Bey'in yaveri beni karşıladı. Haber vermişler. Dere kenarında bir evde oturan Halit Bey'e gittik. İzzet ve Servet Beylerin Sivas Kongresi'ne karşı aldığı vaziyetin çok

fena olduğunu, benim de onlara uymamın doğru olmadığını söyledi. Ben de katiyyen bir ayrılık gayrılık olmadığını, Karabekir Paşa'dan cevap beklendiğini, o neyi uygun görürse ona göre herkesin birleşeceğini söyledim. Benden İzzet ve Servet Beylerle beraber olmadığıma dair yazılı belge istedi. "İsterseniz yazıp veririm ama sonra da zorla verdiğimi ve hiçbir kıymet ifade etmediğini lâzım gelen yerlere bildiririm" dedim. Beni öğle yemeğine alıkoydu ve arabamı hazırlattı. Yemeği müteakip yola çıktım. Gümüşhane'ye varır varmaz Halit Bey'in bu fuzuli müdahalesini Karabekir Paşa'ya bildirdim. Oradan aldığı tembih neticesi Halit Bey benimle olan bütün irtibatını kesdi.

Gümüşhane'ye muvasalatımın ikinci günü Mutasarrıf Ahmet Mürsel Bey eve gelerek vali ile vilâyet erkânının ve Karabekir Paşa'nın ertesi günü Gümüşhane'ye geleceklerini bildirdi. Telgrafhaneye giderek Erzurum'a sordum, Mevki-i Müstahkem Komutan Vekili Rüştü Bey Paşa'nın böyle bir niyeti olmadığını bildirdi. Ertesi günü vali ve maiyeti Torul'a uğramış, yaver karşılamış, Halit Bey'in evde bir kahve içmeye beklediğini söylemiş, gitmişler. Ötekileri Alayın tabldotuna yollamış, "Gece bende misafirsin" diyerek valiyi alıkoymuş, gece bir kamyonda altı silahlı neferle Erzurum'a yollamış. Gümüşhane Tabur Komutanı Yüzbaşı İhsan Bey'e talimat vermiş, o da valiyi Gümüşhane'den kimse ile temas ettirmeden geçirmiş.

Sivas delegelerini kim gönderdi? Heyet-i Temsiliye'ye ilâve edilenleri kim seçti? Delegeler mazbatasızdı. Biz bu işlerle uğraşırken Trabzon Komutanı Ali Rıza Bey'den bir şifre aldım. Bir gün evvel bir İngiliz torpidosu ile Trabzon'a gelmiş olan İngiliz Binbaşısı Rawlinson'un Hart Hâdisesi [Bayburt'un Hart bucağında başkaldıran bir sahte peygamberle ilgili olay] bastırılıncaya kadar Gümüşhane'de tutulması bildiriliyordu. Sifondere Köprüsü'nü bozdurdum, tamirata başlattım. Ravlinson da bizde misafir kaldı. Erzurum'dan Hart Hâdisesinin bittiğine dair haber gelince köprünün tamirini bitirdik. Beş gün yanımda alıkoyduğum heyet de gitti.

Bu sırada Ali Rıza Paşa Kabinesi tarafından Anadolu'daki durumu ve bazı olayları tetkik için Fevzi Paşa başkanlığında Hakkı Paşa, Temyiz Azasından Cafer İlhami ve Erzurumlu sabık mutasarrıflardan Ziya Bey'den müteşekkil bir heyet Trabzon'a gelmişti. Gümüşhane'ye geldiklerinde Halit Bey'in seçimlere yaptıkları müdahaleden bahsettiler.

Hatıraların bundan sonraki kısımlarının çok kısa özeti

Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan seçimde kazandım. Mustafa Kemal Paşa bir telgrafla beni tebrik etti ve Meclis'in İstanbul'da toplanmasını mahzurlu gördüğünden bahisle mütalaamı sordu. İstanbul'da toplanmasının uygun olacağı cevabını verdim. İstanbul'a gittim. Meclis-i Mebusan 12 Aralık'ta açıldı, M. K. Paşa yoktu. Başkanlık için ismi geçtiyse de gelemeyeceği söylendi ve sarayın tavsiye ettiği Reşad Hikmet Bey seçildi, ben de divan kâtibi oldum. İstanbul'un işgali ve mebus tevkiflerinin başlaması üzerine 12 Nisan'da kapandı.

Bir gün Eski Sadrazam Ferit Paşa beni çağırtarak Mustafa Kemal Paşa aleyhine kullanmak istedi. Onu oyaladım ve İstanbul Polis Müdüriyeti teftiş heyeti reisi olan yakınım Hasan Hicabi Bey'in yardımı ile Anadolu'ya kaçtım. İnebolu'da, Ankara'dan gelecek haberi bekledim, müsaade gelince Ankara'ya gittim. Meğer İstanbul'da Ferit Paşa ile temasım Ankara'da duyulmuş ve benden şüphe edilmiş. Bu sebeple bir hafta sonra mebusluktan istifa ettim. Bu sefer de Ankara dışına çıkmama müsaade edilmedi. Hayli uğraştıktan, aracılar koyduktan sonra çıkış vesikasını aldım. 23 Haziran 1920'de Ankara'dan ayrıldım. 2 Temmuz'da Trabzon'a ve akşamına Gümüşhane'ye vardım. Benim yerime Hapishane Memuru Ruşen Efendi mebus oldu. İkinci devre seçimlerinde bir arkadaşımla Müdafaa-i Hukuk namzetlerinin karşısına çıktım. Kendi akrabalarım ise benim aleyhimde, hem de çok şiddetle, çalıştılar. Fakat ben seçildim ve İkinci Devre Büyük Millet Meclisi'nde Gümüşhane'nin bağımsız mebusu oldum. 1925 senesinde İstanbul'da idim, Eski Trabzon Tümen Komutanı Rüştü Paşa da bende misafirdi. Bir sabah evime gelen polisler tarafından evimden alındım İzmir Suikasti ile ilgili olduğum gerekçesiyle hapsedildim. Sonra İzmir'e gönderildim. 13 Temmuz'da beraat ederek İzmir'den ayrıldım.

[Not: Oğlu S. Kadirbeyoğlu'ndaki hâtıralarından alınmıştır.]

Ek 12

Heyet-i Temsiliye Üyesi Eyübzade İzzet Efendi'nin kısa hayat hikâyesi

Mehmet İzzet Efendi, Eyübzade Ali Galip Efendi'nin oğludur. Hicri 1277 (1860) yılında Trabzon'da doğmuştur. Sübyan mektebinde ilk öğrenimini yapmış ve Trabzon Mekteb-i Rüşdiyesi'ni bitirmiştir. Hicri 1295 (1878) yılında, 18 yaşında olduğu halde, Trabzon Vilâyeti Meclis-i İdare Kalemi'nde memurluğa başlayan İzzet Efendi 1296'da 159 kuruş maaşla mübeyyiz olmuş, 1297 yılında 50 kuruş, 1299 yılında 328 kuruş zamla ikinci kâtipliğe, 1300 yılında 800 kuruş maaşla başkatipliğe getirilmiş, 1302 (1884-85) yılında Vilâyet Meclisi İdare Müdde-i umumîliği de ek görev olarak kendisine verilmiş, 1303 yılında "uhdesine Rütbe-i Sâlise tevcih" buyrulmuştur.

1305'te, (1887-88) Trabzon Valisi Arif Paşa'nın sözlü emriyle başkâtiplikten azledilmişse de 1307'de Trabzon ili basımevi müdürlüğüne atanmıştır. 1 Mart 1309'dan itibaren Trabzon İstinaf Mahkemesi fahri âzâlığı yapmış, sınavdan geçerek üçüncü sınıf kaymakamlığa seçilmiş, "Rütbe-i Saniye"ye terfi etmiş, 1311'de (1893-94) Görele, 1312'de Tirebolu kaymakamlıklarına atanmıştır. Eşkıya takibindeki başarısından "Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Âl-i Osman" almış, "Rütbe-i Saniye Sınıfı Mümeyyizliği"ne terfi etmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de (Siyasal Bilgiler Okulu) sınav verip ikinci sınıf kaymakamlığa seçilmiş, "Nikelden Mamul Hamidiye Hicaz Demiryolu Madalyası" almıştır. 1320'de (1903) Ordu kaymakamlığına, aynı yıl Giresun kaymakamlığına nakledilmiştir. 1324 (1908) Kasımı'na kadar bu görevde kalmış ve mebus olmuştur.

Birinci seçim devresinde, 4 Kasım 1324'te (17 Kasım 1908) Trabzon mebusluğuna seçilmiş ve 5 Ocak 1327 (18 Ocak 1912) gününe kadar mebuslukta kalmıştır. İkinci devre mebusluğu 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912) gününden 25 Temmuz 1328 (7 Ağustos 1912) gününe kadar sürmüş, 31 Mart 1330'da (13 Nisan 1914) üçüncü devre Trabzon mebusluğuna seçilmiştir.

Ankara'da kurulan "Meclis-i Fevkalâde"ye Âzâ seçildiğine dair olan 1 Mayıs 1336 (1920) tarihli Belediye tutanağı 2 Mayıs 1336'da Vilâyet Heyetince tasdik olunmuştur.

Millet Meclisi çalışmalarına katılmak üzere Samsun yoluyla Ankara’ya gitmek isterken 6 Mayıs 1920’de Çarşamba ile Samsun arasında şehit edilmiştir.

[Not: Yukarıdaki bilgi Dahiliye Nezâreti Memurin ve Sicill-i Ahval Müdüriyetinin 7 ve 14 Ağustos 1334 (1918) tarihli tutanaklarının örneklerinden özetlenmiştir.]

Ek 13

Heyet-i Temsiliye Üyesi Hacısalihzade Servet (Orkun) Bey'in kısa hayat hikâyesi

Adı: Süleyman Servet. Aile adı: Hacısalihoğulları'dır. Soyadı: Orkun. Doğum yeri: Trabzon. Doğum tarihi: 1881 (1297). Baba adı: Hasan. Tahsil Durumu: Trabzon İdadisi'nden sonra İstanbul Fen ve Hukuk Fakültelerini (birincilikle) ikmal etmiştir. Genç bir Hukuk talebesi iken, istibdatın son yıllarında, memleketi olan Trabzon'da ikamete mecbur tutulmuş ve Meşrutiyet'in ilanını müteakip Hukuk Fakültesi'ni ikmal etmiştir. Memuriyetleri: İlk olarak Bayburt Bidayet Ceza Reisliğine tayin edilmişti. Bu memuriyetinden infikâkinden sonra Karadeniz Bölgesi Maarif Müfettişliği ve Trabzon Sultanisi Müdürlüğü vazifelerinde bulunmuş, Trabzon mebusu seçilmiştir. Kısa bir süre tedvir ettiği Gümüşhane mutasarrıflığı vazifesinden sonra tekrar Trabzon mebusu olarak Meclis'e katılmıştır. Trabzon'un işgalden kurtuluşunu müteakip Rize mutasarrıflığına tayin edilmiştir. İstanbul işgal edilince, o zamanki ruh haleti malum olan İstanbul Hükümeti Servet Bey'in (herhalde mensup bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti sebebiyle) vazifesine son vermiştir. Servet Bey bu sıralarda Trabzon'da başlamış olan Müdafaa-i Hukuk hareketleriyle ilgilenmiş ve Erzurum Kongresi'ne delege seçilmiştir. Siyasi tutumu: Erzurum Kongresi'nde Atatürk'le beraber çalışmış ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Sivas Kongresi kuruluş ve çalışmalarının Erzurum Kongresi tarafından ittihaz olunan mukarrerata uygun düşmediği mucip sebebiyle Sivas Kongresi'ne katılmamıştır. Servet Bey merhum, samimi görüş ve kanaatlarından ayrılmamakla beraber, milli mücadelenin çekirdeğini teşkil eden o günkü gayret ve çalışmalara, bu görüş ayrılığı yüzünden gölge düşürmemek ve umumi efkârda bir tereddüt belirtisine sebebiyet vermemek için, Trabzon'dan ayrılmasının maslahata daha uygun olacağı düşüncesiyle evini Samsun'a nakletmiş ve İstiklâl Savaşı'nın devamı müddetince Samsun'da ticaretle meşgul olmuştur. Sonraki yaşayışı: Bilâhare (Zaferden sonra) Servet Bey, tütün ticareti yapmak maksadiyle Artvin'e (Borçka kazasına) gitmiş ve bu arada aynı maksatla, yani tütün satışı temini için, birkaç kere Mısır'a gitmiştir. Nihayet çocuklarının tahsil durumları sebebiyle İstanbul'a nakletmiş ve 1943 yılının 15 Kasım günü vefat etmiştir.

[Not: Yukarıdaki bilgi yakın akrabası Ş. İmreden alınmıştır.]

Ek 14

Gümüşhaneli Zeki Kadirbeyoğlu'nun kısa hayat hikâyesi

1300 (1182 veya 1884) tarihinde Gümüşhane'de doğmuş olan Zeki Bey, türlü idare görevlerinde ve son olarak Gazze mutasarrıflığında bulunmuş ve İkinci Meşrutiyet'te Gümüşhane'den mebus seçilmiş olan İbrahim Paşa'nın oğludur.

Zeki Bey, ilk öğrenimini Gümüşhane'de yapmış, Galatasaray Sultanisi'ne geceli öğrenci olarak girmiş ve 1319 yılında Sultani'nin Türkçe kısmından mezun olmuştur.

Devlet memuriyetine girmemiş, Gümüşhane'de ticaretle meşgul olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Gümüşhane Ruslar tarafından işgal edilince önce Sivas'a göçmüş, sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da da ticaretle uğraşmış, savaş sonrasında yine Gümüşhane'ye dönmüştür. Yine ticaret yapmış, Erzurum Kongresi'ne delege gitmiştir.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Gümüşhane mebusu olarak seçilmiş, İstanbul Meclis-i Mebusanı kapanınca Ankara'ya gitmiş, fakat bir anlaşmazlık sebebiyle mebusluktan istifa ederek Gümüşhane'ye dönmüştür.

İkinci Devre bağımsız adaylığını koymuş ve seçimi kazanarak İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Gümüşhane mebusu olarak girmiştir. Fakat İzmir Suikastı olayından ötürü tutuklanıp İzmir'e götürülmüş; yargılama sonunda beraat etmişse de bir daha siyasete karışmamış, İstanbul'da oturmuştur.

Refik Saydam Bey'in Başvekilliği sırasında kendisine Anadolu Sigorta Şirketi İdare Meclisi Azalığı verilmiş, 1951'de görevinden ayrılmış 7 Ağustos 1952 gününde İstanbul'da ölmüştür.

[Not: Yukarıdaki bilgi oğlu S. Kadirbeyoğlu'dan alınmıştır.]

Ek 15

1919 yılında Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi Müdürü olan ve bu kitabın yazılması sırasında hayatta bulunan Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu'nun anlattıkları

1919 (1335) yılında Sivas Özel İdaresi'ne bağlı olan ve Sivas'a dokuz kilometre mesafede bulunan Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi'nde müdürdüm. Haziran ayı içinde bir gün, mektebin bazı işleri için Sivas'a gittim. Resmi işlerim bakımından Tarım İl Müdürlüğü'ne ve Özel İdare'ye uğradım. Dahiliye Nezâreti'nden gelmiş bir telgrafın dairelere tamim edilmekte olduğunu gördüm. Bu telgrafta, Dahiliye Nezâreti, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya mülki ve askeri bakımlardan verilmiş olan yetkilerin geri alındığını, bu sebeple vereceği emirlere uyulmamasını bildiriyor ve Harbiye Nezâreti'nden de gerekli tebligatın yapılacağı ilâve ediliyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerinin alınması, o günlerin vaziyetini anlamış ve kavramış olanlar üzerinde mühim bir tesir yapmamıştı. Bu sebeple, 27 Haziran 1335 Cuma günü Ordu Müfettişi Paşa, maiyeti erkânı ile mektebime geldikleri zaman onu yine bir Ordu Komutanı olarak karşıladım. Hava sıcak olduğundan içeri girmediler. Okulun önündeki havuzun etrafında oturdular. Biraz sonra da Sivas Valisi Reşit Paşa karşılamaya geldi. Bir müddet istirahatten sonra beraberce otomobille Sivas'a gittiler. Mustafa Kemal Paşa ertesi gün de Erzurum'a gitti.

Erzurum Kongresi'nden sonra tekrar Sivas'a gelmiş ve Sivas Kongresi'ni yapmıştı. O sırada Sivas'ta iki cereyan vardı. Biri Evlâd-ı Şemsden Şeyh Recep Efendi ve taraftarları ki Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'taki faaliyetinin ileride Sivas'ın da düşmanlar tarafından işgaline sebebiyet vereceği kanaat ve korkusunda idiler. Ötekiler yani Sivaslıların ekseriyeti vatanın maruz kaldığı kötü hallerden müteessir ve Heyet-i Temsiliye'nin taraftarı idiler.

Sivas Kongresi kararları gereğince bir de gazete çıkarılmıştı. Milli mücadelecilerin fikirlerini yayan ve İrade-i Milliye ismini taşıyan bu gazete Selâhaddin isminde bir gencin mesul müdürlüğünde çıkıyordu ve İstanbul Hükümeti gazeteyi sokturmuyordu. Bir gün Heyet-i Temsiliye bir tamimle İstanbul'la resmi muhaberesi olan dairelerden ellişer adet başlıklı resmi zarf istedi. Ben de "Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi" başlıklı

zarflardan elli tane verdim. Bunların ne olacağını bilmiyordum. Fakat günün birinde İstanbul'daki Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi müdürü Nazım Bey'den bir mektup aldım. Kendisine gönderdiğim İrade-i Milliye gazetesine teşekkür ediyor ve her zaman göndermemi rica ediyordu. O zaman bu zarflar ile İstanbul'a İrade-i Milliye gazetesinin gönderildiğini anladım.

Bu sırada seçimlere dair itiraz ve şikâyetleri yerlerinde tetkik etmek üzere Fevzi Paşa başkanlığında üç kişilik bir heyetin Sivas'a geleceği duyuldu. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Albay Refet Bey, Kolordu Kumandanı Albay Selâhaddin Bey, Vali Reşit Paşa, Belediye Reisi Evliya Efendi olduğu halde, Fevzi Paşa'yı karşılamak için, 24 Teşrinisani 1335 (24 Kasım 1919) Pazartesi günü akşama doğru mektebe geldiler. İstirahatları temin olundu. Fevzi Paşa gelinceye kadar muhtelif mevzularda konuştular. Hepsi kendi mıntıkalarında neler olduğunu, olmakta bulunduğunu anlatıyor, Mustafa Kemal Paşa dinliyordu.

Saatler ilerlediği halde Fevzi Paşa'dan henüz bir haber yoktu. Gece olmuştu. Bir ara Mustafa Kemal Paşa bana hitap ederek, "Müdür Efendi, bu akşam sizinle bir çiftlik kurma mevzuu üzerinde görüşelim" buyurdu. "Emir buyrulur Efendim" dedim. "Ben ortaya bin lira sermaye koyayım, siz arazi, hayvan, alât vesaireye tahsisleri yapın, işleyelim bakalım" dediler. Ben paraya göre gerekli unsurların miktarlarını veriyordum. Belediye Reisi rayiçlerini söylüyor, Paşa da kıymetlerini buluyordu. Bu suretle parayı tamamiyle sarfetmiş olduk. Ekimden ve binnetice hasattan elde olunacak asgari hasılat miktarları yine Belediye Reisi'nin verdiği rayiçlerle kıymetlendirildi. Belediye Reisi de çiftlik sahibi olduğundan verdiği rayiçler hakikate uygundu. Neticede bin elli lira değerinde bir hasılat elde olundu. Mustafa Kemal Paşa gülerek, "Bir sene elli lira için mi bekleyeceğiz?" buyurdu. Ben de, "Paşam burada toprağa, hayvanlara, alâta, hattâ tohumluğa ayırdığımız kıymetler var. Bunların yalnız amortismanlarını masrafa koyuyoruz. Hattâ genç hayvanlar için bir müddet amortisman bile hesap etmeyiz" cevabını verdim. Mustafa Kemal Paşa yine gülerek, "Çok az" dedi. O zaman Kâzım Karabekir Paşa, "O halde Paşam, onu peder-i âlilerinin canı için bendenize hediye buyurun" dedi, gülüştüler. Sonra Mustafa Kemal Paşa, "Daha kârlı bir iş var mı?" diye sordu. Belediye Reisi Evliya Efendi de, "Koyunculuk var Paşam"

dedi. Bu defa onun üzerine bir hesap yapıldı. Daha fazla kâr getireceği anlaşılıyordu. Fakat bir hastalık gelirse onun büyük zayiatı olacağı söylenince Kâzım Karabekir Paşa söze karıştı: "Paşam sizi Erzurumlular fahrî hemşehri ilan ettiler; Erzurum'a gelirsiniz, Ruslardan kalma bir çok elektrik malzemesi vardır, elektrik işleri üzerinde çalışırız" buyurdular.

Daha sonra şeker mevzuu ele alındı. Acaba orada şeker pancarı nasıl olur suali üzerine müsaade alıp söze karıştım, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisinde talebe iken Ziraat Nezâretinin Erzurum ve Erzincan'da tecrübe tarlaları kurdurduğunu, bu tarlalarda şeker pancarı üzerinde tecrübeler yaptırdığını, alınan pancarların Halkalı'da tahlillerinin yapıldığını, birinde % 17-19, ötekinde % 19-21 şeker tespit edildiğini arzettim. Çok memnun kaldılar. Ben, şeker fabrikası kurulursa sütçülük de yapılabileceğini ilâve ettim. Paşa, "Bakalım şu işleri hayırlısı ile bir intaç edelim" buyurdular. Paşa geleli beş saat kadar olmuştu. O sırada bir polis gelerek Fevzi Paşa'nın otomobilinin yolda bozulduğunu, bu sebeple geriye Yenihan'a döndüğünü söyledi. Paşalar da otomobille Sivas'a avdet ettiler. Giderken, "Müdür Efendi, çok memnun oldum, tekrar geleceğim" buyurdular.

Ertesi günü yani 25 Teşrinisani 1335'te (25 Kasım 1919) Fevzi Paşa heyetiyle Sivas'a giderken mektebe uğradılar. Yaveri Binbaşı Trabzonlu Ali Bey idi. İstikbal ettim. Müessesenin mesaisi hakkında izahat istediler, arzettim. Biraz istirahattan sonra Sivas'tan gelen bir otomobille gittiler.

Benim gördüğüm Fevzi Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Bunu gayet açık ve kesin olarak hatırlıyorum. Deftere niçin "Ahmet Fevzi" diye yazdığımı 'bilemiyorum'.

1968

S. F. Kalaycıoğlu

Ek 16

Sivas Ziraat Çiftlik Mektebinin Vukuat-ı Yevmiye Defteri'nin 24 ve 25 Kasım 1919 günlerine ait kısımları

24 Teşrinisani 1335, Pazartesi

Hava kapalı, bugün on iki rıbla tohum zer ettirilmiştir. Zer olunan tarla tapanlanmıştır. Akşamüstü Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Kolordu Kumandanı Selâhaddin Bey, Belediye Reisi Evliya Efendi ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri İstanbul'dan gelecek olan heyetin istikbâli için çiftliğe geldiler ve akşam geç vakte kadar intizarda bulunmuşlarsa da misafirler gelmemişler ve bilahara otomobilin kırılması üzerine Yenihan'a avdet ederek orada kalmışlardır. İstikbale gelenler de avdet etmişlerdir.

25 Teşrinisani 335, Salı

Hava kapalı, ara sıra yağmur taneleri düşmektedir. Bilahara kesilmiştir. Hıdemat-ı dahiliye icra olunmuştur. Bugün Ahmet Fevzi Paşa ve heyet azasından iki zat ile bizim Trabzonlu yaver Ali Bey gelmiştir. Kendilerini istikbal ettim ve Sivas'tan gelen bir otomobile râkiben Sivas'a azimet etmişlerdir.

Süleyman Fehmi

[Not: Bu örnekler, Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu elinde bulunan defterden aynen alınmıştır.]

Ek 17

Sivas Kadınlar Toplantısı'nda Öğretmen Okulu öğrencisi olarak bir konuşma yapan ve bu kitabın yazılması sırasında hayatta bulunan Emekli Öğretmen Asiye Ülker'in anlattıkları

Sivas Kongresi yapıldığı yani Atatürk Sivas'a geldiği zaman ben Sivas Kız Öğretmen Okulu'nda ikinci sınıf öğrencisi idim. Gündüzleri kendi binamızda okur, geceleri yatmaya Darüleytam (yetim çocuklar yurdu) binasına giderdik. Darüleytamın müdürü (sonradan Mazhar Müfit Kansu'nun eşi olan) Makbule Hanım idi. Makbule Hanım, aynı zamanda Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın da akrabasıydı ve her ikisi de milli mücadeleci idi. Gerek Melek Hanım, gerekse Makbule Hanım bütün güçleriyle Sivas'taki hanımları milli mücadele amacına yöneltmeye çalışır ve yönetirlerdi. Milli mücadele uğrundaki çalışmalarında en yakın yardımcılarından biri de bendim. Genç yaşıma rağmen büyük bir milli heyecan içinde verdikleri her hizmeti yapardım. Henüz Atatürk'ün Sivas'ta bulunduğu sırada, bir gün Sivas Erkek İlkokulu'nda (sonradan İsmet Paşa İlkokulu) Melek Hanım'ın başkanlığında Sivaslı hanımlar bir toplantı yaptılar. Önce Başkan Melek Hanım bir konuşma yaparak, günün ve toplantının önemini ve amacını anlattı, vatanın kurtuluşu uğrunda kadınların da yapacağı yardımın maddi ve manevi büyük önemi olduğunu belirtti. İkinci konuşmayı yapan Makbule Hanım da vatan ve millet uğrunda Sivaslı hanımların da milli mücadele çabalarına katılmalarını istedi. Sonra Öğretmen Okulu birinci sınıfından Münire, son olarak da ben heyecanlı birer konuşma yaptık. Milli mücadele çabalarında Türk kadınının da, erkeğinin yanında çalışması gerektiğini belirttik. Toplantı sonunda kadınlardan yardım toplandı. Sivas'ın yurtsever kadınları hemen üzerlerindeki değerli eşyaları (bilezik, yüzük, küpe gibi) teberru ettiler. Sivas'ın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Emine Hanım bunları bir çekmece içinde topladı. Ben de makbuzlarını yazıp kayıtlarını yaptım. Ertesi günü de her tarafa protesto telgrafları çekildi. Sivaslı hanımlar büyük bir milli mücadele heyecanı içine girmişlerdi. Yurtsever Sivaslı hanımların bu heyecan ve gayretleri Kurtuluş Savaşı boyunca devam etti. Bütün kadınlar evlerindeki dikiş makinelerini Darüleytam binasına getirerek, okulun salonunda, cephelerdeki askerlere iç çamaşırı, yorgan vesair

giyecekler diktiler. Ben de hem bu işlerde çalışır, hem de kimsesiz yavruların ihtiyaçlarını karşılar, onları teselli eder, ümitlendirirdim.

1968

A. Ülker

Ek 18

Resmi zarflar içinde İstanbul'a gönderilen İrade-i Milliye'den bir örnek:

Beyanname

19 Eylül tarihiyle Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'e keşide olunan bir telgrafnâmede takım takım Bolşeviklerin sevahil-i Osmaniye'ye geçerek Samsun ve Trabzon tarikiyle Anadolu'ya dâhil oldukları ve binaenaleyh dahili memlekette bolşevizm usulünün intişar ve tevessüünün meni hakkında ne gibi tedabir ittihaz edilmiş olduğu istizah edilmektedir. Bu işarın kizb-i muhakkak olduğunu milletimize isbat için hiçbir söze hacet olmadığı kanaatındayız. Yalnız amal-i milleti başka bir surette göstermek için Ferit Paşa'nın irtikâb-ı cinâyatta ne derece ileri gittiğine nazar-ı dikkat-i umumiyeyi celb ile iktifa ederiz.

Hükümet-i merkeziyenin pek hainâne olan böyle bir iftira ile milleti Avrupa'ya karşı ithama kalktığı kemal-i hayret ve teessüfle görülüyor. Kalp ve vicdanını menafi-i ecnebiyeye satan bir takım kesanın aslufaslı milletimizce meçhul bir nam ve bahane tasni ederek mefkûre-i istiklâli milleti boğmaya ve milletin lilhamd kendi kuvvetiyle şimdiye kadar hâsıl ettiği tesirat-ı haseneyi ihlâle çalıştığı ayyanen anlaşılıyor. Devletimizin menafi-i esasiye ve hayatiyesi düşmanların nefine, şimdiye kadar müteaddid defalar ihmal ve ihlâl ve dahil-i memlekette şuriş ve tefrika ihdasına bizzat nâzırlarıyla ve düşman arzusuyla iptidar eden bir heyet-i hükümete tekmil millet alenen adem-i itimat izhar eylemiş iken hâlâ muhafaza-i makam hırsı ve menafi-i ecnebiyeyi müdafaa hevesi ile millet hakk-ı kelâmından mahrum ve padişah-ı muhteremine arz-ı taazümden memnû bırakılıyor. Dahili memleketin asayiş ve inzibatı lilhamd yolunda ve herkes iş ve gücünde iken güya asayişsizlik bahane edilerek millet arasında nifak ve mukatele ihdasına çalışıyor ve her taraftan vaki olan istirhamat ve müracata rağmen hâlâ Zat-ı Şevketmeab-ı Hazret-i Padişahî milletin amal ve metâlibinden meçhuliyet içinde bırakılıyor. Bu derece hainâne mekaside âlet olan ve gayrimeşru surette millete cebir ve tahakküm gösteren heyetin hiçbir mevki-i meşruu olmadığı ve milletin kendilerini hiçbir suretle tanımadığını ve umum efrad-ı milletin hukuk-ı âliye-i hilâfet ve saltanatı ve

istiklâl-i millet ile hukuk-ı mukaddese-i meşrutiyeti müdafaaya amade ve şayan-ı emn ü itimad ricalden mürekkep bir heyet-i hükümet metalebesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi bu vesile ile bir kere daha beyan eyler. Ve bütün mâruzât-ı muhıkeye rağmen hükümet-i merkeziyenin ecnebi kuvvetiyle memlekette nifak ve mukatele ihzarına fiilen tevessülü görüldüğü halde tevellüt edecek avakıb-i vahime ve netayic-i fecianın tekmil mesuliyeti böyle bir mukateleyi ihzar eden gayrimeşru hükümet erkânına ait olacağını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kendi amal ve kanaat-i sadıkanesine bütün kuvvetiyle musir ve merbut kalacağını tekmil âlem-i medeniyete ilan eyler.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal

[Not: Sivas İl Basımevinin o günkü saymanı emekli vali Abdülkadir Sarısözen'den alınmıştır.]

KAYNAKÇA

Kitaplar

Çerkes Ethem'in Hatıraları, İstanbul, 1962

Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1962

Tarihi, Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli, Denizli, 1965

Açıksöz, Hüsnü, İstiklal Harbinde Kastamonu, Kastamonu, 1933

Aker, Mehmed Şefik, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Cidali, İstanbul, 1937

Apak, Rahmi, İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, Ankara, 1990

Arıkoğlu, Damar, Hatıralarım, Ankara, 1961

Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, İstanbul 1963

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, İstanbul, 1961

Atay, Falih Rıfkı, Çankaya, İstanbul, 1981

Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, İstanbul, 1966

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, İstanbul, 1966

Bayar, Celal, Ben de Yazdım, İstanbul, 1965

Belli, Şemsi Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal, Ankara, 1959

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, Ankara, 1956

Bozkurt, Mahmut Esat, Atatürk İhtilali, İstanbul, 1967

Cebesoy, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953

Çankaya, Ali, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1968

Çarıklı, Hacim Muhittin, Balikesir Ve Alaşehir Kongreleri, Ankara, 1967

Dursunoğlu, Cevat, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946

Ertürk, Hüzsamettin ve Tansu, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1964

Goloğlu, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, İstanbul, 2007

Goloğlu, Mahmut, Erzurum Kongresi, İstanbul, 2008

Gökbilgin, Mehet Tayyib, Milli Mücadele Başlarken, Ankara, 1959

Kalaç, Ahmet Hilmi, Kendi Kitabım, İstanbul, 1960

Kandemir, Feridun, İkinci Adam Masalı, İstanbul, 1968

Kansu, Mazhar Müfit, Ölümüne Kadar Atatürk'le, Ankara, 1966

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul, 1951

Koçaş, M. Sadi, Tarih Boyunca Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 1970

Kutay, Cemal, Çerkes Ethem Hadisesi, İstanbul, 1955

Kutay, Cemal, Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması, İstanbul, 1955

Külçe, Süleyman, Resimli Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul, 1953

Lord Kinross, çev. A. Tezel, Atatürk: Bir Milletin Doğuşu, İstanbul, 1967

Melek, Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu?, Ankara, 1966

Mısıroğlu, Kadir, Sarıklı Mücahitler, İstanbul, 1967

Mısıroğlu, Kadir, Türk'ün Siyah Kitabı, İstanbul, 1968

Müftüler, Lütfü, Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi, Balıkesir, 1947

Nadi, Yunus, Mustafa Kemal Paşa Samsun'da, İstanbul, 1955

Peker, Nurettin, 1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İstanbul, 1955

Söylemezoğlu, Galip Kemalî, 30 Senelik Siyasi Hatıralarım, İstanbul, 1946

Şapolyo, Enver Behnan, Kuvayı Milliye Tarihi, Ankara, 1957

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Dönem Albümü, Ankara, 1942

Tütenk, Ahmet Akif, Milli Mücadelede Denizli, Denizli, 1949

Ulubelen, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1982

Umur, H. ve Pasinli, A., Samsun’da Müdafaai Hukuk, İstanbul, 1944

Us, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964

Süreli Yayınlar ve Ansiklopediler

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

İstikbal Gazetesi

Souvenir Illustre d'Anatolie

Tarih Vesikaları

Ulus Gazetesi Türk Ansiklopedisi

MEB Yayınları Türkçe Sözlük TDK Yayınları

Türkiye Ansiklopedisi